

Uradalmak kora

D I S C U S S I O N E S

Uradalmak kora

10.

N E O G R A D I E N S E S

**DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10.
URADALMAK KORA**

Támogató:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztette:

Dr. Szirácsik Éva

Olvasószerkesztő:

Peák Ildikó

Angol rezümé:

Tátrai Emese

Német rezümé:

Guba Szilvia

Szlovák fordítás:

G. Kovács László

Borítóterv:

Birkás Babett, Moravszki András

Nyomdai előkészítés:

Moravszki András

Készült 300 példányban a Nógrád-Print Kft. gondozásában

Felelős: ügyvezető

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet

Felelős kiadó: Dr. Szirácsik Éva

megyei múzeumigazgató

HU ISSN 0236-7041

Salgótarján, 2010

TARTALOMJEGYZÉK / INHALTSVERZEICHNIS / CONTENTS

Pavol Maliniak

- A zólyomlipcsei uradalom lakóinak tanúvallomásai, mint a régió késő középkori történelmének forrása 9
- Die Zeugenaussagen der Bewohner der Altsohl-Lipitscher-Domäne als historische Quelle für die spätmittelalterliche Geschichte der Region
- The Testimonies of Inhabitants of the Slovenska Lupca Estate as a Source to the History of the Region in the Late Middle Ages

Oto Tomeček

- A zólyomlipcsei várbirtok birtokviszonyai a XVI–XVII. században 27
- Die Eigentumsverhältnisse der Burg von Lipitsch im 16–17. Jahrhunderts
- Questions of Possession of the Slovenska Lupca Castle Estate in the 16–17th Centuries

Ulrich Attila

- Birtokelkobzások a Szepesi Kamara területén 1670–73 között 47
- Konfiszierung von Besitztümern auf dem Gebiet der Zipser Kammer zwischen 1670–73
- Confiscations of Estates on the Territory of Szepes Chamber Between 1670–73

Tarkó Ilona

- Anyagi kultúra és rabkereskedelem Batthyány II. Ferenc idején 63
- Materielle Kultur und Gefangen Handel während der Zeit von Ferenc Batthyány II.
- Material Culture and Trade in Slaves at the Time of Ferenc Batthyány II

Szalai Veronika

- A Batthyány I. Ádámhoz 1649-ben beérkezett kérvénykivonatok statisztikai és tartalmi elemzése 103
- Die inhaltliche und statistische Analyse der im Jahre 1649 eingereichten Bittschriften an Ádám I. Batthyány
- The Content and Statistical Analysis of Petitions to Ádám Batthyány I in 1649

Szirácsik Éva

- Szökni a Koháryak Nógrád vármegyei birtokáról 1720 előtt? 123
- Flucht aus den Nógráder Gütern der Kohárys vor 1720?
- Fleeing from the Nógrád County Estate of the Kohárys Before 1720?

Ján Žilák

- Üveggyárak a véglesi uradalomban a XVIII. század végéig 149
- Die Glasfabriken in der Domäne von Viglaš bis zum Ende des 18. Jahrhunderts
- Glass Manufactures in the Viglas Estate until the End of the 18th Century

Rémiás Tibor

- A szádvári uradalom lengyel (górál) telepesei a herceg Esterházyak és a gróf Andrássyak földesurasága alatt..... 173
- Die polnischen Siedler (Goralen) in der Domäne von Szádvár unter Herzog Esterházy und Graf Andrássy
- The Polish (Goral) Settlers of the Szádvár Estate at the time of the Landlords Esterházy and Andrássy Counts

B. Gál Edit

- Az Orczyak tiszabádi uradalma a 18–19. században 219
- Die Güter der Familie Orczy im 18–19. Jahrhundert in Tiszaabád
- The Estate of the Orczy in Tiszaabád in the 18–19th Centuries

Fülöp Éva Mária

- A Pápa-Ugod-Devecseri uradalom és gróf Esterházy Miklós /1775–1856/ 1829. évi birtokegyezsége unokatestvéreivel 237
- Die Domäne von Pápa-Ugod-Devecser und die Besitzeinigung des Jahres 1829 zwischen Miklós Esterházy /1775–1856/ und seinen Cousinen
- The Estate of Pápa-Ugod-Devecser and the Agreement of Count Miklós Eszterházy (1775–1856) with his Cousins in 1829

Lukács Gábor

- „Haszontalan és Ujj Költségeket ne tegyen”:
a Festetics-birtok reformja Nagyváthy János vezetésével..... 263
- “Nutzlose und neuere Unkosten sollen Sie nicht machen”:
Die Reform der Festetics-Domäne unter der Leitung von János Nagyváthy
- „Do not make useless and new costs”:
The Development of the Festetics Estate by János Nagyváthy

A KÖTET SZERZŐI:

Dr. B. Gál Edit
gyöngyösi Mátra Múzeum

Dr. Fülöp Éva Mária
tatai Kuny Domokos Megyei Múzeum

Dr. Lukács Gábor
keszthelyi Pannon Egyetem Georgikon Kar

Dr. Maliniak, Pavol
besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Tudományos és Kutatási Intézete

Dr. Rémiás Tibor
miskolci Herman Ottó Múzeum

Szalai Veronika, Ph.D. hallgató
piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Dr. Szirácsik Éva
salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeum

Tarkó Ilona, Ph.D. hallgató
piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Dr. Tomeček, Oto
besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Tudományos és Kutatási Intézete

Dr. Ulrich Attila
nyíregyházi Jósza András Múzeum

Dr. Žilák, Ján
besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Tudományos és Kutatási Intézete

A ZÓLYOMLIPCSEI URADALOM LAKÓINAK TANÚVALLOMÁSAI, MINT A RÉGIÓ KÉSŐ KÖZÉPKORI TÖRTÉNELMÉNEK FORRÁSA

PAVOL MALINIAK

A tanúvallomások, a tanúk névjegyzékei és a kihallgatásokról készült feljegyzések a regionális történelem értékes forrásai, gyakran azonban az adott régión túlmutató eseményekről is tájékozódhatunk belőlük. A zólyomlipcsei (Lupča, ma Slovenská Lupča) uradalomhoz kapcsolódóan több ilyen jellegű dokumentum is fennmaradt a középkor végéről. Egészen a közelmúltig elkerülte a kutatók figyelmét egy 1517-re datált dokumentum, amely írott formában közöl tanúvallomásokat a zólyomlipcsei uradalom hatáiról, a területen folyó gazdálkodásról, valamint a Breznóbánya (Brezno) határában található malom használatának körülményeiről. Ezzel egyidejűleg több tanúvallomás is beszámol arról, milyen volt a helyzet a váruradalomban, amikor a Dóczy-család birtokolta. Jurkovich Emil még nem használta ezt a forrást a zólyomlipcsei vár és uradalom történetéről szóló, 1929-ben kiadott munkájában.¹ A tanúvallomásoknak az uradalmi határokat, illetve a jobbágyi kötelezettségeket érintő tartalmi elemeire M. Jeránková (Jurkovičová) hívta el a figyelmet szakdolgozatában.² Egy hasonló, ám részletesebb forrás behatóbb elemzésével Marián Skladaný és Otto Tomeček³ foglalkozott.

A bevezető feljegyzés szerint 1517. március 10-én az uradalom tulajdonosa, Dóczy Demianus hiteles tanúkat hívott a zólyomlipcsei vár határainak megvizsgálása ügyében, és ez alkalomból jelen volt Zólyom vármegye két szolgabírája, Georgius Dubrawiczky és Joannes Stek Zolnából (Zolná).⁴ *[a szlovák eredetiben mint Juraj Dúbravický és Ján Šteka szerepelnek, a ford. megj.]* Már ezekből az adatokból is látszik, hogy a forrásban említett több személyek közül többen a szóban forgó korszak más dokumentumaiban is szerepelnek. A továbbiakban a következő feljegyzések alapján elsősorban a zólyomlipcsei uradalom tanúira fogunk összpontosítani. A dokumentum 15 tanú 17 tanúvallomását tartalmazza (két tanú kétszer tett vallomást).

¹ JURKOVICH, 1929. 101.

² JURKOVIČOVÁ, 1997. 94–95.

³ SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 47.

⁴ Magyar Országos Levéltár Budapest (a továbbiakban MOL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 24 359, pag. 7. Mikrofilmek és fotokópiák a Szlovák Nemzeti Levéltárban és a Szlovák Tudományos Akadémia Törénettudományi Intézetében.

A feljegyzett tanúvallomásokban elsőként megjelenő személy az alsólehotai (Dolná Lehota) Joannes Scultetus, *[a szlovák eredetiben mint Ján Šoltýs szerepel, a ford. megj.]* aki a dokumentum szerint már száz évet élt (*Joannes Scultetus de Inferiori Lehota, existens iam annis centum*). A tanú tudta, hogy Zólyomlipcse várának határai Tergarttól egészen a Smrekovica-hegyig kezdődnek (*a Tergart usque ad montem Zmerkowize*), onnan pedig a Tisovský diel-hegy (*ad montem Tysowsky dyel*) felé húzódnak. Ettől a hegytől a Rakytový ker elnevezésű hegyig (*ad montem Rakitowy keer*), onnan a Homolka-hegyen át a Drábska hlaváig (*ad montem Homolka usque Drabske hlaue*) majd onnan Zolnáig (*usque ad Solna*).⁵

A tanú vallomását már tanulmányozták a kutatók. A határpontok helyzetének meghatározásakor az eddigi kutatások elsősorban a Tergart (németül Tiergarten) elnevezésű helyet vették figyelembe. Ennek a Telgárt nevű településsel *[Murányaljától (Muráň) 20 km-re északkeletre, a ford. megj.]* való egyszerű azonosítást kizárja az a megállapítás, hogy ilyen elnevezéssel a XVI. század elejétől különböző fekvésű helyek jelennek meg a zólyomlipcsei uradalom területén. Az 1517. évi tanúvallomás tartalmából egyértelmű, hogy az adott esetben Tergart az a hely volt, ahol a zólyomlipcsei és murányi (Muráň) uradalom, illetve Zólyom és Gömör vármegyék határainak északi szakasza kezdődött. Délről és kelet felől Zólyomlipcse várának területét hegygerincek és völgyek határolták. A mai is azonosítható megnevezésekhez sorolható a Malá Smrekovica („Kis Fenyves”) magaslat, a Diel-nyereg, a Kečka-hegy és a Zolná nevű patak.⁶

Joannes Scultetus tanúvallomását a származási helyére és életkorára vonatkozó információk egészítik ki. Kísérletet teszünk ezek kiegészítésére és megerősítésére. Az 1512-es esztendőben II. Ulászló király Petrik Tamás (a megboldogult Antal fiának, Jánosnak a fia) *[a szlovák eredetiben mint Tomáš Petrík, Anton és Ján szerepelnek, a ford. megj.]*, kérésére megerősített egy okiratot, melyet 1465-ben Corvin Mátyás adott ki. Eszerint Mátyás király a Petrik (*possessio Petrík*) településről való Antal kérésére megerősítette Zsigmond király 1404-ből származó oklevelét, mely a Nagy Lajos király által kiadott oklevél konfirmációja volt. E dokumentum alapján az uralkodó 1358-ban engedélyezte Petrík garampéteri (*Predajná*) bírónak (*Petrík villicus de Prideya*), hogy a Loppena (*Lopeňa*) patak mentén (*prope aquam Loppena*) falut építsen.⁷ Az említett, német jog alapján megalapított település Alsólehotai községgel azonos. A középkori forrásokban a Dolná Lehota – Alsólehotai elnevezésen kívül a Petrova vagy Petrikova Lehota megjelölést is szerepel.⁸ Az

⁵ MOL DL 24 359, pag. 7.

⁶ JURKOVIČOVÁ, 1997. 61. 94–95; SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 49., 9. megj. (publikált tanúvallomás), 59–60.

⁷ MOL DL 24 906. XIX. századi másolat

1404., 1465. és 1512. évből származó iratokban a település Petrík néven szerepel, ami az első bíró nevéből alkotott elnevezés. Valószínűleg az ő leszármazottai és ezzel együtt bírák voltak a fent említett személyek: Antal, János és Petrík Tamás is. Az 1512-ből való okirat említ egy megboldogult Antalt, ám egy bizonyos Jánosról mint Petrík Tamás élő apjáról beszél és megemlíti, hogy Tamás a saját és fiai, Lőrinc és Péter [*a szlovák eredetiben mint Varinec és Peter szerepelnek, a ford. megj.*], nevében kéri az alsólehotai örökletes bírói címről rendelkező oklevelek megerősítését. Feltételezhetjük, hogy a kérelmezők apja, illetve nagypapja éppen Joannes Scultetus volt.

A Szelenc (Selce) és Perhát (Priehod) települések közti határviták kivizsgálása során 1528-ban tanúvallomást tett személyek között van Thoma Solthyz Alsólehotából.⁹ Egy 1536-ban kiadott okirat szerint az (alsó)lehotai Thomas Schultis [*a szlovák eredetiben mindketten mint Tomáš Šoltýs szerepelnek, a ford. megj.*] is ugyanebből az alkalomból tett vallomást.¹⁰ Minden valószínűség szerint Joannes fiáról van szó. Alsólehotából már 1504-ből van bizonyíték arra, hogy használták a „Šoltýs-Soltész” előnevet.¹¹ Az öröklődő bírói tisztség megnevezésére szolgáló šoltýs-soltész élő elnevezésként válthatta fel a régebbi Petrík előnevet. Thoma Solthyzhoz hasonlóan az apja, Joannes is használhatta ezt az előnevet, így nevezhették 1517-ben Joannes Scultetusnak. Arról, hogy ennek a családnak sok leszármazottja volt Alsólehotán, későbbi időszakból származó adatok tanúskodnak.¹² Az értékelt források alapján az öröklődő bírói tisztséget joggal kapcsolhatjuk össze a terület benépesítésével, Petríkova – Alsólehotai település történetének kezdeti szakaszával és későbbi irányításával.

⁸ 1424: *Petwrlahoma*, 1441: *Peterlehot*, 1455: *Lyhotha Petri*, 1465: *Petriklehathaya*, 1504 és 1506: *Lyhotha Petry*. WENZEL, 1863. 274. II. sz.; JURKOVICH, 1929. 45.; MOL DL 30 858, 30 859, 30 861.

⁹ *Thoma Solthyz in Inferiori Lehotha*. Állami Levéltár Besztercebánya (a továbbiakban ŠA BB), Besztercebányai Kirendeltség (a továbbiakban pob. BB), Besztercebánya Város Gyűjteménye (a továbbiakban MBB), fasc. 17, num. 34. A Thoma Solthyz és nem Thoma solthyz (a falusi tisztség közvetlen megjelölése) írásmódot a dokumentumban szereplő más tanúk neve igazolja: mindegyik előnévvel szerepel.

¹⁰ *Thomas Schultis de Lehotha*. Selmecbányai Állami Központi Bányászati Levéltár (a továbbiakban ŠÚBA), Kamaragrófsági Főhivatal Gyűjteménye – Dominialia (ďalej HKG), 6038. dob., 38/no. 2. sz.

¹¹ *Ssoltiss Michael...* in *Alsolehotha*. MOL DL 21 245.

¹² MARSINA – KUŠÍK, 1959, 323. 28. sz. További bírói családokhoz sorolható még pl. a Trencsén vármegyei Frivaldon (Rajecká Lesná) élő soltészok. FRIVALDSZKY, 1998. 92–95.

Joannes Scultetus tanúvallomásában előtérbe kerül a már említett, száz évre nyúló életút. A középkorból és kora újkorból származó írások többféleképpen adják meg a tanúk életkorát. Az első csoportba az évek pontos számára vonatkozó adatok tartoznak. A másodikba a kor hozzávetőleges meghatározása tartozik. A harmadik csoportot a nem megbízható vagy fantázia-szülte életkori adatok alkotják. G. Myśliwski a lengyel források tanulmányozása alapján a száz évet fogadta el választóvonalnak, holott ez az életkor nem is felel meg a középkori demográfia valóságának. Különböző korszakokból ismerünk eseteket, amikor az idős embert általánosságban százesztendősnak tartják, noha születési dátumát nem ismeri senki – maga az érintett sem. A száz év egyszerűen a hosszú élet szinonimája volt. Ugyanakkor a tanúk magas életkora gyakran csak vallomásuk hitelességét volt hivatott alátámasztani.¹³ A ilyen típusú adatokhoz tartozik az alsólehotai Joannes Scultetus feljegyzett életkora is. Vallomását életkorán túl talán azért is sorolták az első helyre, mert a múltban bírói tisztséget is ellátott.

A következő vallomást a jecenyei (Jasenie) Stephanus Gerczak [*a szlovák eredetiben mint Štefan Kršiak szerepel, a ford. megj.*] tette, aki a forrás szerint ekkor kilencvenéves volt (*Stephanus Gerczak de Jessena, existens annis nonaginta*). A kihallgatás során hasonlóképpen emlékezett.¹⁴ A Gerczakra vonatkozó adatok megállapításánál is támaszkodhatunk további forrásokra. A Dóczyak által kezdeményezett egyik vitás ügy kapcsán II. Ulászló király 1504-ben kiadott egy oklevelet, melyben a zólyomlipcsei uradalom néhány tucat, nem nemesi származású familiárisának nevét jegyezték fel. Olyan uradalmi alattvalókról volt szó, akik a Dóczyak szolgálatában vettek részt a kivizsgált ügekben. Jecenye lakosai között az oklevél egy *Stephano Yerssakként* megnevezett személyt is említ, akinek a nevét Štefan Kršiak alakban olvashatjuk.¹⁵ A Kršiak nevű férfiről érdekes adatokat találunk 1512-ből. Ebben az évben jelentett be tiltakozást Zólyom vármegye bírósága előtt a zólyomlipcsei uradalom képviselője, aki szerint a jecenyei Krsaag, Dóczy Demianus hivatalnok (*Krsaag de Jesene, officialis domini Damiani*) más molnárt akar kijelölni Breznóbánya polgárai számára. Ők erre megfenyegették Krsaagot, hogy ha másvalakit jelöl ki a számukra, másnap a malomkerék alatt találja az illetőt.¹⁶ Egy másik 1512-es forrás szerint lengyel juhászok három évvel korábban egy hegyi tanyán elloptak egy juhokból és kecskékből álló nyáját, melyet a zólyomlipcsei uradalom területére hajtottak. Dóczy Demianus paran-

¹³ MYŚLIWSKI, 2001. 181–185.

¹⁴ MOL DL 24 359, pag. 7.

¹⁵ MOL DL 21 245. Az okiratban máshelyütt Jecenye lakói között szerepel egy *Stephano Erssek* nevű személy is. A nevek hasonlósága nem zárja ki a rokoni kapcsolatot közte, illetve Štefan Kršiak között, ám az előbbi eltérő eredetű előnév is lehet.

¹⁶ ŠA BB, Zólyom Vármegye Gyűjteménye (a továbbiakban ZŽ), 1. dob., Kongregációs protokoll I. (1506 – 1579) (a továbbiakban KP I.), fol. 12/pag. 23.

csára fegyveresek egy csoportjával kasznára, Kerschack (*Kerschack, dworszky eius*) üldözte őket.¹⁷ Mivel az említett feljegyzések nem tartalmazzák a személy keresztnévét, csak az előnevét, nem tudjuk bizonyítani, hogy az 1517-ben említett Stephanus Gerczacról van-e szó. Ennek az azonosításnak bizonyos mértékig el-
lentmond a tanú magas életkorára vonatkozó adat. Valószínűtlen ugyan, hogy igazán kilencven esztendőssé lett volna, az előrehaladott életkor miatt ugyanis bajosan tölthette volna be a kasznár tisztét az uradalomban. Valószínű azonban, hogy az 1504., 1512. és 1517. évi forrásokban szereplő, *Kršiak* névvel illetett férfiak között rokoni kapcsolat van. Itt kell rámutatnunk arra, hogy elterjedtek voltak egyéb, vadon élő állatok nevéből képzett ragadványnevek is. A szlovák *Kršiak* előnév ugyanis magyarul „ragadozó madarat” jelent. 1504-ben Jecenyén *Medwed* (*Medved*, magyarul „Medve”) és *Zwbor* (*Zubor*, magyarul „Bölény”) előnévű uradalmi alattvalók is éltek.¹⁸ Joannes Scultetushoz hasonlóan Stephanus Gerczacról is feltételezhetjük, hogy az őslakosokhoz tartozott, és tartósan a zólyomlipcsei uradalom területén élt.

A következő két tanú a Gömör vármegyei murányi uradalomból érkezett. Murányi Alexej szolgája, a klenóci (*Klenovec*) származású Ambrosius (*Ambrosius, servus Alexii de Muran, natione de Klenouicz*) tudta, hogy az uradalom határán húzódó hegyeket patakok választják el egymástól, amelyek Zólyomlipcse felé tartanak, elérve medrük legmagasabb pontját.¹⁹ A vallomás tartalmából arra következtethetünk, hogy az uradalom határát az a vízválsztó terület képezte, amelyet nyugatról a Garam mellékfolyói határoltak. Tekintettel arra, hogy a tanú Klenócból származott, önkéntelenül adódik a kiegészítő magyarázat, mely szerint az uradalom keleti határát a Rima (*Rimava*) folyó alkotta. A tiszolci (*Tisovec*) Laurentius Zernak [*a szlovák eredetiben mint Vavrinec Černák szerepel, a ford. megj.*] (*Laurentius Zernak de Tysowicz*) azt vallotta, hogy ha a Smrekovica vagy Smrekovice elnevezésű hegyekben (*de montibus Zmerkowitz nominatis*) bárki legeltetni akarta a nyáját, akkor a zólyomlipcsei várnak kellett ezért fizetnie.²⁰ A határpontok elnevezéseinek fejlődése szempontjából érdekes, hogy a tanúvallomás szerint a Smrekovica nevű magaslatot több hegy alkotta. Az írnok hibája kizárható, mivel a zólyomlipcsei uradalom egy másik tanúja is azonos módon írta le ezt a helyet. A két gömöri tanúról talán a gömöri régió forrásainak vizsgálata szolgáltathat további adatokat.

A garampéteri Stephanus Farkasch [*a szlovák eredetiben mint Štefan Farkas szerepel, a ford. megj.*] (*Stephanus Farkasch de Predain*) tudta, hogy Tergartból (*ex Tergart*) a zólyomlipcsei várhoz hajtották a kecskéket, amelyek után nem fizették

¹⁷ MATULAY, 1980. 120. , 374. sz.

¹⁸ MOL DL 21 245.

¹⁹ MOL DL 24 359, pag. 7.

²⁰ MOL DL 24 359, pag. 7.

meg Zólyomlipcse várának az adót.²¹ A tanúvallomásban ismét szerepel a Tergart elnevezésű hely. A kecskékről szóló fenti megjegyzés alátámasztja azt a feltevést, hogy Tergart az uradalom keleti részében volt. A magyar Farkas előnév Garampéteri következő időszakból származó forrásaiban is szerepel. Az 1549. évi portaösszeírás szerint a falu bíróját Mathej Farkasnak (Farkas Mátyásnak)²² hívták. Társával együtt adta ki 1558-ban azt az oklevelet, melynek értelmében a kisselmeci (Štiavnička) Soltész Simon (Šimon Šoltés) eladja az általa 1514 óta birtokolt malom felét, melyet öreg kora miatt már nem tudott használni.²³

A következő tanú az ugyancsak garampéteri Joannes Laczowich [*a szlovák eredetiben Ján Lacovič szerepel, a ford. megj.*] volt (Joannes Laczowich de Praedein). Elmondta, hogy látta, amint a Smrekovice („Fenyvesek”) nevű hegyekből (*de montibus Zmerkouize*) kihajtottak egy kecskenyáját, amely után nem fizették meg Zólyomlipcse várának a járandóságot.²⁴ Tanúvallomása Stephanus Farkasch vallomásához kapcsolódik, ellentétben áll azonban a Laurentius Zernak által mondottakkal. Nem zárható ki, hogy a különböző uradalmakból való tanúk a határhegy különböző oldalairól vallottak.

Albertus Zipak [*a szlovák eredetiben mint Albert Šipák szerepel, a ford. megj.*] tudta, hogy Dóczy Demianus „Breznóbánya után” (pontosabban Breznóbánya alatt), a „Tisovský diel mellettinek” nevezett erdőnél (*ad silvam nominatam prope Tysowsky diel*) lefoglalt tizenhat szekeret szakajtókkal és teknőkkal (*sedecim currus vahany et koritha*), amelyek után nem fizették meg Zólyomlipcse várának a kötelező adót.²⁵ E helyütt a forrás figyelemreméltó szlovák glosszákat közöl, melyek a legnagyobb valószínűség szerint közvetlenül a szlovákul beszélő tanú vallomásából kerültek átvételre. A feljegyzés szerzői, nyilván a bevezetőben említett szolgabírók, talán nem tudták latinra fordítani az otthoni közegben használatos „vahan” és „koryto” („fatál” és „teknő”) szlovák szavakat. Ez a feljegyzés az egyik legrégebbi bizonyítéka a két idézett szó használatának.²⁶ A szakajtókkal és teknőkkel megrakott tizenhat szekérre vonatkozó megjegyzés kifejezetten meghökkentő. Hogyha a tanú nem túlzott, kialakulóban lévő tömegtermelésről (manufaktúráról?) lehet szó. A termékek kapcsán az olvasható a feljegyzésben, hogy nem fizették meg utánuk a zólyomlipcsei várnak járó adót, és Dóczy Demia-

²¹ MOL DL 24 359, pag. 7.

²² *Predayna regie majestatis... judex Mathej Farkas*. MOL A 2679, Conscriptioes portarum, Comitatus Zoliensis (a továbbiakban CP CZ), pag. 170.

²³ ŠÚBA HKG, 6038 dob., 32/no. 26 sz., 37/no. 16. sz.

²⁴ MOL DL 24 359, pag. 8.

²⁵ MOL DL 24 359, pag. 8.

²⁶ A XVI. század második feléből származó dokumentumokat lásd: MAJTÁN, 1992 és 2005. 109. és 293–294.

nus a „Tisovský diel” mellett foglalta le őket. A későbbi források megemlítik, hogy Breznóbánya határában fafeldolgozás folyt. 1560-ban Breznóbánya határainak vizsgálata során tett tanúvallomást a korábban említett kisselmeci Soltész Simon. Elmondása szerint a breznóbányai polgárok szabadon kereshettek és termelhettek ki folyami aranyat, készíthettek zsindelyt és más, fából készült eszközöket (*aliaque lignea instrumenta*) a Vacok-pataktól (Bacúšsky potok) Breznóbánya városkáig terjedő területen.²⁷

Végül szóljunk Zipák Albert (Albertus Zipak) tanúról. Miként a következő, 1517-ből származó feljegyzésből kitűnik, a nevezett férfiú Garamnémetfalváról (Nemecká) származott. Az előnév elterjedését más dokumentum is mutatja. A zólyomlipcsei uradalom bírái közt az 1561-re vonatkozó oklevél Martin Sipack garamnémetfalvi és Thomas Sipack garamszentmiklósi (Dubová) bírakat említi.²⁸

A következő tanú az alsólehotai Caspar Lauacz volt [*a szlovák eredetiben mint Gašpar Hlaváč szerepel, a ford. megj.*] (*Caspar Lauacz de Inferiori Lehota*). Az előnevet a későbbi alsólehotai elterjedéséről szóló feljegyzések alapján olvashatjuk Hlaváč-ként.²⁹ A tanú azt vallotta, hogy gyakran hajtottak olyan állatokat a Tergart melletti három forrástól vagy kúttól (*de tribus fontibus prope Tergart*) Zólyomlipcse várához, amelyek után a vár nem kapta meg az őt megillető járandóságot.³⁰ A vallomást annak a helynek a megjelölése pontosítja, ahonnan a pásztorok kihajtották az állatokat. A zólyomlipcsei uradalom határainak a XVI. század negyvenes éveiből származó leírása alapján a határ északkeleti oldalát a *Dreyen prunnen, so nahent beim Tiergarten ligen* megjelölésű hely alkotta. Az eddigi kutatások nem zárják ki, hogy ez a hely azonos a Telgárt település mellett fekvő Tri Studne („Három kút”) nevű hellyel.³¹ Az állatok gyakori kihajtása *de tribus fontibus* és a meglehetősen nagy távolság Telgárt és Zólyomlipcse között óvatosságra int a helyszín meghatározásakor. Caspar Lauacz 1517-ből való vallomása alapján nem lehet eldönteni, hogy az itteni legeltetési terület elért-e egészen Gömörig. Tekintettel arra, hogy a legeltetés kikerült a zólyomlipcsei vár iránt adókötelezettséggel járó tevékenységek sorából, ez a helyszín azonos lehet a Stephanus Farkasch vallomásában szereplő Tergarttal.

²⁷ ŠA BB pob. BB, Breznóbánya Város Levéltára Gyűjtemény (a továbbiakban AMB), I. 6/2, 18. sz., pag. 4–5.

²⁸ *richterrn won dörrferrn... Martin Sipack won Deutschendorrf, Thomas Sipack zu Dubowa*. ŠÚBA HKG, 6038. dob., 35/no. 3 et 4 sz., fol. 7. Fennmaradt egyszerű másolat.

²⁹ A zólyomlipcsei uradalom 1663. évi urbáriuma Alsólehotában *Martinus Hlawacs, Joannes Hlawacs* nevű parasztokat említ. UFP II., 323. p., 28. sz. (*A „Hlaváč” név leginkább „Fejes”-ként ültető át magyarra. – A fordító megjegyzése.*)

³⁰ MOL DL 24 359, pag. 8.

³¹ SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 59., 62.

A garamszentmihályi Thomas Russ [*a szlovák eredetiben mint Tomáš Rus szerepel, a ford. megj.*] (*Thomas Russ de Duboua*) elődeitől azt hallotta, hogy a breznóbányaiak tizenkét nyestprémet adtak be a zólyomlipcsei várba adó gyanánt. Kötelesek voltak ezen túlmenően karbantartani az erdei átjárókat, ahol rossz volt az út. Darabontokat is mindig fizettek, akik az erdei rablókat fogták össze.³² A vallomás értékes információkat tartalmaz Breznóbánya lakosainak régebbi kötelezettségeiről, mivel a tanú közvetlenül hivatkozik elődei elbeszéléseire. A tizenkét prém beszolgáltatására vonatkozó adat a hagyományos, természetbeni adófizetés megmaradására utal. A hegyvidéken különösen szükséges útfenntartáson kívül az erdei betyárokat vagy rablókat elfogó darabontokról szóló információ is érdeklődésre tarthat számot. Jelenlétük közvetett bizonyítékának tekinthetjük a Corvin Mátyás uralkodásának első éveiből származó híreket. Zólyomból (Zvolen) ebben az időben ismételten katonai segítséget – zsoldosokat – küldtek Breznóbánya és Zólyomlipcse körzetébe, hogy szembeszálljanak az ellenséges elemekkel. A breznóbányai erődítmény felépítésének híre is a XV. század hatvanas éveinek elejéről származik. A környéket talán Ján Jiskra egykori seregeinek megmaradt katonái nyugtalaníthatták.³³ Ebben az összefüggésben korántsem meglepő Thomas Russ tanúvallomása, amely szerint Breznóbányának már 1517 előtt saját fegyveresei voltak.

Több forrás említi a Russ nevű garamszentmihályi férfit. Az említett település lakói között már 1504-ben találunk ilyen nevű személyt (*Russ... in Dobowa*).³⁴ A korábban említett Thomas Russ valószínűleg az 1528-as garamszentmihályi tanúk között is szerepel, a hozzájuk kapcsolódó dokumentum azonban Thoma Raacz (*Thoma Raacz in Dobowa*) néven említi.³⁵ Az előnév ilyen formában történő lejegyzése jelentésbeli eltolódást eredményez, mivel a magyar „rácz” kifejezés szerb nemzetiségről tanúskodik. Így akaratlanul is felcserélődött két különböző, de hasonló hangzású előnév, a Rus (magyarul „Orosz”) és a Rácz. A következő, 1536. évi oklevélben már ismét Thomas Rus szerepel a tanúk névjegyzékében (*Thomas Rus de Dubowa*).³⁶

³² MOL DL 24 359, pag. 8.

³³ ŠA BB, Zólyomi kirendeltség, Zólyom Város Magisztrátusának Gyűjteménye, 11. dob., Mest-ská kniha (Zólyom város könyve] I. (1465 – 1503), fol. 48 és 74; GERŐ, 1910. 140–141. Korbávi Gergely zólyomlipcsei kapitány az 1460 – 1461-ből származó oklevélben leírja egy szentjánosi (Svätý Ján) kismes és egy breznóbányai lakos konfliktusát a breznóbányai erődítmény építésének idejéből (*fortalitium in Brizna Banya erat edificatum*). MÁLYUSZ – BORSA, 1988. 51. 107. sz.

³⁴ MOL DL 21 245.

³⁵ ŠA BB pob. BB, MBB, fasc. 17, num. 34.

³⁶ ŠÚBA HKG, 6038 dob., 38/no. 2. sz.

Franciscus Faber tanú, a megközelítőleg száz esztendőös idős férfi (*Franciscus Faber, homo senex computans eidem annos prope centum*) attól az esztendőől tartózkodott Breznóbányán, amikor a lengyel király vereséget szenvedett Kassa (Košice) alatt. Nem tudta ugyan megmondani, melyik évben volt ez, de [ott élt] egészen addig, amíg Dóczy Demianus fel nem égette Breznóbánya kisvárosát, ami 1517-ben történt.³⁷ A tanúvallomás konkrét háborús eseményekre is utal. A közismert adatok szerint az eredetileg lengyel származású I. Ulászló király serege már 1441-ben harcolt Kassánál.³⁸ A tanú ebben az esetben olyan eseményre hivatkozott, ami 76 évvel korábban történt. A lengyel uralkodó hadi cselekményei közül időben közelebbiek a II. Ulászló magyar király és János Albert lengyel herceg közötti harcok, melyek Kassa környékére is kiterjedtek.³⁹ A tanú feltételezett előrehaladott kora ellenére inkább az utóbbi, huszonhat évvel korábban lejátszódott eseményekre vonatkozó utalást tarthatjuk helytállónak. Faber ebből kifolyólag 1491 óta élhetett Breznóbányán. Ellentmondásosnak minősíthetjük azt az adatot, amely szerint a tanú egészen 1517-ig lakott a kisvárosban, amikor azt Dóczy Demianus tűzbe borította. A történelmi kutatások szerint a Dóczyak és Breznóbánya konfliktusa során a városkát 1517. április 30-án égették fel.⁴⁰ Ezzel szemben a tanúvallomások bevezető keltezésében az 1517. március 10-i dátum szerepel. Miként a dokumentum leírásából is kitűnik, fennmaradt formája ismeretében nem zárhatjuk ki a későbbi beavatkozások és módosítások lehetőségét.

Faber tanúvallomása a legterjedelmesebb. Breznóbányai tartózkodásának időtartamán kívül a feljegyzés azt a tanúvallomást is tartalmazza, melynek okán beidézték. A tanú elmondta, hogy a (breznóbányai) malom használata mindig Zólyomlipcse várát illette, s ugyanez a vár jelölte ki a molnárt is. Dóczy Demianus egy György (Juraj) nevű molnárt jelölt ki, aki éveken át végezte ezt a munkát. A tanú elmondta még, hogy sört szállítottak Zólyomlipcse várába. Azt is tudta, hogy két éven át egy hordót szolgáltattak be. Elmondta még, hogy az említett malmot Dóczy Demianus előtt más uraságok is használták.⁴¹ Faber vallomásával kezdődnek a breznóbányai malomra vonatkozó tanúvallomások. Az 1406-ból származó oklevél szerint a vár Breznóbánya határában álló malmát Zsigmond király ajándékozta a kisvárosnak. Néhány évtized elteltével ez a malom újra visszakerült a zólyomlipcsei vár fennhatósága alá. Az 1465. évi statúció még nem említi a vár tulajdonaként, ám amikor 1470-ben Ján Ernst megszerezte a várat, a

³⁷ MOL DL 24 359, pag. 8.

³⁸ LUKAČKA, 2004. 194–195.

³⁹ Pramene VI., 109. 46. sz.

⁴⁰ GRAUS, 1995. 113–114.

⁴¹ MOL DL 24 359, pag. 8–9.

Breznóbánya területén álló malom már szerepelt a tartozékai között.⁴² A malom üzemeltetésének kérdése a XVI. század elején állandó konfliktusok forrása volt. Ezt a tényt igazolják a breznóbányaiak és Krsaag udvari hivatalnok közti korábban említett viszályok, valamint az alábbi tanúvallomások is.

A következő feljegyzés szerint újra vallott a garampéteri Farkas István (*Stephanus Farkasch de Praedein*). Úgy emlékezett vissza, hogy amikor Felsőszabadiban (Horná Lehota) szolgált, a breznóbányai malomból szállították a gabonát a zólyomlipcsei várba. Vele összhangban vallott a garampéteri Wanzig Ziga (*Wanzig Ziga de Praedein*). Ő is szállított gabonát a breznóbányai malomból a zólyomlipcsei várba.⁴⁴ A garamnémetfalvi Paulus Turzo (*Paulus Turzo de Villa Almanorum*) azt vallotta, hogy amikor a fivérek, Dóczy Demianus és László osztottak a vagyronon, a breznóbányai malomból „le Revistye várába” (Revište) szállította a gabonát, melyet akkoriban *Iuanisch Chluzany* (Ivaniš Lužáni?) mért ki.⁴⁵ A Dóczyak 1500-ban fontos lépéseket tettek a vagyonmegosztás irányába. Sosem került sor azonban a Dóczy-család zólyomlipcsei, revistyei és saskői (Šášov) várbirtokainak végleges felosztására.⁴⁶ A tanúvallomás érdekes információval szolgál az uradalmi jobbágyság különböző útjairól, akik a zólyomlipcsei váron kívül a távolabbi Revistye várba is szállítottak gabonát. Már az 1504-ben kelt oklevél is említ a Dóczy-család nemesi származású familiárisain kívül a revistyei uradalomban olyan neveket, melyek zólyomlipcsei származásra utalnak (Szelczy Gergely [Gregor Szelczy], Kindernay Simon [Šimon Kindernay]).⁴⁷ Tekintettel földesuraik birtokainak fekvésére, nem szigetelődtek el tágabb környezetüktől, hanem különböző szolgálataik és kötelességeik teljesítése során a szomszédos régiókba is eljutottak. A következő tanúvallomás ismét Sipák Alberttől (Albertus Sipak) származik, s ez esetben már azt is megemlítik, hogy a nevezett személy Garamnémetfaváról való (*Albertus Sipak de Villa Almanorum*). Ő is gabonát szállított a breznóbányai malomból Zólyomlipcse várba.⁴⁸

A lopéri (Lopej) Polák Miklós (*Nicolaus Polak de Lopei*) vallomásaiban leszögezte: bizonyosan tudja, hogy a zólyomlipcsei várból mindig darabontokat küldtek a breznóbányai malomba, hogy a többi, várhoz tartozó malomhoz hasonlóan ott is mérjék a gabonát.⁴⁹ Azonos származásra és helyre utal a következő előnév is. Az

⁴² JURKOVICH, 1929. 53–54.

⁴³ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁴ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁵ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁶ JURKOVICH, 1929. 58–59., 197. megjegyzés; BAĐURIČ, 1975. 175–176.

⁴⁷ MOL DL 21 295.

⁴⁸ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁹ MOL DL 24 359, pag. 9.

1528-as okiratban szerepel a lopeji Stanislao Polyakowycz.⁵⁰ [*a szlovák eredetiben mint Stanislav Poliakovič szerepel, a ford. megj.*] Thomas Russ esetéhez hasonlóan ezek az előnevek is azon etnikai elnevezésekhez tartoznak, amelyeket viselőjük nyelve és nemzetisége alapján képeztek. A középkor végén történő elterjedésük az „oláh kolonizáció” elnevezésű letelepedési hullámmal függ össze. Ennek során a Kárpátok hegyvidékein nemzetiségi hovatartozását illetően vegyes lakosság telepedett le. Ruszin és lengyel vidékekről származó pásztorok is voltak közöttük. A zólyomlipcsei uradalom nagyszámú alattvalójáról készült 1504. évi jegyzékben *Valac*, *Valach* vagy *Walach* nevű személyek is szerepelnek, mégpedig Padkóc (Podkonice), Garampéteri és Garamnémetfalva településekről.⁵¹ Az oláh lakosság az uradalom területén egy új települést is létrehozott a régebbi Kisselmec falu határában. Az elsősorban pásztorok életmódját folytató oláhok gyakran kerültek összetűzésbe a szomszédakkal. Breznóbánya képviselői 1528-ban Zólyom vármegye bírósága előtt panaszolták be Dóczy Demianus Oláhfalva településen élő alattvalóit (*Valaská, possessio Olahfalwa*), akik a város területén legeltették állataikat.⁵² A breznóbányai határ kiterjedését vizsgáló 1560. évi eljárás tanúvallomásai közül emeljük ki a szepességi Hernádfőről (Vikartovce) származó Alexej Basaráb vallomását. Negyven évvel korábban, amikor Oláhfalva vagy Kisselmec (*in villa Walachorum Schewnycza*) településen élt, juhait egészen a Beňušov-patakig legeltette, de tovább nem. Breznóbánya határaitól azonban semmi biztosat nem tudott mondani.⁵³

Az alsólehotai *Philip Schimonik* [*a szlovák eredetiben mint Filip Šimoník szerepel, a ford. megj.*] (*Philip Schimonik de Inferiori Lehota*) 1517-ben elmondta, hogy maga is szállított gabonát Zólyomlipcse várába. Elmondása szerint ennek még nincs negyven éve.⁵⁴ Az időben távolabbi eseményekre vonatkozó tanúvallomásokat kritikusan kell megítélnünk, bár az írástudatlan vidéki lakosságról is feltételezhető, hogy voltak bizonyos képességei az események és az idő közti összefüggések megragadására. Az előnév elterjedésére egy korábbi forrás is utal. 1504-ben Alsólehotai lakosai között szerepel egy bizonyos Matey Simunik.⁵⁵ Az 1517-ből származó feljegyzésekben szereplő utolsó tanúvallomás az Iuanisch de Duboua [*a szlovák eredetiben mint Ivaniš szerepel, a ford. megj.*] elnevezésű személytől származik. Elmondása szerint gyakran hallotta az apjától, hogyan szállították a breznóbányaiakat a bort Zólyomlipcse várából a városukba, majd

⁵⁰ *Stanislao Polyakowycz in Lopeya*. ŠA BB pob. BB, MBB, fasc. 17, num. 34. Lopér lakói között már 1504-ben szerepel egy bizonyos *Sthanko*. MOL DL 21 245.

⁵¹ MOL DL 21 245.

⁵² ŠA BB, ZŽ, KP I., fol. 82/pag. 160. Lásd még MAREK, 2006. 249.

⁵³ ŠA BB pob. BB, AMB, I. 6/2, 18. sz., pag. 4.

⁵⁴ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁵⁵ *Matey Simunik... in Alsólehotai*. MOL DL 21 245.

ott ugyanúgy mérték, mint a várhoz tartozó más falvakban.⁵⁶ Az Ivaniš előnév használatát Garamszentmiklóson későbbi források is bizonyítják. Az 1549. évi portaösszeírás szerint a falu bírása egy bizonyos *Iwanys Jan*, azaz Ivanis János volt.⁵⁷

Végezetül összefoglaljuk a forrás néhány általános jellemzőjét. Az egyik legfontosabb ezek közül, hogy a dokumentum írásmódja nem 1517-ből, hanem megközelítőleg a XVI. század közepéről származik. Lehetséges tehát, hogy az eredeti tanúvallomásokról készült feljegyzések egyszerű másolatáról van szó. Keletkezését ezzel egyidejűleg összekapcsolhatjuk egy másik, tartalmilag hasonló forrással, a zólyomlipcsei uradalom határainak leírásával, amely valamikor 1542-1548 között készült német nyelven. A Kincstári Levéltár eredeti archívumában mindkét dokumentum közös jelzet alatt szerepelt. A vallomások latin feljegyzései ugyanakkor csak az uradalom német leírása után következnek. Az uradalmi jobbágyság némelyikének vallomását is tartalmazó első dokumentum szerzője valószínűleg Gutt Erazmus zólyomlipcsei várnagy lehetett.⁵⁸ Mivel a tanúvallomásokról készült feljegyzések eredetijét illetően nincsenek információink, nem tudjuk pontosan meghatározni, mennyire tükrözi a másolat az eredeti szöveget. A másolás közben előforduló esetleges beavatkozásokra a legterjedelmesebb feljegyzésben, Faber Ferenc (Franciscus Faber) vallomásában fellelhető ellentmondások és hibák utalnak. A dokumentum másolása során nyilvánvalóan legalább egy tanúvallomást módosítottak vagy aktualizáltak. Tekintettel a tanúkihallgatásokról készült feljegyzések tartalmi értékeire, a fennmaradt dokumentumot teljes terjedelmében közreadjuk. A szöveg átírása során az ilyen típusú forrásokra vonatkozó aktuális szerkesztési szabályokat alkalmaztuk. Köszönet a konzultációért: PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

A tanulmány a VEGA 1/4541/07 „A Zólyomi-medence települései és lakossága a kora középkortól a XIX. század közepéig” jelzésű és elnevezésű pályázat keretében íródott.

⁵⁶ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁵⁷ *Dwbowia regie majestatis... judex Iwanys Jan*. MOL CP CZ, pag. 169.

⁵⁸ SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 47., 56.

MELLÉKLET

1517. március 10.

A Dóczy Demianus által a zólyomlipcsei uradalom határainak és a breznóbányai malom használatának ügyében beidézett tanúk Zólyom vármegye szolgabíráinak, a zolnai Dubraviczky Györgynek és Stek Jánosnak jelenlétében lefolytatott kihallgatásáról készült feljegyzések.

Másolat a XVI. század közepéről, latin, MOL DL 24 359, pag. 7–10.

Anno Domini 1517, mense Marcii die 10. convocaverat dominus Demianus aliquos fidedignos homines, quaerens ab ipsis veram justiciam de metis castri Lipsch, praesentibus iudicibus nobilium, videlicet Georgium Dubrawiczky et Joannem Stek de Solna.

Item Joannes Scultetus de Inferiori Lehota, existens iam annis centum cognovit, quod methae castri Lipsch incipiuntur a Tergart usque ad montem Zmerkowitz et inde tendunt ad montem Tysowsky dyel. Ab illo monte ad montem Rakitowy keer, inde ad montem Homolka usque Drabske hlaue et abinde tendunt usque ad Solna.

Item Stephanus Gerczak de Jessena, existens annis nonaginta, ipse simili modo recognovit et fassus est.

Item Ambrosius, servus Alexii de Muran, natione de Klenouicz cognovit, quod montes dividunt metas, quae aquae fluunt ad partem Lipsch usque ad summum aquarum.

Item Laurentius Zernak de Tysowicz fassus est, quod de montibus Zmerkowitz nominatis, quicumque volebant ibi pecora pascere oportebant ad castrum Lipsch praecium solvere.

Item Stephanus Farkasch de Predain cognovit, quod ex Tergart pellerunt et abegerunt capras ad arcem Lipsch, quae non erant apraeiate arcis Lipsch.

Item Joannes Laczowich de Praedein cognovit, quod vidit quando pellerunt pecora, capras de montibus Zmerkowitz, quae non erant apraeiate arcis Lipsch.

Item Albertus Zipak cognovit, quod dominus Demianus post Bresniam ad silvam nominatam prope Tysowsky diel acceperant sedecim currus vahany et koritha, quia non erant apraeiati arcis Lipsch.

Item Caspar Lauacz de Inferiori Lehota fassus est, quod multocius pellerunt paecora de tribus fontibus prope Tergart ad arcem Lipsch, quia non erant apraeiati arcis Lipsch.

Item Thomas Russ de Duboua audivit ab antecessoribus suis, quod ipsi Bresnienses dabant ad arcem^a Lipsch duodecim pelles mardurones, hoc erat eorum census et pontes in silvis oportebant praeparare, ubi mala via erat. Tenebant semper^b super latrones in silvis aliquos clyentes, qui captivaverunt eos tenere.

Item Franciscus Faber, homo senex computans eidem annos prope centum, ille habitavit in Bresno ab illo anno, dum rex Poloniae iacuit sub Caschouiam, nescivit dicere annum, quo anno erat, usque dum dominus Demianus comburserat opidum Brezno, hoc fuit in anno 1517 et semper molendino^c utebantur ad arcem Lipsch et molendinatorem ex arce Lipsch constituerunt, et dominus Demianus constituerat unum molitorem nomine Georgium, ille per multos annos erat, etiam dixit, quod dabant marcialem potum ad arcem Lipsch. Ipse scit, quod per duos annos dederunt per unum vass, etiam scit, quod alii domini ante dominum Domianum (!) utebantur molendino praedicto.

Item Stephanus Farkasch de Praedein recognovit, dum servivit in Superiori Lehotha, quod portabant fruges de molendino Brezno ad arcem Lipsch.

Item Wanzig Ziga de Praedein cognovit, quod etiam portavit fruges de molendino Brezno ad arcem Lipsch.

Item Paulus Turzo de Villa Almanorum fassus est, dum erat divisio inter fratres domini Demiani et domini Ladislauui Docii, quod duxit fruges infra ad arcem Reuischze de molendino Brezino et illo tempore mensuravit Iuanisch Chluzany.

Item Albertus Sipak de Villa Almanorum cognovit, quod etiam portavit fruges de molendino Brezino ad arcem Lipsch.

Item Nicolaus Polak de Lopei cognovit, quod pro certo scit, quod semper ab arce Lipsch clientes miserunt ut in molendino Brezno mensurarent fruges, sicut in aliis molendinis, quae ad arcem pertinent.

Item Philip Schimonik de Inferiori Lehota cognovit, quod ipse solus de molendino Bresno fruges ad arcem Lipsch portavit et duxit, quod adhuc non sunt 40. anni.

Item Iuanisch de Duboua cognovit, ut de patre suo multociens audivit, quod ipse Bresnenses de arce Lipsch vinum ad Bresnia duxerunt et ibidem educillarunt, sicut in aliis villis, quae pertinent ad arcem Lipsch.

(Fordította: G. Kovács László)

^a Következik áthúzza: Lipls.

^b Következik áthúzza: aliquos clyentes.

^c Betoldva molendino a lapszélén.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bad'urík 1975. Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. (A revistyei uradalom történetéből) In: Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (A pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanulmánykötete), XXVI. évf, 1975
- Frivaldszky 1998. Egy felvidéki község és soltészcsaládja. In: Turul, 3–4 füz., 71 köt., 1998
- Gerő 1910. A cseh husziták Magyarországon, Besztercebánya: Nyomatott Machold F. Könyvnyomdájában, 1910
- Graus 1995. Dóciovci z Veľkej Lúče ako jeden z destabilizujúcich faktorov banského podnikania v stredoslovenskej banskej oblasti na prelome 15. a 16. storočia. (A Veľká Lúča-i Dóczyak mint a bányaiipari vállalkozás egyik destabilizációs tényezője a XV–XVI. század fordulóján a közép-szlovákiai bányavidéken). In: Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici (A besztercebányai Thurzó-Fugger rézüzem 500. évfordulója) Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1995
- Jurkovich 1929. Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs: Dunántúl Egyetemi Nyomda, 1929
- Jurkovičová 1997. Hrad a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku. (A zólyomlipcsei vár és uradalom a középkor végéig. Szakdolgozat. Pozsony: Komenský Egyetem BTK szlovák történelem és levéltár tanszék), 1997
- Lukačka (szerk.) 2005. Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov (Szlovákia és a szlovákok történelmének forrásai. Az oszmán veszély árnyékában) VI. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004
- Majtán (szerk.) 1992, 2005. Historický slovník slovenského jazyka (A szlovák nyelv törté-

neti szótára) II., VI. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992 és 2005

Mályusz—Borsa (szerk.) 1988.

A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988

Marek 2006.

Cudzie etniká na stredovekom Slovensku (Idegen etnikumok a középkori Szlovákiában). Martin : Matica slovenská, 2006

Marsina—Kušík (szerk.) 1959.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II. (Szlovákiai feudális uradalmak urbáriumai II..) Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959

Matulay (szerk.) 1980.

Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (Besztercebánya városa. Adminisztratív és igazságszolgáltatási iratok katalógusa) (1020) 1255 – 1536. I. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980

Mysliwski 2001.

Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym. In: Kwartalnik historii kultury materialnej, nr. 3, rocz. XLIX, 2001

Skladný—Tomeček 2000.

Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. (A zólyomlipcsei uradalom határai a XVI. század közepén). In: Acta historica Neosoliensia III., 2000

Wenzel (szerk.) 1863.

Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar történelmi tár XII., 1863, II. sz.

Pavol Maliniak:

Die Zeugenaussagen der Bewohner der Altsohl-Lipitscher-Domäne als historische Quelle für die spätmittelalterliche Geschichte der Region

Wir fassen einige der allgemeinen Merkmale der Quelle zusammen. Einer der wichtigsten Merkmale ist, dass die Schreibweise des Dokuments nicht aus 1517,

sondern ungefähr aus der Mitte des XVI. Jahrhunderts stammt. Es ist also möglich, dass es sich um eine einfache Kopie der originalen Zeugenaussage handelt. Die Entstehung können wir gleichzeitig mit einer ähnlichen Quelle verbinden, und zwar mit der, die die Grenzen der Altsohl-Lipitscher Herrschaft beschreibt und irgendwann zwischen 1542 und 1548 in deutscher Sprache verfasst wurde. Im Originalarchiv des Schatzkammerarchivs sind beide Dokumente unter der gleichen Signatur zu finden. Die Verfassung der Aussagen in lateinischer Sprache hingegen folgte erst nach der deutschsprachigen Beschreibung der Domäne. Der Verfasser des ersten Dokuments, das einige der Zeugenaussagen von Leibeigenen enthält ist mit großer Wahrscheinlichkeit der Lipitscher Burgherr Erasmus Gutt. Da wir über die ursprüngliche Verfassung der Zeugenaussagen keine Informationen besitzen, können wir auch nicht genau bestimmen, inwiefern die Kopie das Original widerspiegelt. Auf mögliche Eingriffe während der Abschreibung weisen die Gegensätze und Fehler in der umfangreichsten Aufzeichnung, nämlich in der Zeugenaussage von Ferenc Faber (Franciscus Faber) hin.

The Testimonies of Inhabitants of the Slovenska Lupca Estate as a Source to the History of the Region in the Late Middle Ages

By Pavol Maliniak

Some general characteristics of the source are summarized. One of the most important of these is that the style of the document is not from 1517, but about from mid-16th century. So it may be presumed that this is a simple copy of the original records of the testimonies. Its origins, at the same time, can be connected with another source similar in content: the description of the boundaries of the Slovenska Lupca estate, which was made some time between 1542 and 1548 in German. In the original archives of The Treasury Archives both documents were placed under the same numbering. The records of the testimonies in Latin however, are placed just after the estate description in German. The author of the first document including some estate serfs' testimonies was probably Erasmus Gutt, the castellan at Slovenska Lupca. Since about the original of the records of the testimonies there is no information available, it cannot be exactly defined to what extent the original text is reflected in the copy. The contradictions and mistakes occurring in the longest record, the testimony of Ferenc Faber (Franciscus Faber) refer to probable interfering during copying.

A ZÓLYOMLIPCSEI VÁRBIRTOK BIRTOKVISZONYAI A XVI–XVII. SZÁZADBAN

OTO TOMEČEK

A zólyomlipcsei (Lupča, ma Slovenská Lupča) várbirtok központja eredetileg a Zólyomi-medence északkeleti részében fekvő Zólyomlipcse királyi vár volt. A vár létezéséről az első közvetett bizonyíték 1250-ből való, amikor írásban is említik a Zólyomból (Zvolen) Zólyomlipcsébe vezető utat (*ad magnam viam, que vadit de villa Zoulum in Lypche*).¹ Mivel Zólyom régi várával ebben az időben fontos hely volt,² a Zólyommal együtt, az út mentén említett Zólyomlipcsének is hasonlóknak kellett lennie, és minden bizonnyal már várépítmény is állt e helyen. Zólyomlipcse XIII. századi jelentőségéről tanúskodik azon okirat egy utalása is, mellyel IV. Béla király 1255-ben városi jogokat adományozott Beszterce (Bystrica, később Besztercebánya, Banská Bystrica) település német vendégeinek. A település (város) fekvésének pontosabb meghatározására az oklevélben az áll, hogy Zólyomlipcse közelében fekszik (*nova villa Bystrice prope Lypcham*).³ Ez az utalás is közvetett bizonyítéka a zólyomlipcsei vár létezésének. Szintén közvetett, ám hasonlóan valószínű módon bizonyítja a vár létét a IV. Béla király által 1258. augusztus 15-én Zólyomlipcsén kiadott oklevél is (*Datum in Lipcha, anno domini MCCL octavo, in die Assumpcionis beate virginis*).⁴

A várépítés kezdetének pontosabb meghatározására törekedve azt mondhatjuk, hogy arra közvetlenül azután kerülhetett sor, hogy a tatárok 1241 – 1242 folyamán betörték a történelmi Magyarország területére. Tekintettel arra, hogy a hatalmas kőerődítmények jól vizsgáztak a tatárjárás idején, az uralkodó, IV. Béla ország-

¹ MARSINA, 1987. 243. 349.sz.

² Zólyom vára ebben az időben a nagy Zólyom vármegye központja volt, mely Zólyomon kívül magába foglalta Liptó, Túróc és Árva területét is. Itt volt a zólyomi ispán (*comes comitatus*) székhelye is.

³ MARSINA, 1987. 341. 491. sz.

⁴ MARSINA, 1987. 424. 609. sz.

szerte támogatta az ilyen várak építését.⁵ A zólyomlipcsei vár építése tehát minden bizonnyal közvetlenül a XIII. század közepe előtt kezdődött, és összefüggött a tatárjárással. Már kezdettől királyi várként működött, melyet az uralkodók a vadban gazdag, vadaskertként funkcionáló ún. Zólyomi-erdőben folytatott vadászataik alkalmával használtak.⁶

Az új várnak saját területre volt szüksége, amely biztosíthatta a várlakók életének tárgyi feltételeit. Ez a terület a zólyomi uradalomból kiválva lett a zólyomlipcsei várbirtok alapja. Megközelítőleg az 1255-ben alapított, szabad királyi bányaváros, Besztercebánya, illetve a későbbi királyi város, Breznóbánya (Brezno) közötti térségről van szó.

A zólyomlipcsei uradalom területe nem volt állandó, a történelem során változott. Függetlenné vált a vártól Libetbánya (Lubietová, az első írásos említése 1379-ből való), valamint kiváltságos területe, melyen jobbágyszőlő, Póráz (Povrazník, 1424) és Sebő (Šajba, ma Strelníky – 1465) feküdtek. Másrészt viszont az uradalom kötelékébe került később Pónik (Poniky) Ponická Lehôtka településsel együtt, valamint Dubravica (Dúbravica) és Zólyommócsa (Môlča) területe.⁷ Ez utóbbi két falu azonban a XV. században levált az uradalomról és a Dúbravický - Dubraviczky, illetve a Mičinský - Micsinszky családok földesúri birtokaihoz tartozott. Breznóbánya a XV. században került az uradalmi kötelékbe és ott is maradt a XVI. századig.

A zólyomlipcsei uradalom településszerkezete a középkorban alakult ki, bár alapvonalai már a XIII-XIV. században kialakultak. Biztosan tudjuk, hogy a XIII. század közepén már létezett az uradalom székhelyéül szolgáló vár, illetve az alatta

⁵ A történelmi Magyarország klérusa és laikusai 1242-ben levélben kértek segítséget a pápától a tatár pusztítással szemben. Ebben azt írják, hogy a várakban és a hasonlóan erősített helyeken sikerült megmenekülniük. A Dunától északra fekvő területen kifejezetten Pozsony (Bratislava), Nyitra (Nitra), Komárom (Komárno), Fülek (Filakovo) és Abaújtúr várát említik. Lásd: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III : V kráľovstve svätého Štefana [Szlovákia és a szlovákok történelmének forrásai III: Szent István királyságában]. Bratislava, 2003. 143. 63 sz. Lásd még: MARSINA, 1987. 73–74. p., 110. sz. A tatárjárás után a mai Szlovákia egész területén fellendült a várépítés, a királyi várak mellett a legjelentősebb nemesek és főurak építtettek megerősített székhelyeket.

⁶ Ilyen vadaskertek még a középkor végén is voltak a Garam mentén, a zólyomlipcsei uradalomtól keletre. A történelmi Magyarország Lázár-féle térképén (1528) ezeket az erdőket *Sylva Brgart* névvel illetik, ami helyesen bizonyára Sylva Tergart vagy Tiergart. A vadaskert létét bizonyítja két azonos, Tergart – Tiergarten elnevezésű település, melyek az említett erdő két oldalán keletkeztek. Az egyik ilyen nevű település Breznóbánya közelében, a vadaskert nyugati szélénél feküdt (ma már nem létezik), a másik pedig a Felső-Garam-mente már gömöri részén, a park keleti pereménél (a mai Telgárt).

⁷ JURKOVIČOVÁ, 1997. 43.

fekvő település.⁸ A XIII. század második felében a későbbi Breznóbánya és Pónik területén is település volt. Nem rendelkezünk azonban olyan írásos forrásokkal, amelyek bizonyítanák, hogy további települések is léteztek a XIII. században.

Az uradalom területén fekvő konkrét településekről csak a XIV. és a XV. századból maradtak fenn írásos emlékek. A XIV. században már bizonyosan létezett Szelenc (Selce) és Garamszentmiklós (Dubová, 1332 – 1337), Dubravica (1333), Perhát (Priechod, 1340) és Padkóc (Podkonice – Connyce, 1340) település elődje. 1357-ben alapították Kisgaramot (Hronec), 1358-ban pedig Alsólehotát (Dolná Lehota). 1358 előtt alapították Garampéterit (Predajná) is, mert ebben az évben már a bíróját említik. Ebből az időszakból származik Breznóbánya első hiteles említése is (1380). 1340-ben valószínűleg már Mosód (Moštenica) területe is lakott volt, bár itt még nem beszélhetünk kompakt településről.⁹

A XV. század közepére a zólyomlipcsei uradalom középkori településszerkezete többé-kevésbé végleges formát öltött. Az írásos emlékek egy ideje már bizonyára létező települések meglétéről tanúskodnak: Pónik (1400), Felsőszabadi (Horná Lehota, 1406), Lopej (1406), Borosznó (Brusno, 1424), Hédel (Hiadel, 1424), Jece nye (Jasenie, 1424), Lucató (Lučatín, 1424), Mezőköz (Medzibrod, 1424?, bizonyossággal 1441), Zólyommócsa (1424), Ponická Lehôtka (1424), Rásztó (Ráztoka, 1424), Szent András (1424), Garamsálfalva (Šalková, 1424), Garamhidvég (Zámotie, 1424), Garamnémetfalva (Nemecká, 1441) és Štiavnička, 1441.

Rajtuk kívül a zólyomlipcsei uradalom tartozékainak 1441-ből származó jegyzéke két további, ma már nem létező település nevét említi: *Sagronye* és *Tergorth*. Az első esetben Záhronie településről van szó, mely későbbi középkori összeírásokban is szerepel (1455 *Zagranye*, 1470 *Zahronca*, 1504 és 1506 *Zagranie*).¹⁰ Mivel ezt a lakott területet az említett összeírások mindig Garamszentmiklós és Garamnémetfalva közvetlen közelében vagy e kettő között említik, Garamnémetfalva Záhronce városrészével azonosíthatjuk.¹¹ Az, hogy a következő időszak írásos do-

⁸ A vár alatti település létét a vár fennállásán kívül a kolduló ferences rend jelenlétére utaló megjegyzés is bizonyítja. A rendről a gárdiáni tisztségre vonatkozó utalásból tudunk 1263-ból, hiszen ez a poszt ennek a rendnek a jellegzetessége (*frater Antonius Gardianus de Lipha*). – V.ö.: HANULIAK – RAGAČ, 2000. 235.

⁹ Zólyomlipcse területének kijelölésekor a kiváltságlevél a „terra Mosnyce” kifejezést használja JUCK, 1984. 131. 159. sz. A „terra” kifejezés ebben az esetben nem feltétlenül jelenti Moštenica – Mosód falu földterületét, tekintettel arra, hogy az említett dokumentum a többi települést a „possessio” kifejezéssel jelöli. Marián Skladaný azt feltételezi, hogy Mosód település csak az itteni huta megalapítását követően jött létre, mivel 1490-ben még nem létezett ilyen nevű település. – SKLADNÝ, 1995. 107.

¹⁰ Az egyes korszakok uradalmi tartozékainak áttekintését lásd: JURKOVIČOVÁ, 1997, B melléklet.

¹¹ JURKOVIČOVÁ, 1997. 71.

kumentumai nem említik Záhronie települést, nem feltétlenül jelenti fizikai megsemmisülését, inkább azt, hogy összeolvadt a közeli Garamnémetfalvával, vagy közigazgatási szempontból hozzá került.

A másik, napjainkban már nem létező település, *Tergorth*, először 1424-ben jelenik meg *Togarth* néven, majd az uradalmi tartozékok későbbi jegyzékeiben is szerepel – 1455-ben mint *Therguth* – *Thergarth*, 1490-ben mint *Thergarth aliter Tiergarten*, majd 1504-ben és 1506-ban mint *Therghort*. A település elnevezéséből kiindulva (Tiergartennek a múltban a királyi vadaskertként funkcionáló erdőket nevezték) királyi vadászok vagy erdőőrök településéről lehetett szó, amely a zólyomlipcsei királyi vár megépülését követően alakult ki. Ez a lakott terület minden bizonnyal valahol a későbbi Garamolaszka (Valaská) település területén helyezkedett el, bár nem zárható ki az sem, hogy Garamolaszka közvetlen „utóda” volt az említett településnek, ahogyan az a régebbi irodalomban is szerepel.¹²

Nem egészen világos Garamolaszka keletkezésének a története. Írásos forrásokban ez a település csak a XVI. század elejétől kezdve jelenik meg,¹³ tehát abban az időszakban, amikor az iratokból fokozatosan eltűnik *Thergorth* kifejezés. A fennmaradt írásos források azonban egy másik közeli faluval, Kisselmecel (Štiavnička, Schebnitz) mutatnak összefüggést. A XVI–XVII. századi forrásokban a két település sosem fordul elő párhuzamosan. Ezért úgy tűnik, hogy Garamolaszka inkább Kisselmec közvetlen „utóda” volt. Ismereteinket összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy Garamolaszka település minden valószínűség szerint akkor kezdett kialakulni, amikor az ide érkező oláh lakosság teljesen megtöltötte a régebbi Kisselmecet. Esetleg új településként jött létre a XV–XVI. század fordulóján, közvetlenül Kisselmec közelében, mellyel azután viszonylag rövid időn belül egybeolvadhatott.

A kisselmeci valach lakosság létét Ján Ernst (a zólyomlipcsei uradalom korabeli tulajdonosának) 1470-ben kiadott oklevele igazolja, mellyel bizonyos Oláh Lászlónak (Ladislav Valach) és örököseinek soltészjogot (öröklődő bírói jogokat) adományoz.¹⁴ Valószínű, hogy Oláh László a terület oláhok általi betelepítése során szerzett érdemeiért kapta a soltész tiszttét. Ez a Štiavnička területén letelepülő lakosság idővel többségbe került, aminek következtében a település neve fokozato-

¹² Ipolyi Arnoldra és az általa összeállított A besztercebányai egyházmegye történelmi névtárára hivatkozik Jurkovich Emil. – JURKOVICH, 1929. 33.

Ezzel szemben az újabb irodalom inkább azon a véleményen van, hogy *Tergoth* később megszűnt, ezért nem azonos a két település. V.ö. például: ĐURKOVÁ, 1996. 2. sz., 181. ; RÁBIK, 2001. 1. sz., 60.

¹³ 1516-ban a breznóbányaiak megölték Miklós oláhfalvi [később: Garamolaszka] soltészt. 1528-ból származik Breznóbánya panasza, melyet Oláhfalva lakosai ellen emelt (inhabitatores possessionis Olachfalwa). – Lásd: ALBERTY–LAUBERT–ŠKRINÁROVÁ, 2002. 21.

¹⁴ ALBERTY–LAUBERT–ŠKRINÁROVÁ, 2002, s. 24.

san Valaská-ra (Valach- vagy Oláhfalva, magyar nevén Garamolaszka) változott. Csak így magyarázható az a tény, hogy a XVI. század folyamán készült 3 portaösszeírás úgy említi a két települést, mintha egyről lenne szó (1553 *Walazkawez siue Semnychka*, 1566 *Sthyawnichka siue olahfalwa*, 1572 *Styawnichka siue olahffalwa*).¹⁵

Az önálló Valaská megnevezést csak az 1535-ös portaösszeírás említi, *Walazkaa veß* formában. Kisselmec ebben a dokumentumban nem szerepel.¹⁶ A XVI. századból fennmaradt többi portaösszeírás – a három említett kivételével – csak önállóan említi Kisselmecet, Valaská – Oláhfalva nélkül. A XVII. század folyamán már rendszeresen szerepel Valaská – Oláhfalva a portaösszeírásokban. Ezzel szemben viszont nyomtalanul eltűnt belőlük a Kisselmec nevű falu.¹⁷ Az említett írások alapján tehát az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Kisselmec és Valaská – Oláhfalva esetében egyazon településről volt szó,¹⁸ és hogy az utóbbi közvetlen folytatása volt az eredeti Kisselmec is.¹⁹

Az uradalom területén létező települések száma a XV–XVI. században elsősorban a területen végbement vagyoni jogi változások következtében módosult. Már a XV. század második felében kiesett az uradalmi tartozékok sorából **Dubravica** és **Zólyommócsa**. Ennek ellenére azonban 1504-ben és 1506-ban ismét – és utoljára – megjelentek az uradalomhoz tartozó települések sorában.²⁰

A XVI. században már nem említették az uradalom tartozékai között **Breznóbányát**, mely eredetileg sem tartozott a zólyomlipcsei uradalomhoz. Breznóbánya 1380-ban – Selmezbánya (Banská Štiavnica) mintájára – városi jogokat kapott Nagy Lajos királytól. Ezeknek része volt a város határaként megnevezett terület kijelölése is.²¹ A város sorsának szempontjából az 1424-es esztendő vált

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), A 2679. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének (a továbbiakban HÚ SAV) fotógyűjteményében található másolat alapján.

¹⁶ MOL, E 158, 1670 sz. mikrofilm.

¹⁷ V.ö. az 1609, 1610, 1613, 1622, 1635, 1647, 1696 évekből származó portaösszeírásokkal. MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

¹⁸ Oláhfalva monográfiájában erre Július Alberty is felhívta a figyelmet. Lásd: ALBERTY–LAUBERT–ŠKRINÁROVÁ, 2002. 25.

¹⁹ A Štiavnička elnevezésű hely, mely 1799-től jelenik meg az anyakönyvekben, valószínűleg már egy másik helyszín, amely nem függ össze közvetlenül az azonos nevű középkori településsel. A XIX. század első felében itt fafeldolgozó fűrészüzem volt, illetve a kamarai alkalmazottak gabonaraktára. Forrás: ALBERTY, 1981. 312. és 381.

²⁰ MOL, DL 30 864 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

²¹ FEJÉR, 1829–1844. IX/5, CCVIII. Lásd még: LACKO, 2005. 30.

meghatározóvá, amikor a magyar királyné birtoka lett. A királynék ugyanis nem mindig kezelték oszthatatlan egészként ezt a tulajdont. Így történt, hogy a megözvegyült Erzsébet királyné, aki másodikként élvezte a királynéi birtokhoz tartozó városok jövedelmét, szorult pénzügyi helyzetében a zólyomlipcsei uradalmat Breznóbányával együtt átadta Korbávi Gergelynek. A kutatók szerint éppen ennek kapcsán írták hozzá hibásan a vár tartozékaihoz Breznóbányát is.²² S így szinte automatikusan – és jogalap nélkül – a zólyomlipcsei uradalom részének kezdték tekinteni Breznóbányát, ahogyan ez az uradalmi tartozékokról 1441-ben, az uradalom Korbávi Gergely általi átvételekor készített jegyzékben is szerepel.²³ Ettől kezdve Breznóbánya többé-kevésbé rendszeresen szerepelt a zólyomlipcsei uradalom tartozékai között, egészen a XVI. század első feléig.

Kisgaram azért maradt ki a zólyomlipcsei uradalom területén található települések jegyzékéből, mert már a XVI. században kamarai birtok lett. 1504-ben és 1506-ban szerepel utoljára az uradalom tartozékai között.²⁴ Dóczy László tulajdonrészeinek 1517-es elzálogosításakor Kisgaram már nem bukkant fel közöttük.²⁵ Hasonlóképpen nem találjuk többé egyetlen XVI. századi portaösszeírásban sem.

Hasonló volt a státusza Mosód településnek is, mely eredetileg az uradalom területén, a Thurzó-Fugger társaság hutáinak környékén alakult ki a XV. század végén.²⁶ Amikor – elsősorban a gazdag fakészletekre való tekintettel – a Thurzók úgy határoztak, hogy a zólyomlipcsei uradalom területén építik meg hutájukat (saigerhutte), először a Dóczyak hozzájárulását kellett kérniük, hiszen abban az időben ők voltak az uradalom birtokosai. Hozzájárulásukat az 1496. április 24-én kelt oklevél tartalmazza. Eszerint Thurzóék évi 32 aranyat kitevő bérleti díj fejében felépíthetik hutájukat a Moštenica folyó partján és fölötté, az uradalom területén fakitermelést folytathatnak a tölgyesek és azon erdők kivételével, amelyek a zólyomlipcsei vár irányában húzódnak, utakat javíthatnak és újakat építhetnek, valamint az említett folyón a hutáktól a forrás felé szabadon halászhathatnak.²⁷ A leendő kohászfalu, Mosód határa a bérlet miatt így formálisan is kikerült az uradalom területéből. A Fuggerek távozása után azonban Mosód már nem került vissza az uradalomhoz, hanem automatikusan kamarai fennhatóság alá került.

²² Lásd: BOLERÁZSKY, 1967. 60. Az újabb munkák közül lásd: KALÁBOVÁ, 2004. 20.

²³ MOL, DL 30 857 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

²⁴ MOL, DL 30 864 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

²⁵ JURKOVIČOVÁ, 1997. B melléklet

²⁶ SKLADNÝ, 1995. 107.

²⁷ A szerződés tartalmát az alábbi munka közli: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.: Pod osmanskou hrozbou [Szlovákia és a szlovákok történelmének forrásai VI. Az oszmán veszély árnyékában]. Bratislava, 2004. 123–124., 51. sz.

Ugyanígy nem tartozott az uradalom fennhatósága alá a Balázs (Baláže) kohászfalu sem, mely szintén az uradalom eredeti területén jött létre. Bár a település földrajzi fekvése miatt (a Bányapatak – Banský potok és a Ľupčica patak összefolyásánál jött létre) egyértelműen tartozhatott volna a zólyomlipcsei uradalomhoz, mégis a kezdetben magán-, később (1546 után) állami rézipari vállalat fennhatósága alá tartozott. Így a XVI. században ez a település is kamarai birtok lett.

Végezetül szintén nem tartozott a XVI. századi uradalom fennhatósága alá **Bukóc** (Bukovec, Buggovitz, mai nevén Pohronský Bukovec) sem, mivel e település környékén szintén bányászati vállalkozások működtek. Jurkovich Emil múlt századi besztecebányai történész szerint az itteni bányákat már 1530 körül besztecebányai polgárok üzemeltették.²⁸ 1563-ban valahol a bukóci völgyben volt Rafael Steger besztecebányai ispotályi pap hutája is,²⁹ amely minden bizonnyal a helyi bányákból származó ércet dolgozta fel. A Bukóc környéki bányákat még a XVI. század legvégén, 1595-ben is említik.³⁰ Az itteni bányák és huta közelében minden bizonnyal már a XVI. században létezett egy kisebb település is, ahol a helyi bányászok és kohászok éltek.

A zólyomlipcsei uradalom eredeti területe tehát már a XVI. századra jelentősen összezsugorodott. Ebben az időben a vár és a hozzá tartozó uradalom a Dóczy-család tulajdonában volt, akik még 1490-ben szerezték meg. A zólyomlipcsei várral együtt sikerült megszerezniük a Bars megyei Saskő (Šášov) várát, és ugyanebben a megyében már 1479-ben övék volt a revistyei (Revište) vár és uradalom is. Tehát ettől az időtől kezdve jelentős birtokaik voltak a közép-szlovákiai bányavidék szívében. Mivel a Dóczyak várai ellenőrizték a Garam-mente legfontosabb útvonalát, úgy határoztak, hogy ezt a körülményt hasznosítják. Váraik alatt – jogosulatlanul – vámot kezdtek szedni a bányavárosok lakosaitól. Ezen túlmenően a bányászati célokra történő fa- és drágakő-kitermelés kapcsán is ellentétbe kerültek a bányavárosokkal. Ezek az ellentétek azután nyílt ellenségeskedésbe, és mindkét fél részéről erőszakos akciókba torkollottak.³¹

²⁸ JURKOVICH, 2005. 163.

²⁹ MADLEN, 1962. 16.

³⁰ ZIVUSKA, 1906, 85. 83. sz.

³¹ A Dóczyak és a közép-szlovákiai bányavárosok konfliktusairól bővebben lásd: GRAUS, 1995, 107–123.

A Dóczy-korszakban még mindig az uradalomhoz számították Breznóbányát is, mely rendkívüli erőfeszítéseket tett az elszakadás érdekében. A Dóczyak és Breznóbánya közötti gyakori konfliktusok végül az engedetlen város ellen indított büntetőhadjáratban csúcsosodtak ki. 1517. április 30-án Dóczy Damián és Gergely fegyvereseikkel betörték a városba, teljesen kifosztották, majd felégették.³²

Néhány nappal korábban a Dóczyak úgy próbálták érvényre juttatni a városra vonatkozó igényüket, hogy Damián – Zólyom vármegye két képviselője előtt – több tanú kihallgatását kezdeményezte az uradalom keleti határainak ügyében. A tanúkat (akik kettő kivételével a zólyomlipcsei uradalom alattvalói voltak) a Breznóbánya határában álló malom kérdésben is kihallgatták.³³

Ez azután a város megtámadása és felgyújtása ügyében lefolytatott bírósági eljárás során is perdöntőnek bizonyult, a cselekedeteket ugyanis a földesúr engedetlen alattvalókkal szembeni fellépésének minősítették.³⁴ Végül soron azonban ezek az események azt eredményezték, hogy Breznóbánya végképp elszakadt a zólyomlipcsei uradalomtól. II. Lajos először arra utasította a zólyomi ispánokat, hogy védjék meg a várost a Dóczyak önkényével szemben, majd 1522. február 2-án kelt adománylevelében átengedte a Breznóbánya és Korpona (Krupina) bányavárosokból, valamint a zólyomi váruradalomból származó jövedelmeit feleségének, Máriának.³⁵ Breznóbánya így ismét királynéi birtok lett.

A zólyomlipcsei uradalom egyelőre a Dóczy-család birtokában maradt. Dóczy Damián halála után azonban fia, János, már képtelen volt megtartani a várat és az uradalmat. Thurn Kristóf zólyomi várkapitány és ispán 1530-ban vagy 1531-ben erőszakkal elfoglalta a zólyomlipcsei várat Mária királyné javára.³⁶ Így Zólyomlipcse vára is Mária **királyné birtokának részévé vált.**³⁷

³² LACKO, 2005. 34.

³³ Az uradalom határaival kapcsolatos vallomások nem adnak teljesen világos választ a város helyzetét illetően. Breznóbányát ugyanis a tizenöt tanú közül csak ketten említik közvetlenül. Mindketten azonban olyan értelemben, hogy Breznóbánya a zólyomlipcsei vár alattvalója volt. Ezzel szemben a malomra vonatkozó összes vallomás egyezik abban, hogy minden kétséget kizáróan az uradalomhoz tartozónak mondják. A dokumentum részletes elemzését lásd: MALINIAK, 2007. 197–209.

³⁴ GRAUS, 1995. 114.

³⁵ PROBSZT, 1966. 625.

³⁶ Ezt az eseményt 1531-re datálják – elsősorban a vár egyik kőportálja fölé vésett évszám alapján. Marián Skladaný azonban arra a tényre figyelmeztet, hogy a várat már egy évvel korábban is elfoglalhatták. Vö.: SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 54–55.

³⁷ A már korábban megszerzett Breznóbányán, Korponán és a zólyomi uradalmon kívül a királynéi birtokhoz csatolták a zólyomlipcsei uradalom mellett Dobornyt (Dobrá Niva) és Véglest (Vígľaš) is.

A zólyomlipcsei uradalom korabeli területének nagyságáról a fennmaradt portaösszeírások alapján alkothatunk képet. A legrégebbiről, 1535-ből fennmaradt összeírás húsz települést sorol fel. Az uradalom tartozékaként Zólyomlipcse és Pónik városkákat, illetve az alábbi falvakat említi: Gácslehota (Gácsliget, Lehôtka), Garamsálfalva, Szelenc, Perhát, Padkóc, Lucató, Mezőköz, Szent András, Borosznó, Garamnémetfalva, Garamszentmiklós, Garamhidvég, Garampéteri, Jecenye, Lopér (Lopej), Alsólehota, Felsőszabadi és Oláhfalva.³⁸ Közülük a legutolsó csak ebben az 1535-ben készült összeírásban szerepel önállóan. A XVI. századból fennmaradt többi portaösszeírásban helyette vagy vele együtt említik Kisselmec falvát.³⁹ A portaösszeírásban felsorolt települések közül hiányzik Hédel és Rásztó. Csak az 1542. évi portaösszeírásban jelenik meg Hédel és majd csak az 1548. évben Rásztó.⁴⁰ Egyetlen lehetséges magyarázat van arra, miért hiányoznak az 1535. évi összeírásból: mindkét esetben kisebb településekről lehetett szó, amelyek 1535-ben feltehetőleg lakatlanok voltak, vagy kis számú, adófizetésre nem kötelezett lakosság lakta őket.⁴¹

Minden bizonnyal valamikor ebben az időszakban, amikor Zólyomlipcse várát Mária királyné várnagyai irányították, született az a keltezetlen irat, amely a zólyomlipcsei uradalom határait leíró tanúvallomásokot tartalmazza. Részletes elemzése alapján feltételezhető, hogy a XVI. század negyvenes éveiben keletkezett. Az uradalom keleti és déli határa eszerint megegyezett azzal, amelyről már 1517-ben tanúk vallottak.⁴² Másrészt viszont az uradalom nyugati és észak-nyugati határa az említett dokumentum szerint egyáltalán nem vette figyelembe Besz-

³⁸ MOL, E 158, 1670. sz. mikrofilm

³⁹ V.ö. a 15. sz. jegyzettel

⁴⁰ MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁴¹ 1542-ben és 1548-ban Hédelen csak 3 adózó porta volt, Rásztón 1548-ban csak 2. – MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁴² 1517-ben a zólyomlipcsei uradalom határainak kérdésével kapcsolatos tanúvallomások csak a keleti és a déli határra vonatkoztak. Az alsólehotai Joannes Scultetus pontosan leírta a határt, szerinte az alábbiak szerint húzódott: „*methae castris Lipsch incipiuntur a Tergart usque ad montem Zmerkowitz et inde tendunt ad montem Tysowsky dyel. Ab illo monte ad montem Rakitowy keer, inde ad montem Homolka usque Drabske hlaue et abinde tendunt usque ad Solna.*” Lásd: MALINIÁK, 2007. 208.

Egy későbbi, német nyelven íródott dokumentum a szelenci Martin Cambel (Czembel) vallomása alapján hasonlóképpen írja le ezt a határszakaszt: „*Darnach gehen die hattert vom Tiergarten bis auf den perg Smerkowicz, vom Smerkowicz bis zum perg, so man nendt Tischowskhi Dijel, vom Tijshofskij Dijel zu ainem perg, haist Vhorskhj Vepor, vom Vhorskhj Veper bis auf ain perg, haist Rachkitowj Khecher, vom Rachkitowj Keher auf ain perg, haist Homolka, vom Homolka bis zum Trabskhihlaue, vom Trabskhihlaue bis auff die Mala Soluna.*” Lásd: SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 62.

tercebánya szabad királyi város kiterjedt területét, mely meghaladta a 200 négyzetkilométert.⁴³ Az uradalom kiterjesztésére irányuló hasonló kísérletek megalapozatlanok voltak, és esélyük sem volt a sikerre. Ilyen értelemben félrevezető volt a szelenci Martin Cambel (Martin Czembell) tanúvallomása, illetve a zólyomlipcsei uradalom többi alattvalójának vallomása is, akik az előbbit igyekeztek alátámasztani.⁴⁴

Az uradalom határai egyébként az említett dokumentum hatására sem változtak meg különösebben. Ezt igazolják a XVI. századból fennmaradt, későbbi portaösszeírások is, melyek a zólyomlipcsei uradalom területén az alábbi huszonkét települést tartják nyilván az uradalom tartozékai között: Zólyomlipcse, Pónik Gácslehota településsel, Garamsálfalva, Szelenc, Perhát, Padkóc, Lucatő, Hédel, Mezőköz, Szent András, Borosznó, Rásztó, Garamnémetfalva, Garamszentmiklós, Garamhidvég, Garampéteri, Jecenye, Lopér, Alsólehota, Felsőszabadi és Kisselmec (háromszor Oláhfalvával együtt). Később a XVII. században sem változott jelentősen ez a szám, csak Kisselmec helyett Oláhfalva szerepelt.

A XVI. század folyamán csak egyetlen alkalommal, az 1553. évi portaösszeírásban találjuk az uradalmi tartozékok között a Besztercebánya közelében fekvő Szénás (Senica) nevű falut (ma a város része).⁴⁵ Ebben az évben azonban csak a falu egy része tartozott a zólyomlipcsei uradalomhoz.⁴⁶ A másik fele Liptay Leonárd és Rakovszky György nemesek birtokaihoz tartozott. Szénás sem ezt megelőzően, sem a XVI. század későbbi éveiben nem szerepel a zólyomlipcsei uradalom részeként.⁴⁷ Ezen az állapoton az sem változtatott, hogy az uradalom birtokosai nem maradtak ugyanazok.

1548-ban a zólyomlipcsei uradalom állami tulajdonba került és **kincstári uradalom lett**. Sikeres politikája révén I. (Habsburg) Ferdinánd szerezte meg, miután nővére, Mária lemondott javára minden magyarországi és ausztriai vagyonáról.⁴⁸ Az uradalomról azonban a Dóczyak sem voltak hajlandók lemondani, akik törvénytelen elfoglalása miatt tettek panaszt. Az uralkodó végül bérletről állapodott meg a Dóczy-családdal: az 1548. október 1-én Bécsben megkötött szerződés alapján évi 600 arany bérleti díjért adta bérbe 4 évre a várat és az uradalmat. Ezzel együtt arra is kötelezettséget vállalt, hogy ha meg kívánja tartani az uradalmat,

⁴³ Vö. a következő tanulmányokkal: TOMEČEK, 2001. 163–174.; TOMEČEK, 2006. 16–31.

⁴⁴ E dokumentum részletes elemzését lásd: SKLADNÝ – TOMEČEK, 2000. 47–65.

⁴⁵ MOL, A 2679, 1553. évi portaösszeírás (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁴⁶ A Szénáson adózó, összesen 14 porta közül csak 8 fizetett adót a zólyomlipcsei uradalomnak.

⁴⁷ Az 1549. évi portaösszeírás szerint a falun csak Liptay Leonárd és Rakovszky György osztoztak. A későbbi (1563, 1566, 1588, 1593) portaösszeírásokból tudjuk, hogy a XVI. század későbbi éveiben már csak a Rakovszkyak birtokolták a falut. – MOL, A 2679, az 1549., 1563., 1566., 1588., 1593. évi portaösszeírások (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁴⁸ SKLADNÝ–TOMEČEK, 2000. 56.

köteles lesz a Dóczy-családnak azonos értékű birtokot adományozni, vagy 10 ezer aranyat fizetni nekik. A Dóczy-családot végül 1557-ben fizették ki és kárpóolták az uradalomért.⁴⁹

Ferdinánd utóda, Miksa, azonban oly mértékben eladósodott, hogy kénytelen volt lemondani az uradalomról, mely így újra magántulajdonná vált. A zólyomlipcsei vár és uradalom új tulajdonosa a király hitelezője, **Rubigal Pál** (Pavol Rubigal) dúsgazdag selmecbányai polgár lett. Eredetileg 1567-ben kapta meg két évre zálogba a várat egy közelebből nem ismeretes kölcsön fejében.⁵⁰ Mivel a kölcsön összege nem került visszafizetésre, illetve további kölcsönök és a meg nem fizetett kamatok miatt már 30 302 aranyra nőtt, 1572. augusztus 27-én az uralkodó Rubigalra és elsőszülött leszármazottjára íratta a zólyomlipcsei uradalmat mindaddig, míg a zálog teljes összege kifizetésre nem kerül.⁵¹

A zólyomlipcse várát a zálogjog alapján birtokló Rubigal megpróbálta megnövelni az uradalom területét. Már 1568-ban bejelentette igényét a Garamsálfalva és Besztercebánya városa között elterülő rétre.⁵² Az a törekvés azonban, hogy az uradalom határát Besztercebánya rovására kiterjesszék, ez alkalommal sem járt sikerrel. Az ellentét kivizsgálását követően a szóban forgó rét továbbra is a város tulajdonában maradt.

Rubigal Pál halála után özvegye élt a várban, egészen 1598-ban bekövetkezett haláláig. Ekkor **Tribell Gáspár** (Gašpar Tríbel) besztercebányai polgár fizette ki Rubigal örököseinek a várra és uradalomra felvett kölcsönöket, így ő lett az új tulajdonos. Tribell Gáspár idejében az uradalom területe lényegében nem változott. Az 1609. évi portaösszeírásban 22 település szerepel az uradalom birtokai között: Zólyomlipcse, Pónik városka Gácslehota faluval, Garamsálfalva, Szelenc, Padkóc, Garampéteri, Garamszentmiklós, Jecenye, Borosznó, Hédel, Lucató, Garamnémetfalva, Alsólehota, Felsőszabadi, Lopér, Garamhidvég, Rásztó, Szent András, Mezőköz, Perhát, Oláhfalva.⁵³ Ez utóbbi Kisselmec települését váltotta fel, mely a házak 1598. évi összeírásában bukkan fel utoljára.⁵⁴

⁴⁹ ORAVSKÝ, 1990. 175.

⁵⁰ Amikor 1567. szeptember 16-án Rubigal kölcsönadta ezt az összeget a kamarának, zálogként a gmundeni sóbányákat (Gmunden történelmi falucska Felső-Ausztriában – a szerző megj.) jelölték ki számára.

⁵¹ JURKOVICH, 1929. 72.

⁵² JURKOVICH, 1929. 22.

⁵³ MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁵⁴ MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

Hasonló volt a helyzet a következő korszakban is, amikor a Széchyek birtokolták a várat és az uradalmat.⁵⁵ Az 1622. évi portaösszeírás ugyanazt a huszonkét települést említi, mint az előbb idézett jegyzék.⁵⁶ Az 1635-ből és 1647-ből fennmaradt portaösszeírásokban újra szerepelnek az említett települések Póniklehota (Ponická Lehôtka) kivételével, ami azonban minden bizonnyal Pónik városkával egybevonva szerepelt. Tehát az összeírások csak huszonegy települést sorolnak fel, a valóságban azonban a zólyomlipcsei uradalomhoz továbbra is huszonkét település tartozott.⁵⁷

A kisvárosokon és klasszikus kompakt vidéki településeken (falvakon) kívül a zólyomlipcsei uradalom településszerkezetében tanyákat is találunk, melyek a terület magasabban fekvő hegyvidékein voltak. Az itteni hegyi tanyák fejlődése a birkatenyésztéssel foglalkozó **valach** lakosság jövetelével függ össze, amely a falvak távolabb fekvő, korábban lakatlan hegyi és hegyaljai határaitban telepedett le. A zólyomlipcsei uradalom területén, ahogyan fentebb említettük, már a XV. század második felében bizonyítható az oláh lakosság jelenléte (lásd a Kisselmec – Oláhfalva – Garamolaszka településre vonatkozó megjegyzéseket). A következő, XVI. században ezen kívül oláh lakosokat találunk Garamnémetfalván, Alsólehotán és Felsőszabadiban is.⁵⁸

Éppen a Széchyek időszakából, 1631-ből maradt fenn a zólyomlipcsei uradalom területén található hegyi tanyák („szallas”) részletes listája az egyházi tizedet fizetők jegyzékében.⁵⁹ Eszerint tizenöt település határában húsz ilyen tanya volt. Az egyes tanyákat elhelyezkedésük szerint, kelet-nyugati irányban sorolja a jegyzék. Némely falu területén ugyanakkor több tanya is volt, mint pl. Felsőszabadiban (Smrechinke Szallas és Holicza Szallas), Alsólehotán (Cherno Uplazi szallas és Borova Szallas), Jecenyén (Sztruha Szallas és Jeszeney mas Szallas), Rásztón (Bukovina és Rastoka Mas Szallas). Szent András falunál egyenesen három tanya (Ulosna Szallas, Velka Kodachka Szallas, a harmadik pedig egyszerűen csak mint Szent Andras Harmadik Szallas). Másrészt két falu (Mezőköz és Hédel) egyetlen tanyán osztozott (Prasziva Szallas). A többi településhez csak egy-egy tanya tartozott – Oláhfalva (Palenicze Sallas), Lopej (Vaiszkova Szallas), Garampéteri (Pol-

⁵⁵ Tribell Gáspár halála után Széchy György fizette ki lányainak az uradalomra adott kölcsönt. Az ő 1625-ben bekövetkezett halála után az uradalom özvegye, Széchy – Homonnay Mária tulajdonába került (1643-ban hunyt el), végül pedig három leányuké, Máriaé, Kataliné és Éváé lett. Az ő vagyonjogi vitájuk lezárásaként végül Széchy Katalin és férje, Liszthy (Listius) János szerzett rá királyi donációt. Részletesebben lásd: ORAVSKÝ, 1990. 186–201.

⁵⁶ MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁵⁷ MOL, A 2679 (a HÚ SAV pozsonyi fényképgyűjteményében).

⁵⁸ MADLEN, 1962. 14–18.

⁵⁹ MOL, E 159, 9915. sz. mikrofilm, Regesta decimarum Com. Zoliensis 1631.

pekla Szallas), Garamhidvég (Zamostia Szallas), Mezőköz (Medzibroggy Szallas), Padkóc (Javorina Szallas), Lucató (Repiszka Szallas) és Pónik (Bukovina).

Miután a vár és az uradalom is a Wesselényi Ferenc – Széchy Mária házaspár birtokába került, elkészítették a zólyomlipcsei várbirtok urbáriumát,⁶⁰ mely meglehetősen hűen tükrözi az uradalom korabeli viszonyait. Az 1663. évben összeállított urbárium az alábbi településeket említi az uradalom kötelékében: Zólyomlipcse városka, Lipcseutca (Ulica, később Ľupčianska Ulica), Szent András, Borosznó, Garamsálfalva, Padkóc, Mezőköz, Lucató, Hédel, Garamnémetfalva, Garamszentmiklós, Rásztó, Lopér, Jecenye, Alsólehota, Oláhfalva. Azaz összesen csak 16 település.⁶¹ Az urbárium azonban egy befejezetlen mondattal ér véget, ezért nem tekinthetjük teljesnek. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az uradalom belső területét érintő változásokra kerülhetett sor, amikor Széchy György három leánygyermeké között osztották meg a családi vagyont.⁶²

Az említett településeken kívül az urbáriumban tanyák (*ovium stationes seu tuguria*) is szerepelnek az uradalom területén. Az 1631. évi adatokkal szemben azonban számuk tizenhatra csökkent.⁶³ Némelyikük bizonyosan megegyezik a tizedet fizetők 1631-ből való jegyzékében szereplőkkel. Egészen biztosan ilyen például Holicza (Holica), Vazkowa (Vajsková), Szmracsina (Smrečina), Peklo, Uložna, Jaworina (Javorina), Prassiwa (Prašivá), Bukovina Poniczka (Ponická Bukovina), végezetül pedig Czertowe Uplazy (Čertove úplazy) Alsólehota területén.

Először jelennek meg tanyák Bysztra Holia (Bystrá) néven Oláhfalva területén, Szkalka (Skalka) elnevezéssel Alsólehota, Jaszenka elnevezéssel Jecenye, Soly-szko (Solisko) elnevezéssel Mezőköz, Dubinska elnevezéssel Garamszentmiklós, Zle Uplazy (Zlé Úplazy) elnevezéssel Jecenye, valamint Sucha (Suchá) elnevezéssel Rásztó területén.⁶⁴

A zólyomlipcsei uradalom 1670. évi birtokösszeírása már ismét mind a huszonegy települést említi, ahogyan azok a XVII. század első feléből származó por-

⁶⁰ Az irodalomban több eltérő időpontot találunk arra nézvést, hogy Wesselényi Ferenc és felesége Széchy Mária mikor szerezték meg az uradalmat. Hieroným Oravský szerint már 1659-ben megvásárolták. – ORAVSKÝ, 1990. 201. Richard Marsina és Michal Kušík, az urbárium publikálói, 1661-re teszik az uradalom átruházását. – MARSINA – KUŠÍK. 1959. 307. Végül Peter Mosný szerint csak 1662-ben vásárolták meg az uradalmat. – MOSNÝ, 2005. 8.

⁶¹ MARSINA – KUŠÍK. 1959. 307–328.

⁶² A szakirodalomból például közismert, hogy Katalin kénytelen volt testvérének, Illésházy Évának zálogba adni Szelenc falvát. – ORAVSKÝ, 1990. 201.

⁶³ MARSINA – KUŠÍK. 1959. 327.

⁶⁴ Az itt felsorolt tanyák közül négy (Dubinska, Zle Uplazy, Sucha, Prassiwa) nevelte a földesúr juhait. A többi tanyától járadékot követeltek.

taösszeírásokban is szerepeltek.⁶⁵ Póniklehota és Kisselmec ebből a jegyzékből is hiányzik. Ezzel szemben huszonkettedik településként szerepel benne Lipcseutca (*Possessio Uliczka*). E jegyzék szerint az uradalmi vagyonhoz egy sörfőzde (Zólyomlipcsén volt), egy vár alatti major (*Alodio Sub Arci Lipchensi*), egy lucatói major (*Alodio Luchatinienzi*) és egy garamnémetfalvi major (*Alodio Nemeckaiensi*) is tartozott. E majorokon kívül a jegyzékben még egyszer szerepel a zólyomlipcsei major (*Alodio Lipcsensi*), ám a szövegkörnyezetből nem egyértelmű, hogy az egyszer már említett vagy egy másik majorról van-e szó. Uradalmi malmok a jegyzék szerint Szelencen, Hédelen, Mezőközben, Garamnémetfalva határában (*in territorio possessionis Nemeckza unum molendium Bukovsky nomina*), Jecenyén és Alsólehotán vannak, illetve három található Zólyomlipcsén (*Lipche Molendinum Trium*).

Az összeírás része végezetül egy meglehetősen részletes leltár a vár rendezéséről. Ebből tudható, hogy a várban a lakótereken és védelmi létesítményeken kívül kápolna, fegyver- és lőporraktár, kovácsműhely, különböző pincék és raktárak voltak, valamint egy vadaskert. Ez utóbbi ugyan a vár leltári egységei között szerepelt, ám a valóságban attól északra terült el.⁶⁶ Ráadásul itt még három halastó is volt (*sub arce in horto Ferar sunt Tres Piscinae*).⁶⁷

A két évvel későbbi, 1672-ből származó birtokösszeírás ismét csak tizenöt települést említ,⁶⁸ melyek szinte teljesen azonosak az 1663. évi urbáriumban szereplőkkel. Hiányzik azonban közülük Garamsálfalva, Lopér helyett pedig Garampéteri szerepel. Az összes többi itt feltüntetett település azonos az urbáriumban szereplőkkel. Nyolc itt felsorolt településhez malom is tartozik az összeírás szerint. Ez abból nyilvánvaló, hogy az alábbi településeken molnárokat említ: Lipcseutca, Hédél, Borosznó, Mezőköz, Garamnémetfalva,⁶⁹ Jecenye, Alsólehotá és Oláhfalva. Ezen kívül ebben az időben az uradalomhoz tartozott egy zólyomlipcsei fogadó (*Diversorio*) és sörfőzde (*Braxatorio*), egy szintén zólyomlipcsei major a vár alatt (*Allodio sub Arce Lypcsensi*), valamint a zólyomlipcsei vár alatti vámból származó bevételek (*Teloniator Lypcsensi*). Az uradalomhoz további major tartozott Garamnémetfalván (*Allodio Nemecka*). A két évvel korábbi összeírásban szereplő lucatói major már nem található ebben a jegyzékben. A vár leltára szinte teljesen megegyezik a korábbi leltárral.

A zólyomlipcsei várbirtok két említett összeírása abból az alkalomból keletkezett, hogy az uradalom állami tulajdonba került. A Wesselényi-összeesküvés néven is-

⁶⁵ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 10.

⁶⁶ Jurkovich Emil a felsővár északi nagy bástyáját vadaskert felőli bástyának nevezi. – JURKOVICH, 1929. 16.

⁶⁷ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 10.

⁶⁸ MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 17.

⁶⁹ „Bukovský“ molnárt említ, mivel a malom a Bukovský-völgy torkolatánál állt.

mertté vált királyellenes szövetkezésbe keveredett Wesselényi Ferenc nádort halála után megfosztották birtokaitól. A zólyomlipcsei várról végül özvegyének is le kellett mondania. Először, rövid időre, Zichy Ferenc beszercebányai kamarai elnöknek sikerült megszereznie a várat. Azonban neki is – mint az összeesküvés egyik gyanúsítottjának – le kellett róla mondania.⁷⁰ Így azután 1670-ben a várat és az uradalmat is Széchy Mária grófnőtől vették el.⁷¹ 1672-ben az uradalom az államra szállt és végérvényesen **kincstári** vagy **kamarai uradalommá vált.**⁷²

(Fordította: G. Kovács László)

IRODALOMJEGYZÉK

- Alberty 1981. Alberty, J.: Formovanie robotníckej triedy v obvode Brezna [A munkásosztály kialakulása Breznóbánya körzetében]. Martin, 1981
- Alberty–Laubert–Škrinárová 2002.
 Alberty, J.–Laubert, E.–Škrinárová, E.: Monografia obce Valaská [Valaská község monográfiája]. Banská Bystrica, 2002
- Bolerázsky 1967. Bolerázsky, V.: Zo starších dejín mesta Brezna a jeho bojov s Dóczyovcami o samostatnosť [Brezno bánya régebbi történelméből és a Dóczyakkal vívott függetlenségi harcairól]. In: Historický sborník kraja [Tanulmányok a kerület történelméről] III. Banská Bystrica, 1967
- Đurková 1996. Đurková, M.: Vývoj osídlenia Zvolenskej a Pliešovskej kotliny v stredoveku [A Zólyomi- és a Tótpelsőci-medence településszerkezetének fejlődése]. In: Historický časopis [Történelmi folyóirat], 44, 1996

⁷⁰ ORAVSKÝ, 1990. 206–207.

⁷¹ Éppen ebből az alkalomból dolgozták ki a király megbízottai 1670. december 20–30. között az uradalom említett összeírását a vár leltárával együtt. Lásd: MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119. No. 10.

⁷² 1672. június 14-én abból az alkalomból készítették el az uradalom új összeírását és a vár leltárát, hogy a zólyomlipcsei kamarai uradalom provizorává új kamarai hivatalnokot neveztek ki. Lásd: MOL, E 156, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 119, No. 17.

- Fejér 1829–1844. Fejér G. (szerk.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Budae, 1829 – 1844, IX/5, CCVIII (a <http://www.arcanum.hu/mol/>; címen elérhető internetes változat alapján)
- Graus 1995. Graus, I.: Dócióvczi z Veľkej Lúče ako jeden z destabilizujúcich faktorov banského podnikania v stredoslovenskej banskej oblasti na prelome 15. a 16. storočia [A Veľká Lúčai Dóczyak mint a bányaiipari vállalkozás egyik destabilizációs tényezője a XV–XVI. század fordulóján a közép-szlovákiai bányavidéken]. In: Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici [A besztercebányai Thurzó-Fugger rőzüzem ötszázadik évfordulója]. Banská Bystrica, 1995
- Hanuliak–Ragač 2000. Hanuliak, V. — Ragač, R.: Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a kostola sv. Ducha v Slovenskej Ľupči. [Adalék a zólyomlipcsei kolostori hospice és a Szent Lélek Templom létezésének problematikájához]. In: Archaeologia historica 25. Brno; Banská Bystrica, 2000
- Juck 1984. Juck L. (szerk.): Výsady miest a mestečiek na Slovensku [Szlovákiai városok és kisvárosok kiváltságai] I. (1238–1350). Bratislava, 1984
- Jurkovich 1929. Jurkovich, E.: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécs, 1929.
- Jurkovich 2005. Jurkovich, E.: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica [Besztercebánya királyi város története]. Banská Bystrica, 2005
- Jurkovičová 1997. Jurkovičová, M.: a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku. [A zólyomlipcsei vár és uradalom a középkor végéig. Kiadatlan szakdolgozat, megvédve a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán a szlovák történelem és levéltár tanszékén 1997-ben]
- Kalábová 2004. Kalábová, M.: Venné majetky uhorských kráľovien v stredoslovenskej banskej oblasti do roku 1478 [A magyar királynék birtokai a közép-szlovákiai bányavidéken 1478-ig]. In: Historický časopis, 52, 2004. 1. sz.

- Lacko 2005. Lacko, R.: Kapitoly zo starších dejín mesta [Fejezetek a város régebbi történelméből]. In: Štulrajterová, A. – Weiss, J. (szerk.): Brezno v premenách času [Brezno a változó időkben]. Banská Bystrica, 2005
- Madlen 1962. Madlen, J.: Constitutio Maximiliana. In: Sborník prác Lesníckeho a drevárskeho múzea [Az Erdészeti és Faipari Múzeum munkáinak gyűjteménye] II. Martin, 1962
- Maliniak 2007. Maliniak, P.: Svedecké výpovede obyvateľov Ľupčianskeho panstva ako prameň k dejinám regiónu v neskorom stredoveku [A zólyomlipcsei uradalom lakóinak tanúvallomásai, mint a régió késő-középkori történelmének forrása]. In: Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia [A Felső-Garam-mente csipkeverő falvainak vidéke, történelme és hagyományai]. Banská Bystrica, 2007
- Marsina 1987. Marsina, R. (szerk): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Bratislava, 1987
- Marsina—Kusík 1959. Marsina, R.—Kusík, M. (szerk.): Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II. (XVII. storočie) [Szlovákiai feudális uradalmak urbáriumai II. [XVII. század] Bratislava, 1959
- Mosný 2005. Mosný, P.: Hrad Ľupča. [Zólyomlipcse vára]. Slovenská Ľupča, 2005
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III : V kráľovstve svätého Štefana [Szlovákia és a szlovákok történelmének forrásai III: Szent István királyságában]. Bratislava, 2003
- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. : Pod osmanskou hrozbou [Szlovákia és a szlovákok történelmének forrásai VI. Az oszmán veszély árnyékában]. Bratislava, 2004
- Probszt 1966. Probszt, G.: Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte. In: Zeitschrift für Ostforschung, 15, 1966

- Rábik 2001. Rábik, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy [Német lakosság Zólyom megye területén]. In: Historický časopis, 49, 2001, 1. sz.
- Oravský 1990. Oravský, H.: Slovenská Ľupča. Martin, 1990
- Skladný 1995. Skladný, M.: Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496–1526. [A mosódi huta az 1496 – 1526 közötti években.] In: Zborník FF UK Bratislava XLI. Historica. Bratislava, 1995
- Skladný–Tomeček 2000. Skladný, M. – Tomeček, O.: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia [A zólyomlipcsei uradalom határai a XVI. század közepén.] In: Acta historica Neosoliensia 3. Banská Bystrica, 2000
- Tomeček 2001. Tomeček, O.: Vývoj hraníc chotára mesta Banská Bystrica od 13. do 19. storočia [A Besztercebánya városhoz tartozó határ határának alakulása a XIII–XIX. században]. In: Acta historica Neosoliensia 4. Banská Bystrica, 2001
- Tomeček 2006. Tomeček, O.: Hranice mesta Banská Bystrica od roku 1255 do súčasnosti [Besztercebánya város határai 1255-től napjainkig]. In: Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice [Besztercebánya múltja és jelene] 1. Banská Bystrica, 2006
- Zivuska 1906. Zivuska, J. (szerk.): A Besztercebányai M. Kir. Erdőigazgatóság régi okiratainak tartalom – jegyzéke. Besztercebányán, 1906

Oto Tomeček:

Die Eigentumsverhältnisse der Burg von Lipitsch im 16–17. Jahrhundert

Das Zentrum der Grundherrschaft von Liptsch (heute Slowakisch Liptsch) war die Burg von Liptsch selbst, an der nord-östlichen Kante des Altsohlischen-Tales, in der Nähe der Stadt Banská Bystrica/Neusohl. Die Burg wurde wahrscheinlich noch vor dem 13. Jahrhundert erbaut.

Nach dieser Periode nahmen die Güter rund um die Burg eine allmähliche Entwicklung. Während des Mittelalters entstand die Gutsherrschaft der Liptscher Burg, die sich zwischen Banská Bystrica/Neusohl und Brezno/Briesen lokalisiert werden kann.

Unsere Studie verfolgt die historischen Ereignisse des frühneuzeitlichen Geschichte der Domäne, vor allem die Eigentümer-Wechsel des 16. und 17. Jahrhunderts.

In dieser Zeitspanne ging die Burg mit ihren Gütern von den einstigen Eigentümer der Familie Dóczy in die Hände des Königs über. Der verschuldete König Maximilian musste die Burg an seinen eigenen Gläubigern, Pál Rubigal verpachten. Danach kennen wir weitere Pächter, die die Domäne verwalteten, wie z.B. Gaspar Tribel mit bürgerlicher Abstammung aus Neusohl oder die Familie Széchy.

Die letzten bedeutungsvollen Eigentümer der Burg waren Mária von Széchy und ihr Mann der ungarische Palatin Ferenc Wesselényi. Nach dem Tod von Wesselényi und als Folge der von ihm geleiteten Verschwörung gegen den König ging die Burg mit ihren Gütern ins staatliche Eigentum über und geriet unter der Obhut der Bergkammer von Neusohl.

**Questions of Possession of the Slovenska Lupca Castle Estate
in the 16–17th Centuries
By Oto Tomeček**

The castle of Lupca was the centre of the estate situated in the Zvolen coomb in the north-eastern part near the city Banská Bystrica. The castle was built probably just before mid-13th century.

In the following period the area surrounding the castle started to develop gradually. In the course of the Middle Ages the Lupca castle estate developed, which can be found between Banská Bystrica and Brezno.

This study pays attention to changes in ownership mainly during the early modern age, that is 16-17th centuries.

In this period the castle with the whole estate was transferred from the possession of the Dóczy family to the King.

However, the indebted King Maximilian finally leased it out to his creditor Pál Rubigal. Later it got into the hands of other tenants, like Gáspár Tribel burgess from Banská Bystrica and the Széchy family.

The last major owners of the castle were Mária Széchy and her husband, the Hungarian Palatine Ferenc Wesselényi. Right after Wesselényi's death and revealing the plot led by him, the castle and the whole estate were confiscated by the state and became controlled by the Banská Bystrica Chamber of Mining.

BIRTOKELKOBZÁSOK A SZEPESI KAMARA TERÜLETÉN 1670–73 KÖZÖTT

ULRICH ATTILA

A Wesselényi összeesküvés leleplezésével birtoktörténeti szempontból egy új gazdaságtörténeti korszak köszöntött a Magyar Királyság Szepesi Kamara által birtokolt részére.¹ A Szepes, Sáros, Gömör, Torna, Kishont, Nógrád, Heves, Borsod, Abaúj, Zemplén Szabolcs, Szatmár, Ung és Ugocsa vármegyék területi közigazgatására kiterjedő, vám-, és pénzbevételeit ellenőrző, a királyra háramló birtokokat figyelő Szepesi Kamara 1567-ben való létrejöttének célja a szigorúbb, mindenre kiterjedő ellenőrzés volt. Erre azért volt szükség, mert a török hódoltsági terület növekedésével a Pozsonyban székelő Magyar Kamara hatékonysága lecsökkent. A Kassa központtal működő szervezet azonban mindvégig alacsony létszámmal működött, segítséget az uradalmi alkalmazottaktól, a harmincadosoktól kapott. Természetesen ez így elégtelennek bizonyult, ám a kamarai közigazgatás ennek ellenére működött. Korszakunkban már Nógrád és Heves vármegyék szinte teljes egésze felett elvesztette ellenőrzését, de Zemplén, Borsod, Szabolcs vármegyék déli, illetve ez utóbbinál nyugati peremterületeken való ellenőrzés is bonyolultabb volt.

A kamara mindenkor fel volt készülve a nemesi birtokok kezelésére. Nem volt idegen tehát ez a terület a kamara „szakembereitől”, akik a hiteles helyekkel együttműködve a kor viszonyaihoz képest is gyorsan, hatékonyan dolgoztak. Valószínűleg a Wesselényi összeesküvést követő kamarai perekben bűnösnek találtak nagy száma, és az azt követő birtokelkobzások kinyilvánításakor sem gondoltak arra, hogy pár év alatt az észak-keleti országrész birtokstruktúrája megváltozik, jelentősen lecsökken a – régi földesuraikat elvesztő – jobbágyok száma, hanyatlásnak indul a tokaj-hegyaljai szőlőművelés. Az 1680-as évek végén ugyanis a Szepesi Kamarának azzal a ténnyel kellett szembenéznie, hogy kezelésében még mindig jelentős (szőlő)birtokok voltak, amelynek az „értékesítése”, továbbadományozása bizony igen nehézkesen haladt.

¹ A Wesselényi összeesküvés összefoglaló irodalmát lásd: PAULER, 1876., BENCZÉDI, 1974. 607–621., BENCZÉDI, 1979. 1038–1051.

Az eddig feltárt adataink alapján azt mondhatjuk, hogy a kamarai perek listáiban szereplő, a Szepesi közigazgatás alatt álló 409 személy (főleg nemes és polgár) bűnösségének a kimondása, az ellenük indított hajszáék, a birtokok, az ingó és ingatlanvagyon lefoglalása gyökeresen változtatta meg az itt élők létét. Ez a létbizonytalanság, ami a birtokait elvesztő nemesség „földön futását” eredményezte, nemcsak e téren nyilvánult meg. A Wesselényi összeesküvés történetéből nyilvánvalóvá válik, hogy ezen a főként protestáns vidéken, amely eddig is a királlyal szembeni ellenállás központja volt, a birtokelkobzások csak tovább növelték az ellenérzést. A német hivatalnokok és katonák fosztogatásai, a magyarokkal szembeni bánásmód pedig nemcsak a nemesség, polgárság, katonaság körében keltett gyűlöletet, hanem a jobbágyság soraiban is. Az 1670-nel elkezdődő időszak, amely a későbbiekben a Rákóczi szabadságharcban csúcsosodott ki ezekből az emberekből, illetve utódaikból nyerte tömegbázisát. Jó példa erre Wagner von Wagenheim császári komiszárius Bécsbe felterjesztett levelének részlete, amelyben a következőket írta néhány „összeesküvőről”. Újfalussy Zsigmondról írta jelentésében: *„húszezer forintnyi vagyonát elfoglaltuk. Valahogy talán megél, hiszen grácia van a kezében.”* Kátay Ferencről így nyilatkozott: *“Nyakas kálvinista, tehát okosabb dolog, ha a vagyona ő felsége kezén van, mint az övéen. Igen okos és tudálékos ember, jól forgatja a pénzt, majd csak megél valahogy.”* Földváry Mihályról is hasonló szellemben írt. *„Kálvinista, igaz, vagyona nincs, a törököt jobban kedveli, mint a katolikusokat, jó lesz őt is halálra ítélni.”* Bartakovics Jánosnak konfiskált javai húszezer forintot értek. Gráciát kapott. *„Valahogy majd megél birtoka nélkül is”,* szölt az indoklás. Bezzegh István vagyonát is elkobozták, *„de talán nem hal éhen.”*²

Gazdaságtörténeti szempontból tehát az 1670-et követő időszak egy egységet képvisel. A különféle szakaszok, amelyet a történeti események kijelöltek a gazdaságtörténet számára a következők: 1670–82 között a Wesselényi összeesküvés, illetve a kialakuló kuruc mozgalom résztvevői birtokait kobozzák el. 1682–85 között Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemsége alatt folyik némi birtokvisszaadás, majd 1686-tól újabb elkobzási hullám indul el. Ezzel párhuzamosan azonban a fentebb említett okok, és főként a birtokok pusztán állása, ezzel termelésből való kiesése miatt, nagyobb arányban folytatódott a Wesselényi- és a Thököly mozgalomban részt vettek számára, jó pénzért, és katolizálásért nyújtott „gráciák”.³ Az állam ezzel nemcsak jelentős pénzvagyonhoz jutott, hanem a visszaadott birtokokon elinduló termelés következtében plusz jövedelemhez is.

² G. KOVÁCS, 2004./1.

³ TAKÁTS, 1963. 340–349.

A hegyaljai felkelés (1697) a következő elkobzási időszak, ezt követi 1701-ben II Rákóczi Ferencnek és másoknak birtokokkupációja. Az 1703-ban kezdődő szabadságharc alatt Rákóczi sok esetben foglalkozik olyan birtokügyekkel, amelyek még 1670-ig nyúlnak vissza.

Az 1670-ben kezdődő birtokelkobzások első, és legjelentősebb szakasza 1673-ban zárult le. Az eltelt közel négy év alatt okkupálásra kerültek magában az összeesküvésben szerepet játszó, majd pedig a korai kuruc mozgalomban részt vett bujdosók, illetve az 1672-es rövid katonai sikerre felbuzduló, és a kurucokhoz állt nemesség birtokainak elfoglalása. Ez utóbbiak birtokainak jelentős részét 1673-ban foglalták el.

Egy igen jelentős összeírás a tényleges okkupációkat tartalmazza, amely természetesen nem egyezik meg az általunk fentebb említett 409 fővel.⁴ Az adatok eddigi feldolgozása körülbelül 70%-os. Ennek az anyagnak az az erőssége, hogy a birtokokat név szerint felsorolja, az ott található jobbágytelkeket, zselléreket, szabadosokat rögzítette. Szintén szerepelnek a földesúri kúriák, rét-, föld- és szőlőallódiumok a legtöbb esetben a terület nagyságának megjelölésével. A fontosabb haszonvételekről, vámok, malmok, kocsmák, vendégfogadók, néhány esetben huták meglétéről és jövedelméről szintén képet kaphatunk. Hiányos viszont a forrás abban a tekintetben, hogy a jobbágytelkek összeírása nem takarja a jobbágycsaládok számát. E tekintetben a forrás vegyes, hiszen a zsellérek, szabadosok, kenézek családfőként lettek rögzítve, szintén a hódoltság területén lévő birtokok is. A forrás jó alapforrás, kijelöli az uradalmak, a közép- és kismemesi birtokok határát, megmutatja azok körülbelüli nagyságát, viszont nem ad pontos tájékoztatást a földesúri jogon szedett jövedelmekről, a jobbágyok szolgálatairól, az össznépeességről sem. Így ahol lehetséges, a kutatást ez irányban tovább kell folytatni.

Az eddig feltárt adatok alapján az állapítható meg, hogy a 70%-os feldolgozottság mellett 6185,5 lakott telket (az egész telektől a zsellérig) koboztak el, amelynek 25,236%-a pusztán állt (1561 telek).⁵ Az elkobzott földallódium nagysága 30 126 kassai köblöt tett ki. Ez körülbelül 15 063 hold allodiális területet jelent. A rétal-lódiumok nagysága 8158 embervágó volt. 1670-ben, az első elkobzási hullámban

⁴ A 409 „gyanúsított” nevének listáját és rövid bűnlajstromukat lásd: ULRICH, 2009. 346–374. Az 1670–73 közötti tényleges föld-birtokelkobzásokra (kivéve a mezővárosok, szabad királyi városok polgárai vagyonának, illetve a szőlőbirtokok pontos számának meghatározását) lásd MOL U et C Fasc. 157. No. 74.

⁵ MOL U et C Fasc. 154. No. 74. 1673 körül

öt hegyaljai mezőváros - Tokaj, Tarcál, Mád, Tállya, Újhely - szőlőhegyein összesen 89 darab szőlőt koboztak el.⁶ Ez a szám a vizsgált időszakban, 1673-ig jelentősen megemelkedett, sőt más források pontosítanak bennünket. Így közel helyesnek véljük azt az adatsort, amely szerint a Hegyalján, és az annak környékén fekvő „szőlős” helyeken 135 birtokos (nem mind különböző!) 443 szőlőjét kobozták el. Az okkupált birtokoknál 3785,5 hordós termésnagyságot rögzítettek, értéküket pedig igen magasra 425 178 Ft-ra becsülték.⁷

A birtokosok személye, azok társadalmi rangja, szerepe, jogállása széles alapon nyugodott. A főnemesség tagjaival kezdve (Nádasdy Ferenc, Serédy Benedek, Bocskai István, Csáky Ferenc), a vármegyei életben jelentős szerepet betöltő személyeken át (Szepessy Pál, Szuhay Mátyás és Gáspár, Bónis Ferenc, Gyulaffy László), a városi polgár-nemesekig, polgárokig (Bodor Benedek, Veres Mátyás, Nagy András, Gutt Dániel) sokféle társadalmi jogállású emberrel találkozhatunk. A kamarai perek lezárásának kivonataiból azt is megtudhatjuk, kit, miért ítélték vagyonelkobzásra, miért találták bűnösnek felségárulás „büntetében.”⁸

A főnemesség képviselői közé tartozott *Bocskai István* Zemplén vármegyei főispán, aki a kamarai vád szerint a felkelés egyik értelmi szerzője volt, I. Rákóczi Ferenc tanácsosa, az egyik legfőbb lázadó, aki „eretnek” vallású lett. „Bűnlajstroma” igen terebélyes, a vádak között találhatjuk például, hogy a németeket idegeneknek nevezte, a lázadó katonák főfelügyelője, a Gömör vármegyei rendi gyűlésen a szabadság kivívására szólította fel a vármegyét, üdvözölte a Dunáninnyi vármegyék beszercebányai gyűlését. Részt vett a kassai gyűlésen, jelen volt a tállyai tanácskozáson, sürgette az insurrekció összehívását, jelen volt a szomatori mustrán, a terebesi gyűlésen Rákóczi hűségére szólított fel mindenkit, azt mondta, hogy inkább hallja a török „allát”, mint a német „berdót”, támogatta a török szövetséget, és a török fennhatóság elismerését. Az egyik legérdekesebb vádpont így szólt: „*jónak látta volna, ha a jobbágyok képviselőit is meghívják a terebesi gyűlésre.*” Ebben a kérdésben, tudniillik a jobbágytömegek bekapcsolásával a felkelésbe, úgy véljük megelőzte korát. Mindamellelt, hogy ez a kis mondat igen érdekes történelmi tény, ami azt mutatja a főnemesség haladóbb rétegében megfordult a széles tömegbázis kialakításának a gondolata. Ez a gondolat, mint tudjuk 30 év múlva megvalósult, csak éppen nem felülről jövő kezdeményezéssel, hanem a jobbágynépesség tettekkészségével. Bocskai főispánnak 3 hegyaljai szőlőjét foglalták le Szegi, Kisfalud és Mád határában. A birtokok 140

⁶ Az első elkobzási hullámban az összeesküvés mellett legkitartóbban részt vevő személyek birtokai kerültek elkobzásra. Például: Kubinyi László, Veres Mátyás, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál, Debreceni Ferenc, Bónis Ferenc. V.ö. MOL U et C Fasc. 145. No. 6. 1670.

⁷ MOL U et C Fasc. 154. No. 1.

⁸ Az összeesküvésben részt vettek „bűnlajstroma” a MOL NRA Fasc. 518. No. 1–23. források felhasználásával készült.

hordó bortermést adtak, értékük 21 200 Ft volt.⁹ Eddig feltárt hagyományos uradalmi majorsága Zemplén vármegyében 839 köböl, réttallódiuma 339 embervágó volt. Egész telek 192, fél 88, 2/4 4, zsellér 10, emellett 29 hajdú, 3 szabados, 1 korcsmáros (bor árus) élt birtokain. Összes pusztá telke 425-öt számlált!

Serédy Benedek az összeesküvésben részt vevő főnemesség egyik érdekes alakja volt. Nyughatatlan természete, és főleg a németekkel szemben való agresszivitása lényegében minden fontosabb katonai cselekménybe belesodorta. A Szabolcs vármegyében élő és főleg ott birtokló Serédy egy igen jelentős család kései sarja volt, aki a 17. század utolsó harmadában már csak a családi hagyományokból érzékelhette ősei egykori jelentőségét és nagyságát. Valószínűleg elérkezettnek látta az időt hasonló nagy tettek véghezviteléhez. Emellé párosult erőszakosabb személyisége, így nem csodálkozhatunk azon, hogy az ellene felhozott vádak jelentős része katonai cselekményhez köthető. Az egyik vádpont szerint elfogadta a fejedelem rendeletét a felkelésre, és tokaji németeket „inzultált”. Ezen a tétlen azonban alaposan túllépett, így részt vett Tokaj ostromában, és Stahremberg tokaji kapitány elfogatásában is. Szintén részese volt a kor egyik legnagyobb, lesből történt, eltervezett és kimunkált támadásában, az ún. gombási mészárlásban, amelyben a porciószedésből és rablásból visszatérő szatmári német helyőrség katonáit mészárolták le, illetve fullasztották a Szamos folyóba.¹⁰ Emellett támogatta a töröknek való behódolást is. Személyiségének alapvonásaira igen jó példát hoznak a különböző helyeken tett megnyilvánulásai. A terebesi mezőn tartott

⁹ MOL U et C Fasc 154. No. 1. A következő személyek esetében a szőlőbirtokok elkobzásánál ezt a forrást használtuk.

¹⁰ A Gombási erdőben sok német zsoldost mészároltak le, fosztottak ki, majd utána szétszéledtek az összetoborzott nemesek és katonák. Erről az eseményről Szirmay Antal Szatmár vármegye leírásában a következőképpen tudósított: „Szathmár erőségébe Német őrző sereg vőlt, az kik az környül fekvő helységekre eleség bé takarítás véget ki csapván, a népet dúlták... Lónyay Anna már akkor Kemény János Erdélyi fejedelem Özvegye, aranyos-Meggyesi Várában az Vármegyebéli urakat, és nemeseket összeze híván ezen romlásnak meg előzéséről... tanátskoztak, és el végezték: hogy már ki kémelve lévén az Szathmári várbéli őrző seregeknek ő szándéka élelem bé hajtás végett... egyik Nemes csapat a Gombás erdőnek köze táján az erdőben rejtezen el, az másik csapat pedig az erdőnek Meggyes felől való széliben... Ezen két seregeknek pedig elől járójául rendeltetett Mikolay Bólizsár, Szodoray Boldizsár, és Kende Gábor, kik hív végbenvivői valának a rendelésnek: mert az eleséggel meg rakodva vissza érkezvén a Németek, fejek is alig látszott marháik közzül... az Magyar seregek elől hátul meg meg támadván azon a helyen, a hol az Ország út a Szamos vizéhez igen közel, s a partyán jár és Itatónak hivattatik... azon kívül a mi keveset fegyverekkel ki végezhettek, nagyobb részét a Szamosnak szorítván, oda fullasztották, és olyan feles takarmányt, s Német testet, és kalapot vitt a Szamos a Szatmári malomra, hogy azt meg is állította forgásában.” SZIRMAY, 1809. 169–170.

gyűlésen azt tanácsolta, hogy a császár seregeit támadják meg. Egy másik vélemény szerint egyszer azt mondta, hogy a lázadó harcosok a megölt németek vérért folyassák szét. Sáros megyében pedig azt terjesztette, hogy a császárnak nincs serege. Serédy Benedek birtokai négy uradalmi központ körül feküdtek, ezekben mind kúriák és házak álltak a birtokos rendelkezésére. A Ráska, Imreg, Szenna és Szeregyne központú birtokokon 474 köblös föld allódium, és 59 embervágó rét volt kihasítva a földesúr számára. Birtokain 9 egész telek, 37 féltelék, 1–1 zsellér, szabados és taksás élt. Pusztá telkeinek száma 11 volt. Ezen kívül tetteiért egy 4 hordót termő tolcsvai szőlőjét foglalták le 1000 Ft értékben.

A középnemesség soraiban találjuk *Kátay Ferenc* Abaúj vármegyei nemest, aki a vérmesebb hangadók közé tartozott. Házánál, Encsen gyűlést tartottak Abaúj, Borsod és Gömör megyei elégedetlenek részvételével, és itt szóba került a töröknek való behódolás is. Kátay egy módosabb középnemesei család sarja volt, olyan őssel mint Kátay Mihály egykori kállói kapitány, majd Bocskai István egyik főembere. Bár Kátay az encsi birtokán élt, övé volt Torna váruradalmának fele is. Az encsi uradalomban 1186 köblös föld, és 134 embervágó réttallódium volt a tulajdonában. Ehhez 65 egész, 8 fél telek és 4 zsellér tartozott, pusztá telkeinek száma 111 volt. Torna várához 435 köblös föld, és 244 embervágónyi réttallódium, 44 egész, 34 fél telek és 10 zsellér, egy szabados és egy inskripció jobbágy tartozott, a puszták száma 32 volt. Kátaytól Zomboron és Bényén foglaltak le 3 szőlőt, aminek termése 46 hordó volt, értéke pedig 21 250 Ft.

Szepessy Pál borsodi alispán volt a mozgalom egyik fő szervezője. Ennek megfelelően „bűnlajstroma” is igen hosszú. Ezek közül a legfontosabbak: részt vett a gömöri, és a kassai gyűléseken, a diósgyőri preasidiáriusokat Rákóczi hűségére csábította, részt vett Kátai Mihály házánál, Encsen tartott megbeszélésen, katona kiállítás ügyében sürgette Borsod megyét a császár ellen, Törökországban és Erdélyben követségben járt, jelen volt Eperjesen a Zrínyi-féle megbeszélésen, emellett pedig a nádorné (Szécsy Anna Mária) egyik bizalmas embere volt. Szepessynek Tokajban, Zomboron és Bényén 8 szőlőjét okkupálták, ezek termése 153 hordó, értéke 34.500 Ft volt. Diósgyőri uradalmához 508 köblös föld, és 118 embervágónyi réttallódium tartozott. Egész telek 51, fél telek 19, zsellér 41, 1/4 telek 2, szabados 2, taksás 54 fő szolgált az alispánnak. Pusztátelkei száma 45.

Lipóci Keczer András szintén azok közé tartozott, aki mindent tudott a nádor és köre által kezdeményezett megbeszélésekről. Keczer Thököly István gróf (Thököly Imre apja) leghűségesebb embere, bizalmasa, sőt barátja volt. Műveltsége és jó gazdasági képessége miatt lényegében Ő irányította a Thököly uradalmakat. „Bűnlajstroma” ennek megfelelően igen terebélyes. A tanúvallomások alapján a kamarai kivonatok a következő vádpontokban találták bűnösnek: tudott a Nádasdy-féle szervezkedésről, részt vett titkos gyűléseken, titokban járta a megyéket és szervezkedett, ahol bujtogatott és zavart keltett, a haza kárára szervezkedett, azzal vádolta a császárt, hogy nem áll a magyar „alkotmány felett”, itt nem ren-

delkezhethet, Sáros megyétől pénzt szerzett arra, hogy Zemplén megyében katonákat fizessenek, Bocskaival szoros kapcsolatban állt, tudott minden tervéről és leveléről. Keczer Andrásnak 11 szőlőjét kobozták el. Sajnos az összeírás az esetében nem teljes mivel Gömör megyei birtokait nem mérték fel az összeírók, és a termésnagyságot sem rögzítették. Az adatokból az állapítható meg, hogy a Tállyán, Szántón, Szerencsen, Szikszón fekvő szőlők értéke 25 039 Ft-ot tett ki. Keczer András Peklényi uradalma mindössze 120 köbölnyi majorságot, és 16 embervágónyi rétet foglalt magába. Egész telek 4, fél 38, negyed telek 15,5, zsellér 10, szabados 2 szolgált. A pusztá telkek száma 14.

Testvére *Keszer Menyhért* az a típusú ember volt (harmadik testvérükkel, Ambrussal együtt), akik az összeesküvésbe csak rokoni kapcsolatuk révén kerültek, de jelentőségük messze elmarad az átlagtól. Keczer Menyhért bár részt vett a sárospataki, a murányi és a kassai gyűléseken is, személyes kontaktusban állt Nádasdyval, mégis inkább ahhoz a szárnyhoz tartozott, aki a katonai megmozdulásokban élte ki minden, a Habsburgok ellen érzett dühét, mellesleg ezt párosítva az anyagi haszonszerzés más módozataival is. Keczer ugyanis az egyik hangadója volt Egri Érsekség birtokai ellen folytatott támadásoknak, illetve Máriaissy jezsuita szerzetes birtokai feldúlásának. Tetteiért természetesen más birtokai mellett 8 szőlőjét kobozták el Tállyán, Szikszón és Monokon. A 126,5 hordós termésel bíró szőlők értéke 16 950 Ft volt, de az összeírás az esetében sem nevezhető teljesnek. Birtokai viszont neki jóval jelentősebbek voltak. Három uradalmi központot alakított ki Peklényen (Sáros), Redmecen (Abaúj) és Legenyén (Zemplén). A három helyen az allódium nagysága 716 köböl, a réteké 330 embervágó volt. Az uradalmakhoz 3 egész, 51 fél, 17 negyed telek, 61 zsellér, és 2 soltész tartozott. A puszták száma 16.

Lényegében már a középnemesség alsó rétegébe sorolhatjuk *Körtvélyesi Rákóczi Ferencet*, aki ugyan nem tartozott a nagyobb földbirtokosok közé, mégis szőlőbirtokai termése miatt említést érdemel. A Hegyalján öt szőlőjét foglalták le Zomboron és Tolcsván. A szőlők 186 hordós termésre voltak képesek, ami igen jelentős szám kisbirtokostól, értéke viszont „csak” 13 550 Ft, mi Rákóczi szőlőinek termésminőségének másodlagosságát mutatja. Birtokai elkobzásának oka az volt többek között, hogy azt mondta „*az isten kegyes volt, amikor a Dunától északra eső megyék összefogtak (a császár ellen)*”, illetve jelen volt a terebesi mezőn lezajlott gyűlésen. Körtvélyesi Rákóczi Ferenc földbirtokai két központ Körtvélyes (Zemplén) és Selyeb (Abaúj) körül terültek el mindkét helyen egy-egy udvarházzal. Rákóczinak ezen kívül még Macajon is volt kúriája. Földallódiuma 363 köbölt, réallódiuma 83 embervágót tett ki. Ezen kívül 47 egész-, 2 háromnegyed-, 12 féltelék volt birtokában, 20 zsellérral, 2 taksással és egy zsellér állapotú szabadossal. Pusztatelkeinek száma 37 volt.

A Szabolcs vármegyei nemes *Bessenyei Mihály* a lezárt kamarai vizsgálatok szerint a rebellisek egyik szószólója volt, a török szövetség egyik híve és támo-

gatója. Erdélyben követségben járt, hogy Apafit megnyerjék a bujdosók ügyének, sereget gyűjtött I. Rákóczi Ferencnek, egyike volt Rákóczi tanácsosainak, ezenkívül szintén követségben járt Váradon, ahol a törökkel az ország átadásáról tárgyalt. Bessenyei 7 szőlője került a kamara kezébe. A Mádon és Szegin fekvő szőlőbirtokok 64 hordós termést adtak, értéküket 10 800 Ft-ra becsülték. Egy másik forrás 10 elkobzott szőlőjét említi (kiegészülve Hegyalján túli szőlőkkel) és 111 hordós termést. Bortermeléséhez képest nemesi birtokai elenyészőek voltak. A hegyaljai birtokai sárospatak-tolcsva, hagyományos szemtermelő majorságai pedig Gáva központúak. Összesen 280 köblös majorsága és 30 embervágó rétje volt, 10 egész telekkel, 5 szabadossal bírt, pusztatelkeinek száma 10 volt.¹¹

A kisnemességet, illetve tanult, művelt, iskolázott nemesi értelmiséget jelentítette meg az összeesküvésben *Baksa István* Zemplén vármegyei nemes, aki a jelentősebb szőlőbirtokosok közé tartozott. Bár nem fejtett ki az összeesküvés ideje alatt szélsőségesebb megnyilvánulásokat a Kamarának elég volt az a tény, hogy részt vett a Kassai gyűlésen, illetve jelen volt Staremberg tokaji kapitány elfogatásánál. Neki 10 szőlője került „állami” fennhatóság alá. A Tokajban, Bényén, Tolcsván, és Liszkán fekvő szőlők 138 hordós termést adtak, értékük 28 325 Ft volt.

Tolcsvai Bónis Ferenc az összeesküvés negyedik kivégzettje volt. Zrínyin, Frangepánon és Nádasdyn kívül ugyanis Ő volt az egyedüli személy, akin a kamarai per alapján hozott halálos ítéletet végre is hajtották. A jogi végzettségű Bónis pedig a nyugodtabb ellenállói vonalhoz tartozott, nyakassága és ebből következő elvhűsége miatt azonban nem kerülhette el a kivégzést. Lényegében minden fontosabb összejöveten jelen volt, ahol minden alkalommal a királyi hatalom ellen szónokolt. Szintén jelen volt Stahremberg elfogatásánál. Bocskai István Zemplén vármegyei főispán egyik bizalmi embere volt, így a legmélyebben ismerte az összeesküvés részleteit. Tolcsvai Bónis Ferencnek 15 szőlőjét foglalták le Zomboron, Liszkán, Tolcsván. A 128 hordó terméssel bíró birtokok értéke 9720 Ft volt.

Az egykori eperjesi polgár,¹² majd tokaji lakos és nemes *Veres Mátyás* az egyik fontosabb borkereskedővé nőtte ki magát. Másrészt viszont Bocskai familiárisaként, tanácsadójaként és az összeesküvésben való szerepéért sem sorolható a kamara kedvencei közé. A Tokajba betelepült Veres Mátyás nem szakította meg régi kapcsolatait eredeti lakhelyével, így nagy szerepe volt a lengyelországi borkereskedelemben is. A mozgalomban is fontos szerepet szántak neki, a kassai gyűlésen

¹¹ MOL U et C Fasc 157 No 74, 1673.

¹² ZmLt. V. 42. Tokaj város iratai, Tanácsulési jegyzőkönyvek, 99. kötet 1647–1660. 1650. február 17-i bejegyzés. Miller Dávidné citálta Eperjesen lakó Veres Mátyásné Vida Borbálát. 1651-ben már maga Veres Mátyás is feltűnik a jegyzőkönyvekben Balázs pap Zúgó szőlőjével kapcsolatban. 1651. február 12. Sőt, egy május 12-i bejegyzés Verest mármint „Tokajban lakót” nevezte meg.

ugyanis a felkelő sereg számvevőjévé, zsoldfizetőjévé választották, ami az egyik legfontosabb bizalmi rang volt. Tokaji lakosként részt vett a vár ostromában, és egyike volt azoknak, akik német katonákat állítottak Rákóczi hűségére. Tőle 19 szőlőt koboztak el Tokaj, Tállya mezővárosaiban. A jó minőséget produkáló birtokain 152,5 hordó bort tudott készíteni, értékük 24 495 Ft volt, ami vetekedett a legtöbb főúri bortermeléssel és szőlőértékkel is. Veres Mátyás Csobaj-Eszlár központú birokain 254 köblös majorsággal, és 82 embervágó rétalldiummal találkozunk. Ezen túl 12 egész telek, 10 zsellér, 3 taksás, 1 szabados tartozott birtokába. Pusztá telkeinek száma 4 volt.

Több olyan forrást is ismerünk, amelyek az uradalmak becsértékéről adnak tájékoztatást. A következőkben nézzünk néhány példát a jelentősebb vagyionokra.

Gróf Thököly Zsigmond: késmárki és enyickei uradalmi, kishont és heves megyei birtokai, 31 140 Ft értékben¹³ Gróf Thököly Istvánnak tulajdonított uradalmak 1670–72 közül az enyickei-bocsardi uradalom 5038 Ft 29 dénárt, Késmárk vára és uradalma 1671–72-ben 9146 Ft 76 dénárt jövedelmezett.¹⁴

Bocskai István zemplén megyei főispán és neje Török Katalin parnói, bocskói, szerdahelyi uradalmi Zemlénben, Ung, Sáros, Bereg megyei birtokai, hegyaljai szőlői, 100 000 Ft értékben¹⁵ 1670–72 között néhány birtoka (Parnó, Bocskó, Szerdahely, Battyán, Demethe, Polyánka) 6427 Ft 24 dénárral gazdagította a kamara pénztárát.¹⁶

Forgách Miklós borsodi, beregi, ungi, abaúji birtokai 27 000 Ft, feleségének zempléni és beregi uradalmi 31 650 Ft értékben.¹⁷

Nádasdiak füzéri uradalma¹⁸ és ott található gabona és állatállomány 54 600 Ft értékben¹⁹ 1670–72 között az uradalomból 5536 Ft 37 dénár bevételt regisztráltak.²⁰

Szuhay Mátyás zempléni és abaúji birtokai 33 800 Ft értékben.²¹

Hányi Péter abaúji birtokai 4450 Ft értékben²² Marcinfalvi bortokáról 1670–71-ben 171 Ft 45 dénár bevétel származott.²³

¹³ MOL E. 265. 302–303 p.

¹⁴ MOL Filmtár 3945. doboz

¹⁵ MOL E 265. 305 p.

¹⁶ MOL Filmtár 3945. doboz

¹⁷ MOL E 265. 306–308 p.

¹⁸ A MOL U et C Fasc 157 No 74, 1673 forrásban a füzéri uradalmat Bónis Ferenc birtokának tekinti.

¹⁹ MOL E 265. 311 p.

²⁰ MOL Filmtár 3945. doboz

²¹ MOL E 265. 315 p.

²² MOL E 265. 325 p.

²³ MOL Filmtár 3945. doboz

gróf Zrínyi Péter szendrői uradalma (Borsod megye) 18 200 Ft értékben²⁴ 1670–72 között 5182 Ft 26 dénár került a kamarai pénztárba.²⁵

Wesselényi Ferenc nádor és neje Széchy Anna murányi és balogi uradalmi 172 000 Ft értékben²⁶ 1670–71 között a balogi uradalom 6184 Ft 19 dénárt, a murányi 14 131 Ft 72 dénárt jövedelmezett.²⁷

A Szepesi Kamara okkupációkból származó bevételei sajnos nagyon töredékesen maradtak ránk 1670–72 közötti időből. Az adatok ismerete megerősített bennünket abban, hogy a későközépkori uradalmi hálózat magas rezsiköltséggel működött. A Szepesi Kamara kimutatásaiból jól látszik, a kiadások hatalmas mennyisége és az elenyésző maradvány is.

Gabonabevétel és maradvány 1670–72 között kassai köbölben

	bevétel	maradvány
búza	48974 1/4	6585 1/4
árpa	15029	2359
zab	20979 1/4	4795,5
gabona	1845,5	291 1/4
tönköly	405 3/4	403 1/4
köles	125,5	105 1/8
borsó	674 1/4	221 1/4
len	495,5	189 1/2
kása	1	

Hasonló a helyzet, ha a pénzbevételeket vizsgáljuk. A kérdéses évben, azaz 1670–72 között a Szepesi kamara 85 830 Ft 59 dénárt szedett be adókban. Ebből 20 599 Ft 63 dénárt utalt ki az uradalmi perceptoroknak. Érdekesebb viszont, hogy különféle kiadásokra összesen 59 355 Ft 66 dénárt, azaz a bejött összeg 93,16%-át költötték el, bizonyítva a középkori uradalmi szervezet magas működési költségeit! A maradvány így csak 5875 Ft 30 dénár volt, azaz a tiszta haszon, a bejött összegnek csak a 6,84%-át tette ki! Valamivel jobb az arány a lábas jószág (szarvasmarha, sertés, bárány, kecske) bevételét vizsgáljuk. Ez a két év alatt a

²⁴ MOL E 265. 328–329 p.

²⁵ MOL Filmtár 3945. doboz.

²⁶ MOL E. 265. 329–330 p.

²⁷ MOL Filmtár 3945. doboz

13 805 db bevétel mellett 8658 db-os kiadást mutat (62,72%), a maradvány pedig 5145 db állat volt.²⁸ Hasonlóan sok költség terhelte a kamara szőlőgazdálkodását is, azonban itt a kép csalóka lehet, hiszen a magas szőlőművelési költségek ellenére a boreladásokból szép haszonra lehetett szert tenni. A fiskális szőlőgazdálkodást sem lehet azonban csak pozitívan értékelni, hiszen az az évek múltával egyre gazdaságtalanabb lett, és a nagy tömegű elkobzott szőlőbirtok műveletlensége hozzájárult a hegyaljai szőlőtermesztés hanyatlásához.²⁹

Ha rekonstruálni akarjuk egy birtokos elkobzott jószágának nagyságát, bevételeit, szolgálati rendszerét különféle források adatainak szintetizálására van szükség. A következőkben gróf Thököly Istvántól és Thököly Zsigmondtól elkobzott uradalmak rövid gazdasági elemzése következik, amely főleg a bevétel és kiadás kettősségére, a majorsági rendszerre és annak nagyságára koncentrál, mint legfőbb fejlettségi fokmérőre. Ezen kívül nagy figyelmet szentel a szolgáltatások pénzbeli megváltására, mint a feudális szolgálati rendszer egyik legfejlettebb jellemzőjére.

Gróf Thököly István késmárki uradalma Késmárk várából és városából, Viborna, Kakaslopnica, Heussdorf (Hunsdorf), Óleszna, Hundermark, Hanosfalva (Hanusfalva), Mátyásfalva, Gibell, Krompach, Folwark, Kisszalók, Luczivna, Nagylomnica, Maldur településekből állott 1670-ben, kamarai elkobzásukkor.

A késmárki uradalom esetében is találkozhatunk ugyanabban az időben keletkezett, de több esetben más adatokat tartalmazó összeírással. Az UC sorozatban fellelhető 44/24 és 143/1(a) számú források alapvetően 1670-ben készültek, de ez utóbbi 1686-os egyszerű másolat. Bizonyos, hogy bár egy éven belül, de más-más összeíróval készültek. A két forrás eltérésein túl alkalmas arra, hogy összevetve azokat megállapítsuk, hogy a késmárki uradalom feudális szolgálati rendszerében előtérbe került az adók pénzbeli megváltása. Nemcsak a cenzust fizették meg készpénzben, hanem fizettek a majorból kapott gabonáért, örök fizetésében adtak, megváltották az ökreiket, fizettek ospowét (egyfajta helyi terményszolgáltatást), megváltották a ludat, tyúkot, kappant, tojást. Természetesen a majorsági robotmunkát nem váltották meg, viszont több esetben a malmok (Hunsdorf, Gibell), sőt néhol a bor, sör és pálinkaárulást (Luczivna) is a jobbágyok végezték, éves díj ellenében.

A késmárki uradalomban 3 allódium volt, mindegyiket három nyomáson művelték. A késmárki majorság összesen 250 hold nagyságon 520 köblös vetést bírt befogadni. A Mátyásházi 600 köblös, a kisszalóki 900 köblös földeken terült el. Ezenkívül ezekben településeken 160, 100, 100 szekér szénát adó majorsági

²⁸ A keresett kimutatások a MOL Filmtár 3945. számú dobozban keresendők.

²⁹ Ulrich: 155–166. Itt bővebben olvashatunk a kamarai szőlőallódium kialakításáról, a kamarai bevételekről, kiadásokról, az egyes elkobzott szőlőbirtokok sorsáról is.

rétet is találunk. Csak az éves census összege 1790 Ft 1 dénár volt,³⁰ ehhez jöttek hozzá a szolgáltatások váltásai, illetve az egyéb bérletek is. A jobbágyoknak összesen 1162 darab tyúk, 447 db liba, 185 kappan, 46 császármadar, 3312 tojás és 12 borjú után kellett váltást fizetniük.³¹

A Szepesi Kamara Thököly István késmárki uradalmából 1670-72 között összesen 2349,5 kassai köből gabonát, 2834 3/4 köből árpát, 2621 köből zabot és 22 köből borsót szedett be. A kiadások után lényegében haszonként 288 3/4 köből gabona, 237 1/4 köből árpa, és 521 köből zab maradt. Ez azt jelenti, hogy a maradvány (haszon) csupán 12,26% a gabona, 8,36% az árpa, és 9,04% a zab esetében.³² A megmaradt kamarai összeírásokban megtalálhatjuk az enyickei-bocsárdi uradalom allódiális állatbevételeit is. 1670-ben Enyickéről összesen 146 szarvasmarha és ló (46 ló), Bocsárdról 193 szarvasmarha és sertés (141 db) került elkobzásra Késmárk uradalmának késmárki majorjából 1670–72 között összesen 173 állat került bevételre, ebből 64-et adtak el, vagy utaltak ki a család szükségére, a maradvány 109 állat volt. Mátyásfalváról 663 db bevétel mellett 353 db-os kiadást tettek, 310 maradt. A szalóki allódiumból 362 állat származott, 162 kiadás, 197 marad. 1760–72 között 1070 icce vaját bevételezték az allódiumból Enyickén és Bocsárdon, a kiadások után semmi sem maradt. A késmárki allódiumból összesen 3419 icce vaj jött be, a kiadások után 1674 icce maradt. Túró és sajt 1670-71 között Késmárkról 4 hordó 105,5 szapu. Kiadás 1671–72-ben 4 hordó 69,5 szapu, maradt 36 szapuvál. 1670–72 között 55 icce mézet szedtek be a késmárki uradalom allódiumaiból, a kiadások után 34 icce maradt.

Pénzbevétel Enyickén és Bocsárdon 1671-ben 3592 Ft 39 dénár, 1672-ben 1445 Ft 92 dénár, összesen 5038 Ft 29 dénár. A kiadás után 30 Ft 32 dénár maradt. 1671–72 között Késmárk uradalmából 4811 Ft 53 dénár és 1684 Ft 31 dénár bevétel volt, az közben beszedett elmaradt adó 2650 Ft 92 d volt, összesen 9146 Ft 76 dénár. A kiadások után csak az az összeg maradt meg, amit a jobbágyoktól elmaradt adóban szedtek be.³³ A két év alatt tehát csak adóban közel 15 000 Ft jövedelmet szerzett a kamara, nem is beszélve azokról a termékekről, amit a jobbágyok előállítottak. Mint az adatokból látható általánosnak lehet mondani, és szembeűnőnek a jövedelmek csökkenését, amit a kamarai gazdálkodásban, a politikai helyzet változásában, az életkörülmények romlásában, a nagyobb jobbágymigrációban és szökésben, és nem utolsó sorban a kamara szervezetlenségében kereshetünk.

³⁰ MOL U et C 44/24, 1670.

³¹ MOL U et C 143/1 (a), 1670 (1686).

³² MOL Filmtár 3945 doboz. A Szepesi Kamara kimutatása az 1670–72 között elkobzott birtokok gabonabevételeiről és kiadásairól.

³³ MOL Filmtár 3945 doboz. A Szepesi Kamara kimutatása az 1670–72 között elkobzott birtokok állatállományáról, méz, sajt, túró, vaj és készpénzbevételéről.

Végezetül, összefoglalás helyett nézzük meg egy kassai ház „kálváriáját”, vagyis tulajdonos váltásait 1660 és 1711 között. Erről a kis történetről annyit kell tudnunk, hogy az egyik szereplője Garai László volt, aki belekeveredett a Wesselényi összeesküvésbe.

1660-ban a Tokajban lakos özvegy Garai Ferencné és fia László Kassán vásárolt egy házat, és tulajdonukban is volt a ház mindaddig, amíg *“az magyarok és ő felsége között interveniált első resolutio és abból következett ő kegyelme bujdosása azon háztól el nem rekesztette és ő kegyelme kurucságáért király fiskussa el nem foglalta. Elfoglalván pedig, adatott Cengell Kristóf nevű németnek, azután determinált valamely Vaszerfurt nevű németre. Annak utána ujabban a német birodalomban esvén az város, Vaszerfurtnak kezében szállott azon ház és Vaszerfurt feleségétől vette meg camerális consiliarius Rau Jakab...”*, aki a Rákóczi szabadságharc alatt, Kassa elfoglalása után elhagyta a várost így a házát is, amely így a fiskusra szállt! Kezdődhetett tehát előlről a ház új tulajdonosának keresése...³⁴ Úgy véljük ez a kis reánk maradt forrás rávilágít arra a gazdasági és társadalmi problémára, amely az 1670-es évvel köszöntött Szepesi Kamara területére.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benczédi 1974. Benczédi László: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666–1668). In: Történelmi szemle, 1974 (XVII. évf.) 4 sz. 607–621.
- Benczédi 1979. Benczédi László: A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái a 17. század végi Habsburg-ellenes küzdelmeinkben. In: Századok 1979. 1038–1051.
- G. Kovács 2004. G. Kovács Gyula: Gömöri protestáns gályarabok 6. In: Gömörország 2004/1. (internet elérhetősége: www.gomorszag.sk)
- K. L. 1994. K. L.: Egy kassai ház története. In: Rémiás Tibor (szerk.): Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. Válogatás az 1910–1918. évfolyamok anyagából. Abaúji Múzeum Baráti Körének kiadása 1994

³⁴ K. L. 1994. 255.

- Pauler 1876. Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. kötet, Budapest, MTA Könyvkiadó, 1876
- Szirmay 1809. Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete. I. rész. Buda, 1809. 169–170.
- Takáts 1963. Takáts Sándor: Lipót császár üzletei. In: Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1963. 340–349.
- Ulrich 2009. Ulrich Attila: Bűnök és bűnösök (A Wesselényi-mozgalom résztvevői és perbefogásuk okai 1669–71 között). In: Tamás Edit (szerk.): II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 53. 2009. 346–374.

Attila Ulrich:
Konfiszierung von Besitztümern auf dem Gebiet
der Zipser Kammer zwischen 1670–73

Die Kammergerichtsverfahren nach der Aufdeckung des durch dem Stadthalter Ferenc Wesselényi geführten Komplotts führten bekanntlich zur Exekution von vier Personen, zur Okkupation von Besitztümern des ungarisch-protestantischen Adels, beziehungsweise zur Ausbreitung des leopoldischen Absolutismus. Nach wirtschaftsgeschichtlichen Aspekten ist die Zeitspanne zwischen 1670 und 1711 eine der trübsten in unserer Zeitgeschichte, da in dieser Periode die heimische Besitzstruktur sich grundlegend veränderte. Diese Studie ist nur der Ansatz einer späteren, geplanten wirtschaftsgeschichtlichen Analyse, jedoch sind wir der Meinung, dass die hier verwendeten und publizierten Daten sehr anschaulich auf die Tendenz hindeuten, die die heimische Geschichte dieser Periode gekennzeichnete. Die angefertigten Dokumente, die bei der Konfiszierung der herrschaftlichen, mittel- und kleinadligen, bürgerlichen und priesterlichen Besitztümer entstanden, dienen als historische Quellen und geben uns erhebliche Anhaltspunkte sowohl für die Erforschung der Wirtschaftsgeschichte als auch der Gesellschaftsgeschichte.

Die Vermessungen waren umfassend, wenn auch teilweise ungenau bzw. unvollständig, trotzdem liefern sie uns wichtige Daten hinsichtlich der Grundstücksgrößen der Leibeigenen, der Größe des Tierbestandes, Art der Steuerformen, der Allodisierung des Adels, sowie Lebensumstände, Bestand und Einrichtung der Schlösser und Kurien.

Confiscations of Estates on the Territory of Szepes Chamber Between 1670—73
By Attila Ulrich

The consequence of the chamber suits after revealing the plot led by Palatine Ferenc Wesselényi were 4 persons' execution, the occupation of the property of Hungarian Protestant nobles and the extension of absolutism by Leopold. From the point of view of economic history the period starting with 1670 and ending in 1711 was one of the most obscure periods of Hungarian history, under which a basic change took place in estate structure in Hungary. Our present study is just the base for an intended economic history analysis, but we presume that from the analysed and published data the tendency, which characterized the history of our country at that time, can well be seen. The surveys made at the confiscations of the property of magnates, middle and lesser nobles, burgesses and clergymen provide a significant starting point not only for research on economic history, but also on social history. The surveys extended to everything, and although imprecise and incomplete in many cases, important data can be collected about the size of serfs' plots, their livestock, forms of duties, nobles' allodial lands, life circumstances, conditions of the castles, manors, furnishing.

ANYAGI KULTÚRA ÉS RABKERESKEDELEM BATTHYÁNY II. FERENC IDEJÉN

TARKÓ ILONA

A Batthyány-család levéltára a mai napig az egyik legjelentősebb gyűjtemény a XVI–XVII. század vonatkozásában, különösen a török harcok témakörében. A levéltár anyagával elsőként Takáts Sándor foglalkozott alaposabban,¹ azonban műveit az egyoldalú elfogultság és az ötletszerűség jellemzi, hiszen az egész időszakot lovagias küzdelemként írja le a valóságos harcok helyett. Arról az idillről azonban szó sincs, amelyről Takáts győzködte olvasóit.² Hiszen a drinápolyi békeszerződés 15. cikkelye kitiltja Magyarországról az anatóliai emberkereskedőket,³ azaz Magyarországon is megjelenik az iszlám világban hagyományosnak számító jól szervezett rabszolga-kereskedelem, mégis a különleges helyzet miatt nem jellemző, hogy az elfogottakat rabszolgaságra adják (de előfordult az is). Pontosan a XVI–XVII. század fordulóján inkább a törökök vették át a magyar végváriak szokását,⁴ miszerint üzlet (magas váltságdíj) reményében börtönökben vagy házi őrizetben tartották foglyaikat a törökök ugyanúgy, ahogy a magyarok.⁵ Ezenkívül Takátsnak az is meggyőződése, hogy a Batthyány-család a

¹ TAKÁTS, 1915. 160–303. A témakör bővebb feldolgozásai: TAKÁTS, 1907., 1915., 1928.

² TAKÁTS, 1907. 427. „*A magyar rabok a törököknél korántsem voltak oly rossz sorsban, mint a törökök a magyar végházakban. A mieink ugyanis rendkívül éberben őrizték török rabjaikat és majd mindig bilincsben tartották őket. A törökök is őrizték ugyan a magyar rabjaikat, de legnagyobb részük mégis szabadon járt-kelt.*” TAKÁTS, 1915, 160–161.: „*Tudjuk, hogy a törököt ellenünk nem a gyűlölet, hanem a hódítási és terjeszkedési vágy vezette. Vallásos meggyőződése sem gerjesztette benne a gyűlölet érzését. Legfőbb szánta és lenézte a gyaurokat, a kik szerinte nem ismerik az igaz hitet. A törököt tehát sem politikai sem nemzeti, sem vallási meggyőződése nem tüzelte arra, hogy a rabul ejtett magyar vitézeket kínozza és nyomorgassa.*”

³ SINKOVICS, 1968. 147. „nagy számban rabolnak el mindenféle korú embereket, de különösen serdületleneket s őket lopva és titkon eladják az efféle felvásárlóknak, nagy veszteséget okozva mind nekünk, mind önagységának (szultánnak); éppen ezért elhatároztuk, hogy a jövőben az ilyen felvásárlókat Magyarország határaihoz nem szabad engedni s ezeknek ott tilos emberkereskedelmet űzni.”

⁴ SZAKÁLY, 1973. 35–54. SZAKÁLY, 1981. 187. Ugyancsak erről PÁLFFY, 1997, 1. sz., 5–79.

⁵ FODOR, 1996, 4. sz. 133–144.

rabkereskedelemből gazdagodott meg.⁶ Bár ezt a véleményét előttem már többen cáfolták, vagy legalábbis árnyalták.⁷

A II. világháború után a károkat szenvedett levéltárat a Magyar Országos Levéltárba szállították be, és Zimányi Vera alapos rendezése, leltározása után immáron a kutatók széles köre számára hozzáférhetővé vált. A herceg Batthyány-család levéltárának repertóriumát is ő állította össze, ennek bevezetője után kapunk egy rövid birtoktörténeti áttekintést.⁸

Varga J. János a XVI–XVII. századi rabkereskedelemmel foglalkozó tanulmányaiban használta fel a levéltár gazdag anyagát.⁹ Ő katonai, illetve társadalmi szempontból vizsgálta a forrásokat, így például megrajzolta a dominusz és a szervitor közötti viszonyt.

Ugyancsak a rabkereskedelem bemutatásához merített a Batthyány-levéltárból Pálffy Géza,¹⁰ ő a kialakult szokásjog felől közelítette meg a témát.

A Batthyány-család körmendi központi levéltárának kutatástörténetét Koltai András dolgozta fel részletesen, 1524-től egészen a napjainkig. A magyar kutatásokon kívül a burgenlandi osztrák kutatók munkáit is bemutatta.¹¹ A Magyar Országos Levéltárban található tehát a Batthyány-levéltár igen nagy értékű anyaga, ebből a török vonatkozású iratokat néztem át az anyagi kultúra, a rabok és a rabváltság szempontjából. A török korban a nagybirtok egyik legfontosabb funkciója az ország (így a birtokos saját földjének) a védelme, de ehhez katonákra, ahhoz meg anyagi erőforrásokra volt szükség.¹² A bevételek egyik sajátos formája volt a XVI–XVII. században a rabkereskedelem. A témához több mint ezeroldálnyira tartozik, ebből egyelőre teljesen csak az első füzetet dolgoztam fel teljesen.

A MOL P 1313/248 cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 1. jelzet alatt található forrás magyar nyelven íródott, s összesen 81 oldalból áll. Az 1587 és 1611 közötti időszakból, Batthyány II. Ferenc idejéből való a regestrum.¹³ Az iratban az első három lapon pontosan feltüntetve található a rabok névsorát, és azt, hogy melyik oldalon (folio) találhatóak a vonatkozó feljegyzések, azaz szabályos tartalomjegyzékkel kezdődik a füzet.¹⁴

⁶ Batthyány I. Ádám esetén ezzel tulajdonképpen egyetért DOBOS, 1971. 63–73. és FENYVESI, 1985. 199–218.

⁷ PÁLFFY, 1997. 19. és TÓTH, 2002. 136–153.

⁸ ZIMÁNYI, 1962. 5–21.

⁹ VARGA J., 1981. 86–131. VARGA J., 1991. 121–133. VARGA J., 1992. 3, 16–20.

¹⁰ PÁLFFY, 1997. 5–79.

¹¹ KOLTAI, 2000. 207–231.

¹² HÓMANT-SZEKFÜ, 1935., 176–178.

¹³ ZIMÁNYI, 1968. 18–19.

¹⁴ Köszönettel tartozom dr. Zimányi Verának, az ő segítségével tudtam a teljes forrást elolvasni.

Itt összesen név szerint 42 foglyot találhatunk meg, de az utolsó bejegyzés: „*kalmár törökök sarca*”, több emberre utal, valószínűleg két, esetleg három rabot takar a feljegyzés. Az egy-egy rabról szóló jegyzék pontosan tartalmazza, hogy mennyi váltságot követelt Batthyány II. Ferenc az illetőtől, azt milyen formában várta el, hány alkalommal és mit hozott a rab. Az is megtalálható, hogy meghozta-e a fogoly az összes követelt készpénzt, illetve árut, vagy esetleg helyette valaki más tette ezt, a zálogja, illetve a keze,¹⁵ sőt bizonyos esetekben a sarc egy részének az elengedését is feltüntették, végül a rab sorsát is feljegyezték. Sajnos ez azért közel sem minden egyes embernél szerepel ilyen részletesen és következetesen. Az 51. oldalon egy addig fel nem tüntetett, újabb rab következik: Fejervary Jwzwf [Fejérvári Juszuf]¹⁶ (már az ő személye sem található a tartalomjegyzékben). Az 52. oldaltól pedig Batthyány II. Ferenc főporkolábja, Eszéký Márton sorolja fel a rabok követelt sarcát, ill. azt, amit már meghoztak.¹⁷ A füzetnek ez a része már nem annyira precíz, és a meghozott sarcok között eligazodni sem egyszerű, kevesebb a hozott áru, több az árucikkben megkövetelt váltságdíj. Ebben a részben további 30 embert találhatunk, azaz 24 év alatt, 1587 és 1611 között együtvéve minimum 78 személyt regisztráltak az adott forrásban, de inkább 79-et.

A negyedik oldaltól kezdődő részletes lista és az ezután következő 25 oldalas forrás alapján a 79 rabból 18 fogoly megszabadult, a követelt érték 80%-a befolyt (1. táblázat). Ez kifejezetten kedvezőnek tűnik, akkor már kevésbé, ha az összlétszámhoz viszonyítunk, mert ez mindössze a foglyok 22,8%-a.

¹⁵ A kezesség már ekkor megjelenik, a források alapján (MOL P 1313/248-249. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok) a következő évszázadban ez is a rabkereskedelem fontos intézménye, bár folyamatosan változik, a XVII. században már tömegesen vállalnak kezességet a foglyok (úgy tűnik nem volt más választásuk).

¹⁶ Dr. Hegyi Klára sokat segített a török (és rác) nevek olvasásában, átírásában.

¹⁷ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 1. 52. oldal: „*Anno 1597.: Én Ezeky Marttony [Eszéký Márton] az Nagyságos Batthyany Ferench uram ű nagysága főporkolábja lévén az mennyi rabot uram ű Nagysága én időmben bebocsátott és az sarcok mi legyen és mit hoztanak azok rend szerint megíratattanak.*”

1. táblázat Szabadságukat visszanyert rabok

név	követelt sarc/Ft ¹⁸	hozott sarc/Ft	százalék
1. Magyar Amhath ¹⁹	x	x	100%
2. Laký Al[i] aga	8000	7800	98%
3. Feyerwarý Izmail	1432,5	900	63%
4. Delý Juzoff	1000	1000 ²⁰	100%
5. Zwch Ibraým	1000	930,2	93%
6. Segösdý Wpman	800	170	21%
7. Zýgethy Ozman	500	437,95	88%
8. Barom Alý	450	436,74	97%
9. Babolchaý Kýs Velý	400	400	100%
10. Kurth Baba	400	18	5%
11. Börzenczey Velý	350	297,23	85%
12. Baýorom	300	201	67%
13. Börzönczey Chonka Hazon	300	343	114%
14. Segösdý Muztafa	490	305	62%
15. Zabo Ibraým	300	268,9	90%
16. Pechý Zeffer	66	66	100%
17. Hídvégi törökök (2/3 fő)	60	60	100%
Összesen	15849	13634	81%

¹⁸ Mind a követelt, mind a hozott sarc esetén csak úgy tudtam összehasonlításokat végezni, hogy átszámítottam a tallérban és portékában megadott értékeket forintértékre. Alapvetően a forrásban megadott értékeket használtam. Ha viszont az iratban nem találtam az adott áru értékét, akkor DÁNYI – ZIMÁNYI, 1989. kötetében található értékeket használtam. Mivel nincs olyan rab, akinél csak forintérték szerepel, ezért ez az átszámítás minden esetben igaz.

¹⁹ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 26.: „Magyar Amhatnak az sarca: mindenestül megfizette.” Mindössze ennyi található a forrásban.

²⁰ U.o. 16.: „Delý Juzoffnak az ű sarca hung. fl. 1000. P szabadult.” Nincs egyéb feljegyzés.

Ketten meghaltak (Börzenczey Äydy [Berzencei Ajdin], Hýdweghy Mwrtyar [Hídvégi Murtiar?]). A teljes létszám 2,5 %-a, ráadásul ez nem azt jelenti, hogy tőlük semennyi bevételt sem nyert a főúr.²¹ Batthyány I. Ádám idején ennél azért magasabb a halottak aránya (5, sőt akár 10%), akkor sem egyértelműen csak veszteséget jelent egy-egy haláleset,²² azért mégis az a jellemző, hogy a fogoly halála egyben komoly anyagi veszteséget is jelentett a főúrnak.²³

33 személy sorsa a forrás alapján ismeretlen (2. táblázat), ez 41,8%-a a raboknak. Bár néhánnyal találkozhatunk a Batthyány II. Ferenchez írt magyar nyelvű török levelekben,²⁴ az iratok alapján végül mégsem tudtam megállapítani, mi lett a soruk.

²¹ U.o. 15.; 60. „Börzenczey Äydynek sarca [Berzencei Ajdin] fl. 300., az kezesség rajta fl. 50., Börzenczey Vely [Berzencei Veli] adott mög, kiért kezes volt marhát fl. 87. den. 50., megholt.” Azaz 262 forintot és 50 dénárt veszített rajta Batthyány. A másik eset: „Hýdweghy Mwrtyarnak [Hídvégi Murtiar?] sarca 40 szőnyeg, 3 aranyas paplan, megholt.” Itt kb. 650 Ft a veszteség

²² MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 49. 57. „Anno 1655. Meghozván és eligazítván ezen rabunk [Tolnai Juszuf, 1648-ban került Batthyányhoz, 1650-ben sarcolt meg] sarcának nagyobb részét, és eligazítván dolgát die 27. Augustii megholt Rohonczon. Semmi kárt nem vallottunk halál[á]ban, mivelhogy Verebéli Mihály és Kartalj Mátyás nevő keresztény rabokat kihozta sarcában pro Tal. 330. Annak fölötté hozott kűsöt No 100. Megholt.”

²³ Uo. 110. „2. Kanisai Ahmet iszpáhia [Kanizsai Ahmed szpáhi], Mamhut kihaja [Mahmud kihaja] fia. Anno 1649: Ezt az rabot az kapornakiaktól vettem pro fl. 500. Sokáig viselvén ezen rabunk az rabságnak igáját, meholt az fogságban.” A sarcolatlan rabok között találjuk, tehát amellett, hogy etette és őriztette Batthyány, a halálával tisztán veszített 500 Ft-ot is.

²⁴ MOL Batthyány cs. lt. P 1314 Misszilisek No 00205. Ebben Kopanj [koppányi] alajbég és Kara Husszejn [Hüszejn] zaim [ziámet-birtokos, HEGYI, 1988. 176.] azért könyörög Batthyány II. Ferencnek, hogy Bayran [Bajrá]m bég sarcában engedjen el Batthyány egy paplant, mivel nagyon szegény, sőt Husszejn kihaja [Hüszejn kihaja] még a maradék jövedelmét is elvitte. „Hanem azon künyürgünk Nagyságodnak, mint nekünk vitízlű úrnak, az egy Istenírt, az Nagyságod feje egysígiért, engedjen el Nagyságod az szünyeget az szegín Bayran béknek [Bajrá]m bégnek], tegye ezt meg Nagyságod az ü szegínsígiért, s az mi barátságunkirt azt engedje el Nagyságod. ... Mert nem találhatja sohun, az mint Kurt aga beszíli is, itt is az mi kevés illetve, jövedelme vót az falun, azt titkon Huszayn kihaja [Hüszejn kihaja] mind eladta, s felrakodott két lovára, elment, senki nem tudja, hova ment, az is annál nagyobb szegínsíget ejtette hitetlen. Ezt cselekedje Nagyságod, az mi künyürgésünket hátra ne vesse, kit ha Isten íltet, mi is más dolgokban megígérkezünk szolgálni Nagyságodnak.” Persze ezeket a könyörgéseket nem kell mindig komolyan venni, pontosabban minden ilyen szövegnél el kell gondolkodjunk, hogy ez mennyire felel meg a valóságnak, a törökök ugyanis nagyon ügyesen tudtak „könyörögni”.

2. táblázat Azok a rabok, akiknek sorsa ismeretlen

név	év/sarc megadásának időpontja
1. Armÿ	1602
2. Banÿalukaÿ Muztafa	1587-1588
3. Baÿran bég	1605-1607
4. Beörzencheÿ Eglenche	1591-1592
5. Bozno	1592
6. Bulya	1588-1589
7. Chÿery Alÿ basa	1588-1589
8. Gzermegzÿ Jwzwf	1592
9. Hidweghÿ Eÿwp aga	1605
10. Kara Hwzain	1604
11. Ibraÿm deák	1591-1592
12. Kopanÿ Dervÿs aga	1598
13. Kopanÿ Mehmeth szpáhi	1589-1592
14. Koppanÿ Alÿ deák	1602
15. Kwrtt aga	1605-1611
16. Mehemot aga	1605
17. Memheth szpáhi	1607?
18. Odaverdÿ	1588
19. Pechy Alÿ	1601-1602
20. Pechÿ Mwztafa	1593
21-22. Pestÿ Kazÿ és Alÿ	1595
23. Radossa Swich	1599
24. Ralwr Mwztafa	1591
25. Rath Deomötör	1591
26. Segösdÿ Pismis Alÿ	1588-1590
27. Segösdÿ Amhath kovács	1588-1592
28. Segesdÿ Radowan	1593

név	év/sarc megadásának időpontja
29. Thamassi tihaja	1602
30. Valpoý Mehemot szpáhi	1603
31. Vilo Memý kihaja	1605-1610
32. Zýgethý Ozman	1589-1592
33. Zýghettý Amhat	1602

25-26 fogolynak csak a követelt sarcát ismerjük (32,9%), ennek teljesítéséről vagy a szabadulásról nincs feljegyzés (3. táblázat). Ez ugyancsak nem azt jelenti, hogy a rabok 33%-a csupán veszteséget jelentett rabtartójának. Batthyány II. Ferenc idején nem találunk annyira precíz írásbeliséget, mint utódjánál, I. Ádámnál. De pl. Feýerwarý Alyssa [Alisán] agáról kiderül, hogy küldött a sarcában már lovakat,²⁵ azonban ezekről a rabokról sem tudtam meg a későbbi iratokból többet.

3. táblázat Azok a foglyok, akiknek csak sarca ismert

név	követelt (Ft értékben megadva)	anyagiak
1. Abdý szpáhi/1598	880	0
2. Barbel Mwztafa/1588	150	0
3. Bwdaý Ozman/1595	1000 ²⁶	0
4. Chawz [csaus]/1598	4900	korsók tálak/1000
5. Feýerwarý Alyssa aga/1593	4000	0
6. Feýerwarý Izmail aga/1605	1432,5	0
7. Feýerwarý Jwzwf/1595	600	0
8. Feýerwarý Zeffer szpáhi/1598	598	0
9. Hazon tihaja/1602	820	0
10. Hwzayn aga/1595	5000	0

²⁵ MOL Batthyány cs. lvt. P 1314 Misszilisek 00297: „...de mindazáltal ím az lovakat megküldém Nagyságodnak, melyeknek bizony nagy nehezen tőm szerit, mert igen elszűkött az jó ló.” Alább idézem hosszabban a levelet.

²⁶ A félkövérrel szedett összegek kikövetkeztetett értékek, ezt a jelölés minden táblázatnál ezt jelenti.

név	követelt (Ft értékben megadva)	anyagiak
11. Janthar Memheth/1595	120	0
12-14. Kalmár törökök (2-3 fő?)/1595	1000	0
15. Kara Hazon/1592	60	0
16. Kochona Hazon/1599	825	0
17. Manula/1592	600	0
18. Mwza csaus/1595	1000	0
19. Olay Bék [alajbég]/1588	8000	0
20. Pechy Baba Hazon/1599	125	0
21. Pechy Hazon szpáhi/1607	3270	0
22. Pechy Muztafa/1601	125	0
23. Rezwan aga/1598	1000	0
24. Segösdý Memhet/1592	800	0
25. Tatár/1611	330,9	zerma ²⁷ /200 miskel
26. Vörös Amhath/1588	500	0
	37136,4	

A vizsgált forrásban nem maradt fenn adat arról, hogyan is kerültek ezek a török, illetve rác²⁸ (Rath Deomötör [Rác Dömötör],²⁹ Segösdý Radowan [Segesdi Radovan]³⁰) (hadi)foglyok Batthyány II. Ferenchez, de a későbbi iratokban – elsősorban

²⁷ A *zerma* azért szerepel kurzív betűkkel, mert eddig még sehol nem találtam ezt a török árut, így azt sem tudom pontosan milyen portéka. A miskel valószínűleg a miszkál elírása, ez pedig igen értékes áruknál használt súlymérték. Törökországban mint rózsaoajlmérték 4,8 g., Persiában 4,59 g., Egyiptomban min gyöngysúly 4,63 g.; Marokkóban mint váltópénz 1,47 korona. Azaz annyit tudunk csupán a zermáról, hogy valószínűleg értékes lehetett, és súlymértékben adták meg.

²⁸ A XVII. századi forrásokban sokkal jelentősebb arányban találunk rácokat. A tizenötéves háború pusztításai miatt a Dunántúlon különösen előtört a rác etnikum TAKÁTS, 1915. 151., 157–158., SZAKÁLY, 1997. 149–173. De a hódítók között is jelentős számban találunk rácokat (bosnyákokat), erről részletesebben I. HEGYI, 1995. 229–256.

²⁹ Ez esetben egyértelmű az etnikum.

³⁰ Itt viszont a Radován rác utónév árulkodó, illetve az is, hogy csak nála találunk a követelt és a hozott sarcnál is ártányt. Nyilvánvalóan nem kértek volna ártányt egy muszlimtól.

Batthyány I. Ádám idejéből – annál gazdagabb anyag áll rendelkezésünkre.³¹ Ennek alapján a legjellemzőbb, hogy a főúr az ún. kótyavetyén,³² árverésen jutott rabjaihoz, ezenkívül különböző portyák alkalmával maga Batthyány is foghatta őket, kaphatta ajándékba (katonáitól, vagy egy másik főúrtól), esetleg valaki a családtagját kívánta kiszabadítani az adott személy által. 36 fogoly nevében benne van a származási hely, tehát azt is tudjuk, melyik várból való. Egy-egy rab volt babócsai, Banja Luka-i, budai, laki, tamási, valpói, két pesti, három-három szigeti (szigetvári) és hídvégi, négy-négy berzencei, fehértvári és koppányi, legtöbben pedig (6-6 fő) a pécsiek és a segesdiek voltak. Ezek közül a Batthyány birtokokhoz legtávolabb a Száván túli bosznia-hercegovinai Banja Luka³³ és Dráván túli Valpó fekszik, de valójában ez a mozgáskörzet lesz jellemző később is, azaz előfordul néhány távolabbi terület (vár), de alapvetően a hódoltsági területeken fekvő várakból kerültek ki a foglyok.³⁴

³¹ Az iratok olvasásában és átírásában sokat segített dr. Zimányi Vera és dr. J. Újváry Zsuzsanna. Az 1637 és 1658 közötti adatokból egészen világos, hogyan is juthattak a Batthyányok rabokhoz (a P 1313/248. cs. Batthyány-család levéltára. Török vonatkozású iratok. No 49-től a MOL P 1313/249. cs. Batthyány-család levéltára. Török vonatkozású iratok. No 393-ig több mint 200 oldalnyi irat alapján, l. részletesen a Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI–XVII. században a Batthyány cs. lt. alapján készülő doktori disszertációmban).

³² A XVI–XVII. századi kótyavetye szokásáról először szintén Takáts Sándor írt: TAKÁTS, 1915. 136–180., 156. „A csatákban és a portyázások alkalmával szerzett zsákmány elárverezését s az összegyűlt pénz elosztását nevezték kótyavetyének.” Ugyancsak erről VARGA J., 1981. 106–112. Nagyon szemléletesen mutatja be a kótyavetye szokásját PÁLFFY, 1997. 25-30.

³³ Valószínűleg ez a helynév az előző szolgálati helyre utal.

³⁴ A XVII. században természetesen a kanizsai származású foglyok a leggyakoribbak, hiszen Kanizsa elfoglalása (1600. október vége In: BENDA, 1989. 422. után nemcsak az új vilajet központja, hanem az egyik legfontosabb török végvár is. ZIMÁNYI, 1968. 22. Batthyány I. Ádám haláláig viselte a „Kanizsával szemben vetett végvárnak” főkapitányi tisztségét. PÁLFFY, 1997. 257–288. Batthyány II. Ferenc a Kanizsával szembeni végvárak főkapitánya 1601–1602 (280.), majd 1604 és 1609 között „Dunántúli” kerületi főkapitány, még később 1620–1621-ben volt Bethlen Gábor főkapitánya) 269. Még a témához PÁLFFY, 1996. 163–217. A Kanizsával szembeni végvidéket először Körmend és távoli Sárvár központokkal a Rába és a Zala folyók mentén próbálták fölláttatni (204–205.).

Battyhány III. Boldizsár és Batthyány II. Ferenc³⁵ idején (1588–1625) bőven volt alkalom foglyot szerezni,³⁶ az 1570–80-as években gyakori volt a török portya, ezt inkább a Batthyány-birtokok szenvedték meg. Majd a tizenöt éves háború dúlt. Babócsa és Kanizsa elestével a törökök egyre nagyobb veszélyt jelentettek a birtokokra. A Bocskai-felkelés további pusztítást hozott a királyhű Batthyány II. Ferencnek.

Mindez nem akadályozta meg a főkapitányt további birtokok szerzésében.³⁷ Abban sem, hogy bekapcsolódjon és aktívan részt vegyen a rabkereskedelemben. Erről árulkodnak a hozzáírt magyar nyelvű török levelek is. Például Idrisz főpasa, pápai helytartó 1595–1596-ban nyolcszor írt II. Ferencnek Alisán aga³⁸ ügyében,

³⁵ ZIMÁNYI, 1968. 19. Sopron megyei főispán, királyi főlovászmester, a dunántúli részek főkapitánya, a nádori fellebbviteli törvényszék közbírája. 1593-ban jelen volt a fehérvári ütközetben. Bárói, majd 1603-ban grófi rangot nyert.

³⁶ BENDA, 1989. 409. 1587. augusztus: Batthyány III. Boldizsár, gróf Zrínyi György és Nádasdy Ferenc arat győzelmet Kanizsa mellett a törökön. TAKÁTS, 1915. 136–180. Takáts „*kaczorlaki éjjeli csataként*” említi az eseményt 171. „*A magyar csapatok itt négy szandság bég egyesült seregét semmisítették meg. A fényes győzelmet Nádasdy, Zrínyi és Batthyány Boldizsár csapatai aratták. A királyi zsoldos katonaság közül csak kevesen vettek részt e csatában. A négy bég közül a mieink kettőt elfogtak, egyet pedig levágtak. Csak a szigeti bég (Sasvár) menekült el. Mivel a szétvert török had rablásból indult hazafelé, egész zsákmányát elveszítette. Mintegy ezerháromszáz török esett rabba. Ezenkívül tömérdek ló és fegyver jutott a mieink kezére.*”

³⁷ ZIMÁNYI, 1968. 15–20. Már I. Ferenc megszerezte Németújvárt, Rohoncot és Szalonakot (Szlavóniából áthelyezte a családi birtok súlypontját Vas megyébe), ezekhez a meglévő birtokokhoz Körmendet 1604-ben vásárolta meg a kamarától II. Ferenc, 1606-ban pedig adománylevelet nyert rá Rudolf császártól. Körmend végvárként és hajdúvárosként is óriási szerepet játszott a török elleni küzdelemben, a császár Batthyány II. Ferencet nevezte ki körmendi főkapitánnyá, és hajdúi itt kaptak szállást (l. TÓTH, 1994. 98–179. és ZIMÁNYI, 1960. 286–302.)

³⁸ Valószínűleg megegyezik a forrásban szereplő Fejéwarý Alýssa agával MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 43: „*Fejéwarý Alissa agának az ű sarca. Ezör forint ára morha, ezör forint készpénz, két úrnak való fő ló ezüstös aranyas nyergével ezüstös aranyas fékével ezüstös aranyas szügyelövel farmetringgel, szép csáprágval, pokrócával, csótárával.*” Mivel ez igen magas váltságdíjnak számított, ráadásul két ilyen lovat hozni nem is lehetett akárhonnán, nem csoda, hogy szerencsétlenül annyit rimáncodtak, illetve ő maga is haláláért könyörgött Batthyánnak.

kétszer azt kérte, hogy a hitlevelére bocsássa el a főúr az agát.³⁹ Hat esetben ő, két esetben pedig Szefer aga, pápai alajbég kért sarchaladékot a fogoly számára.⁴⁰ Nem véletlen írtak ennyiszor a fogoly érdekében, Alisán aga levele szintén azt erősíti meg, mennyire nehéz volt értékes árut beszerezni, majd épségben eljuttatni a hódoltságból a magyar területre, hiszen gyakori a sarchordók kifosztása akár török, akár magyar részről.⁴¹ Ezekből a levelekből az is kiderül, mennyire

³⁹ MOL Batthyány cs. lvt. P 1314 Misszilisek No 20714 és No 20716: „Vitézlő Szomszéd Úr Barátom! Azt én es mögérttettem az Nagyságod tisztességs levelit, mit ír Nagyságod az szegin rab Alisa felel, de bizonynal írhatom Nagyságodnak, hogy az itt is egy szegin legin volt. Azt is írja Nagyságod, hogy Alisa nemcsak Nagyságod számára volna, hanem többi tíz emberek számára is vagy, de mindazáltal Nagyságodé az mi jobb. Az mi szomszédaságos barátságunkért azt cselekedje Alisánnal, ismeg az minemű tisztességs dologbul minket megtalál, ismeg kisék vagyunk annyiban Nagyságodnak lenni. Továbbá azt is írja Nagyságod, hogy az én levelemet nem akarta Nagyságod tartani, hanem visszaküldte Nagyságod, de énnekem mög nem adták az levelőt. Annak utána, ha Nagyságod elbocsátja Alisát, jó, ha nem ismeg Nagyságod ezen levelemöt visszküldje Nagyságod. Isten tartsa mög sok jókkal Nagyságodat. Datom Papö [Pápa], 1595.”

⁴⁰ MOL Batthyány cs. lvt. P 1314 Misszilisek No 20718–21, No 20723–24, No 01648, No 48196, ez utóbbinak teljesen megegyezik a szövege a No 20724 számú levéllel, viszont a feladó a két utolsó misszilisnél már Szefer aga, pápai alajbég: „Tökintetes és Nagyságos Úr! Kesznetünk után minden hozzánk illende tisztességs dologban barátságunkat írjuk Nagyságodnak. Továbbá Nagyságod mögbocsásson, hogy az Alisán agát annyi idetül fogva mulatott itt, mört az oka az, hogy az minemű marhát viszen volt Nagyságodnak, az tudására vagy Nagyságodnak, hogy mind elvonták tülö, és üres közzel nem akor Nagyságodhoz mönni. Hanem oda alá ment, az minemű marhát hagyott Nagyságod hozni, annak mögszerzísirő ment, és ha mögji, azontül ő magát mögküldjek Nagyságodnak, vagy vihet valamit az, vagy nem. De mögis ugyan igen kirem Nagyságodat, hogy Nagyságod ne haragudjik, hogy eddiglen mulatott itt Alisán agának. Isten tartsa mög Nagyságodat. Datom est arcö, Papa, 1596. Szöfer aga, papai alay bök [alajbég]; Balvan aga; Ozman aga”

⁴¹ Az sem meglepő, hogy Alisántól ellopták az értékes portékát MOL Batthyány cs. lvt. P 1314 Misszilisek 00297: „Továbbá Nagyságos uram könyörgök Nagyságodnak, hogy emberséggemmel megbocsásson Nagyságod, hogy én föl nem meheték Nagyságodhoz, mert nem lön orcám, kivel Nagyságod eleiben mennik, még talám megírtam Nagyságodnak, hogy az hitetlen tolvaj beste kurfiak megfosztanak. Mert ha meg nem fosztanak vala, oly tisztességsen mentem volna eleiben, kit és melyet is Nagyságod illen szegény rabjátul jó néven vett volna Nagyságod, de mindazáltal im az lovakat megküldém Nagyságodnak, melyeknek bizony nagy nehezen tóm szerit, mert igen elszűkött az jó ló. Az szerszámát meg nem küldhöttem, melyek az lovakhoz kellene vala, mert itt bizony soholt nem tudom sorát bírni. Hanem szintén bírnapokban küldtem egy barátomat, mihelen megérkezik, semmit nem tartom, én magam is fölmegyök Nagyságodhoz, talán valahogy addig tolvaj kurfiaknak is hírét hallom, mert mindenfelé küldtem az szegény polgárokat tudakozni. Nagyságodnak is könyörgök, lám megint írtam Nagyságodnak, hogy Nagyságod is tudakoztassa, talán oda fel hamarébb végére mehötnek az Nagyságod szolgálai.” A fentebb már idézett levél hosszabban.

jellemző a kölcsönösség a két oldal között, erre utalnak az egymásnak küldött ajándékok is.⁴² Ez azonban ne vezessen félre bennünket, ahogy Takáts Sándort, nem idillikus együttélésről van szó.

A rabok vételárára szintén a későbbi iratokból következtethetünk, hiszen 1637 és 1658 közötti időszakból több mint 200 oldalnyi forrásanyagban találhatunk adatokat, ennek alapján Batthyány I. Ádám mindössze 25 Ft-ot fizetett egy szerecsenért,⁴³ Kanisai Kaposi Oszmánért⁴⁴ ugyanennyit adott. Ez utóbbi fogoly több szempontból is figyelemre méltó, 1640-ben került fogságba, és 13 év múlva (!) 1653-ban sarcolt meg, ez nagyon hosszú idő. A követelt összeg 500 tallér, azaz

⁴² MOL Batthyány cs. lt. P 1314 Misszilisek 30841: „*Mi vezér szerdár Mehemet Pasa [Mehmed pasa], az hatalmas Istennek jó akaratajából, az győzhetetlen török császárnak főhelytartója Budán és gondja viselője Magyar Országának etc. Tekintetös, Becsületös, Vitézlő Úr, Battyány Ferenc, nekünk Szerettő, Jó, Szomszéd Úr Barátunk! Sok köszönetünknek utána magam ajánlását és jó barátságunknak kész voltát ajánlom Kegyelmednek. És Istentől kívánok sok jókat, egészségöt, békességet és jó szőrencsét. Jüve mihozzánk ez elmúlt napokban az Kegyelmed Alisán nevű rabja, megadván az Kegyelmed küldötte ajándékot, az órát, melyet igen jó névön vöttem uraságotdul, de mit töreködött vele Kegyelmed. Ha az Úr Isten minket is megtart békével, egészségben, tehát ezután én is helyében valót küldök Kegyelmednek de most nem lehetett. Ha miből azért megtalál Kegyelmed, ismét csak írjon Kegyelmed, és akár az Alisátul, s akármelliktől küldjön levelet Kegyelmed felőle. Ajánlom magamat Kegyelmednek. Kegyelmed immár hiszöm, hogy énnéköm jó-akaró barátom leszön ezután. Isten éltesse Kegyelmedet jó egészségben. Date Budán, Anno 1596. 27. die Januarii.*”

⁴³ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 104. 4. „7. Az beszprémiek [veszprémiek] küldtek egy Mersa [Merdzsán?] nevő szerecsent, adtunk érte fl. 25.”

⁴⁴ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 137. 5. „9. Kanisai Oszmán, ezt sz[ent]péteriek hozták pro fl. 25. Ez a forrás 1646. augusztus 20-ai. Megtalálható még MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 65. 3. „Anno 1647 [?] Kanisai Kaposi Oszmán szenpéteriektől vettük Roka [Róka?, beszúrás] Bálinttól pro fl. 25.” És a MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 320. 1. [1651] „2. Kanisai Kaposi Oszmán No 13. Sz[ent]p. Péteri Roka Bálinttól vettük p. fl. 25.” Ugyanebben az értékkategóriában találtam még egy bulyát (török asszonyt), de ez minden valószínűség szerint a teljes árnak csak egy részlete MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 104/a. 6. [1656. máj.] „Szabó Mihálynak Szattyna bulya árában Kotai Sándor helett adtunk decskei vámos által fl. 25.” Ugyanitt található még egy ennél is alacsonyabb összeg, ám ez esetben szinte biztos vagyok benne, hogy csak részletről lehet szó, hiszen egy tisztséggel rendelkező török férfi aligha kerülhetett ennyire kis összegbe: „Bosoki Gyurkó adtunk Ali bég árában fl. 20.”

30-szorosa a vételárnak, ez azért jelentős szorzó.⁴⁵ A legmagasabb összeget pedig két kaposvári törökért adta a főúr 1649-ben, 5200 Ft-ot Kaposvári Ali bégért és Kaposvári Ahmedért, Mehmed aga fiáért.⁴⁶ Kaposvári Ali bégről Batthyány rabkönyvéből azt is tudjuk, hogy 1500 Ft-ot számított érte a főúr, 1650-ben már megsarcolt (egész gyorsan, ellentétben Kanisai Kaposi Oszmánmal), a vételárnak kb. a 5,7-szeresét követelte a főkapitány.⁴⁷ Nagy eltérést figyelhetünk meg tehát a vételár és a követelések között. A XVII. századi források alapján a közönséges

⁴⁵ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 49. 110. „*I. Kanisai Kaposi Oszmán Anno 1640: Ezt az rabot Szent Péteri Roka Bálinttól vettök pro fl. 25. Anno 1653. in mense Junio: megsarcolván ezen rabunk, ígért minekünk sarcában partékául és ököriül Tall. 500.*” Az 1650–51-es rablistákon találtam meg a nevét, ahol egyértelműen még sarcolatlan, annyit lehet ezen kívül tudni róla, hogy „*igen sebes most is*”. Nem tudom, mit csinálhatott 13 éven keresztül Batthyánynál, és azt sem tudom, mi lett a sorsa (MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 64., 65. MOL P 1313/249. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok 320.).

⁴⁶ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 104. 5. „*Az kiskomáriaktul vettünk 2 kaposvári törököt, úgymint Ali Békét, Memhet Aga fiát, Amhetet pro fl. 5200 Ft.*”

⁴⁷ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 49. 42. „*I. Kaposvári Ali bég Anno 1649. Ezt az rabot Kiskomáromi Samadori Jancsitul vettök pro fl. 1500. Anno 1650. Megsarcolván ezen rabunk ígért minekünk sarcában készpénzt Tall. 3000 Jóféle portékát pro Tall. 1000.*

Úrnak való párduchbört 1. [MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 299. 1657. dec. 28. 1 párduchbör=198 tallér]

Úrnak való főlovat 2.

Olyakat pedig a' minemők nekünk tessenek. Beslizerszámostul és pokrócostul. [MOL P 1313/249. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 299. 1. egy úrnak való fő ló díszes lószerszámmal együtt megért akár 1500 Ft-ot is, de itt csak beslizerszám van, így a felét vettem az értéknek, tehát a két lóért összesen 1500 Ft].

Ezeknek fölötte Merenyei Mihály nevű keresztény rab sarcának leszállítását is magára vállalta, mely rabnak az sarca Tall. 500, melyet ha le nem szállétana, tehát az 500 tallért tartozzék az főjül megírt sarcával meghozni.” Tehát a kiszámított érték összesen 8547 Ft, azaz 5,7-szerese a vételárnak.

rabokat jellemzően 100-150 Ft-ért vette meg a főkapitány. A vételárnak jellemzően 10-13-szorosa⁴⁸ volt a végső sarc.⁴⁹

Ha már megvolt az alku, még sok múlhatott a foglyok viselkedésén,⁵⁰ ezt az adott forrás is igazolja, hiszen ennek következtében II. Ferenc lehetett engedékenyebb, pl.: „*Zygethy Ozman [Szigeti Oszmán] sarca fl. 500., de ha jámborul változik, az Úr ú Nagysága mögengedett neki fl. 50.*”⁵¹ Bár nem tekinthető jellemzőnek, mégis előfordult tíz esetben, hogy a főúr engedett a rabok sarcából (4. számú táblázat).⁵² A legtöbbet egy női rab váltságából engedett el a főúr: „*Annak fölötté Uram ú Nagysága engedött mög sarcában hung. fl. 500.*” Az egész követelt váltságdíjhoz képest ez azért nem volt olyan jelentős, hiszen 6000 Ft-ot követeltek a női rabtól, kirívóan magas összeget, minden bizonnyal valamelyik rangos, gazdag

⁴⁸ Kanisai Bivol Ibrahim a MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 104. 1. „*In Anno 1645 ... 5. Kapornakiaktul is vettünk egy Kanisai Bival Ibrahim nevő törököt pro fl. 100.*”, MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 49. 35. „*II. Kanisai Bivól Ibrahim Anno 164[?] Ezt az rabot az szécsiszigetiektül vettők pro Tall. 100. Anno 16[??] Megsarcolván ezen rabunk ígért minekünk sarcában készpénzt Tall. 300. [=450 Ft], Jó öreg küsöt No 500 [=500 Ft], Jóféle vörös abát véget No 25. [=100 Ft], Tarka kecsét No 25. [=150 Ft], Jóféle capát No 25.*” [=50 Ft],

összesen kb. 1250 Ft, tehát a vételár 12,5-szerese. Természetesen ez csak egy példa a sokból.

⁴⁹ Az összevethetőség kedvéért megpróbáltam forint értékre átszámolni a követeléseket. Ennek alapján akár el is fogadhatnánk Dobos Gábor és Takáts Sándor véleményét, mi szerint a Batthyány-család a rabkereskedelemről gazdagodott meg, de figyelembe kell venni azt is, hogy főkapitányként mennyire jelentős kiadásai voltak a főúrnak, illetve a rabok őrzése és etetése is pénzbe került. Arról nem is beszélve, hogy a foglyok 5–10%-a meghalt (XVII. sz.), bár az adott forrásban mindössze két halott van (kb. 2,5%), természetesen azért szökés is előfordult. De ha keresztény rabot szabadított a főúr a foglyával, vagy valakinek elajándékozta, akkor sem számíthatott haszonra. Ebben a forrásban nincs rá utalás, ám a XVII. században nem mindig Batthyány a „tulajdonos”, tehát váltságdíj sem őt illeti. Végül a követelt váltságdíj messze nem jelentette azt, hogy ez meg is érkezett a főúrhoz.

⁵⁰ Ez általában azt jelentette, hogy elég szorgalmasan hordták-e a követeléseket Batthyáynak.

⁵¹ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 1. 12.

⁵² Ezek is jórészt forint értékre átszámolt követelések.

töröknek lehetett a felesége vagy a leánya.⁵³ Ehhez képest az 500 Ft elengedése csak 8,3%-nyi kedvezményt jelentett. Koppani Kara Hwzainnél [Koppányi Kara (fekete) Hüszejn] négy alkalommal is elnézőbb volt Batthyány, így összesen 209 Ft-tal kellett kevesebbet fizetnie, ha azonban összehasonlítjuk a követelt sarc nagyságával, ami 5000 Ft, rá kell jönnünk, hogy ebben az esetben a főúr még kevésbé nagylelkű, mint a női rab esetében, ez 4,2%-ot jelent. Ennél csupán egy esetben kevesebb az elengedett sarc, Laký Al[i] aga váltságdíja 80 szőnyeg volt, és 78 szőnyeg meghozatala után két szőnyeget elengedtek neki, azaz 2,5%-ot. A legkisebb összeget egy „közönséges” rabnak engedte el Batthyány II. Ferenc, Zabo Ibraymnak [Szabó Ibrahimnak] 31,1 Ft-ot, a teljes váltságdíjat figyelembe véve (300 Ft) ez mégsem annyira jelentéktelen, hiszen 10,4%. Segösdý Amhat kovács [Segesdi Ahmed kovács] sarcából 150 Ft-ot engedett el a főúr, ez pedig szintén 8,3 %-ot tett ki az eredetileg követelt 1800 Ft-hoz képest. Talán a legnagyobb lelkű Batthyány két közönséges rabjával volt. Az egyik váltságdíja összesen 300 Ft lett volna, de mellette még 190 Ft kezesség is volt rajta, ez így összesen 490 Ft. 1589. július 17-én a rab egy 250 Ft értékű lovat hozott, ezen kívül már csak 100 Ft-ot követelt tőle a főúr, mégis egy 55 forintos paripa meghozatala után szabadon bocsátották. Ez pedig nagyon jelentős, 37,7%-os engedményt takar (185 Ft-ot). A másik szintén közönséges rab, Bayorom [Bajrárm] esetében a követelt 300 Ft-ot 220 Ft-ra csökkentette Batthyány II. Ferenc, azaz összesen 26,6% engedményt kapott. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy a főúr elnézőbb volt közönséges rabjaival, mint az előkelőkkel, értékesebbekkel, az ő váltságdíjukból ugyanis minimum 10%-ot elengedett. Természetesen az is igaz, hogy a közönséges rabok esetében jóval alacsonyabb értékről volt szó. Viszont az ő százalékos arányuk a magasabb. A XVII. században már több olyan listát is találunk, amelyen eleve feltüntetik, hogy „főrabról” vagy „közönséges” rabról van-e szó.⁵⁴

⁵³ A XVII. századi források egyértelműen igazolják, hogy a közönséges török bulyák (asszonyok), bár értékesebbek voltak a rác asszonyoknál, de a török férfiakkal kevesebbet értek (pl. MOL P 1313/249. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 299. 25. Igali Szilkade bulya sarca harmadmagával (3 fő, két fiával, Haszannal és Szulejmánnal) 600 db kőso és egy 100 Ft értékű úrnak való paripa volt. Igali Hacsina szintén harmadmagával 300 Ft készpénzzel és 300 Ft értékű marhával tartozott váltságában Batthyáynak. Azonban ha valamelyik gazdag, magas rangú tisztnek a feleségét, lányát sikerült foglyul ejteni, annak annál inkább megkérték az árát (MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 49. 75. Budai Sabacsvári vén bulyát, Fatimát és ifjú bulyát, Szatinét (menyasszonyt) 7000 tallér [10500 Ft] készpénzért, 3000 tallér értékű [4500 Ft] portékáért, 1000 tallér [1500 Ft] értékű úrnak való sátorért és egy 3000 tallér [4500 Ft] értékű keresztény rabért válthatták ki).

⁵⁴ MOL P 1313/249. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No 275., 276., 279., 280., 281., 282., 305.

4. táblázat Sarcengedmények előfordulása és megoszlása

név	év	követelt sarc/Ft ⁵⁵	elengedett sarcában/Ft ⁵⁶	% a követelt sarchoz képest
1. Fejterwarj Izmail	1605	anyagiakban nem lehet pontosan megállapítani	anyagiakban nem lehet pontosan megállapítani ⁵⁷	x
2. Segösdi Muztafa	1590	490 ⁵⁸	185?	37,7%?
3. Baýorom	1589	300	80	26,6%
4. Börzenczey Vely	1588?	350	53	15,14%
5. Zýgethy Ozman	1587–1588	500	69	13,8%
6. Zabo Ibraým	1591	300	31,1	10,4%
7. Bulya	1588	6000	500	8,3%
8. Segösdý Amhat Koach	1592	1800	150	8,3%
9. Koppani Kara Hwzain	1604	3875	209	4,2%
10. Laký Al[i] aga	1602	80 szőnyeg	2 szőnyeg	2,5%

Érdemes elgondolkodni azon, vajon mi határozta meg a rabok értékét. Pálffy Gézához hasonlóan én is valószínűnek tartottam, hogy a rabok rangja a döntő, ez azonban az adott regestrumban nem egyértelmű.⁵⁹ A rabok közül kilenc aga szerepel a listán (Hidweghy Eýwp [Hidvégi Ejüb], Fejterwarj Izmail [Fejérvári Iszmail], Fejterwarj Alyssa [Fejérvári Alisán], Kopany Dervis [Koppányi Dervis],

⁵⁵ Forintra átszámított értékek.

⁵⁶ Forintra átszámított értékek.

⁵⁷ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 68. oldal: „Fejterwarj Izmail agának sarca: 300. arany 4 szőnyeg két-két asztalra való, ki mindenik hat-hat sing legyen. 2. skarlát szőnyeg egy-egy asztalra való. Egy vég vont arany jóféle. 1605. 3. Septembrii ezért hozott az Memý Kyhaýa egy terek arannyal varrott csáprágot. És három aranyas paplant, az többit megengedték nekie, immár semmivel sem tartozik.”

⁵⁸ U.o. 27. 300 Ft volt a sarca és 190 Ft a kezessége.

⁵⁹ A XVII. században is eléggé változó.

Kurt [Kurd], Laky Al[i], Hwzayn [Hüszejn], Rezwan [Rizván], Mehemet [Mehmed]). De értékük nagyon eltérő⁶⁰: 795 Ft-tól egészen 8000 Ft-ig terjed (5. táblázat). Az is igaz, hogy ez a kifejezés több mindent jelenthetett a katonai rangon kívül (a szárazföldi haderő és a flotta tisztjeinek a címe), lehetett egyszerűen csak egy tiszteletteljes megszólítás (előljáró, úr).⁶¹ A két összeg közötti nagy különbség is arra utal, mennyire heterogén ezeknek a személyeknek az anyagi, családi és társadalmi háttere.

5. táblázat A követelt sarc megoszlása a rabok tisztsége szerint

név	követelt sarc/Ft ⁶²
1. Kopany Derwys aga	42 báránybőrbélés+ 4 vég aba
2. Laky Al[i] aga	8000 ⁶³
3. Fejwerwarj Alyssa[n] aga	6000
4. Hwzayn aga	5000
5. Hidweghy Eywp aga	2000
6. Fejwerwarj Izmail aga	1662,5
7. Kwrtt aga	1100
8. Rezwan aga	1000
9. Mehemo aga	795
10. Valpoj Mehemo szpáhi	3875

⁶⁰ Ez jellemző a továbbiakban is MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 49. 256. Karádi Tobcsi Haszon aga (1653. jún.) vételára 100 Ft, de ugyanebben a forrásban (207. oldal), ugyanebben az évben (1653. júl. 22.) Erchi Juszupff [Ercsi Juszuf] aga vételáránál már 1000 Ft-ot találunk, az előző 10-szeresét. Tehát a későbbi forrás is a fenti megállapítást erősíti meg.

⁶¹ HEGYI, 1988. 172. Sőt jelenthette a janicsárok parancsnokát, várparancsnokot, valamilyen katonai, udvari tisztséget stb. SZILÁDY–SZILÁGYI, 1863. 463. Így már azért érthetőbb a nagy értékkülönbség.

⁶² Forintértékre átszámítva.

⁶³ Kikövetkeztetett érték. MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 62. „1602. 12. Februarii Lakj Al agának sarca 80 szőnyeg egy-egy asztalra valók, jó öregök.” Amennyiben az „öreg” [nagy méretű] szőnyegek értékét nézzük, akkor a jellemző érték 100 Ft, tehát kb. 8000 Ft-ról lehet szó.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

név	követelt sarc/Ft
11. Pechÿ Hazon szpáhi	3270
12. Kopany Memheth szpáhi	3000
13. Memheth szpáhi	3000
14. Abdÿ szpáhi	880
15. Feÿerwarÿ Zeffe szpáhi	581
16. Vilo Memÿ tihaja	4800
17. Thamassi tihaja	2250
18. Hazon tihaja	820
19. Chawz [csaus]	4900+1000 db korsó és tál
20. Mwza csaus	1000
21. Olay Bék [alajbég]	8000 ⁶⁴
22. Baÿran bég	5875
23. Alÿ Chÿerÿ Basa [cseribasi]	3000
Összesen	67808,5+1000 db korsó és tál+42 báránybőrbélés+4 vég aba

⁶⁴ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 4. „Az Olay Bék sarca lött mög:

Legelőszőr készpénz ezör forint.

Azután hétezőr forint ára marha.

De úgy, hogy az minemő fű marhát sarcába kérök, kihozza. Azután két úrnak való fő lovat, az egyiket mindön szerszámmával, tudnyaillik ezüstös és aranyas nyerge, ezüstös aranyas féke, ezüstös szűgyleje, ezüstös farmotringja, ezüstös láncs legyön, homlokelője és nyakbavetője ezüstös és aranyas legyön, csáprágja is legyön, nyeregkápája is legyön.

Az másik ló is mindön szörszámmával szinte azonképpen, mint az másik, csak hogy az nyerge nem leszön ezüstös és aranyas.

Annak utána ismög hét öreg kazul [„perzsa”] keszkenyő, kik szépök, aranyasok lögyenek, és jó öregök lögyenek, kik úrnak valók lögyenek.

Ezöket mind az ű jó akaratjából, jó kedvéből ígérte, és az ű sarca ebbe végeztetött el.” Ez utóbbi megjegyzést ismét nem kell szó szerint venni, a legkevesbé sem „akartak” a rabok ilyen sokat fizetni, arról pedig végképp nincs szó, hogy közben még „jó kedvük” is lett volna. Leginkább egy alapos veréssel vették rá a foglyokat a sarcolásra, ahogyan a törökök is, TAKÁTS, 1907. 420., SZAKÁLY, 1973. 37–38.

Hat szpáhi⁶⁵ is várt szabadulására (Fejyerwarý Zeffer [Fejérvári Szefer], Koppaný Mehmet [Koppányi Mehmed], Pechý Hazon [Pécsi Haszan], Valpoý Mehemo [Valpói Mehmed], Abdý [Abdi], Memheth [Mehmed]). Esetükben is különböző összegű⁶⁶ váltságdíjakat figyelhetünk meg: 581 Ft-tól 3875 Ft-ig terjedően. Rajtuk kívül három tihaja⁶⁷ (Thamassi [tamási], Hazon [Haszan], Výlo Memý [Vilo? Memi]), két csaus⁶⁸ (Mwza [Músza], a másiknak csak tisztségét tüntették fel), egy-egy cseribasi⁶⁹ (Alý Chyerý basa [Ali cseribasi]), alajbég, bég⁷¹ (Bayran [Bajrá] bég) katonai rangját jelölték meg. Ez együttesen 23 személyt jelent, azaz az összes rabnak csaknem 30%-a viselt valamiféle tisztséget, a legmagasabb váltságdíjat, 8–8000 ezer Ft-ot⁷² az Olay Békától [alajbégtől] és Laký Al[i] agától kérte II. Ferenc,

⁶⁵ HEGYI, 1988. 175. „könnyűlovás, aki szolgálati birtok fejében tartozott hadba vonulni; udvari zsoldos lovas.”, tehát kétféle szpáhiról beszélhetünk az egyik a zsoldos, a másik a hűbéres, az utóbbiak birtokot kaptak a meghódított területen, igen eltérő nagyságúak voltak ezek, a kisebb jövedelmű a tímár, a nagyobb jövedelmű a ziámet volt. Tehát jelentős különbség lehetett a szpáhi anyagi helyzete között, ez a magyarázata a váltságdíjak eltérő voltának (SZILÁRDY - SZILÁGYI, 1863. 478–479.)

⁶⁶ A következő évszázadban is ilyen eltérő értékeket találunk MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 49. 31. Kanisai Baba Haszon Iriz szpáhi (1640) vételára 100 Ft, de a 28. oldalon található Feiervári Ilász szpáhi már 1000 tallérba került a főurnak, azaz ez előbbi 15-szörösébe.

⁶⁷ HEGYI, 1988. 174. „kethüda: helyettes; valamilyen tiszt helyettese; az egykorú magyar nyelvbe tihaja alakban ment át.” Az adott forrásban tihaja, illetve kihaja alakban is megtalálható. A perzsa kethuda szóból ered, mivel a hivatalok minden fokozatán található volt ilyen helyettes (SZILÁRDY–SZILÁGYI, 1863. 474–475.), így nem csoda a nagy értékkülönbség.

⁶⁸ HEGYI, 1988. 172. „csaus: alacsonyabb tiszti rang; portai alakulat tagja, a csausok közül kerültek ki a Porta küldöncei és követei a tartományokba és külföldre.” Akár hűbértartókat is kaphattak, a szultáni udvartartás mellett a pasák udvartartásában is voltak, sőt az alajbégnak is lehetett csausa. Azonban létezett egy alacsonyabb tisztség is, bás-csaus, akinek a feladata a büntetés végrehajtása volt (SZILÁRDY–SZILÁGYI, 1863. 467.). Így a csausok is nagyon szélsőséges váltságdíjakat érthettek.

⁶⁹ HEGYI, 1988 : cseribasi: „csapatparancsnok, aki alá a náhiájában birtokos tímáros szpáhi tartoztak.”

⁷⁰ Uo. 172. alajbég: „a szandzsákban javadalmazott szpáhi többnyire választott vezetője.” Az Okmánytárban egy másik jelentése is szerepel: „minden pasának volt az udvarhoz tartozó alajbége („ceremóniamester”), SZILÁRDY - SZILÁGYI, 1863. 463.

⁷¹ Uo. 172. bég: „rang vagy hivatal, utóbbitként a szandzsákbég rövidített változata.”

⁷² Ennél jóval magasabb volt ugyanebben az időszakban (1584) Ali koppányi bég sarca, csak a készpénzkövetelés 30 000 Ft, de Ráckeve, Nagymaros, Vác, Nagykőrös, Cegléd és Tolna kezessége ellenére is csupán 15 000 Ft folyt be, SZAKÁLY, 1973, 39–49. Ez az 50 %-os arány nagyon hasonlít az alább szereplő eredményemhez.

ez a teljes összegnek csaknem 12%-át tette ki. Ha az értéket nézzük, Batthyány II. Ferenc nagyon is jelentős hasznot várt a tisztséggel rendelkező raboktól: több mint 70 000 Ft-ot, ez az összes követelt sarc (hozzávetőleg 110 000 Ft) csaknem 70%-a. A regestrum írója nem adja meg Koppani Kara Hwzainnek [Koppányi Kara Hüszejn] a tisztségét, de a követelt sarc nagyságából egyértelműen kiderül, hogy főrangú emberről lehet szó: „sarca ezör arany, háromezör forint ára érő[!] marha, egy úrnak való ló.”⁷³ Ugyancsak ismeretlen okból kimagasló értékű a forrásban megtalálható egyetlen női rab (bulya). Egészen biztos, hogy nem közönséges aszszonyról van szó: „Az ű sarca kedig hatezör forint, fele marha⁷⁴ és az fele készpénz.”⁷⁵ A többiek esetében ún. „közönséges” rabokról beszélhetünk, a rabok zöme ez az utóbbi kategóriába tartozik (55 vagy 56 személy, 70,9%). Ez alátámasztja Pálffy Géza megállapításait, miszerint a közönséges rabok száma a magasabb, hiszen ő ide sorolja az alajbégeket, odabasákat, agákat is, főrangúnak pedig a pasákat és bégeket tekinti.⁷⁶

Ha az összes rabot vizsgáljuk, akkor legalább háromféle váltságíjat találunk: a készpénzben, a meghatározatlan „marhában” és a meghatározott konkrét áruban követelt váltság. Ez utóbbi talán a legérdekesebb, ugyanis az adott füzetben 40-féle követelt árut találhatunk: az élő állattól a lószerszámokon és textilféleségeken keresztül a különböző használati cikkekig (ártány, bélés, bors, csáprág,⁷⁷ csizma,⁷⁸ farmatring,⁷⁹ fék, hámalj, heveder,⁸⁰ homlokelő[!],⁸¹ karmazsin,⁸² ke-

⁷³ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 65.

⁷⁴ Nem a mai jelentésben használják a forrásban a marha szót, mindenfajta árucikket értenek alatta, azaz a portéka szó XVI. századi megfelelője.

⁷⁵ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 7.

⁷⁶ PÁLFFY, 1997. 23–24.

⁷⁷ KAKUK, 1996, 327. Cafrang, cafrag, nyeregtakaró, lótakaró. TEMESVÁRY, 1995, 23–24., 134–137., 143–144. kép, leírásuk 195–197.

⁷⁸ TÓTH, 1998, 136–203

⁷⁹ História 1–2. 2005. 25. ezen az oldalon pontosan látható, hogy a szügyelő a ló szügyén, a farmatring a farán található, ennek alapján minden valószínűség szerint a homlokelő pedig a homlokán. TEMESVÁRY, 1995. 190–194. kép, leírása 201. ezek a XVII–XVIII. századból való kantárok, szügyelők, farmatringok jó példái a gazdagon díszített lószerszámoknak.

⁸⁰ Kenderfonálból szőtt, vastag, a nyereg felcsatolására való szalag.

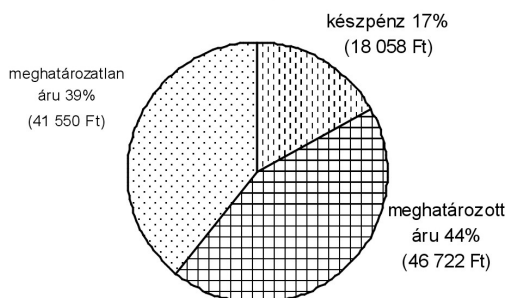
⁸¹ TEMESVÁRY, 1995. 65–77. kép lóhomlokdísz, ennek leírása 188–189.

⁸² Karmazsin: finom bőr.

cse,⁸³ kefe, kengyel,⁸⁴ keszkenyő, korsók, tálak, kősó,⁸⁵ lasnak,⁸⁶ lánc, ló, nemez, nyereg,⁸⁷ nyeregkápa, ökör, ökörbőr, pallos, paplan, patyolat, pokróc, puzdra (tegez), selyem, szattyán, szőnyeg, sügyelő, tarisznya,⁸⁸ tatárpajzs, vont arany,⁸⁹ zabla, zerma) követelt váltságként.

Az összesítésből kiderül, hogy a legjelentősebb a marhában megadott sarc. A konkrét „marhában”, azaz áruban megadott és a meghatározatlan áru a követelt sarcok több mint 83%-át teszi ki (90 ezer Ft körül jár). A készpénz viszont csupán 17%-a az összértéknek (1. számú diagram).

1. A követelt váltságdíjak megoszlása

A készpénz kategóriában az összes foglyot vizsgálva 16 személy esetében találkoztunk készpénzzel forintban és aranyban⁹⁰ megadva (6. táblázat). A foglyokat a készpénzsarcuk alapján is lehet csoportosítani. A legnagyobb összeg, amelyet egy foglytól készpénzben követelt Batthyány II. Ferenc: 3000 Ft, a legkisebb

⁸³ KAKUK, 1996. 95–96. durva posztó, nemez, nyeregtakaró, lótakaró.

⁸⁴ TEMESVÁRY, 1995. 81–84. kép, leírásuk 190–191. szintén XVII. századi kengyelekről van szó, de az utóbbi három török eredetű, ezek a képek szintén segíthetnek elképzelni azt, mennyire értékes váltságdíjakat szerettek volna török rabjaiktól a Batthyányak.

⁸⁵ Ez a XVII. században nagyon vonzó áruvá válik.

⁸⁶ Lazsna, lasnyak: pokrócok egy típusa. ENDREI, 1989. 229.

⁸⁷ TEMESVÁRY, 1995. 80., 138–139., 141–142., 147., 189. kép, ezeknek leírása 190., 196–197., 201. igaz ezek a nyergek a legutolsót leszámítva a XVII. századból való, mégis talán képet kaphatunk arról, milyen nyeret is vártak volna a sarckövetelésben a főurak.

⁸⁸ FEKETE–KÁLDY–NAGY, 1962. 573. a tarisznya a törökök körében nagyon kedvelt áru volt, nemcsak utazáshoz használták, ebben tartották otthon a kenyeret.

⁸⁹ Fémszálas díszítésű szövetek (pl. brokát) jelzője. ENDREI, 1989. 238.

⁹⁰ HORVÁTH, 1959–1960, 33–50. Az aranyforint értéke 1600–1614 között 175–200 dénár között ingadozott, ennek átlagával számoltam, azaz 187,5 dénárral.

pedig mindössze 100 Ft. Mindenesetre, ha csupán a készpénzt vennénk figyelembe, nem beszélhetnénk a rabkereskedelem jelentős anyagi hasznáról, ugyanis 18.057,5 Ft-ot még el kell osztanunk az évek számával, azaz 24-gyel (1587 és 1611 közötti adatokat tartalmaz a sarclista), és ez azt jelenti, hogy évente mindössze 752 Ft-tal és 39 dénárral számolhatunk. Ráadásul itt csak a követelt és nem a megkapott váltásról van szó. Ilyen kis összeg tehát nem lehetett a Batthyány-család meggazdagodásának forrása. Bár a későbbi időszak jóval nagyobb a pénzmozgás, így ezt csupán Batthyány II. Ferencről állapíthatom meg.

6. táblázat Készpénzben követelt sarcok

név	készpénz/Ft	készpénz/arany
1. Bulya	3000	x
2. Hwzaŷn aga	2500	x
3. Baŷran bég	1875	1000
4. Koppani Kara Hwzain	1875	1000
5. Valpoŷ Mehemot szpáhi	1500	800
6. OlaŷBék	1000	x
7. Aly Chŷery basának	1000	x
8. Feŷerwarŷ Alŷssa	1000	x
9. Kopanŷ Mehmet szpáhi	1000	x
10. Memhet szpáhi	1000	x
11. Pechŷ Hazon szpáhi	750	400
12. Feŷerwarŷ Izmail aga	562,5	300
13. Gzermegzŷ Jwzwf	400	x
14. Mehemet aga	375	200
15. Janthar Memheth	120	x
16. Rath Deómötörnek	100	x
Összesen	18057,5	

Ez csupán a készpénzben megadott váltásdíjra vonatkozik, és hozzá kell tenni, az is lehetséges, hogy ez a sarclista hiányos, bár a forrás készítője láthatóan törekedett a pontos számbavételre. A regestrum vizsgálata egyértelműen bizonyítja egyébként, hogy a készpénznél sokkal fontosabb volt a „marha”, azaz valamilyen árucikk.

Az élő állatok közül legnagyobb értéket a lovak jelentettek összesen 19-et találunk a követelt sarcokban (13 személynél), jellemzően „úrnak való” a jelzője, ennél is értékesebbek lehettek az alajbégtől követelt állatok: *„Azután két úrnak való fő lovat, az egyiket mindön szerszámjával, tudnyaillik ezüstös és aranyas nyerge, ezüstös aranyas féke, ezüstös szűgyeleje, ezüstös farmotringja, ezüstös láncza legyön, homlokkelője és nyakbavetője ezüstös és aranyas legyön, csáprágja, nyeregkápája is legyön. Az másik ló is mindön szörszámjával szinte azonképpen, mint az másik, csakhogy az nyerge nem leszön ezüstös és aranyas.”*⁹¹ Szintén nagyon értékesek lehettek Fejervarű Alyssa váltságában szereplő lovak: *„Ezör forint ára morha, ezör forint készpénz két úrnak való fő ló ezüstös-aranyas nyergével ezüstös-aranyas fékével ezüstös-aranyas szűgyelövel, farmetringgel szép csáprágval pokrócával csótárával.”*⁹² Pontos értéket csupán három lónál találunk Segösdý Memheth [Segesdi Mehmed] sarca: *„nyolcszáz forint ára érő két ló, mindön szerszámával, fékével, nyergével, csótárával.”*⁹³ Ennél értékesebb Pethý Mwztafától [Pécsi Musztafától] várt ló: *„az ötszáz forintért egy lovat, de úgy, ha az úr szereti.”*⁹⁴ Ez az utóbbi megjegyzés az egész korszakra jellemző, mindig a főúr döntötte el milyen árut mennyiért hajlandó átvenni, sőt az is előfordult, hogy nem felelt meg neki, és így visszaküldte. Még egy esetben jelölik meg a ló értékét egy tatárnál: *„Egy úrnak való paripa, ez mely 100 aranyat érjen”*⁹⁵ Tehát óriási különbség lehetett egy-egy ló között, ez számított az egyik legkedveltebb csereeszköznek, ennek megfelelően az ehhez tartozó csótár, csáprág, lasnak, lópokróc is nagyon népszerű volt. 129 ártányt követelt Batthyány mindössze egyetlen rabjától, Segösdý Radowantól [Segesdi Radovan], aki neve alapján rác, és ezt erősíti meg a követelt sarc is, hiszen egy muszlimtól aligha követelhetett II. Ferenc sértést. A váltságdíjban az is szerepel, hogy párosával öt forintot érjenek, így 322,5 Ft lehet az összérték. Igen nagy számú ökröt (435 db kellett volna öt rabnak hoznia), egyedül Fejervarű Jwzwnál [Fejérvári Juszuf] szerepel érték, az „öreg” [nagy] ökrök párosával 20 Ft kellett, hogy érjenek, amennyiben ez mindnél igaz, 4350 Ft-ról van szó összesen. Az ökrö egyrészt a főúr és szervitorai asztalára⁹⁶ kerülhetett, de akár el is adhatta ezeket a főúr (marhakereskedelem).⁹⁷ Azaz összességében a legértékesebb, így a legjelentősebb élő állat a ló (az egészen közönségestől kezdve a luxus kategóriáig).

⁹¹ MOL P 1313/248. cs. Batthyány cs. lt. Török vonatkozású iratok No. 1. 4.

⁹² Uo. 43.

⁹³ Uo. 40.

⁹⁴ Uo. 41.

⁹⁵ Uo. 76.

⁹⁶ TÓTH, 1998, 160–161.

⁹⁷ ZIMÁNYI, 1961. 60–84. Igaz ez a tanulmány már Batthyány I. Ádám idejéhez kapcsolódik.

Megjelennek a prém- és bőrfélék: báránybőrbélés, szattyán, karmazsin, ez utóbbi kettő a továbbiakban sokkal jelentősebb lesz. Az ökörbőrkövetelés viszont már ekkor nagy, négy embertől vártak 6050 db-ot, ennél az árunál azonban sem minőséget, sem értéket nem ad meg a főúr.

Kifejezetten nagy számú szőnyeget követelt II. Ferenc, 271 db-ot 15 fogolytól, amennyiben átlagosan 100 Ft értékben számítjuk ezeket darabonként, akkor 2710 Ft-ról beszélhetünk. Nagyon népszerűek a korszakban az oszmán-török szőnyegek,⁹⁸ nem véletlen, hogy ennél az árunál egyetlen kivétellel mindig megadják a pontos minőséget is, értéket viszont egyszer sem.

7. táblázat A követelt szőnyegek minősége

minőség	db
selyem, hossza hat sing	1
két asztalra való, ⁹⁹ ki hat sing ¹⁰⁰	1
skarlát, ¹⁰¹ egy-egy asztalra való	2
skarlát, hat singes	2
jóféle, egy- egy asztalra való	3
két-két asztalra való, ki mindenik hat-hat sing legyen	4
vörös, eredetileg ökörbőr ¹⁰²	6
öreg, ¹⁰³ két asztalra való fele fejér fele vörös ¹⁰⁴	6
egy asztalra való szőnyeg, kit törökül zecsoden	10
fele vörös, fele fejér	10
öreg, hossza sing 12, fele vörös fele fejér	10

⁹⁸ PÁSZTOR, 2007.

⁹⁹ Uo. 8. az egy asztalra való szőnyeg 200 * 150 cm, tehát ez 400 * 300 cm.

¹⁰⁰ Egy sing kb. 62 cm, tehát 372 cm, akkor ez kb. megfelel a fentieknek.

¹⁰¹ Uo. 18–21. Többféle elképzelés van arról, hogy ez mit jelenthet, természetesen utalhatna a színére („vörös”), jelentheti a legfinomabb velencei gyapjúposztót is, jelenthette egyszerűen azt, hogy török szőnyeg. Pásztor Emese szerint az a legvalószínűbb, hogy a skarlát kifejezés a jobb minőségű, „gyapjúból csomózott szőnyeg” (köz) megkülönböztetésére használták.

¹⁰² Az ökörbőr helyett hozhatott a rab vörös szőnyegetek.

¹⁰³ A korszakban ez a kifejezés a nagy méretet jelenti.

¹⁰⁴ PÁSZTOR, 2007, 9., 14. A fehér, ill. a vörös kifejezés a szőnyeg jellemző színére, illetve alapszínére utal.

minőség	db
egy-egy asztalra való	12
öreg két asztalra való, hossza hat-hat sing legyen, fele fejér, fele vörös	14
vörös, egy-egy asztalra való	20
hossza hat sing legyen, fele vörös, fele fejér	20
egy-egy asztalra valóak legyenek, fele fejér, fele vörös	30
x	40
egy-egy asztalra valóak, jó öregök	80
összes	271

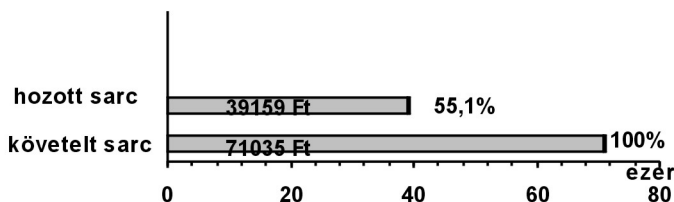
A követelések között még csak előforduló textilféleségek (aba, patyolat, vont arany, kecese, nemez), a későbbiekben jóval fontosabbak lesznek. A ruhafélékből is csak a csizmát találjuk, azt is mindössze egyszer (Hidweghy Eýwp [Hidvégi Ejüb] aga tartozott 30 párral), holott ez a XVII. században az egyik legnépszerűbb követelés lesz. A kőso is csupán egyszer fordul elő (Gzermegzy Jwzwf [Juszuf] 400 db-bal tartozott), pedig Batthyány I. Ádám időszakában már fizetőeszközként is használták ezt a portékát. Fegyvert, pontosabban ahhoz tartozó tárgyat pedig csak Bayran bég váltságában találunk: *„Egy úrnak való puzdra, az kit törökül ter-kinek [tirkes=tegez] hínak, de az is mind török arannyal meglegyen varrva, de oly legyen, az ki igazán jó legyen.”*¹⁰⁵

A teljes forrás vizsgálatakor átszámolva az áruféleségeket, azokat legalábbis, melyeknek megtaláltam az értékét az adott időszakban, 24 év alatt több mint 110 000 forintba tehető a foglyoktól követelt váltságdíj, ez pedig már jelentős bevétel lett volna, évente 4500 Ft körül, de ne feledjük, hogy ez csupán Batthyány vágyait tükrözi.

Az összes követelt és behozott érték összehasonlítása igazolja azt az előfeltevést, hogy a követelt sarcnak csupán egy része folyt be a Batthyányiakhoz 1587 és 1611 között, legalábbis az adott forrás vizsgálata alapján. A megszabadult foglyokat és azokat a személyeket megvizsgálva, akik hoztak ugyan váltságdíjat, de nem tudjuk pontosan a sorsát, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a követeléseknek megközelítőleg 55%-a érkezett be. A hozzávetőleges számítások alapján az 52 foglytól közel hetvenezer forintot szeretett volna kapni Batthyány, és ebből több mint negyvenezer forint be is folyt. Így a valóban megkapott érték évente 1500–2000 forint lehetett, illetve ennél azért valamivel több, hiszen ahogy említettem, nem minden árunak tudtam pontosan megállapítani az értékét (2. diagram).

¹⁰⁵Uo. 71.

2. A követelt és a hozott sarc aránya

A legszámottevőbb bevételt tehát a „marha”, azaz valamilyen áruféleség, meghatározott áru jelentette, forrásunkban a hozott sarcok között 67 különböző portékát találhatunk. Ezt a csoportot további két részre bonthatjuk, a használati cikkekre, tárgyakra, ill. az élő állatokra, ez utóbbiak száma nem nagy, de értékük annál jelentősebb (8. táblázat).

8. táblázat Az élő állatok fajtái és értéke

állat	állat/db	összesen/Ft	évkör	db/Ft
ártány/db	15	37,5	1593	2,5
ökör/db	153	1396 ¹⁰⁶	1587-1593	6,5-8,25
öszvér/db	1	30	1587	30
ló/db	20	7065 ¹⁰⁷	1588-1610	55-1000
összesen		8528,5		

A korszak egyszerű vagy luxus közlekedési eszközéről, a lóról már a követelt árucikkeknel is volt szó (9. táblázat). Összesen tizenöt fogolytól követeltek lovat, és húsz beérkezett lóról van szó. A legolcsóbbak a paripák voltak 55–100 forintos értékkel, a legdrágább pedig az ún. „úrnak való fő ló” volt, gyakran minden szerzőjével együtt. Ez általában 1000 Ft-ot ért, az átlagérték 300–400 Ft, ennél értékesebb áruról nem tudunk. Összértékük is jelentősnek mondható, hiszen több mint hétezer forint.

¹⁰⁶ Kikövetkeztetett érték.

¹⁰⁷ Kikövetkeztetett érték.

9. táblázat A hozott lovak értéke és minősége

vezetéknev	ló/db	érték/db/Ft	ló/minőség	összesen/Ft
1. Vylo Memy tihaja	1	1000	úrnak való	1000
2. Vylo Memy tihaja	1	1000	úrnak való	1000
3. Rath Deomötör	1	500	x	500
4. Gzermegzy Jwzwf	1	400	fékestől, nyergestől	400
5. Baýran bég	2	400	minden szerszámával	800
6. Segesdy Amhath Koach	2	400	x	800
7. Pechy Mwztafa	1	400	x	400
8. Memy tihaja	1	300	x	300
9. Segesdy Amhath Koatz	1	300	x	300
10. Segösdý Pismis	1	300	x	300
11. Valpoý Mehemot	1	300	x	300
12. Segösdý Muztafa	1	250	x	250
13. Barom Alý	1	200	x	200
14. Baýorom	1	150	x	150
15. Ibraým deák	1	110	x	110
16. Bozno	1	100	paripa	100
17. Babolchaý Kys Velýa	1	100	x	100
18. Segösdý Muztafa	1	55	paripa	55
Összesen	20	6265		7065

A lóhoz tartozó tárgyak megjelenése nagyon gyakori, tehát jelentős a saját célra felhasznált áru. A legjelentősebb a fék. Tizenöt fogoly hozott 161 féket 272 Ft 70 dénárért, a fékek értéke darabonként 1,5–4 Ft között váltakozik. Valójában tehát nem számít jelentős bevételnek. Ezenkívül még hoztak a foglyok hevedert (16 db), nyerget (10 db), zablaszíjat (10 db), farmatringot (6 db), szügyelőt (6 db), kengyelszíjat (4 db.), nyeregkápát (1db), hámaljat (x db), kulánt (nyeregöv). Nyilvánvalóan a lószerszám is nagyon keresett volt, persze leginkább az „aranyas-ezüstös”, hiszen ezzel a kifejezéssel gyakran találkozhatunk a követelt sarcnál.

Ha nem is lószerszámok, de ugyanígy a lovakhoz kapcsolódó anyagi javak közé tartoznak a különböző nyeregtakarók és pokrócok. Így a csótár, amely díszes nyeregtakaró. Tíz személy hozott 22 különböző minőségű csótárt, 4-12 Ft, összesen 225 Ft értékben.

Mivel a lasnak is a pokróc egyik fajtája, ezért ezt is ide soroltam. Hat rab hozott 21 lasnakot, a beérkezett lasnakok teljes értéke mindössze 45,5 Ft (darabja 1,5-3 Ft között mozgott).

A leggyakrabban hozott áru, a pokróc összértéke 313 Ft 45 dénár, minőségüktől függően nagyon eltérő az egyes darabok értéke: 0,5-8 Ft.

A különböző „marhák” közül a textilfélék is igen népszerűek voltak (10. táblázat), ugyanis a hozott áruk között kilencféle található: aba (durva gyapjú¹⁰⁸), atlasz (selyem¹⁰⁹), bagazia (bagazia: pamutféle¹¹⁰), bulyavászon (pamutféle¹¹¹), gyolcs (len- illetve pamutféle¹¹²), patyolat (len-, illetve pamutféle¹¹³, velence (teveszőrből készült takaró, kápa¹¹⁴, valószínűleg ezért adja meg a füzet darabban, és nem végben), vont arany, vont bársony (fémszálás díszítésű szövetek¹¹⁵). A textilfélék esetében már a teljes összeg magasabb mint a fentiek, de még ez sem nevezhető önmagában jelentősnek, mivel mindössze 993 forintról van szó.

10. táblázat A hozott textilfélék értéke

textilféle	vég/db	vég/db/Ft	összesen/Ft	évkör
gyolcs	2	2	4	1587
aba	3	4	12	1598
bagazia	6	3	18	1591-1592
vont arany	2	70	140	1588-1606
velence/db	22	4-15	186	1587-1591
patyolat	63	8-10	633	1587-1605
vont bársony	x	x	x	1589
bulyavászon	x	x	x	1610

¹⁰⁸ENDREI, 1989. 216., FEKETE–KÁLDY, 1962. 574. rozsdavörös gyapjúposztó, PACH, 2003. 74.

¹⁰⁹ENDREI, 1989. 216.

¹¹⁰Uo. 217., FEKETE–KÁLDY, 1962. 574. vékony vászon, bélésáru

¹¹¹ENDREI, 1989. 218., erről az árurol bővebben: PÁSZTOR, 2004.

¹¹²Uo. 225.

¹¹³Uo. 232.

¹¹⁴Uo. 238.

¹¹⁵Uo.

textilféle	vég/db	vég/db/Ft	összesen/Ft	évkör
atlasz ¹¹⁶	x	x	x	1589
összesen	96		993	

A textíliák között tehát a leggyakoribb a patyolat, összesen 63 vég hozott patyolat szerepel 633 Ft-ért a regestrumban (7–20 Ft/vég).

A patyolat mellett még talán a velencével érdemes külön foglalkozni. Összesen 22 darab teveszőrből készült takaróról van szó, amelyet hat rab hozott be, a teljes összeg nem igazán jelentékeny: 186 Ft. Az értékük 4 és 15 Ft között változott.

A használati cikkek közül a leggyakoribb, hiszen 19 fogolynál is megtaláljuk, és egyben a legnagyobb összeget is kitevő portéka a paplan (11. táblázat), az előforduló 143 darab hozzávetőleg 5900 Ft-ot ér, ez már valóban jelentős összegnek tekinthető. A legolcsóbbak a rác- és a közpaplank voltak, az értékük 6–10 Ft között változott. A leggyakoribb az aranyas paplan, 47 darab 2361 Ft-ot tett ki. Az értékek 20 és 132 Ft között változtak, a leggyakoribb érték 40 Ft volt. A második helyen a selyempaplan áll, összesen 25 darab, ennek az értéke csupán 407 Ft, darabonkénti értéke 8 és 60 Ft között mozgott. A legértékesebb aranyas bársonyos paplant 160 Ft értékben hozták.

11. táblázat A hozott paplan értéke és minősége

minőség	db/Ft	db	összesen
aranyas	20	2	40
aranyas	30	1	30
aranyas	32	1	32
aranyas	35	2	70
aranyas	40	3	120
aranyas	40	7	280
aranyas	40	4	160
aranyas	40	2	80
aranyas	40	9	360
aranyas	42,5	4	170

¹¹⁶ Szerepel a forrásban vont bársony, bulyavászon és atlasz is, de mennyiség és érték meghatározás nélkül.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

minőség	db/Ft	db	összesen
aranyas	45	1	45
aranyas	50	2	100
aranyas	50	5	250
aranyas	50	2	100
aranyas	132	2	264
aranyas bársony	160	4	640
aranyas bársonyos	160	3	480
atlasz	11	2	22
atlasz	12,5	2	25
atlasz	12,5	2	25
atlasz	16	1	16
köz	6	2	12
köz	6	3	18
köz	6	1	6
közselyem	20	1	20
rác	5	2	10
rác	6	1	6
rác	6	1	6
rác	6	3	18
rác	10	1	10
selyem	8	3	24
selyem	9	2	18
selyem	9	2	18
selyem	10	1	10
selyem	10	5	50
selyem	10	2	20
selyem	11	3	33
selyem	21,33	3	64
selyem	35	1	35

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

minőség	db/Ft	db	összesen
selyem	35	1	35
selyem	40	1	40
selyem	60	1	60
selyemmel varrott	20	1	20
selyemmel varrott	30	1	30
selymes	8	1	8
török aranyas	132	4	528
török arannyal varrott	40	1	40
vont arany szederjes bársony	50	2	100
x	18	1	18
x	20	4	80
x	20	1	20
x	30	7	210
x	30	2	60
x	32	1	32
x	32	1	32
x	35	5	175
x	35	3	105
x	40	3	120
x	50	2	100
x	40	2	80
	2049,83	143	5580

Kiemelkedően gyakori áru még a paplan mellett a szőnyeg, 20 rab hozott 131 szőnyeget (25 személy hozta). Az kikövetkeztetett összérték is jelentős, meghaladja a 4000 Ft-ot. Nagyon szélsőséges értéket képvisel ez az áru is, hiszen 4-től 140 Ft-ig terjed (12. táblázat).

12. táblázat A hozott szőnyegek értéke és minősége

minőség	db/Ft	db	összesen
fehér	4	1	4
fehér	5	1	5
fehér	5	11	55
fehér	5	1	5
vörös	5	1	5
vörös	5	6	30
vörös	5	2	10
x	5	4	20
fehér tarka	6	1	6
vörös öreg	10	1	10
x	10	1	10
x	15	7	105
vörös	30	1	30
asztalra való	32	5	160
fehér	32	4	128
rongy	32	1	32
vörös hófehér	32	1	32
x	32	10	320
x	32	58	1856
öreg	40	1	40
fehér	45	1	45
öreg	60	1	60
fehér	80	1	80
öreg	100	1	100
öreg	100	6	600
öreg	100	1	100
öreg fehér	140	1	140

minőség	db/Ft	db	összesen
vörös öreg 9 sing hossza	140	1	140
összesen		131	4128

Végül megállapítható, hogy a rabkereskedelem mind a hasznót, mind pedig az áruforgalmat illetően jelentősnek mondható, ez azért is különös, mert az 1563. évi 67. törvénycikk tiltja a törökökkel való kereskedést,¹¹⁷ az igazán tiltott áru, a fegyver (hadiszekér, réz), ám a XVII. századi forrásokban bőven találunk arra példát, hogy akár a magyar, akár a török oldalon fegyvert követeltek váltságdíjként. Az évi 1500–2000 Ft (a 24 év alatt bejött közel 40 000 Ft) nem lehetett a Batthyány-család meggazdagodásának a forrása, legalábbis Batthyány II. Ferenc időszakát vizsgálva. Azonban a cserekereskedelem egyértelműen virágzott, ezt igazolja a magas az áruforgalom, hiszen a hétköznapi használati cikkektől a luxus portékáig szinte mindent megtalálunk a követelt és a hozott váltságdíjak között. A jól kiépített rabkereskedelmet már ekkor, a XVI. század végén megfigyelhetjük (l. kezesség, hitlevél), de ez igazán „nagyüzemivé” Batthyány I. Ádám idején válik.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benda 1989. Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája. II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1989
- Dányi–Zimányi 1989. Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
- Dobos 1971. Dobos Gábor: Török-magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. 69. In: Studium II. Acta Juvenum Universitas Debrecenensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Debrecen, 1971
- Endrei 1989. Endrei Walter: Patyolat és posztó. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989
- Fekete–Káldy-Nagy 1962. Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula: Budai szandzsák számadás-könyvek 1550–1580, Akadémiai Kiadó, Budapest 1962

¹¹⁷ Magyar Törvénytár, II. 1900. 521. A törökkel folytatott titkos kereskedésért akár kivégzés is járhatott (l. SUGÁR, 1986. 99–111.

- Fenyvesi 1985. Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-vlach-iflák-vojnók problématikához, 1641). In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Eger, 1985
- Fodor 1996. Fodor Pál: Adatok a magyarországi török rabszedésről. In: Hadtörténelmi Közlemények 109. 4. sz., 1996
- Hegyi 1988. Hegyi Klára: Jászberény török levelei. Szolnok, 1988
- Hegyi 1995. Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995
- Hegyi 1998. Hegyi Klára: Etnikum, vallás, iszlamizáció. In: Történelmi Szemle, 3–4. sz. 1998
- Hóman–Szekfű 1935. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet III. kötet, Budapest, 1935
- Horváth Tibor 1959–1960. Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. In: Numizmatikai Közöny 58–59., 1959–1960
- Kakuk 1996. Kakuk Zsuzsa: A török kor emléke a magyar szókincsben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996
- Koltai 2000. Koltai András: A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete. In: Levéltári Közlemények, 71. 1–2. szám, 2000
- Pach Zsigmond 2003. Pach Zsigmond Pál: Szürkeposztó, szűrposztó, szűr. Fejezetek a magyarországi szövőipar korai történetéből. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2003
- Pálffy 1997. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle, XXXIX. évfolyam, 2. sz. 1997

- Pálffy 1996. Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). In: Történelmi Szemle XXXVIII. évfolyam, 2–3. sz. 1996
- Pálffy 1997. Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez). In: FONS (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), IV. évfolyam, 1. sz. 1997
- Pásztor 2007. Pásztor Emese: Oszmán-török szőnyegek az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. Iparművészeti Múzeum, 2007
- Pásztor 2004. Pásztor Emese: Bulyavászon. Különlenyomat. In: Éri István (szerk.): Restaurálási tanulmányok. Timár-Balázsy Ágnes emlékkönyv. Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest, 2004
- Sinkovics 1968. Sinkovics István: Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. (ford. Kenéz Győző). Budapest, 1968
- Sugár 1986. Sugár István: A törökösség (turcismus) Heves vármegyében. In: Bódó Sándor és Petercsák Tivadar (szerk.): Agria XXII. Annales Musei Agriensis, Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve, Eger, 1986
- Szakály 1973. Szakály Ferenc: Ali koppányi bég sarca (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problématikájához). In: Folia Historia 2, 1973
- Szakály 1981. Szakály Ferenc: Magyar adóztatás török hódoltságban. Budapest, 1981
- Szakály 1997. Szakály Ferenc: Magyar intézmények a török hódoltságban. Budapest, Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 21, 1997
- Szilárdy–Szilágyi 1863. Szilárdy Áron–Szilágyi Sándor (összegyűjtötték): Okmánytár a Hódoltság történetéhez Magyarországon Nagy-kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. II. Pest, 1863

- Takáts 1907. Takáts Sándor: A rabkereskedelem szokásjogáról: IV. Magyar rabok, magyar bilincsek. In: Századok, 1907
- Takáts 1915. Takáts Sándor: A török és magyar raboskodás. In: Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915
- Takáts 1915. Takáts Sándor: Rajzok a török világból I–III. Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1915
- Takáts 1915. Takáts Sándor: A hadi kótyavetye a török világban. In: Rajzok a török világból III., Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1915
- Takáts 1928. Takáts Sándor: A török hódoltság korából. I–II. Bp., Genius, 1928.
- Temesváry 1995. Temesváry Ferenc: Díszes nyergek, lószerszámok. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1995
- Tóth 2002. Tóth Hajnalka: Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban. In: Aetas, 1. szám, 2002
- Tóth 1994. Tóth István György: Körmend a kora újkorban (1526–1809). In: Szabó László (szerk.) Körmend története. Körmend Önkormányzata, 1994
- Tóth 1998. Tóth István György: A művelődés a kora újkorban. In: Kósa László (szerk.) Magyar Művelődéstörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- Varga J. 1981. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981
- Varga J. 1991. Varga J. János: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: Kalmár János (szerk.): Unger Em-lékkönyv, Budapest, 1991
- Varga J. 1992. Varga J. János: Hadizsákmány és rabkereskedelem, mint az emberi kapcsolatok formái a Dunántúlon a török hódoltság korában In: Levéltári Szemle 42, 1992

- Zimányi 1960. Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Századok, 1–3. 1960
- Zimányi 1961. Zimányi Vera: Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. In: Agrártörténeti Szemle, III. évfolyam, I. sz., 1961
- Zimányi 1962. Zimányi Vera: A herceg Batthyány család levéltára, Repertórium, (Levéltári leltárak 16.). Budapest, 1962
- Zimányi 1968. Zimányi Vera: A rohonc-szalonaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968

Ilona Tarkó:
Materielle Kultur und Gefangenhandel während der Zeit
von Ferenc Batthyány II.

Der Verfasser des Artikels ist Hochschullehrerin und Doktorandin an der Péter Pázmány Katholischen Universität (Historische Lebensweiseforschung). Diese Studie ist Teil der unter Anfertigung stehenden Dissertation mit dem Titel: „Gefangenhandel und materielle Kultur im 16-17. Jahrhundert anhand der Familienarchiv der Batthyányis“. Die Studie beschränkt sich hier nur auf die Zeit des Ferenc II. Batthyányis.

In der Einführung bewertet die Autorin die Archiv der Familie Batthyányi, sowie würdigt die Tätigkeit von Vera Zimányi für die Organisierung und Inventarisierung der Dokumenten. Sie beruft sich an den Verfassern, die diese Quellen bearbeiteten. Sie bestreitet die wichtigsten Thesen und Anstellung des, mit den Dokumenten des Archivs als erstes beschäftigenden Sándor Takáts. Sie bezweifelt, dass die Familie sich ausschließlich durch den Gefangenhandel bereicherte, und meint die besprochene Periode sei allzu idyllisch, und als ein Zeitalter ritterlicher Kämpfe dargestellt.

Zur Untersuchung der materiellen Kultur und der Gefangenhandel studierte die Forscherin die Dokumente der Batthyányi Güter bezüglich der Türken (aus den mehr als Tausend Seiten beinhaltenden Dokumenten nur die 81-seitigen, und unter der Signatur MOL P 1313/248 Batthyány Familienarchiv – Dokumente bezüglich der Türken No 1.) und die in diesem Thema verfassten auf ungarisch geschriebenen türkischen Briefe (aus den 71 umgeschriebenen und gedeuteten nur 13). Erst nach der Zusammenstellung und Analyse dieser (ihre Einfügung in Tabellen) konnten die Schlussfolgerungen dargestellt werden. Diese versucht sie

als Teil eines Prozesses zu behandeln und wo konkrete Tatsachen zur Verfügung stehen auch die Tendenzen darzustellen.

Das Heft beinhaltet die Daten bezüglich auf 24 Jahre Gefangen Handel, so können die Schicksale einiger Gefangenen über eine längere Periode studiert werden. Es zeigte sich, dass die Gefangenen grundsätzlich aus den Burgen der okkupierten Gebieten entstammten oder zur Auktion dargeboten wurden. Mit Ausblick ins 17. Jahrhundert und durch den Vergleich des Kaufpreises der Gefangenen mit der Brandschatzung kommt die Verfasserin zu ihrer Schlussfolgerung: der 10- bis 13fache Unterschied hätte als ernsthafte Quelle des Einkommens gedient, sofern der Gutsherr diese Forderungen auch wirklich bekommt. Aus den Dokumenten geht es nicht klar hervor, welche Fakten die Preise der Gefangenen bestimmten. Die Daten beweisen nicht die Hypothese, dass die Rasse der Gefangenen entscheidend war, viel wahrscheinlicher ist, dass die wesentliche Rolle die familiären und gesellschaftlichen Hintergründe spielten.

Das geforderte Lösegeld bestand aus 17 % Bargeld, und aus 44% bestimmte und 39% unbestimmte Waren. Die Folgerung liegt auf der Hand: die Ware besaß größeres Wert als das Bargeld. Die Beschreibung der Materiellen ist durch die Atmosphäre des Zeitalters durchtränkt, die fachliche Sprache der Studie wird durch die Zitate der ursprünglichen Dokumenten gelockert. Dies bezieht sich auf die Beschreibung des Pferdegeschirres, sowie der Textilien und Kleidungsstücke.

Die Schlussfolgerung der Studie besagt, dass der Gefangen Handel sowohl in seinem Profit als auch in dem Warenverkehr bedeutend war. Im 17. Jahrhundert erreichte er die Maßen eines „Großbetriebes“ (zur Zeit von Ádám I. Batthyányi) und nach der Vertreibung der Türkenherrschaft aus Ungarn wurde er eingestellt.

Material Culture and Trade in Slaves at the Time of Ferenc Batthyány II **By Ilona Tarkó**

The author of the article is a secondary school teacher and a doctorandus at Péter Pázmány Catholic University (Workshop on History of Lifestyle). This study is part of the dissertation being made at present, under the title „Trade in Slaves and Material Culture in the 16-17th Centuries Based on the Family Archive of the Batthyány”. The present study narrows the period down to the time of Ferenc Batthyány II.

In the introduction the author gives an evaluation of the Batthyány family archive, appreciates Vera Zimányi's work in classification and cataloging. She quotes the authors, who had used these as sources. But she disputes the most important thesis and attitude of Sándor Takáts, who was the first to do research in the archive documents. She doubts that the Batthyány family grew rich just because of

trading in slaves, and in her opinion Takáts depicts the analysed period too idillic and an age of chivalric contest.

For the survey of material culture and slavetrade documents of the Batthyány estate relating to Ottoman period (consisting of over 1000 pages only the 81 pages marked in the National Archives MOL P 1313/248 cs. Batthány cs. Lt. Török vonatkozású iratok No. 1) and the Turkish letters on the topic in Hungarian (from the 71 translated and interpreted ones only 13) were studied by the researcher. After summarizing and analysing these (arranging data in tables) deductions could be made. The author aims at treating these as part of a process and where exact facts are available, she gives outlines of tendencies as well.

The booklet contains data on 24 years of slavetrading and so the lives of a group of captives can be traced. It also turns out that these people were taken into captivity or to auctions (in Hungarian 'kótyavetye') from the fortresses lying in areas under Ottoman rule. Looking at the 17th century and comparing the captured persons' purchase price with the demanded ransom the author concludes: the 10-13-fold difference could have been a serious income source if the landlord had got these.

From the document it is not clear what was decisive in setting a captive's value.

The hypothesis that the captives' rank was important cannot be proved with data, more likely the material, family and social background counted.

Only 17% of the demanded ransom was in cash, the rest in commodities: 44% - fixed, 39% - unfixed. The definite conclusion is commodities were more important than cash. From the description of material needs the atmosphere of the age breaks through, the objectivity of the language of the essay is eased by quotations from documents. This applies to descriptions of harnesses, particular textiles and pieces of clothing.

The final conclusion of the essay: the trade in captives was significant considering both benefits and the turnover of commodities. By the 17th century (the period of Adam Batthyány I) captivetrading grew 'largescale', then ceased with ousting the Turks from Hungary.

A BATTHYÁNY I. ÁDÁMHOZ 1649-BEN BEÉRKEZETT KÉRVÉNYKIVONATOK STATISZTIKAI ÉS TARTALMI ELEMZÉSE

SZALAI VERONIKA

Jelen munkámban a Batthyány I. Ádámhoz az 1649-es évben beérkezett supplikációkat, azaz kérvényeket elemzem. Az általam vizsgált kérvények a *MOL. Batthyány levéltár. P. 1322. Kérvények, № 244–292.* jelzet alatt találhatók. Szám szerint 974 db kérvénykivonatot olvastam el, amiből 10 db volt teljes kérvény, ezért ezek nem estek vizsgálat alá. Ez a Batthyány-levéltárban megőrzött anyag párját ritkító forrás. A 16–17. századból csak néhány uradalmi kérvény maradt fenn szórványosan. Az ilyen típusú iratokat ugyanis nem tartották annyira fontosnak, hogy megőrizték. Az ügy elintézése után feleslegessé váltak, és általában kidobták őket. A Batthyány uradalmakban azonban az ügyek elintézése, illetve lezárása után a kérvénykivonatokat megőrizték. Eleve kivonatokat készített tiszttartójával I. Ádám, mert unta, hogy hosszadalmas írásokat végigolvasson. Csak a kivonatokat olvasta el és ezekre írta rá döntéseit. Így maradt fenn több ezer szupplikáció.¹ A munkám célja a kérvények tükrében megvizsgálni, hogyan működött egy 17. századi főúri nagybirtok és milyen viszony volt földesúr és jobbágysai, alattvalói között.

A dunántúli földesúrnak főleg Vas megyében voltak birtokai, úgymint Rohonc, Szalonak, Körmend, Németújvár az Őrséggel, Dobra-Rakicsány valamint Borostyánkő.² A területnek speciális földrajzi helyzete volt, mert a török által megszállt terület és a Királyi Magyarország határán feküdt. A beérkezett kérvények helységek szerinti földrajzi megoszlásához készítettem egy áttekinthető táblázatot (1. táblázat), melyben feltüntettem, hogy az adott helységből hány kérvényt nyújtottak be 1649-ben.

A Batthyány I. Ádám birtokain folyó ügyvitelre a magas szintű írásbeliség, jobbágysai és földesura közötti szoros kapcsolat és nem utolsósorban Batthyány I. Ádám precíz levéltárrendező munkája volt jellemző.

¹ ZIMÁNYI, 1998. 299–331.

² Ez utóbbi uradalmat 1644-ben vette 325 000 forintért és került összetűzésbe emiatt Eszterházy Miklós nádorral, aki ezt 1642-ben királyi adományul szerezte meg.

**1. táblázat A különböző helységekből vagy tartományokból
beérkezett kérvények száma 1649-ből**

A különböző helységekből beérkező kérvények száma					
Alho	4	Kéthely	7	Ráksi	1
Arem	1	Királyfalu	2	Ridlingsdorf	1
Barátfalu	1	Kiskapornak	1	Rohoncz	70
Berkifalu	2	Kiskomár	1	Rönök	1
Berton	1	Kismarton	1	Salamon	1
Bodocs	1	Kisszentmihály	8	Sároslak	7
Bodonhely	1	Kisurak	1	Sárvár	1
Bojaháza	1	Kitclád	2	Sinovnic	2
Boldogasszonyfalu	2	Kopács	1	Strem	5
Bonya	6	Kotormán	1	Szabar	10
Boró	1	Körmend	52	Szalafej	2
Borostyánkő	1	Körtvélyes	3	Szalonak	26
Borten	1	Kőszeg	1	Szécsi sziget	1
Büleb	1	Ladom	1	Szecsőd	2
Csajta	17	Loipersdorf	2	Szentelek	2
Csákány	19	Mákfalva	1	Szentgráz	1
Csatár	1	Mérem	1	Szentgrót	5
Cseke	1	Molnaszecsőd	2	Szentgyörgyvár	1
Csém	17	Muraszombat	1	Szentjakab	1
Dávidháza	2	Nagycsömöt	1	Szentkút	2
Dobra	4	Nagymajor	1	Szentmihály	9
Dobronok	1	Nagymedves	6	Szentmiklós	4
Döbörhegy	1	Nagynarda	19	Szentpéter	4
Egerszeg	2	Nagyrákos	2	Sziget	1
Egervár	2	Narda	20	Sztinyák	4
Egyházashollós	6	Nemeshollós	1	Tissina	1

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

A különböző helységekből beérkező kérvények száma					
Espák	1	Német vidék	1	Toba	4
Felsőcsatár	1	Németszentmihály	1	Tokorot	1
Felsőrönök	1	Németújvár	10	Tótfalu	1
Fraknó	1	Noistifft	5	Újfalu	5
Füzes	1	Olbendorf	1	Újhegy	11
Gosztony	2	Orbánfalva	3	Újkeresztény	2
Grafenschachen	1	Oszkó	1	Újvár	44
Győrvár	6	Óvár	5	Vasper	1
Harasztifalu	2	Őrség	1	Vasvár	1
Hegykő	1	Pacsa	1	Velike	16
Hidashollós	6	Palásti	1	Vérkő	1
Hidasszezsőd	1	Perenye	1	Veszprém	2
Hidegkút	2	Pinkaföld	1	Wolfau	3
Hodász	30	Pinkoc	3		
Hollós	4	Polgárd	2		
Horvát vidék	2	Polyanic	1		
Incéd	19	Ponic	7		
Jakabháza	2	Pozsony	2		
Jezerő	9	Pöszöny	8		
Káld	1	Rábaköz	1		
Kanizsa	1	Radafalva	1		
Kápolna	1	Rakicsány	2		
Keresztur	20	Rákos	1		

A kérvényeket tartalmilag és statisztikailag is elemeztem. A csoportosítási szempontjaim tartalmi alapon készültek. A 964 szupplikációt a kérvényben szereplő első kívánság alapján csoportosítottam. Az így kialakult 62-féle kérést a könnyebb áttekintés céljából összefoglaló témákba soroltam. Az egy-egy témához tartozó kérvények száma szerint, statisztikai alapon állítottam fel az alábbi sorrendet:

		1649.	
1.	Földesúri adó és egyéb szolgáltatmányok elengedése, csökkentése	261 db	27%
2.	Segélykérés	226 db	23%
3.	Vegyes és peres ügyek	148 db	15,50%
4.	„Nehéz meritumba venni” ³	80 db	8,30%
5.	Fizetések megadása iránti kérelmek	68 db	7%
6.	Iparosokkal kapcsolatos kérvények	53 db	5,50%
7.	A földesúr támogatását kérő kérvények	52 db	5,40%
8.	Büntetés elengedésének kérelme	38 db	4%
9.	Nagyobb telekhányad iránti kérelem	18 db	2%
10.	Katonai visszaélések miatti panasz	11 db	1,10%
11.	Törökök miatti panasz	5 db	0,70%
12.	Szolgálatra jelentkezés	4 db	0,50%
Tartalomtól függetlenül			
1.	Női kérelmezők kérvényei	130 db	13%

A kérvényeket az uradalom lakói részére írástudó személy írta meg magyar nyelven. A kérvény kivonatokat tartalmazták a kérvényező nevét, lakhelyét, kérésének rövid tartalmát. Batthyány Ádám e szöveg mellé írta röviden megfogalmazott döntését. A jobbágykérvények beadási menete a következő volt. A kérvényező megíratta a kérvényét és elküldte azt a mindenkori tiszttartónak. A levéltárban található kérvények nagy részét jobbágyok, kisebb részét uradalmi tisztviselők, iparosok, katonák és kereskedők írták. A kérvények érkezhettek még özvegygé vált asszonyoktól, vagy egy-egy egész falu népétől is. A tiszttartó ezeket elolvasta, röviden összefoglalta tartalmukat, majd felterjesztette földesurához. A földesúr döntése lehetett beleegyező, elutasító, vagy a tiszttartótól további információt kérő.

Érdekes adat, hogy a kérések 13 %-át (130 db) nők írták. Nagy részük özvegyen maradt, egyedül neveli az árvákat és így képtelen földesurának az adott jobbágyság után járó adót megadni. A legtöbb esetben azt kérik, hogy őnagysága írta le róluk egy fél telket vagy adna nekik adómentességet addig, amíg a gyerekek fel

³ Azt jelenti, hogy a tiszttartó nem kivonatolta a kérvényt, hanem a teljes kérvény elolvasására kérte a földesurat. Ezért nem ismerjük a tartalmát.

nem nőnek. De ha a férj rabságba került, akkor is földesurukhoz fordultak segítségért. Pozitív elbírálásban 43-an részesültek, nemleges választ 23-an kaptak és további információt kérőkből pedig 64-et találtam. Batthyány Ádám válaszaiban többször előfordult, hogy az elhunyt férjről kért információt a végleges döntéséhez.⁴ Férfi kérvényírókból kb. 900-at számoltam össze, ami azért nem egészen pontos adat, mert néhány kérvényt egy egész falu adott be.

A Batthyány uradalmak élén álló mindenkori tisztartó feladata volt földesurát a jobbágyi munkáról, a bevételekről, kiadásokról vagy a birtokhatár módosulásokról informálni és nem utolsósorban pontosan tömöríteni a beérkező kérvényeket. 1634-ben bízta meg Batthyány I. Ádám Jobbágy Dánielt, aki ekkor 24 éves volt, a rohonci és szalonaki várak provisorii tisztségével. Írásképe nagyon jól olvasható és szép betűformákat használt. A kérvénykivonatokat jól tagoltak, logikus felépítésűek és csak a lényegre koncentrálnak, amivel meggyorsította földesura ügyintézését.⁵ Hetente kerültek a megoldandó feladatok Batthyány I. Ádám elé, aki nagyon precízen és lelkiismeretesen döntött a kérésekről.

Batthyány I. Ádám döntései három típusba sorolhatók: igenlők, a tisztartótól további információt kérők, vagy elutasítók. A 964 db kérvényre 892 db választ ismerünk, mert a kérések kis részénél nem találtam választ vagy néhol olvashatlanná vált a földesúr kézírása. A tisztartó által tömören összefoglalt kérvények mellett, de nagyon sok esetben csak a sorok között néhány esetben lehetett rekonstruálni a földesúr döntését. Ha a héten több egyforma, hasonló ügyben érkezett kérés, akkor csak az elsőre adott választ, s ez volt érvényes a többire is. Batthyány ezt az akaratát azzal jelezte, hogy odaírta válaszként azt a kérvényszámot, ami mintául szolgált a többi irat elintézéséhez (pl. Numero 2.). Négy esetben találtam olyan iratot, ahol a válaszban csak a kérés egyik fele lett teljesítve. Az összes válasz közül 450 db volt pozitív, 253 db nemleges és 189 db további információt kérő. 72 esetben nem állapítható meg döntés.

A bejövő kérések színes képet tárnak elénk a legkülönbözőbb nehézségekről (adófizetés alóli felmentésről, a köztörvényes büntetésként kiszabott fogságból való elengedésről, peres ügyekről, mentességekérésről, fizetésemelésről, lakodalom megtartásához kért segítségről, tűz okozta károkról, segítségkérés, hogy lovat szerezhessenek, lovának abrakot, ökrökről szóló kérvények, stb.)

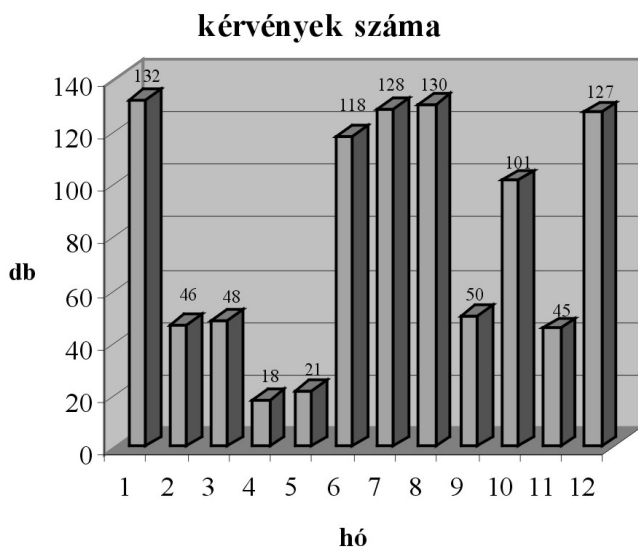
Az elemzett évben hetente átlagban 20–22 kérvény futott be. A legtöbb kérvény, azaz 39 db június végén érkezett a földesúrhoz, de előfordult olyan hét is, hogy csak 2 kérvényt nyújtottak be. Táblázatba foglaltam a kérvények havi és heti számát (2. táblázat és grafikon, 3. táblázat).

⁴ A nők általában csak férjük halála után tűnnek fel az iratokban és igyekeznek újabb házasságot kötni.

⁵ ZIMÁNYI, 1959. 93.

2. táblázat Az 1649. év kérvényei havi felosztásban

A kérvények száma havi felosztásban	
1. január	132
2. február	46
3. március	48
4. április	18
5. május	21
6. június	118
7. július	128
8. augusztus	130
9. szeptember	50
10. október	101
11. november	45
12. december	127
Összesen:	964 db

3. táblázat A kérvények száma heti felosztásban 1649-ben

A kérvények száma heti felosztásban		
A jelzetszám: MOL Batthyány levéltár P. 1322. 244 – 292.		
244.	1649. január 1.	19 db
245.	1649. január 15.	33 db
245/a	1649. január 21.	32 db
245/b	1649. január 19.	21 db
246.	1649. január 27.	22 db / + 5 db áthúzott /
247.	1649. január 28.	nincs számozva
248.	1649. január 30.	5 db
249.	1649. február 4.	30 db
250.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
251.	1649. február 23.	16 db
252.		
253.	1649. március 1.	19 db
254.	1649. március 3.	29 db
255.	1649. május 23.	21 db
256.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
257.	1649. április 10.	18 db
258.	1649. június 20.	21 db
259.	1649. június 24.	31 db
260.	1649. június 26.	39 db
261.	1649. július 1.	38 db
262.	1649. július 3.	25 db
263.	1649. július 14.	25 db
264.	1649. július 18.	20 db
265.	1649. június 29.	27 db
266.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
267.	1649. Július 23.	2 db

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

A kérvények száma heti felosztásban		
A jelzetszám: MOL Batthyány levéltár P. 1322. 244 – 292.		
268.	1649. július 30.	18 db
269.	1649. augusztus 1.	29 db
270.	1649. augusztus 4.	25 db / ebből 3 db áthúzott /
271.	1649. augusztus 13.	24 db
272.	1649. augusztus 14.	24 db
273.	1649. augusztus 23.	31 db
274.	1649. szeptember 6.	22 db
275.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
276.	1649. szeptember 27.	28 db
277.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
278.	1649. október 6.	26 db
279.	1649. október 11.	27 db
280.	1649. október 20.	20 db
281.	1649. október 26.	38 db / ebből 10 db áthúzott /
282.	1649. november 1.	27 db
283.	1649. november 3.	18 db
284.	1649. december 10.	27 db
285.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
286.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
287.	1649. december 18.	24 db
288.	1649. december 21.	31 db
289.	1649. december 24.	10 db + /12 db évszám nélkül és 30 db 1650-ből/
290.	Teljes kérvény, nem vizsgálándó	
291.	1649. december 29.	27 db
292.	1649. december 30.	8 db

A következőkben az egyes témák szerinti csoportokat elemezzük kissé közelebbről.

1. FÖLDESÚRI ADÓ ÉS EGYÉB SZOLGÁLMÁNYOK ELENEDÉSE, CSÖKKENTÉSE

261 db kérvény, a beérkezett iratok 27 %-a, vagyis több mint a kérelmek negyede szólt adóelengedésről. Ebből a kérvénytípusból érkezett be 1649-ben a legtöbb. Ez összefügg azzal, hogy az 1644–46 között Európa-szerte pusztító nagy pestisjárvány, s az éveken keresztül ismétlődő rossz termés éhínséget okozott. A földesúri adó és egyéb szolgáltatások elengedéséhez vagy csökkentéséhez sorolható a „pombain pénz”, „Bannweingeld” azaz a szárazkocsmapénz⁶ elengedése iránti kérelem 59 esetben, ezekre 32 pozitív, 5 nemleges és 22 információt kérő választ adott a földesúr.

№ 276/14. (1649. szeptember 27.) Csajtán lakozó Horvát György tekintvén nyomorult állapotját könyörög alázatosan, hogy a pombain pénzt engedné meg nagyságod neki.

B. Á. válasza: *Informáljon róla méltó-e valamit engedni neki.*

Ha a jobbágy elégtelen volt az adott telek utáni szolgálatra, akkor kérte földesurát, hogy a telekhányad felét írja le róla, így csökkentve a földesúrnak járó adót és robotot.

№ 282/9. (1649. november 1.) Seremben Lator Mátliné egy fél helyet bírván, amelynek bírásához elégtelen, azonkívül a katonáknak quartély szénát és pénzt kell adni. Könyörög Nagyságod egy fertály helyet írasson le róla és a quartélyból is legyen engedelem neki.

B. Á.: *Tisztartó uram informáljon róla.*

Kértek robot és/vagy adófizetés alóli felmentést is № 259/13.sz. kérvény, mint az újvári darabont, aki a várban szolgálja földesurát, de szüntelenül elűzik robotra, és mert kétféleképpen nem szolgálhat, ezért kéri, hogy mentsék fel a robot alól. A kérést elutasították.

Készpénzfizetés és helyadó fizetése alóli mentességet 10-en kértek. A legtöbb kérés augusztusban a gabonaadó elengedéséről érkezett, azaz 25 db, ugyanis

⁶ A „Bannweingeld” rontott alakja, szárazkocsmapénzt jelentett, amit azért fizettek a jobbágyok, hogy ne kelljen a földesúr kocsmájában bort kimérni, és az év nagyobb részében saját borukat árusíthassák. Ez egy egész telek után évi 5 forintos adó volt, tehát igen jelentős terhet képviselt.

rossz volt a termés. Batthyány Ádám 3 kérést pozitívan bírálta el, 3-at elutasított, és a többi kérvényezőről további információkat kért.

Olvasható még robotpénz fizetés alóli mentesség kérése is.

248/9. (1649. február 4.) Újfaluban ...jelentik, hogy az robotpénzt semmiképpen meg nem adhatják, s csaknem hálnak éhen, úgy elnyomorodtak. Azért könyörögnek, Nagyságod engedné el nekik

B. Á.: Tisztartó Uram ezek miről supplikálnak értem, hanem ha így, van vagy nincsen dolgok, azmint trják, menjen jól végére és informáljon róla kegyelmed.

Több kérvényben nem csak egyfajta adó elengedését kérték. Arra panaszkodott az egyik kérvényező, hogy igen szegény ember, van egy rossz lova és egy tehene, könyörög, hogy pénzbeli adója és akózája megengedtesse. Teljesült a kérése.

Gyakran fordult elő egy kérvényben belül, hogy egyszerre többféle kötelezettség alól kértek mentességet: például tűz ütött ki az elmúlt szüretkor, ami elemésztette a házakat. Nem maradt maroknyi gabonájuk és szénájuk sem. Kérnének egy kis gabonát, épületre való fát, és szabadságot az akózából és a hegyvám alól, amíg fel nem épülnek az új házak, sőt a kvártély alól is mentességet kérnek. A földesúr azt az utasítást adta a tisztartójának, hogy járjon utána, kinek mennyi gabonára, fára van szüksége, és mennyi időre kéri a szabadságot az adófizetés alól.⁷

A válaszok aránya az összes idetartozó kérésre a következőképpen alakult: pozitív válaszból 103, információt kérőből 118 és elutasító válaszból 40 volt. Soknak tűnhet a pozitív elbírálású kérvény, de ezek a válaszok jórészt az év első negyedében és az év vége felé születtek. Batthyány I. Ádám figyelembe vette azt, hogy a jobbágyság télen nehezebben tudták önmagukat ellátni élelemmel. Könnyebbéget adott azért is, hogy adófizetőit megvédje a teljes elnyomorodástól.⁸

2. SEGÉLYKÉRÉS

A jobbágyság olyasmit kér, amit nem szolgáltat meg, mégis földesúrához fordul, ha nincs mit ennie, vetőgabonára van szüksége, vagy éppen sarcgyűjtéshez kér támogatást.

⁷ 284/16. sz. kérvény

⁸ A szakirodalomból kiderül, hogy Batthyány I. Ádám jobbágyságának robotja a 17. század közepéig állandóan nőtt, mert a Batthyányiak sok falut elzálogosítottak, hogy majd újabb birtokot vásárolhassanak.

№ 254/9.(1649. március 3.) ...Cserkuti Tamás könyörög, hogy Nagyságod egy koldulólevelet adjon neki, aki mellett az sarcát, úgymint száz tallért, koldulhatná meg.

B. Á.: Ennek megvan a válasza immáron.

Ide sorolható még a lakodalomtartáshoz kért segítség, pénzbeli segítséget kérés (36 eset), ruhát, ruhára való posztót 15-en, gabonasegélyt 67-en kértek, kenyeret, bort, rozsot, csizmát, építéshez segítséget 5-en kértek, kőst 6-an, házat pedig 4-en.

Összesen 226 db ilyen típusú kérvény érkezett. Ha ezt összeadjuk az előző csoportban található kérvényszámmal, akkor megállapíthatjuk, hogy az iratok felét lefedi ez a két nagy csoport (adóelengedés és segélyezés iránti kérelmek). Pozitív választ 138-szor, negatív választ 51-szer és további információt kérő döntést 18-szor adott a földesúr. Vagyis 61%-ban teljesítette a kéréseket. Az elutasító válaszokban legtöbbször az az indok, hogy neki is kevés van a kért gabonából vagy egyébből és neki magának is sok embert kell táplálnia.

№ 260/29.(1649. június 26.) Körmendi vajdák: Kelemen György, Szűts János és Kelemen Tamás könyörögnek, hogy az takarásra valami bort adatna Nagyságod nekik.

B. Á.: Jobbágy Jeremiás uram adasson kegyelmed egyiknek-egyiknek bort, akó: 5.

3. VEGYES ÉS PERES ÜGYEK

A kérvények 15,5%-át, 148 db-ot soroltam ebbe a kategóriába, mint például: rossz a kert, amit kapott; a földesúri alattvalók egymásközi peres ügyekben a földesúr állásfoglalását kérik (73 db); a földesúr támogatását kérik (42 db); kártérítést kérnek (8 db); és a vegyes ügyek (20 db).

№ 262/25. (1649. július 3)...Miha Mihály jelenti, hogy az Rábán túl vagy on egy rétje, amelyet a felesége atyja 20 talléron vett és úgy értette, hogy Nagyságod Borbély Andrásnak adta legyen és az vajda el is tiltá tőle. Könyörög, hogy Nagyságod ne háborgassa, sőt tartsa meg benn.

B. Á.: Értem miről supplikálsz, de ez volt előttem, de házad András és neki meg nem adtam és válasza sincsen olyan, az vajda sem jól cselekedte, kérni kell, azután válik meg, hogy adom-e vagy nem.

Gyilkossági ügyben is Batthyány Ádámmal fordultak. Egy katona jelenti, hogy két férfi hat évvel ezelőtt megölte az apját és az egyik most őt is megfenyegette.

Kéri, hogy fogják meg őket és az apja halála miatt kapják meg méltó büntetésüket. A válaszból kiderül, hogy mind a kettőt elfogatja Batthyány Ádám, méghozzá Franciscs Gáspár segítségével, aki 1643-tól körmendi kapitány.⁹

Ha a kérvényíró ügyét a tiszttartó is elintézhette volna, akkor Batthyány mérges hangon utasította vissza a kérést, mondván ez nem tartozik az ő hatáskörébe, ne zavarják olyasmivel, ami a tiszttartóra tartozik.

4. NEHÉZ MERITUMBA VENNI

Sok ilyen kérvénytípust találtam, összesen 80 db-ot. Ezekhez csak annyit írt a tiszttartó, hogy olvassa el Nagyságod, mert nehéz az eredeti kérést kivonatolni. Nyilván a szokásosnál bonyolultabb ügyekről van ezekben szó. Ezekre 34 pozitív, 12 negatív és 6 információt kérő válasz született. Ez számomra azt jelentette, hogy a földesúr vette a fáradságot és tényleg elolvasta az eredeti, teljes kérvény szövegét, ami viszont nem maradt meg és így mi nem ismerhetjük.

A válaszokban ez is olvasható: már megvan válasza; írjunk neki, hogy eligazítsuk dolgát nyavalyásnak; az, mint írja, soha szokás nem volt, ezért informáljon róla kegyelmed; ti vagytok okai, hogy nem akartam rendet csinálni, soha nem léssen úgy.¹⁰

5. FIZETÉSEK MEGADÁSA IRÁNTI KÉRELMEK

68 db ilyen kérvény érkezett be 1649-ben. Ez a szám az 1642–43-as esztendőkből beérkezett kérvényekkel azonos nagyságrendű. Eszerint ez állandó problémát jelenthetett a Batthyány uradalmakon belül. A földesúr az esetek 43%-ában intézkedik a kifizetésekről és 38%-ban tagadja meg azokat. Elhanyagolható azon esetek száma, amikor további információt kér. Ebbe a csoportba tartoznak az elmaradt fizetések miatti kérvények, az iparosok által elvégzett munka után járó kifizetések késlekedésének ügyei, ha a katonák nem kapták meg a zsoldjukat, élelmüket, vagy prebendát, azaz ellátmányt kértek. A kérvényíró megállapított fizetéséért megszolgált és most jogosan várja a munkája után járó pénzt, fizetést, posztót, dolmányt, szénát, csizmát, stb...

Egyes kérvényírók akár évekre visszamenőleg is kérték az elmaradt járandóságukat. A csákányi kocsmáros például négy évre visszamenőleg kéri az elmaradt járandóságát és felveti, hogy keressenek helyette valaki mást, mert ő már elég-

⁹ №264/8. sz. kérvény

¹⁰ №255/12. sz. kérvény

telen a szolgálatra. Batthyány I. Ádám válaszában információt kért és utasította a tiszttartót, hogy keressen megfelelő személyt a kocsmáros helyett.¹¹

A fizetésüket kérők közé tartoznak az uradalmi alkalmazottak, az ellátmányosok és a katonák. A katonák szénát és abrakot kértek lovuknak. Az ő kérésüket legtöbbször teljesítette Batthyány I. Ádám, hiszen dunántúli főkapitányként szüksége volt nagyszámú és hadképes katonaságra. Nemegyszer előfordult, hogy a kérvény több kérést tartalmazott, mert a kérvényező kenyeret, bort és húst is kért a többi mesteremberhez hasonlóan.

6. IPAROSOKKAL KAPCSOLATOS KÉRVÉNYEK

A 4. táblázatban látható a vizsgált kérvényekben szereplő foglalkozások összefoglalása: uradalmi tisztviselők, a személyzet és az iparosok. A következő foglalkozású alattvalókat találtam a kérvényírók között: mészáros, pintér, szabó, üveggyártó inas, kovács, lakatgyártó, nyereggyártó, kőműves, kőfaragó, asztalos stb...

Több mint 50 kérvényt adtak be iparosok, ami 5,5 %-a az összes kérvénynek. Batthyány teljesítette a kérések 48 %-át, elutasította a 30 %-át és információt kért 3 db kérvényhez.

Néha nehézséget okozott eldönteni, hogy a beadott kérvényen szereplő foglalkozás az illető nevét vagy a szakmáját jelöli-e.

Iparosnak általában nem jobbágygyermekek jelentkeztek, hanem a mezővárosi polgárok, céhbeliék vagy azon kívüliek utódai. Egy üveggyártó azon könyörög, hogy a munkájához kaphasson három láda üveget. Egy szabó sérelmezte, hogy kimaradt az ordináriumból, azaz a fizetési rendből, pedig 4 évig tanulta a mesterséget Batthyány Ádám udvarában. Mire azt a választ kapta, hogy ha majd arra való lesz, akkor be lesz írva.¹²

A mészárosok legtöbbje a már megvett hús árát kérte vissza, amit ő hitelezett meg a vár ellátására. Ha nem kapnak pénzt, akkor nem tudnak újabb adag húst venni, a földesúr asztaláról pedig hiányozni fog a húsétel. Az egyik kérvényezőnek, az újházi mészáros Klinger Mihálynak pedig sok adóssága van és már „uzsorás pénzzel él”. Batthyány kéri a tiszttartót, hogy fizesse ki a tartozást.¹³

Egy kötőrő arról panaszkodik, hogy sem a fizetését, sem egyéb járandóságát nem adták meg azóta, hogy a földesúr szolgálatába állott. A munkájához szüksége lenne újabb vasszerszámokra, mint például súlyokra és kőfúrókra, sőt még két szolgát is szeretne tartani. A kérés nagysága ellenére Batthyány I. Ádám megígérte, hogy teljesíteni fogja.

¹¹ №259/29. sz. kérvény

¹² №244/19. sz. kérvény

¹³ №259/15. sz. kérvény

4. táblázat

A vizsgált kérvényekben a következő foglalkozások fordulnak elő				
uradalmi tisztviselők és a személyzet	katona	iparos	jobbágyok	polgárok
hegymester, szakácsinas, lovász	hajdú, da- rabont, vajda	pintér, mészáros	falubeliek	kereskedők
kertész, iskolamester, korcsmáros	katona, „hadakban járt”	szabó, üveggyártó, inas	zsellérek	
sáfár, sütő, szakács, plébá- nos, deák	pattantyús	kovács, lakatgyártó		
erdőispán, bíró, kasznár, kulcsár	seregben tizedes, csatlós	nyereggyártó		
konyhasáfár, kertészlegény	vice vajda	kőműves, kőfaragó, asztalos		
kenyérosztó, pintér, es- küdtek		legény, gombkötőinas		
puskaágyuzó, kulcsárinas, ispán		téglavető, kőpíró		
virrasztó, kisbíró, pohár- nok, tálhordó		esztergályos, pattantyús		
konyhaajtónál- ló, vice kulcsár		faragó, kőpí- ragyártó		
fullajtár		cserepező, üveg- bányász		

A vizsgált kérvényekben a következő foglalkozások fordulnak elő				
uradalmi tisztviselők és a személyzet	katona	iparos	jobbágyok	polgárok
kémény- tisztító, pogácsasütő, kisbíró, kocsis		mészégető, kőtörő		
puskacsínáló, halász, pász- tor, dankó		órás- mester, kocsi- kascsináló		
		csizmadia		

7. A FÖLDESÚR TÁMOGATÁSÁT KÉRŐ KÉRVÉNYEK

Olyan csoportot hoztam létre, ahová a mentességet, földesúri támogatást, vagy a földesúr oltalmát kérő kérvényeket soroltam be. Számuk nem nagy. A teljesített kérések száma 35, az elutasítottaké 10 és az információt kérőké 7. Továbbá olyanokat, amelyekben korábbi kérést ismételték meg, ügyük eligazítását kérték. Egy esetben prédikátor tartását kérvényezték.

№ 274/9. (1649. szeptember 6.) Szalonakiak, Rohonciak, Szentmihályiak, Pinkafőiek, Borostyán tartománybeliek azon könyörögnek, hogy Nagyságod csak azt engedje meg, vihessenek prédikátiójukat be, ha immár szentegyházukat nem enged Nagyságod nekik, és kívül a városon mutattasson helyeket, ahol prédikátort tarthassanak maguknak.

B. Á.: Ez semmire való, mivel van válaszuk.

A Szentmihályon folyó patakot a rétekre eresztették, noha sohasem folyt arra és a réteiket mind elárasztotta és nagy kárt okozott a puszta helyekhez való réteken. Könyörögnek, hogy Nagyságod parancsolja meg és a patakot eresztessék az előbbeni folyására, mert különben mind elpusztulnak. Az ügyről információt kért Batthyány Ádám.¹⁴

¹⁴ 276/25. sz. kérvény

8. BÜNTETÉS ELENGEDÉSE

Az iratok 4%-a foglalkozott ezzel a témával. A rabok, tolvajok, rablók és megváltottak kérelmeit soroltam ide. Egyesek törvéynapig való elengedésüket kérték kezességen, mások szabadon bocsátásukat kérték kezességen. Némelyek köz-törvényes rabságukból akartak szabadulni.

A legkülönbébb válaszok érkeztek a kérésekre. Teljesült 6 kérés, elutasítottak 28-at és információt kértek 4 esetben. Először fordult elő a tartalmi elemzés-nél, hogy egy csoporton belül az elutasítások száma sokkal magasabb volt a pozitív válaszokénál. Az összes büntetés elengedési kérelem 68%-át elutasította Batthyány Ádám. Láthatóan a bűnözőknek nem kívánt kedvezni.

№ 254/11. (1649. március 3.) Györkéni Bálint könyörög, hogy Nagyságod Istenre tekintvén eresztse el két vagy háromszáz forint kezességen.

B. Á.: Értem mit kívánsz, de ebben semmi sem kel, mivel rossz illető ember vagy, mert azért im Nádasdi uram azt mondá itt lévén nálam, hogy egyik vénasszonya most is az te feleséged, ott van nála, ki igen rossz dolog, mi igen rossz dolog, hitvány ember vagy, aziránt való cselekedeted neked kiírt büntetést érdemelsz.

Egy rohonci supplikáns megsebesített valakit, amiért megbírságotlák, de nyomorult állapotjára hivatkozva kérte annak elengedését. Azon kevesek közé tartozott, akiknek teljesítették a kérését.

9. NAGYOBB TELEKHÁNYAD ÉS EGYÉB FÖLDEK IRÁNTI KÉRELEM

Ilyen tárgyú kérvény 18 db maradt fenn. Csak 5 esetben teljesítette a földesúr rögtön a kérést, ami körültekintő, gondos és felelős döntést takar. 10-szer információt kért, és 3-szor visszautasította a kérelmet. 55%-ban utána akart járni, hogy a kért telek, szőlőművelésre alkalmas terület, a rét vagy az irtásföld valóban pusztta hely-e.

25 évi szolgálat után kért Szaki János a földesúrtól egy fertály helyet, ami meghallgatásra talált.¹⁵ Borbély András egy rétet kért, hogy lovát eltarthassa, de a válasz szerint most nem lehet, amíg a lajstromokat be nem adják, majd utána meglátják.¹⁶

¹⁵ 260/33. sz. kérvény

¹⁶ 265/6. sz. kérvény

10. KATONAI VISSZAÉLÉSEK MIATTI PANASZ

Mintegy 11 db ilyen tárgyú kérvény érkezett Batthyányhoz. 2 igenlő, 7 nemleges és 2 információt kérő választ adott rájuk. Újabb példa arra, hogy mennyire védte a katonát Batthyány Ádám és nem engedte meg a jobbágyoknak, hogy a sáfárok által rájuk mért kvartélyt ne adják meg.

Néha kritikát gyakorolt a katonák felett is: „...de az sok rossz katonát és hajdút, ki csak az könnyű életnek mivoltjéért lészen, azt immár mostan én nem szeretem...”¹⁷

11. TÖRÖKÖK MIATTI PANASZ ÉS A SZOLGÁLATRA VALÓ JELENTKEZÉS

A kérvények 1,2%-a tartozik ebbe a kategóriába. Törökök elleni panaszt csak 5 esetben adtak be, 4 esetben teljesült a kérés és csak egyet utasított el az úr. Szolgálatra 4-en jelentkeztek, amiből 3 sikerült, de egyet negatív válasszal láttak el.

Egy egervári katona jelenti, hogy kiskarácsony napján a török ráégette a házat, ami ráadásul nem is az övé volt. A lova máshol volt, de Német Tamás odavitte a törököt, aki elvitte az állatot. Döntés: aki miatt a lovat elvitték, az adja meg az árát, ha rosszul nem akar járni.¹⁸

Egy bizonyos Thomas Svarcson Kapperoll Jobbágy Dánielen keresztül ajánlja szolgálatját nagyságodnak, és tudni szeretné, hogy mihez tartsa magát. Batthyány Ádám azonban elutasítja a felajánlást, mondván „*Én nem ajánlottam magamat ez iránt, jó atyámfia, más az, hogy nem is tudom micsoda szolgálatra vehetnélek, mivel nem is ismerlek, honnan való vagy és hol voltál.*”¹⁹ Láthatóan gondosan megválogatta, hogy kiket fogadjon alkalmazásába.

A mintegy 1000 szupplikáció elolvasása után megállapítható, hogy Batthyány Ádám milyen precízen szervezett birtokigazgatást vezetett be az uradalmain. A kérvények elolvasása után a legszembetűnőbb, hogy Batthyány uram hány jobbágyát ismerte személyesen. Némelyiknek haragjában még káromkodva is válaszolt.

Kevés olyan kérvényt találtam, amelyik mellé Batthyány I. Ádám ne írt volna választ. Ez mutatja az alapos, gondos, következetes és megfontolt földesurat, aki kiterjedt figyelemmel kíséri az uradalmain élők sorsát. Minden kérést fontosnak érzett és a döntéstől függetlenül komplex választ adott mindenkinek.

¹⁷ 284/24. sz. kérvény

¹⁸ №262/8. sz. kérvény

¹⁹ №262/20. sz. kérvény

IRODALOMJEGYZÉK

- Zimányi 1959. Zimányi Vera: Jobbágy Dániel Rohonc-Szalónaki provisor tiszttartói működése, (1643–1653). In.: Agrártörténeti Szemle 1959. 1–4. szám.
- Zimányi 1998. Zimányi Vera: Supplicationum merita. A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. In.: Történelmi Szemle XL., 1998

Veronika Szalai:

**Die inhaltliche und statistische Analyse der im Jahre 1649
eingereichten Bittschriften an Ádám I. Batthyány**

Diese Bittschriften waren solange im Nationalarchiv bis sie Dr. Vera Zimányi mit eigenen Händen auseinanderfaltete 300 Jahre nach Herrn Ádám Batthyány. In den Jahren zwischen 1567 und 1700 blieben 2 fasciculi langen Akten erhalten, vor allem aus der Zeit des Ádám I Batthyáns zwischen 1640 und 1650.

Diese Hefte bekamen zeitlich geordnet die Signaturen von 1-443. Unter Ádám Batthyány, in 16 Jahren: mit wöchentlichen 20 Bittschriften gerechnet ergeben sich ca. 16.000 eingereichte Bittschriften beim Gutsherrn. Davon blieben nur gut ein Drittel erhalten. In einer Woche trafen durchschnittlich 20 Bittbriefe beim Gutsherrn ein, und aus diesen fertigte der Vogt gebundene Hefte an, faltete sie in faustgroßen Pakete, verband sie mit einer Schnur und beschriftete sie mit „Supplicationum merita“. Ich las 974 Bittschriftauszüge durch, von denen nur 10 vollständige Bittbriefe waren, und somit nicht untersucht wurden. Dieses verwahrte Material im Batthyány Archiv ist eine unvergleichliche Quelle. Diese beispiellose Materialsammlung stammt aus einem abgegrenzten Gebiet und aus einem geschlossenen Zeitintervall und zeigt vorzüglich das Verhältnis zwischen Landsherren und seinen Leibeigenen im 17. Jahrhundert. Das bedeutet, dass man durch sie Einsicht in den Alltag der damaligen Zeit gewinnt. Das Ziel meiner Arbeit war, mithilfe dieser Bittschriften zu erforschen, wie ein adliger Großbesitz im 17. Jahrhundert funktionierte. Die Supplikate teilte ich zum besseren Übersicht in 11 Gruppen:

1. Erlass beziehungsweise Minderung der Landesherrnsteuer oder von anderen Dienstleistungen

¹ Das bedeutet, daß der Vogt aus dem Bittbrief keinen Auszug anfertigte, sondern bat den Gutsherrn das gesamte Gesuch durchzulesen. Deshalb kennen wir den Inhalt dieser nicht.

2. Hilfgesuche
3. Rechtstreitigkeiten und diverse Anliegen
4. "Schwer in metrium¹ zu nehmen"
5. Gesuche um Rückzahlungen
6. Gesuche bezüglich Gewerbetreibenden
7. Gesuche um Landesherrenunterstützung
8. Gesuche um Straferlass
9. Gesuche um größeren Besitzanteil
10. Klagebriefe bezüglich militärischen Missbräuche
11. Klagebriefe bezüglich der Türken

II/Bittschrifte Unabhängig vom Inhalt

1. Bittbriefe von Frauen

Die Bittbriefe wurden von einer schriftkundigen Person für die Bewohner der Domäne in ungarischer Sprache verfasst. Die Gesuche beinhalteten den Namen des Gesuchstellers, den Wohnsitz, und eine kurze inhaltliche Beschreibung des Gesuches. Ádám Batthyány schrieb neben diesen Text seine kurzgefasste Entscheidung. Die Entscheidungen vom Gutsherren können in drei Typen unterteilt werden. Die bejahten, diejenigen die beim Vogt um weitere Informationen gefragt wurden und die abgewiesenen. Von den 964 Gesuchen kennen wir 892 Antworten, da ich bei einem geringen Anteil keine Antwort fand, beziehungsweise die Antwort in einer unleserlichen Schrift verfasst war. In meiner Arbeit habe ich einige Beispiele aufgeführt: №260/29. (26. Juni 1649) „Kirmenter Woiwoden. György Kelemen, János Szűts und Tamás Kelemen flehen Ihnen an, ob für die Ernte Seine Hoheit ein wenig Wein ihnen geben könne. Á. B.: Leibeigene Jeremiás, gebe den einen und den anderen Wein, Faß:5“

Zu meinem Vortrag habe ich auch Tabellen erstellt wie zum Beispiel zu inhaltlichen Aspekten, zu den Orten woher die Gesuche eintrafen.

The Content and Statistical Analysis of Petitions to Ádám Batthyány I in 1649 **By Veronika Szalai**

These petitions had been in the Hungarian National Archives until Dr Vera Zimányi unfolded them herself 300 years after Ádám Batthyány. From the period between 1567 and 1700 2 bundles of documents have survived mainly from the 1640-50s, the period of Ádám Batthyány I. The booklets were given serial numbers 1-443 in chronological order. During the period of Ádám Batthyány (a time span of 16 years) taking 20 petitions for a week, appr. 16,000 petitions were submitted to the landlord. But only a third of these have remained. An average of 20

petitions per week were received by the landlord, and the documents were made into booklets by the landsteward, then into fist-sized bundles tied with string and given the title "Supplicationum merita". I read 974 petition extracts, from which 10 were original petitions so they were not examined. The documents preserved in the Batthyány Archive represent a very rare and unique source from a limited area and period and well reveal the relationships of landlords and serfs in the 17th century: they give insight into everyday life of the period.

The aim of my work is to examine in the light of petitions how a 17th century large estate was managed. For an easier review the petitions have been made into 11 groups based on content e.g.:

1. Cancelling, reducing taxes and other duties
2. Request for aid
3. Mixed and legal cases
4. "Difficult to take into meritum" (The steward did not make an extract but asked the landlord to read the whole text. We do not know the matter.)
5. Petitions for making payment
6. Petitions relating to craftsmen
7. Petitions for landlord's support
8. Petitions for exemption from punishment
9. Request for bigger parcels
10. Complaints on abuses by soldiers
11. Complaints on Turks

II. Without regard to contents:

1. Petitions by women

The petitions were written for the inhabitants of the estate by a literate person in Hungarian. The extracts contained the petitioner's name, place of dwelling, and a short summary of the request. Ádám Batthyány then wrote his brief decision next to these.

The decisions of the landlord can be put into three types: the positive ones, the ones asking for further information, and the negative responses. To the 964 petitions we have knowledge of 892 answers, as for a small part no answer could be found or in some cases the handwriting was illegible.

In the study some examples have also been mentioned:

In No 260/29. (26 June 1649) the Voivodes from Körmend György Kelemen, János Szűts and Tamás Kelemen were asking to have some wine given by the landlord. Ádám Batthyány's decision was to give wine to each: '5 akó'.

Tables have also been made to complete the lecture, e.g. content analyses, places from which the petitions were sent.

SZÖKNI A KOHÁRYAK NÓGRÁD VÁRMEGYEI BIRTOKÁRÓL 1720 ELŐTT?¹

SZIRÁCSIK ÉVA

Az elharapódzó szökések miatt Nógrád vármegye közössége úgy döntött, hogy összeírja a vármegyéből elszökött jobbágyokat. Az 1720. évi összeírás alapján a szakirodalomba az a megállapítás került, hogy a legnagyobb számban az esztergomi érsek, a váci püspök és Koháry István birtokairól szöktek el.² Mi állhatott ennek hátterében?

Az 1720. évi összeírásban a Koháry uradalmakkal kapcsolatosan valóban jobbára Koháry István neve szerepel, mindennek ellenére tudnunk kell, hogy a Nógrád vármegyei birtokok egy része volt csak kizárólagos tulajdona (divényi, zsélyi, karancssági birtokok és az egyik füleki uradalom), másik része a család közös tulajdonában állt (szécsényi, gyöngyösi³ uradalmak), s volt olyan jószág, amely Koháry Farkas fiainak birtokába került (a másik füleki uradalom). Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a családi közös birtokok is ténylegesen inkább Koháry István irányítása alatt állhattak, ezért kerülhetett neve birtokosként az összeírásba.

A felsorolásból is kitűnik, hogy a Koháryaknak 7 uradalma volt Nógrád vármegyében. Ők voltak a vármegye legnagyobb birtokosai az összeírás készítése idején. A Koháryak öt uradalmának fennmaradt az 1716-ban és 1718-ban készített urbárium.⁴ Az 1710-es évek végén készült urbáriumok 572 Nógrád vármegyei gazdáról adnak hírt. Összehasonlításként elmondható, hogy Nógrád vármegye 1720. évi összeírása szerint 3002 gazdaságot vettek számba az egész vármegye területén.⁵ A gazdák legalább 19%-a tehát Koháry-birtokon gazdálkodott. Mindezek miatt számolnunk kell azzal, hogy a nagynak tartott szökésszám annak is

¹ A jelen írás az OTKA (F 68089) támogatásával jött létre, amelyért a szerző köszönetet mond.

² BELITZKY, 1973. 232.

³ A gyöngyösi uradalom egy része Heves és Külső-Szolnok vármegyében terült el, míg másik része Nógrád vármegyéhez tartozott. Ide kell sorolnunk ezt az uradalmat azért is, mert birtokigazgatásilag a Nógrád vármegyei birtokokhoz volt rendelve.

⁴ SZIRÁCSIK, 2007. Az öt uradalom: a szécsényi uradalom, a zsélyi uradalom, a gyöngyösi uradalom és a két füleki uradalom.

⁵ BELITZKY, 1973. 231.

köszönhető, hogy a hatalmas kiterjedésű birtokhoz tartozó nagyobb gazdaszám miatt is magasabb lehetett a Koháry-birtokról elszökők száma.

Az 1720. évi szökevény-összeírás alapján mindösszesen 159 olyan gazdáról tettek említést, aki Koháry-birtokról szökött el. Az 1716-ban és 1718-ban készült úrbéri összeírásokban ellenben csak 36 szökevényről emlékeztek meg. Az úrbéri összeírás és a szökevény-összeírás eltérő földrajzi keretéről azonban nem felelkezhetünk el, az urbáriumban csak öt Nógrád vármegyei uradalom (szécsényi, gyöngyösi, zsélyi és a két füleki uradalom) szerepel, máshol viszont tartalmazza a Heves és Külső-Szolnok vármegyei birtokok adatait is. Az urbáriumban fellelhető kisebb szökevényszám annak köszönhető, hogy igen gyakran az adatközlők azt válaszolták: „Az elszéledt jobbágyok felől éppen semmit sem tudnak mondani.” A két forrásban szereplő szökevényeknek nem azonos a névanyaga, ami jelzi, hogy a két forrás nem minden szökevényről számolt be, de a hibalehetőség ellenére a szökevények száma az 1720. évi adatokhoz képest lényegesen nem lehetett magasabb. Mivel egyidejű és 1720. évi adatokkal nem rendelkezünk a Koháry-birtokokon lévő gazdákról, ezért óvatosan a gazdák maximum 28%-ára tehetjük a szökevény gazdák arányszámát.

1. táblázat A Koháry-birtokok helybeli és jövevény gazdái az urbáriumokban és az 1720. évi szökevény-összeírásban⁶

település	gazda		nem ismert		helybeli		jövevény		szökevény	
	fő	fő	%	fő	%	fő	%	fő	fő	
	1716 és 1718								1720	
I. a szécsényi uradalom:										
Szécsény	93	38	41	5	5	50	54			
Varbó	19	0	0	18	95	1	5			
Trázs	11	0	0	11	100	0	0		4	
Nagy- és Kiscsitár	18	0	0	14	78	4	22	1	1	
Lóc	7	0	0	6	86	1	14			
Sipek	3	0	0	2	67	1	33		2	
Rimóc	7	0	0	3	43	4	57	1	4	
Hollókő	6	0	0	1	17	5	83			
Ecseg	31	2	6	19	61	10	32	1		
Szakál	6	0	0	6	100	0	0	1		

⁶ SZIRÁCSIK 2007., Nógrád Megyei Levéltár (NML) IV. 1/b-2. Szökevények összeírása 1720-ból. Öi.: 12. Füleki járás, 14. Losonci járás, 20. Szécsényi járás, 21. Kékkői járás

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

település	gazda	nem ismert		helybeli		jövevény		szökevény	
	fő	fő	%	fő	%	fő	%	fő	fő
	1716 és 1718								1720
Varsány									2
összesen	201	40	20	85	42	76	38	4	13
II. a zsélyi uradalom:									
Balassagyarmat	39	3	8	0	0	36	92	3	
Zahora	9	0	0	0	0	9	100		
Zsély	25	0	0	20	80	5	20		1
Szklabonya	8	0	0	0	0	8	100		1
Kisújfalu	10	0	0	3	30	7	70		
Óvár	16	0	0	16	100	0	0	2	
Bussa	19	0	0	19	100	0	0		
Kiszellő	2	2	100	0	0	0	0		
összesen	128	5	4	58	45	65	51	5	2
III. a gyöngyösi uradalom:									
Gyöngyös	70	26	37	17	24	27	39		
Adács	29	0	0	15	52	14	48		
Visznek	8	0	0	7	88	1	13		
Hort	62	0	0	26	42	36	58	2	
Gyöngyöspata	110	2	2	85	77	23	21		
Gyöngyöstarján	41	2	5	33	80	6	15		
Keszeg	17	0	0	0	0	17	100		
Herencsény	8	0	0	8	100	0	0		1
összesen	345	30	9	191	55	124	36	2	1
IV. Koháry István füleki uradalma:									
Fülek	54	13	24	19	35	22	41		13
Uhorszka	21	0	0	21	100	0	0	10	8
Garáb	10	0	0	8	80	2	20		3
Nyitra	6	0	0	6	100	0	0		4
Nagydaróc	6	0	0	6	100	0	0	1	10
Bolyk	8	0	0	8	100	0	0	1	2
Galsa	19	0	0	19	100	0	0	3	3
Sávoly	8	0	0	8	100	0	0		7

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

település	gazda	nem ismert		helybeli		jövevény		szökevény	
	fő	fő	%	fő	%	fő	%	fő	fő
	1716 és 1718								1720
Perse	12	0	0	12	100	0	0		2
Bolgárom	11	0	0	11	100	0	0		
Kovácsi	8	0	0	8	100	0	0		2
Csákányháza	7	0	0	7	100	0	0		3
Sid	3	0	0	3	100	0	0	1	
összesen	173	13	8	136	79	24	14	16	57
V. Koháry Farkas fiainak füleki uradalma:									
Csákányháza	7	0	0	7	100	0	0		
Sid	2	0	0	2	100	0	0	4	
Nyitra	6	0	0	6	100	0	0		
Kovácsi	2	0	0	2	100	0	0		
Nagydaróc	7	0	0	7	100	0	0	2	
Garáb	3	0	0	3	100	0	0		
Uhorszka	28	0	0	27	96	1	4	3	
Bolyk	4	0	0	4	100	0	0		
összesen	59	0	0	58	98	1	2	9	
I-V. összesen	906	88	10	528	58	290	32	36	73
VI. Koháry István (karancs)sági uradalma:									
Törincs									5
Litke									5
Ság									2
Ságújfalu									4
Etes									2
Karancsapátfálva									
összesen									18
VII. Koháry István divényi uradalma									
Lest									5
Turopolya									
Nagylám									14
Brezova									4
Alsóesztergály									11

település	gazda		nem ismert		helybeli		jövevény		szökevény	
	fő		fő	%	fő	%	fő	%	fő	fő
	1716 és 1718									1720
Szelc										4
Felsőcsztergály										24
összesen										62
egyéb⁷										
Sóshartyán										2
Becske										2
Bárkány										2
összesen										6
mindösszesen										159

A szökés ideje

A rendelkezésünkre álló adatok a betelepülések és a kivándorlások eltérő tendenciáját támasztják alá. A tárgyalt Koháry-birtokokra való beköltözés intenzitása a Rákóczi-szabadságharcig növekedett, majd mérséklődött.⁸ Ezzel szemben az elvándorlás a Rákóczi-szabadságharcot követően kezdett rohamosan emelkedni. Egyfelől tehát 1711 után csökkent a bevándorlási kedv, másfelől az elvándorlók száma nőtt jelentősen.

2. táblázat A Koháry-birtokról való szökés ideje az 1720. évi szökevény összeírás alapján

szökevény	1676–1681	1682–1686	1687–1702	1703–1711	1712–1716	1717–1719	összesen
fő	1	0	43	34	38	43	159
%	1%	0%	27%	21%	24%	27%	100%
évi átlag	0,17	0	2,69	3,78	7,6	14,33	28,57

⁷ Az ide sorolt települések nem tartoztak a Koháry-birtokok közé. Talán az összeírásnál tévedhettek, esetleg a Koháryak zálogba vehettek ezekben a falvakban településrészeket, de ez más forrásokkal sem bizonyítható.

⁸ SZIRÁCSIK, 2008. 537–538.

Az 1716-ban és 1718-ban készült urbáriumok alapján elmondhatjuk, hogy a Koháry kézben lévő öt uradalomba összesen 290 gazda költözött, és onnan 36 gazda vándorolt el. A pozitív migrációs mérleg még akkor is igaznak mondható, ha a Nógrád vármegyei szökevények 1720. évi összeírásában szereplő 73 fővel számolunk.⁹ Ilyen adatok alapján állíthatjuk, hogy a gazdák számához viszonyítva a betelepülők aránya 32%-os volt, míg a szökevényeké 8%-os. A 73 fő azonban csak 46%-a volt a Koháry-birtokok 1720-ban összeírt szökevényeinek, hiszen viszonylag jelentős népesség hagyta el a (karancs)sági és a divényi uradalmakat, ahol a betelepülés nagyságrendjére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

A Koháryak öt uradalma esetében viszont ismerjük a betelepülő és a helybelinek számító gazdák arányát. Ezek esetében megállapíthatjuk, hogy a szökevények jobbra azokat a településeket hagyták el, ahol magas volt a helybeli gazdák aránya. Leginkább Koháry István füleki birtoka volt érintett a szökésekben.

Ez a jelenség is felveti a kérdést, hogy azok vándoroltak tovább, akik korábban bevándoroltak, vagy a helybelinek számító gazdák döntöttek úgy, hogy lakóhelyet változtatnak. Néhány esetben pontosan meg tudjuk mondani, hogy kik szöktek el.

Domany (Domány) János 1718-ban költözött el a Pest-Pilis-Solt vármegyei Kókára Sipekről, ahol pedig örökös jobbágy volt. 1716-ban három kis fiával írták össze. Gazdaságához tartozott ekkor egy egész házhely, 2 szekér szénát termő rét, 10 kila alá való szántóföld és 2 sertés.¹⁰

Az urbárium készítésének évében, még 1716-ban költözött el Fülekről Nagy Mihály a Heves és Külső-Szolnok vármegyei Gyöngyös mezővárosba. Füleken személyében nemesnek tartották, egyébként a nemesek aránya Gyöngyösön is viszonylag magas volt. Ugyancsak Gyöngyösre költözött 1719-ben Solymosy (Solymosi) János is, akinek az apja füleki katona volt. Mindkettő Füleken fél házhelyet használt a hozzá tartozó földterülettel. A füleki Gulyás Györgyhöz is fél házhelyet írtak, és bár 1715-ben költözött Fülekre Rakoncáról, már 1719-ben Jászárokszállásra szökött.¹¹

Telek Mihályt Fülekkovácsiban helybeli gazdának tartották, ahol 1716-ban 9 éves fiával élt negyed telken. Két év múlva Koháry István mezővárosába, Fülekre költözött.¹²

Az uhorszkai Fodor Ádám és Magyar (Madar) Lukács örökös jobbágy volt, kis fiukkal és negyed házhellyel írták őket össze 1716-ban.¹³ Ugyanakkor a Garáb

⁹ Az 1720. évi összeírásban nem szerepel a Heves és Külső-Szolnok vármegyei birtokrész, de a néhány évvel korábban készült urbáriumban nem írtak össze ezen a területen szökevényeket.

¹⁰ SZIRÁCSIK, 2007. 53.

¹¹ SZIRÁCSIK, 2007. 150–151.

¹² SZIRÁCSIK, 2007. 173–174.

¹³ SZIRÁCSIK, 2007.

összeírásában található Grécs (GreCs) Tamásnak volt egy kisleánya, míg itt Oravec (Oravéc) Pállal együtt élt fián kívül 14 éves öccse is. Mindkét gazda helybeli örökös jobbágy volt, fél házhelyet használhattak.¹⁴ Talán egy szervezett telepítésnek köszönhetően az uhorszkai és garábi 4 helybeli gazda a Békés vármegyei Csabára költözött 1719-ben.

Sőreghi (Seregi) Benedek 1716-ban három fiával élt nagydaróci fél házhelyen, a helybelinek számító gazda innen költözött el még abban az esztendőben családjával Jászládnyba.¹⁵ Marton Mátyást Persén 1716-ban helybeli gazdaként tartották számon, ahol 16 éves fiával írták össze fél házhelyén, innen települt át a Pest-Pilis-Solt vármegyei Kecskemétre, ahol egyébként a Koháryak is birtokosok voltak.¹⁶

A néhány azonosított eset azt mutatja, hogy a házhellyel rendelkező, többségében helybelinek számító gazda hagyta ott földjét, s próbált máshol szerencsét. E megdöbbentő eredményt árnyalhatjuk azzal, hogy az úrbéri összeírás keltétől, tehát 1716-tól 33 szökevényt kíséreltünk meg beazonosítani az urbáriumban szereplő 5 uradalom földrajzi keretén belül, de csak 11 gazdát tekintve jártunk sikerrel. A többiek később vándoroltak volna be arra a Koháry-birtokrészre, ahonnan később elszöktek? Az úrbéri összeírásba nem írták volna össze őket, mert nem volt házhelyük? Ha a feltett kérdésekre igenlő választ adunk, akkor számolnunk kell 1716 után érkező jövevény gazdákkal, vagy házhely nélküliekkel. Mindenesetre igazolható, hogy az adott településen régóta lakó, házhellyel és földdel rendelkező gazdák is szökevénné válhattak, ami jelenthetett Koháry-birtokon belül való vándorlást is.

A szökés iránya

A Koháry-birtokokra betelepülők esetében megfigyelhető volt, hogy a spontán, nem szervezett betelepülésnél viszonylag rövidebb távokat tettek meg az új ott-hont keresők, akik akár egyik közeli településre költözés után újabb letelepülési célt találtak egy nem olyan távoli vidéken.¹⁷ A Koháry-birtokokról elköltözők esetében hasonló jelenségeket figyelhetünk meg.

¹⁴ SZIRÁCSIK, 2007. 158.

¹⁵ SZIRÁCSIK, 2007. 162.

¹⁶ SZIRÁCSIK, 2007. 170.

¹⁷ SZIRÁCSIK, 2008. 539–540.

3. táblázat A szökés iránya az 1720. évi szökevény összeírás alapján

hová	fő	%
Nyitra vármegye	1	1%
Pozsony vármegye	1	1%
Zemplén vármegye	1	1%
Gömör vármegye	1	1%
Csongrád vármegye	1	1%
Békés vármegye	9	6%
Hont vármegye	11	7%
Jászság	20	13%
Nógrád vármegye	25	16%
Heves és Külső-Szolnok vármegye	28	18%
Pest-Pilis-Solt vármegye	57	36%
ismeretlen	4	3%
összesen	159	100%

A Nógrád vármegyén belül költözők aránya a 16%-ot is elérte, a vármegyén kívülre igyekvők esetében a szomszédos vármegyékbe irányuló vándorlás volt azonban a leginkább jellemző, azon belül is Pest-Pilis-Solt vármegye, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegye volt a cél, de számottevő volt a Jászságba való település. A migráció szempontjából mindenképpen meg kell említeni a közeli Hont vármegyét és a távoli Békés vármegyét. Néhányan az északi Nyitra, Pozsony, Gömör vármegyékbe, vagy a keleti Zemplén vármegyébe költöztek, illetve a délebbre elterülő Csongrád vármegyébe, de ezek az irányok inkább kivételnek, elszórt jelenségnek számítottak.

Nógrád vármegyében 20, Heves és Külső-Szolnok vármegyében 15, Pest-Pilis-Solt vármegyében 25, a Jászságban 8 település vált a szökevények végállomásává 1720-ig. Pest-Pilis-Solt vármegye esetében kiemelésre érdemes Kecskemét, mivel az ide érkező 57 főből 15 ezt a Koháryak által is bírt mezővárost választotta. Az említettek közül Nógrád vármegyén belül alig költözött egynél több szökevény egy-egy településre, míg a többi, távolabbi területek egyes településeire gyakran két vagy több gazda vándorolt. Békés vármegyét tekintve minden szökevény (Békés)Csabára költözött, míg Hont vármegyében egy kivétellel (Ipoly)Hídvégre,

ráadásul azonos időben, ami valamiféle szervezethez utal. Talán más birtokosok soltészei is távozásra csábíthattak gazdákat.

(Békés)Csaba újjátelepülése 1716-ban indult meg zömében szlovák anyanyelvű felvidékiekkel és a településre visszatérő helyi magyarokkal.¹⁸ Az újratelepítés Harruckern János Györgynek volt köszönhető, aki a török elleni sikeres harcát követően jutalmul kapta Békés vármegye jelentős részét. Döntően evangélikus szlovák parasztokat telepített le birtokára, akik javarészt Nógrád, Gömör és Hont vármegyékből érkeztek.¹⁹ A Koháry-birtokot elhagyó uhorszkai és garábi gazdákat is jelentős kedvezményekkel várta az új földesúr 1719-ben. A gazdák vallásáról nem ad információt forrásunk, de Fodor Ádám, valamint talán Madar András és Őröm Mátyás kivételével szlovák vezetéknevűek indultak új lehetőségeket keresni a Harruckern-birtokra, köztük volt Havran András, Kecska Mátyás, Vakaracs András, Grecs Tamás és Oravec Pál.

A Koháryaknak egy-egy településen majdnem mindenhol csak birtokrésze volt, s az adott falu, mezőváros többi részét más birtokosok mondták magukénak. Csak kivételes esetben ismert, hogy ilyenkor valóban Koháry-birtokra „szöktek.” Az uhorszkai szökevény Kósa György például Gyöngyösön Koháry István fundusán lakott az urbárium elkészülése idején.²¹ Mindezek figyelembe vételével azonban állíthatjuk, hogy a 159 szökevény közül 30 olyan településre költözött, ahol a Koháryaknak birtokrésze volt, vagyis a szökevények 19%-a más Koháry-birtok felé orientálódott. Fontos felfigyelnünk azonban arra, hogy a Rákóczi-szabadságharc után vált jellemzőbbé az a tendencia, hogy a Koháryak által is bírt településre vándoroljanak. Mindezt alátámaszthatjuk azzal, hogy a szökevények 51%-a szökött el 1712 után, ha viszont csak a Koháry-féle településekre költözőket figyeljük, akkor ez az arány a 87%-ot is elérte. A Koháry-birtokon belüli vándorlás tehát a Rákóczi-szabadságharc után válhatott jelentőssé.

4. táblázat A szökés iránya az 1720. évi szökevény összeírás alapján

év/fő	szökevények összesen	Koháry-birtokra	máshová
1680	1		1
1681			
1682			

¹⁸ HÉVVÍZI, 1999. 283.

¹⁹ MOLNÁR, 1991. 426.

²¹ SZIRÁCSIK, 2007. 156.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

év/fő	szökevények összesen	Koháry-birtokra	máshová
1683			
1684			
1685			
1686			
1687			
1688	1		1
1689			
1690	16	1	15
1691			
1692	1		1
1693	3		3
1694	4	1	3
1695	5		5
1696	2		2
1697			
1698	1		1
1699	2		2
1700	4		4
1701			
1702	4	1	3
1703	1		1
1704	8	1	7
1705	4		4
1706	4		4
1707	3		3
1708	7		7
1709			
1710	3		3

év/fő	szökevények összesen	Koháry-birtokra	máshová
1711	4		4
1712	7	2	5
1713	2		2
1714	2		2
1715	10	9	1
1716	17	7	10
1717	7	2	5
1718	11	3	8
1719	25	3	22

A Koháry-birtokok keretein belül való vándorlást is szökésnek minősíthették, még akkor is, ha az valamilyen módon legalizálódott. Minderre jó példaként említhető Ludányi Tamás esete, akiről az urbáriumban megjegyzést tettek (Nógrád)Szakál szökevényeinél, miközben Szécsényben a domínium hajdúja volt.²¹ Több óvári szökevény is a Koháryak szécsényi mezővárosába költözött, olykor engedéllyel, mégis az urbáriumban a szökevények közé sorolták őket, így Gál György Benedek fiait is, pedig „a méltóságos úr őexcellentiája engedelmeiből ment volt be az atyjuk, mikor megszállották Szécsényt.”²²

A szökések okai

A Koháry-birtokról való szökések okai között elméletileg felmerülhetnek politikai indokok is, hiszen a szökevények nagyobb arányban a Rákóczi-szabadságharcot követően hagyták el a Koháry-birtokot. Tudvalévő ugyanis, hogy a Koháry család császárpárti volt, és maga Koháry Istvánnak is többször nyílt alkalma az uralkodóhoz való feltétlen hűségét bizonyítania. A Koháry uradalmakat II. Rákóczi Ferenc elkobozta, és hívei között szétosztotta, csak a Rákóczi-szabadságharcot követően került vissza a család hatalmas földbirtoka a Koháryakhoz. Mindközben Nógrád vármegye nemességének döntő része és a Koháry uradalmak területén élő lakosság valamilyen formában kompromittálódott Rákóczi oldalán. A Rákóczi-kort követő szökések oka talán a politikai tisztogatás előli menekülés lehetett?

²² SZIRÁCSIK, 2007. 103.

A császárhű Koháry II. István életében Magyarországon több olyan megmozdulás is volt, amit a császári oldal rebelliónak, lázadásnak bélyegzett. A Wesselényi-mozgalom kibontakozása idején a bécsi tanulmányai után hazatérő ifjú Koháry frissen kinevezett füleki kapitány volt, a Thököly-felkelés idején a várát támadó Thököly ellen harcolt, majd Thököly börtönében raboskodott, a Rákóczi-szabadságharc idején birtokait is elvesztve a császár szolgálatában maradt.²³

A császári ház elleni mozgalmak mélyen érintették Nógrád vármegyét is, ennek következtében Koháry számtalan nógrádi rebellissel kerülhetett kapcsolatba különféle tisztségei révén, de földbirtokosként is, hiszen ő volt Nógrád vármegye egyik legnagyobb földesura. Életrajza ismeretében elmondhatjuk, hogy természetesen Koháry küzdött a rebellesek ellen, olykor a közvetítői szerepet is felvállalta a két oldal között, de egysíkú lenne a Koháryról alkotott képünk, ha a rebellesekkel való kapcsolatát kizárólag a szembenállásra korlátoznánk.

Még Koháry rokonságában is akadt szép számmal rebellis. Koháry II. István nagyanyja és Wesselényi Ferenc nádor felesége testvérek voltak, s anyja révén rokonságban állt Balassa Imrével, aki ugyancsak részt vett a Wesselényi-mozgalomban, sőt a Thököly felkelésben is. Testvérének, Koháry Juditnak veje pedig az a Károlyi Sándor volt, aki II. Rákóczi Ferenc seregében a főparancsnoki tisztségig vitte. A császár a Wesselényitől, Balassa Imrétől hűtlenség címén elvett birtokok jó részét Kohárynak adta, aminek következtében anyja 1684. évi halálakor a Koháry családra szállt a korábban Wesselényi tulajdonban lévő füleki uradalom, illetve Balassa Imre egykori divényi uradalmának nagy része. A Rákóczi-szabadságharc után Kohárynak eleven kapcsolata volt azzal a Károlyi Sándorral, aki aláírta a harcokat lezáró szatmári békét. 1727-ben például Károlyi Sándor és felesége Koháryhoz menet megszállt Füleken 20 cseléddel. Koháry II. István 1731. évi halálát követően pedig felesége révén Károlyi Sándor is részesedett Koháry birtokaiból.²⁴

Mivel a vármegyében szinte alig akadt olyan földbirtokos, aki a Rákóczi-szabadságharc idején császárhű maradt volna, ezért nem nehéz találni olyan szomszéd birtokost, aki a fejedelem oldalán valamilyen fontos tisztséget látott el. Koháry Szécsényhalászi birtokostársa például Ráday Pál, a fejedelem egykori titkára, kancelláriájának vezetője és diplomatája volt.²⁵ Ezek a birtokosok gazdasági kapcsolatba is kerülhettek a Koháry-jószágokkal. A Rákóczi-szabadságharc idején hol császári, hol fejedelmi oldalon álló Forgách Simon szécsényi uradalma zálogbirtokként a

²³ A családra és Koháryra vonatkozó irodalom: BOROVSKY, 2004., KEMPELEN, 2001., NAGY, 1999.

²⁴ A továbbiakban az uradalom számadásait használtuk fel, csak az ettől való eltérést jelezzük a lábjegyzetekben. (Štátny Archiv v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, I. Rody, Koháry-Coburg, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, Rationes)

²⁵ HECKENAST, 2005. 351–352.

Koháryak kezelésében volt 1724-ig.²⁶ Koháry II. István Szalatnyapusztáját viszont 1727-ben az a Bulyovszky István bérelte, aki 1705 táján losonci postamester volt, s akinek testvére, Dániel nagy ívű gazdasági pályát futott be II. Rákóczi Ferenc Gazdasági Tanácsában.²⁷ 1726 novemberében pedig a rimaszombati törvényszékre igyekvő Bene István lovait látták el Koháry szénájával és abrakjával, pedig Bene Rákóczi államában a tartományi hadbiztosi tisztségig vitte.²⁸

1716-ban összeírták a Koháry birtokon élők neveit. Az összeírásban nem tettek említést arra vonatkozóan, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején ki milyen pártállású volt, ilyen listát nem is kért Koháry II. István. A nevek alapján azonban beazonosítható több személy, aki II. Rákóczi Ferenc híve lett, sőt olyan is, aki valamilyen tisztséget vállalt, vagy a császári seregek ellen harcolt. A Füleken élő Horváth Pál nemes is a szabadságharc idején a fejedelem oldalára állt, s csak 1710 novemberében tért vissza a császáriakhoz, a szécsényi Ficsor János pedig 1710 októberében.²⁹ Az ugyancsak nemes Kecskeméthy Pál Koháry szécsényi birtokrészén élt a szabadságharcot követően.³⁰ Kecskeméthy a fejedelem államához tartozó Nógrád vármegye szolgabírája volt 1707-től 1709-ig, miközben 1706 és 1709 között szécsényi alharmincadosként is tevékenykedett.³¹ A szécsényi Labancz Mihály 1705-ben Nógrád vármegye lovasságának zászlaja alatt harcolt a császáriak ellen alhadnagyként.³² A Koháry uradalom területén élő egykori katonák más jellegű gazdasági kapcsolatba is kerülhettek Koháryval. A nemes Jánossy János, aki Bercsényi mellett ezereskapitány, majd parancsnok volt, 1716-ban Koháry szécsényi birtokán élt. 1726-ban nem tudjuk miért, de 25 Rft-ot kapott földesúri parancsra.³³

A Koháry uradalom alkalmazásában állók között is volt neves rebellis, igaz csak akkor, amikor még császárhű volt. A Rákóczi-szabadságharc megkezdése előtt Korponay János Koháry birtokainak jószágkormányzója volt. Noha Korponay még az 1680-as években Koháryval együtt raboskodott Thököly börtönében, 1704-ben csatlakozott Rákóczihoz.³⁴ A szabadságharc leverése után már nem lett uradalmi tisztviselő, de később is kapcsolatban állt a Koháry-birtokokkal azon túl, hogy ő is szomszéd birtokosnak számított. Az 1716. évi urbáriumban hivatkoznak arra,

²⁶ HECKENAST, 2005. 148–149., SZIRÁCSIK, 2007. 7.

²⁷ HECKENAST, 2005. 83.

²⁸ HECKENAST, 2005. 54–55.

²⁹ Nógrád Megyei Levéltár IV. 1. a. Nemesi közgyűlési jegyzőkönyv 1710–1716. 1711. február 9-én Szakal faluban tartott általános nemesi közgyűlésen készült összeírás 33–38.

³⁰ SZIRÁCSIK, 2007. 27.

³¹ HECKENAST, 2005. 224.

³² SZIRÁCSIK, 2007. 27., SZIRÁCSIK, 2004. 310.

³³ HECKENAST, 2005. 206., SZIRÁCSIK, 2007. 27.

³⁴ HECKENAST, 2005. 245–246.

hogy Korponaytól kérdezősködtek egy vitás kérdésről, a füleki uradalomhoz tartozó jobbágyok mézadási kötelezettségéről.³⁵ A birtok területén is sokszor megfordulhatott, hiszen 1725-ben 3 alkalommal is fogyasztott sert és bort az uradalom készleteiből, sőt 1726-ban 50 Rft-ot fizettek ki neki a földesúr utasítása szerint.

Koháry II. István Korponay feleségével tisztsége révén került kapcsolatba. A Nógrád vármegyében birtokos Géczy Zsigmond lánya, Korponay Jánosné Géczy Julianna alakja Jókey Mór „A lőcsei fehér asszony” című könyvéből közismert. Korponayné volt az, aki a Rákóczi emigrációból küldött levelekkel kívánt a császári udvarnak szolgálatot tenni, de ezen rajtavesztett, s végül felségsértésért halálra ítélték. Koháry a Károly császár által külön erre az alkalomra kirendelt bíróság elnöke volt, bár mindent megtett Korponayné érdekében, s a perét két évig halogatta, a nőt császári parancsra kivégezték 1715-ben.³⁶

Koháry II. István részbirtokának 1725. évi számadásából kiolvasható, hogy Korponay házát Rihács Tamás kőművessel javíttatták. Április 15-én mészégető kemencéért fizettek a kőművesnek, és kiégettettek két kemence meszet. 1000 lécszöget és 4 mázsa vasat is vásároltak. Május 19-én pedig jelentősebb összeg került Rihács kőműveshez a ház javításáért.

Mindennek ismeretében kevésbé tarthatjuk valószerűnek, hogy a Koháry uradalmakban a Rákóczi-szabadságharc után felgyorsuló szokések háttérében politikai okok húzódtak. Más okokat kell keresnünk.

Elképzeltető azonban a földesúri család és a földbirtokán élő lakosság eltérő vallása között húzódó ellentét, hiszen a protestánsok ellen felléptek a római katolikus Koháryak, miközben Koháry II. István igen bőkezűen támogatta a katolikus egyházat. Koháry István az újraterlept mezővárosaiba visszahívta a ferences szerzeteseket, akiknek Szécsényben és Füleken kolostort épített, és adományokkal támogatta az ottani templomok újjáépítését.³⁷ Eközben a jobbára evangélikusok lakta Balassagyarmaton 1701-ig gyakorolhatták vallásukat a protestánsok, majd azt követően császári parancsra tiltotta meg a földesúr. A balassagyarmatiak a Rákóczi-szabadságharc alatt templomot építettek, majd a Rákóczi-kort követően a Koháryhoz visszakerült birtokrészen megszűnt a szabad vallásgyakorlás.³⁸ Füleken sem volt jobb a helyzet, hiszen a földesúr a ferencesek számára 1702-ben elvetette a protestánsok harangjait, a prédikátorokat elűldözték, sőt a református prédikátort, Veresmarti Miklóst Budára hurcolták fogságba.³⁹

³⁵ SZIRÁCSIK, 2007. 180.

³⁶ ASZTALOS, 2000. 353., KÖPECZI-R. VÁRKONYI, 2004. 441. és 489., BOROVSKY, 1988. 472–473., BELITZKY, 1973. 235., THALY, 1909. 449–471.

³⁷ Balassagyarmat mezővárosban ilyen fejlesztés nem mutatható ki a számadások alapján.

³⁸ PÁLMÁNY, 1986. 90.

³⁹ PÁLMÁNY, 1986. 94.

A Koháry földesúr protestánsellenes lépései tehát leginkább a Rákóczi-szabadságharcot követően válhattak teherre az evangélikus és a református lakosság számára. Ezzel szemben például Harruckern János György (Békés)Csaba betelepítésére azzal ösztönözte többek között Koháry jobbágysait is, hogy ott vallásszabadságot biztosított az evangélikus telepeseknek.⁴⁰ A vallási okok tehát mindenképpen jelen lehettek a szökések hátterében.

A gazdasági tényezőket sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Bármelyik célállomást választották a szökevények, mindenképpen kedvezőbb anyagi feltételek keresése lehetett az ok a gazdák elvándorlása mögött.

A Koháryak vizsgált birtokain a letelepedést elősegítő kedvezmények a 17. század végén hatottak inkább, főként a Nógrád vármegyei mezővárosokban. A gazdák számára a telepítőlevélben rögzített kedvezmények azonban mintha a később betelepülők esetében nem lettek volna egyértelműek és magától értetődőek. A szécsényi földesúri járadékok esetében néhány jövevény többet fizetett más betelepülőhöz képest.⁴¹ A szűkülő lehetőségek tehát nem ösztönözték a bevándorlást, de hatással lehettek az elvándorlási kedvre is. Az ország délebbi részein ugyanis még a Rákóczi-szabadságharcot követően is alacsony volt a népsűrűség, és a viszonylagos földbőség mellett a földesurak kedvezményekkel csábították bevándorlásra a szökevényeket.

Ha csak a szökések fő irányának tartott szomszédos területet nézzük, akkor is jól látszik, hogy Nógrád vármegye a rendelkezésre álló földterülethez képest magas népsűrűséggel rendelkezett. 1720-ban az adófizető családfők száma és négyzetkilométerenkénti sűrűsége Heves és Külső-Szolnok vármegyében 0,57 gazda/km² volt, Pest-Pilis-Solt vármegyében 0,88, a Jászságban 0,48, miközben Nógrád vármegyében 0,69. Tovább árnyalja a képet, ha ugyanekkor megvizsgáljuk a települések átlagos területét: Nógrád vármegyében átlagosan csak 17,68 km² tartozott egy helységhez, Hevesben 54,96, Pest-Pilis-Solt vármegyében 74,45, a Jászságban 205,61.⁴²

Bizonyára több szökevény is csalódhatott, hiszen az új lakóhelyre költözők egy része továbbállt. A vándorlásnak több állomása is lehetett. Például az uhorszkai Gásó Miklós 1700 táján szökött Szántóra, onnan Hatvanba, majd pedig Bajára.⁴³ A vándorlás ilyen módon a Koháry uradalmakon belül is folytatódhatott. Több balassagyarmati lakos korábban Koháry István Turopolyán lakó jobbágysa volt, Balassagyarmatról 1716 előtt indultak tovább Keszegre.⁴⁴

⁴⁰ MOLNÁR, 1991. 416.

⁴¹ SZIRÁCSIK, 2007. 25–33.

⁴² WELLMANN, 1989. 42., 44.

⁴³ SZIRÁCSIK, 2007. 157.

⁴⁴ SZIRÁCSIK, 2007. 85–86.

Mások az új lakóhelyükön maradtak. Csak György Rimócról „*elszakadott Hu-gyagra szolgáltni, ottan megtelepedett, már most gazdaember.*”⁴⁵ A horti Feyír And-rás és öccse, József Hatvanba került, „*ottan jó gazdák*” lettek.⁴⁶

Valószínűen szervezett telepítés hatására indultak Koháry jobbágysai (Bé-kés)Csaba felé. 1718–1722 között impopulátorok jártak többek között Nógrád vármegyét, hogy a Harruckern-birtokra gazdákat csalogassanak.

A Csabán megtelepedők között volt a garábi Oravecz Pál (4,5 dika), Kokavecz/Oravecz György (2,5 dika) és Grecs/Gres Tamás (10 dika).⁴⁷ Az 1719-ben elin-dulók 1716-ban még Koháry István birtokán örökös jobbágysok voltak. Oravecz Pálnak $\frac{1}{2}$ házhelye volt, de 3 éves fián kívül vele egy háztartásban élt az akkor 14 éves öccse, György is. Grécs (Grecs) Tamást ekkor 5 éves Mihály fiával írták össze $\frac{1}{2}$ házhelyen.⁴⁸

A további vándorlást előmozdította a máshol felkínált mentesség, valamint a betelepülők között kialakuló jelentős vagyonkülönbség. Oravecz György is vi-szonylag alacsony adóalappal rendelkezett Csabán, el is költözött Maklárra, majd miután reményei nem válhattak valóra, 1753–54 táján visszaköltözött Csabára.⁴⁹

Az Uhorszkáról 1719-ben elinduló Fedor János, Vakarács András, Öröm Mátyás, Madar Lukács, Kecska Mátyás és Havra András nem telepedett meg Csabán. A gazdák hozzávetőleg ugyanis csak 60%-a maradt Csabán, a többiek jobb lehetőségek reményében továbbálltak.⁵⁰ Az 1716-ban készült úrbéri összeírásban néhányat be tudunk azonosítani e szökevények közül. Vakarács András, Oren (Öröm) Mátyás $\frac{1}{4}$ telkes jobbágysai voltak Koháry Farkas fiainak. Magyar (Madar) Lukács viszont Koháry István $\frac{1}{4}$ telkes jobbágysa volt. Az említettek közül mind-egyik örökös jobbágysnak számított Uhorszkán.⁵¹ Nekik tehát a Békés vármegysai célállomás nyújtotta lehetőség sem volt elegendő.

Az egy településről elszökő gazdák valószínűen tarthatták egymással a kap-csolatot, hírt adhattak egymásnak az adott helység viszonyairól. Mindennek köszönhető talán, hogy a többiekkel ellentétben 1719-ben nem Csabára, ha-nem Gyomára szökött Szappanos Márton, néhány év múlva egykori földjeihez, Csabára költözött.⁵² Egyébként Szappanos is 1716-ban Koháry Farkas fiainak $\frac{1}{4}$ telkes örökös jobbágysa volt Uhorszkán.⁵³

⁴⁵ SZIRÁCSIK, 2007. 56.

⁴⁶ SZIRÁCSIK, 2007. 125.

⁴⁷ MOLNÁR, 1991. 430.

⁴⁸ SZIRÁCSIK, 2007. 158.

⁴⁹ MOLNÁR, 1991. 451.

⁵⁰ MOLNÁR, 1991. 433.

⁵¹ SZIRÁCSIK, 2007. 155., 190.

⁵² MOLNÁR, 1991. 447.

⁵³ SZIRÁCSIK, 2007. 189.

A szökevények és a Koháryak

Gyakran előfordult, hogy az új településen új nevet vettek fel a szökevények. A lóci Kozma Balázs fiát, Mihályt Egerben Locsy Mihálynak nevezték.⁵⁴ Az uhorszkai Cziriák Jánost Csécsén Tott Jánosnak hívták, Fehér Mátyást pedig Koháry ecsegi birtokán Tótt Mátyásnak.⁵⁵ Az óvári Benkocs Istvánt Szécsényben Francziának hívták. Benkocs Mihály pedig Hugyagon György Mihálynak nevezte magát.⁵⁶ Markó Andrást Zahorán Pribelszkinek ismerték, majd Keszegre költözve a Csecsko nevet vette fel.⁵⁷ Elképzelhető, hogy a névváltoztatás hátterében a régi földesúr előli elbújás elősegítése lehetett, de ez nem feltétlenül lehetett a kizárólagos ok, hiszen a névcseré előfordult a Koháry-birtokon belüli költözés esetében is.

Nem is kellett igazán bújniuk még a nem Koháry-birtokra költöző szökevényeknek sem, hiszen a szökevények visszaszerzésére irányuló földesúri akarattal nem találkozhatunk a forrásokban. Ez egyfelől annak volt köszönhető, hogy a szökevények egy része Koháry-birtokon telepedett le. Másfelől előfordult, hogy a Koháryak szökevény jobbágya helyett más jobbággy érkezett arról a birtokról, ahová az elszökött. Csak György Koháry rimóci birtokáról szökött Keresztély Ágost esztergomi érsek hugyagi birtokára, de a Koháryak rimóci birtokára költözött az érsek Ménihart Márton nevű jobbággya. Jól látták az urbárium készítői azt, hogy *„ha mink Csak Gyurkát keressük, amazok ezt visszavehetik.”*⁵⁸ Az ecsegi szökevény Jaskó Ádámmal is éppígy jártak volna: *„ha Szemeréné asszonyom kéri Sipka Jánost, ide is lehet kérni Jaskó Ádámot.”*⁵⁹

Más esetekben miért nem hozták vissza a Koháryak szökött jobbággyaikat? Talán azért, mert volt elegendő dolgos kéz, amely a Nógrád vármegyei birtokaikat művelte. Mindezt alátámasztja, hogy az 1716. és 1718. évi urbáriumokban szinte alig találunk pusztát, gazda nélküli telkeket, ellenben gyakori jelenségnek számított, hogy a gazdák töredék telket műveltek, vagy nagycsaládba tömörülve igyekeztek megmenekülni a telekaprózódás rémétől.

A Koháryak feltehetően érezhették, hogy a föld-népesség aránya a helyi viszonyokhoz képest kiegyenlítődött a 17. század nagy spontán és szervezett betelepülése után. A 18. század elején már nem kellett célzott betelepítéssel növelni a lakosság számát, valamint az új lakóhelyet keresők is a Koháryak nógrádi birtokai helyett inkább a nagyobb lehetőséggel kecsegtető délebbi vidékek felé indultak. A Nógrád vármegyén kívüli, de a Koháry-birtokokon belüli migráció jelzi, hogy a

⁵⁴ SZIRÁCSIK, 2007. 52.

⁵⁵ SZIRÁCSIK, 2007. 157.

⁵⁶ SZIRÁCSIK, 2007. 103.

⁵⁷ SZIRÁCSIK, 2007. 86., 145.

⁵⁸ SZIRÁCSIK, 2007. 56.

⁵⁹ SZIRÁCSIK, 2007. 64.

földesúr sem tartott igazán a Nógrád vármegyei uradalmainak elnéptelenedésétől. Az itt élő, ám töredéktelkeket művelő gazdák is az alacsonyabb népsűrűségű területek irányába vették útjukat. A földesúr számíthatott ugyanakkor a természetes szaporodásból fakadó népességnövekedésre, ezen belül pedig a lehetséges gazdákra is, ennek szellemében vetette számba a férfi lakosságot az urbárium elkészülésének idején. A szökések megakadályozására, a szökevények visszahozatalára sem törekedtek, hiszen amúgy is egyre inkább növekedett a gazdák és a családtagjaik száma.

Adattár:

A Koháryak 1720-ban összeírt Nógrád vármegyei szökevényei

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Losonci járás					
Lest	Sranigeno Pál	16	Újfalu	Pest-Pilis-Solt	1704
	Valachon György	16	Tót-Györk (Tót Gyürk)	Pest-Pilis-Solt	1704
	Jambrich János	22	Tót-Györk (Tót Gyürk)	Pest-Pilis-Solt	1698
	Gasparon István	26	Kóka	Pest-Pilis-Solt	1694
	Benyon Márton	20	Cinkota	Pest-Pilis-Solt	1700
Törincs	Ralos Mihály	5	Adács	Heves és Külső-Szolnok	1715
	Mihaly Pál	2	Árokszállás	Pest-Pilis-Solt	1718
	Berecz Jakab	3	Fel Saru (?)	Pest-Pilis-Solt	1717
	Berecz Pál	3	Gyöngyös	Heves és Külső-Szolnok	1717
	Rácz Tamás	3	János (Janos)	Pest-Pilis-Solt	1717
Nagylám	Igenosigena Mihály	30	Acsa	Pest-Pilis-Solt	1690
	Rociaigen Mátyás	30	Acsa	Pest-Pilis-Solt	1690
	Rociaigen Simon	30	Acsa	Pest-Pilis-Solt	1690
	Rociaigen János	30	Acsa	Pest-Pilis-Solt	1690
	Cprioigen Pál	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Varga János	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Varga Simon	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Varga Pál	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Nagylám	Antol Mátyás	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Antol György	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Martin György	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Pelaga András	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Pelaga Mátyás	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
	Pelaga Mátyás	30	Hídvég (Hedvég)	Hont	1690
Brezova	Gajdos György	25	Györk (Gyürk)	Pest-Pilis-Solt	1695
	Gajdos János	25	Györk (Gyürk)	Pest-Pilis-Solt	1695
	Tót Márton	28	Verseg	Pest-Pilis-Solt	1692
	Muyad Mihály	2	Maglód	Pest-Pilis-Solt	1718
Szécsényi járás					
Litke	Kovács Gergely	9	Csány (Csán)	Pest-Pilis-Solt	1711
	Garass Mihály	4	Szele (Szelle)	Heves és Külső-Szolnok	1716
	Korcsok Tamás	4	Nána	Heves és Külső-Szolnok	1716
	Fekete János	4	Nána	Heves és Külső-Szolnok	1716
	Korcsok György	4	Nána	Heves és Külső-Szolnok	1716
Csitár	Pásztor György	17	Apáti (Apáty)	Jászság	1703
Trázs	Fabián Albert	9	Nagykátá (Nagy Kátá)	Pest-Pilis-Solt	1711
	Dobos Gergely	8	Fényszaru (Fe Szaru)	Jászság	1712
	Kanyó Mihály	13	Zsidó (Sidó)	Pest-Pilis-Solt	1707
	Fabián László	2	Fényszaru (Fé Szaru)	Jászság	1718
Sipek	Domány János	2	Kóka	Pest-Pilis-Solt	1718
	Kis György János	1	Alsószentgyörgy (Alsó Sz György)	Jászság	1719
Rimóc	Kállay Péter	18	Felsőszentgyörgy (Felső Sz György)	Jászság	1702
	Kállay György	18	Felsőszentgyörgy (Felső Sz György)	Jászság	1702
	Csák Pál	15	Alsószentgyörgy (Alsó Sz György)	Jászság	1705

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Rimóc	Csorba László	12	Verseg	Pest-Pilis-Solt	1708
Varsány	Póta Márton	24	Szeged	Csongrád	1696
	Póta Mihály	24	Szuha (Szúcsa)	Heves és Külső-Szolnok	1696
Herencsény	Fabian Péter	3	Tápióság (Tápjó Ság)	Pest-Pilis-Solt	1717
Ság	Új Mátyás	7	Felsőszentgyörgy (Felső Sz György)	Jászság	1713
	Ujlukacz János	1	Felsőszentgyörgy (Felső Sz György)	Jászság	1719
Ságújfalu	Szalados István	1	Csány (Csán)	Heves és Külső-Szolnok	1719
	Godó András	1	Csány (Csán)	Heves és Külső-Szolnok	1719
	Godó Péter	4	Hort	Heves és Külső-Szolnok	1716
	Godó Jakab	4	Hort	Heves és Külső-Szolnok	1716
Etes	Zámbó Gergely	3	Úri	Pest-Pilis-Solt	1717
	Tót József	1	Tokaj	Zemplén	1719
Sóshartyán	Gál Péter	1	Dózsa	Jászság	1719
	ifj. Gál Mihály	1	Dózsa	Jászság	1719
Becske	Újszecska(?) Mihály	15	Alberti	Pest-Pilis-Solt	1705
	Szabó András	15	Alberti	Pest-Pilis-Solt	1705
Bárkány	Bagó Mihály	1	Eger (Agriae)	Heves és Külső-Szolnok	1719
	Beke Ferenc	32	Magyarbél	Pozsony	1688
Kékkői járás					
Szklabonya	Kazi András	40	Sziten	Nyitra	1680
Alsóesztergály	Gyurienont Mihály	14	Szentmária (Szent Mária)	Heves és Külső-Szolnok	1706
	Ferges János	13	Mohora	Nógrád	1707
	Ferges György	13	Mohora	Nógrád	1707
	Krisan Márton	30	Rimóc	Nógrád	1690
	Csicska György	20	Acsa	Pest-Pilis-Solt	1700
	Krisan János	6	Alberti	Pest-Pilis-Solt	1714
	Gauden János	30	Palota	Pest-Pilis-Solt	1690
	Krisan András	1	Bakó	Nógrád	1719

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Alsóesztergály	Paulik István	9	Isaszeg	Pest-Pilis-Solt	1711
	Kralik János	14	Szentmária (Szent Mária)	Heves és Külső-Szolnok	1706
	Denihat János	14	Szentmária (Szent Mária)	Heves és Külső-Szolnok	1706
Zsély	Fekete György	18	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1702
Szelcz	Peták János	10	Aszód	Pest-Pilis-Solt	1710
	Tancsurád György	4	Aszód	Pest-Pilis-Solt	1716
	Tancsurád Ádám	10	Aszód	Pest-Pilis-Solt	1710
	Bacsúr Kristóf	16	Alsósztrégova (Alsó Sztregova)	Nógrád	1704
Felsőesztergály	Petronkin Pál	20	Aszód	Pest-Pilis-Solt	1700
	Magát Mátyás	25	Tót-Györk (Tóth Györk)	Pest-Pilis-Solt	1695
	Mrva János	2	Mácsa	Pest-Pilis-Solt	1718
	Tunik János	12	Gyöngyösoroszi	Heves és Külső-Szolnok	1708
	Mocz Mátyás	2	Monostor	Pest-Pilis-Solt	1718
	Mocz György	12	Monostor	Pest-Pilis-Solt	1708
	Mocz Mátyás	10	Lónyabánya	Nógrád	1710
	Mocz Mihály	2	Kozárd	Nógrád	1718
	Dián Pál	27	Atkár	Heves és Külső-Szolnok	1693
	Dián Balázs	27	Szokolya	Hont	1693
	Pasztorok Pál	2	Cinkota	Pest-Pilis-Solt	1718
	Pasztorok Mihály	26	?		1694
	Krajcsov Márton	15	Szirák	Nógrád	1705
	Újnyár Mátyás	3	Szirák	Nógrád	1717
	Újnyár Márton	26	?		1694
	Újnyár János	26	?		1694
	Matus Pál	12	Felsősztrégova	Nógrád	1708
	Guttai János	8	?		1712
	Mancsár György	16	Turopolya	Nógrád	1704
	Mancsár János	16	Alsótiszovnyik	Nógrád	1704
	Kosan János	12	Árokszállás	Jászság	1708
	Kosan Jakab	12	Árokszállás	Jászság	1708

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Felsőesztergály	Bojni János	14	Haláp	Nógrád	1706
	Bojni Mátyás	6	Haláp	Nógrád	1714
Füleki járás					
Uhorszka	Szappanos Márton	1	Gyoma	Békés	1719
	Fodor Ádám	1	Csaba	Békés	1719
	Madar Lukács	1	Csaba	Békés	1719
	Havran András	1	Csaba	Békés	1719
	Kecska Mátyás	1	Csaba	Békés	1719
	Vakaracs András	1	Csaba	Békés	1719
	Őröm Mátyás	1	Csaba	Békés	1719
	Fodora Márton	1	Szántó	Nógrád	1719
Garáb	GreCs Tamás	1	Csaba	Békés	1719
	Oravecz Pál	1	Csaba	Békés	1719
	Kudlak György	1	Szentmária (Sz Maria)	Heves és Külső-Szolnok	1719
Csákányháza	Gál Gaspar	27	Bátöny (Baton)	Heves és Külső-Szolnok	1693
	id. Lenar János	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	ifj. Lenar János	4	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1716
Fülek	Solymosi János	1	Gyöngyös	Heves és Külső-Szolnok	1719
	Takács Miklós	8	Tamási	Nógrád	1712
	Borbély István	1	Szántó	Nógrád	1719
	Gaál Márton	9	Berény (Birin)	Jászság	1711
	Sigy István	4	Kazár	Nógrád	1716
	Nagy Mihály	4	Gyöngyös	Heves és Külső-Szolnok	1716
	Gulyas György	1	Árokszállás	Jászság	1719
	Tóth Mihály	4	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1716
	Arvaj György	3	Szentsimon	Gömör	1717
	Tóth István	4	Lupocs	Nógrád	1716
	Tóth István	5	Csákányháza	Nógrád	1715
	Kis Balázs	4	Szentmártonkáta	Pest-Pilis-Solt	1716
	Bakos György	5	Kazár	Nógrád	1715
Fülekkovácsi	Telek Mihály	2	Fülek	Nógrád	1718
	Gecsó György	2	Pata	Heves és Külső-Szolnok	1718

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

honnan	ki	hány éve	hová	vármegye	mikor
Perse	Varga Benedek	1	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1719
	Marton Mátyás	1	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1719
Nagydaróc	Seregi Benedek	4	Ladány (Ladan)	Jászság	1716
	Máto Pál	8	Őrs (Ers)	Heves és Külső-Szolnok	1712
	Máto János	8	Gyöngyös	Heves és Külső-Szolnok	1712
	ifj. Máto Pál	8	Őrs (Örs)	Heves és Külső-Szolnok	1712
	ifj. Máto János	2	Gyöngyös	Heves és Külső-Szolnok	1718
	Szalay Ferenc	16	Dózsa (Dósa)	Jászság	1704
	Rigó Márton	21	Árokszállás (Arokszállás)	Jászság	1699
	Sigó András	21	Szentmárton	Pest-Pilis-Solt	1699
	Szalay István	16	Bolyk	Nógrád	1704
	Csák Tamás	18	Korlát	Nógrád	1702
Galsa	Nagy Pál	20	Hatvan	Heves és Külső-Szolnok	1700
	Nagy Albert	12	Hatvan	Heves és Külső-Szolnok	1708
	Tóth János	7	Szentmártonkáta	Pest-Pilis-Solt	1713
Sávoly	Marton János	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	Marton József	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	Marton István	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	Marton András	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	id. Marton István	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	Marton Pál	5	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1715
	id. Marton János	4	Rékas	Pest-Pilis-Solt	1716
Bolyk	Miklos Ferenc	25	Apáti	Jászság	1695
	Ferenz Péter	25	Apáti	Jászság	1695
Nyitra	Tóth György	8	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1712
	Tóth János	4	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1716
	Barta György	4	Kecskemét	Pest-Pilis-Solt	1716
	Nyeste Pál	16	Csécse	Nógrád	1704

IRODALOMJEGYZÉK

- Asztalos 2000. Asztalos Mihály: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp., 2000
- Belitzky 1973. Belitzky János: Nógrád megye története 896–1849. Salgótarján, 1973
- Borovszky 1988. Borovszky Samu: Nógrád vármegye. Bp., 1988
- Borovszky 2004. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. A teljes Borovszky egy lemezen. Arcanum CD-ROM, 2004
- Heckenast 2005. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Budapest, 2005
- Hévvízi 1999. Hévvízi Sándor: Békés megye településneveinek rendszere. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. - Száz éve alakult a Békéscsabai Múzeum-Egyesület. Békéscsaba, 1999. 271–301.
- Kempelen 2001. Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Arcanum CD-ROM, 2001
- Köpeczi-R. Várkonyi 2004. Köpeczi Béla-R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004
- Molnár 1991. Molnár Ambrus: Csaba újratelepülése, társadalma, gazdasága, önkormányzata 1772-ig. In: Jankovich B. Dénes–Erdmann Gyula (szerk.): Békéscsaba története. Első kötet. A kezdetektől 1848-ig. Békéscsaba, 1991. 385–723.
- Nagy 1999. Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Arcanum CD-ROM, 1999
- Pálmány 1986. Pálmány Béla: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XII. Salgótarján, 1986

- Szirácsik 2004. Szirácsik Éva: A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk I. köt. (1703–1705). Salgótarján, 2004
- Szirácsik 2007. Szirácsik Éva: A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718). Salgótarján, 2007
- Szirácsik 2008. Szirácsik Éva: „Ország, világ, víz hajtotta” A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak benépesülése 1718-ig. In: Oborni Teréz–Á. Varga László (szerk.): Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger, 2008. 533–548.
- Thaly 1909. Thaly Kálmán: A lőcsei fehér asszony. In: Századok 1909. 449–471.
- Wellmann 1989. Wellmann Imre: Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Ember Győző–Heckenast Gusztáv (főszerk.): Magyarország története 1686–1790. Budapest, 1989

Szirácsik Éva:
Flucht aus den Nógráder Gütern der Kohárys vor 1720?

Wegen den sich verschärfenden Fluchtversuche und Flüche beschloss sich die Nógráder Gemeinde die entkommenen Leibeigenen zu registrieren. Laut der Verzeichnissen des Jahres 1720 wurde in der Fachliteratur die Feststellung übernommen, dass die Fahnenflüchtigen größtenteils von den Gütern des Graner Erzbischofs, des Waitzener Bischofs und István des II. Kohárys entstammten. Was konnte im Hintergrund dieser stehen?

Die Kohárys waren die größten Gutsbesitzer zur Zeit der Erstellung der Kontrollregistrierung. Die große Zahl der Fluchen ist teilweise also mit der Tatsache verbunden, dass durch die große Zahl der Wirten der zur Familie Koháry gehörenden mächtigen Güter, mögen auch die Ziffer der Flüchtigen größer sein.

Die uns zur Verfügung stehenden Daten bekräftigen die unterschiedliche Tendenz der Auswanderung und der Einsiedlung. Die Intensität der Einsiedlung in die Koháry-Domänen wuchs bis zur Zeit der Rákóczi-Freiheitskämpfen. später nahm ihre Zahl ab. Im Gegensatz dazu stieg die Anzahl der Auswanderer nach dem Krieg beträchtlich. Einerseits nahm also die Einwanderungslust nach 1711 ab, andererseits wuchs die Zahl der Auswanderer kräftig zu.

Hinter den Fluchten können eventuell auch politische Beweggründe stehen, da die Flüchtlingen die Güter in größeren Mengen erst nach dem Krieg verließen. Auf

Grund der Beziehungen der Kohárys zu den Rebellen kann jedoch diese Vermutung nicht als wahrscheinlich gehalten werden. Es ist aber eine religiöse Auseinandersetzung zwischen des Gutsherren und dessen Familie bzw. zwischen den auf seinen Gütern lebenden Bevölkerung anzunehmen, da gegen die Protestanten die römisch-katholische Koháry-Familie auftritt, während István II. Koháry die katholische Kirche sehr freigebig unterstützte. Auch die wirtschaftlichen Gründe dürfen nicht außer Acht gelassen werden. Welche Destination die Flüchtlingen auch gewählt haben mögen, der Grund für die Auswanderung der Wirten muss die Suche nach besseren Lebensbedingungen gewesen sein. Die meisten der Flüchtlingen waren jedoch wahrscheinlich enttäuscht, da ein Teil der Auswanderer in kurzer Zeit wieder umsiedelte.

Fleeing from the Nógrád County Estate of the Kohárys Before 1720?

By Éva Szirácsik

Because of frequent fleeings the community of County Nógrád decided to take a census of serfs fleeing from the county. On the basis of the census of 1720 the literature on the topic contains the statement that the largest numbers were from the estates of the archbishop of Esztergom, the bishop of Vác and István Koháry II. What could be the underlying reason?

At the time of the census taking the Koháry family were the largest landowners of Nógrád County. And so the number of refugees considered high was also a consequence of the large area estate with larger number of farmers.

The figures available prove differing tendencies of settling down and migration away. The intensity of settlings on the Koháry estate in question showed an increase until the start of the Rákóczi Freedom Fight, then a slight decrease. In contrary to this, after the Rákóczi Uprising migration away began to increase apace. So on the one hand, after 1711 the zest for settling here decreased, on the other hand, the number of migrants to other areas increased considerably.

As a reason for fleeing from the Koháry estate theoretically the political one can be mentioned, since the greater part of the refugees left the Koháry estate after the Rákóczi Fight for Freedom. But it cannot be presumed because of the Kohárys' relationships with insurrectionists. However, a conflict may be probable between the different religions of the landowning family and the inhabitants of the estate, as the Roman Catholic Kohárys acted against the Protestants, while István Koháry II generously supported the Catholic Church. Economic facts cannot be neglected either. Whichever destination the runaways chose, in any case the search for more favourable financial opportunities could be the reason for migrating away. However, several runaways must have been disappointed because a part of them moved again to a new destination.

ÜVEGGYÁRAK A VÉGLESI URADALOMBAN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉIG

JÁN ŽILÁK

Bevezető

A véglesi (Vígľaš) uradalom meglehetősen nagy területén az üvegyártás mindhárom alapanyaga (kvarc – szilícium-dioxid – SiO_2 , víz és fa) nagy mennyiségben fordult elő, így mintha előre elrendeltetett volna az üveghuták megjelenése. A helyi földesurak, a Csákyak és Esterházyak, nagyon jól látták a korabeli fejlődési irányzatokat, ezért már a XVII. század végén beindították uradalmuk területén az üvegmanufaktúrákat.

A legrégebbi üveghuta a véglesi, melyet egy faanyagban gazdag területen építettek fel. A tisztán mezőgazdasággal foglalkozó környezetben az üveghuták munkásai különleges közösséget alkottak: életüket a hutában éltek le, s lakóhelyeiket is annak közvetlen közelében építették fel. Házastársat is egymás közül, vagy a szomszédos Divényhutában (Divínska Huta, ma Stará Huta, azaz „Óhuta”) választottak maguknak. Idővel ugyan megszűnt az üvegyártás, ám a település fennmaradt, hiszen a huták egykori munkásai közül sokan váltak favágóvá vagy földművessé. Többen azonban más hutákba mentek dolgozni. A véglesi uradalom esetében szerencsének mondható, hogy két huta működött párhuzamosan, így az egyik megszűnése után néhány üvegekészítő a mai Zólyommiklóson (Detvianska Huta) működő hutában jutott munkához. Ezt az üveghutát a Gyetvára (Detva) vonatkozó legrégebbi anyakönyvi bejegyzések „*vitřaria nostra*“ (a mi üvegyárunk) néven említik; szintén a földesurak alapították a XVIII. század hatvanas éveiben.

Az utolsó előtti üveghuta a herencsvölgyi (Hriňová) volt, mely az ottani völgyről kapta a nevét. Az első üvegekészítők ide is a megszűnt zólyommiklósi hutából érkeztek, ám később a közelebbi és távolabbi vidékekről, sőt a cseh, morva és osztrák országrészekből, illetve Németországból is érkeztek üvegekészítők s más munkások. Az így kialakult lakosság olyan konglomerátumot alkotott, amelybe csak elvétve tudott bekerülni valaki a helyi földművesek közül. A herencsvölgyi üvegyár a XIX. század harmincas éveiben öltött üzemi jelleget. Fogalomná vált az ipari kiállításokon, és hírnevét egészen megszűnéséig megőrizte. A közeli Nagyszaláncon (Slanec, más néven Skalisko) működő fióküzem szintén egy modern üvegyár volt. Ez volt az utolsó, amelyet a helyi üvegyár bérlője, a Perger-család építtetett.

Az egyes üveghuták történetében egyaránt voltak sikeres és válságos esztendők. Egyvalami azonban kétségszövegbevonhatatlan: a gyárak az itteni földműves lakosság számára is pozitívumot jelentettek, hiszen munkalehetőséget kínáltak favágóknak és fuvarosoknak, a huták dolgozói pedig megvásárolták a földművesek termékeit.

Ám az egyszerű látogató figyelmét sem kerüli el az erdőktől megfosztott határ, ami a huták (és helyi fűrészüzemek) munkájának következménye. Az irtásos területeket azután szántóföldként vagy legelőként hasznosították. Az üvegtészítők után csak az ész és ügyesség csodálatra méltó szépsége maradt fenn, mely az alaktalan fehér vagy színes masszát áthatotta, és amely a környezetünkben vagy múzeumokban fennmaradt elbűvölő termékekben máig él. Ma gyakran már csak a határok vagy települések elnevezései árulkodnak arról, hogy itt valamikor üveggyártás folyt, mint például Végleshután (Víglašská Huta).

A véglesi uradalom történelméből

A véglesi vár eredete a XIII. századra nyúlik vissza. Ebben az időben a várat keresztes lovagok birtokolták. A XIV. században a vár az Anjou-házi magyar uralkodók tulajdonát képezte. Gyakran tartózkodott a várban Zsigmond király is, aki 1424-ben feleségének, Borbálának ajándékozta. Ekkor az alábbi települések tartoztak a várbirtokhoz: Csécsény (Čačín), Cserény (Čerín), Nagyócsa (Očová), Szebedény (Sebedín), Zolna (Zolná) és Nagyszalatna (Zvolenská Slatina). A következő időszakban a véglesi vár és birtokai felváltva voltak magánszemélyek vagy az uralkodó tulajdonában. A XVI. század második felében a véglesi vár fontos szerepet játszott a terület törökökkel szembeni védelme szempontjából. 1558-ban I. Ferdinánd király 20 500 aranyért Dobó Istvánnak adta használatba a várat. Amikor később Dobó átvette a közép-szlovákiai bányavárosok törökök elleni védelmét, rokona, Zeleméry László lett a véglesi helyőrség parancsnoka. Később Balassi Bálint és Zay László töltötte be a várkapitányi tisztséget. A XVI. század végén a törökök gyakran intéztek támadásokat a vár környéke ellen; ismeretes, hogy Nagyócsát és Nagyszalatnát 1584-ben felégették, Végles várát azonban nem sikerült bevenniük. A XVII. század elején a várat Bocskay István és Bethlen Gábor felkelőinek hadai foglalták el.

1636-ban a véglesi uradalmat Csáky László kapta birtokba a királytól. A következő időszakban ismét török csapatok fenyegették a várat, majd átmenetileg Rákóczi György és Thököly Imre felkelő csapatainak kezére került. A vár és uradalom tulajdonosainak gyakori váltakozása 1688-ig tartott, amikor az említett birtokokat az Esterházyak zólyomi (Zvolen) ága vette meg, mely azután 1869-ig meg is tartotta őket. Ebben az évben az uradalmi birtokokat a Somogy vármegyéből származó Nemeskéri Kiss Miklós vette meg az Esterházyaktól, aki

Kiss Pállal együtt sokat tett a hanyatló uradalom felvirágoztatásáért. A XX. század elején a véglesi uradalmi vagyont Habsburg Frigyes főherceg vette meg. 1918, az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a birtok állami tulajdonba került. A mezőgazdasági földek egy részét a földreform keretében felparcellázták a helyi lakosok számára, a fennmaradó részen pedig a véglesi Állami Vagyonkezelő Felügyelőség (Správa štátnych majetkov) gazdálkodott. Az erdővagyont az Állami Erdőkezelő Vállalat (Správa riaditeľstva štátnych lesov) zsarnóczai (Žarnovica) igazgatóságának hatáskörébe utalták.

Az 1722. évi urbárium szerint az alábbi települések birtokai tartoztak a véglesi uradalomhoz: Csécsény, Cserény, Gyetva, Horhát (Hrochoť), Nagyócsa, Kisszalatna (Slatinka), Zolna, Nagyszalatna, valamint a dombszögi (Stožok) fennsíkon élő zsellérek.

Az Esterházy-birtokok igazgatási központja Kismartonban (ma Eisenstadt) volt, és a nemesi család birtokait felügyelőségeken (prefektúrákon) keresztül irányították. A véglesi uradalom irányítása kezdetben a lévai (Levice) felügyelőség alá tartozott, majd 1794 után a nagybicsei (Bytča) kerület prefektusának hatáskörébe került, akinek székhelye kezdetben Nagybiccsén volt, s a kismartoni központi vagyonigazgatóság alá tartozott. 1806-tól a nagybicsei kerület igazgatását a felügyelő helyett a Nagyszalatnára áttelepült prefektus látta el a véglesi uradalomban. Az Esterházy-birtokok irányításának ez a rendszere 1849-ig maradt fenn, amikor – nagyobb területi hatáskörrel – megújultak a felügyelőségek. A nagybicsei felügyelőség megszűnt, a nagybicsei, sztrecsényi (Strečno) és véglesi uradalmak pedig a lévai felügyelőség hatáskörébe kerültek.

A XIX. század első felében a véglesi uradalom a nagyszalatnai és a nagyócsai ispánságokra tagozódott, melyeket udvarnagyok igazgattak. Az ispánságokon belül gazdasági udvarok – majorok voltak: Hájniková, Pstruša, Slatina és Želobudza, ahol sáfárok irányították a munkát. Az 1869 utáni új tulajdonos változtatásokat hajtott végre a véglesi uradalom igazgatásában. A birtokok és a gazdaság irányítását a Véglesi Uradalmi Vagyonigazgatóság (Riaditeľstvo majetkov Víglašského panstva) vette át, melynek a fennhatósága a majorokra és erdőkre is kiterjedt. Ez az igazgatási rendszer 1924 végéig maradt fenn a véglesi uradalomban, amikor megszűnt a Véglesi Nagybirtok Igazgatóságának tevékenysége. A nagybicsei kerület erdeinek kezelését a Nagyszalatnai Erdőügyi Hivatal (Lesný úrad Zvolenská Slatina) végezte az erdőuradalmak területén működő hivatalain keresztül. A véglesi uradalom területén ez a Gyetvai Erdőügyi Hivatal (Lesný úrad v Detve) volt. A hivatalokat ún. erdőmesterek irányították, az ő alárendeltjeik voltak az egyes erdők erdészei. Ez a hivatal a nagybicsei felügyelőséggel egy időben, azaz 1849-ben szűnt meg.¹

¹ OTRUBA, 1969. 74–75., ĎURKOVÁ, 1993. 23–35.

I. A véglesi üveghuta

Az egykori Zólyom vármegye területén, nevezetesen a véglesi uradalomban a gazdag erdőknek, folyóknak, illetve kvarclelőhelyeknek köszönhetően minden természeti feltétel adott volt ahhoz, hogy a területek feudális birtokosai megfelelően kiaknázhassák a természet ajándékait, illetve kielégíthessék saját igényeiket.

A XVII–XIX. század folyamán a véglesi uradalom területén üveghuták épültek, melyekből fokozatosan kialakultak a mai települések. Kettőnek az elnevezésében a huta szó máig szerepel: Végleshuta és Zólyommiklós, szlovákul Detvianska Huta (szó szerint „Gyetvai Huta”). A későbbi, szintén az üveggyártás kapcsán kialakult települések közé tartozik Herencsvölgy és Skalisko.

Az Esterházyak gazdag zólyomi ága által 1688-ban megvásárolt véglesi uradalom legrégebbi üveghutája kétségtelenül a mai Végleshuta település területén feküdt. Rögtön le kell azonban szögeznünk, hogy a huta létrejöttének Ján Gasper által a XVII. század közepére tett ideje hibás.² Amennyiben létezett volna, egészen biztosan feltűnteték abban a rendkívül részletes, 75 oldalt kitevő urbáriumban, amelyet Csáky Pál és László grófok, illetve László özvegyének vagyonmegosztása kapcsán, 1663. november 23-án állítottak össze. Az üveggyárat a következő, 1674. január 11-én kelt urbárium sem említi.³

A huta létrejötté azonban kétségtélves a Csáky-családhoz kapcsolható.⁴ A fenti tények alapján 1674–1688 között épült meg, nem messze a divényi (Divín) és véglesi várbirtokok határát alkotó Ostroška hegytől. A huta megalapításakor sűrű erdőségek borították a kiterjedt fennsíkot, a Csákyak pedig egy domb lábánál – saját területükön – építették meg az üveghutát. A közelében alakult ki a munkások települése, „kolóniája”. A huta létrejöttét részletesen leírja az 1768. évi nagyszaltnai urbárium.⁵ Az üveghuta a mai Nagyszaltna kataszteri területén épült fel, mely településhez szellemi értelemben az üveggészítők is kötődtek. A fennmaradt egyházi anyakönyvek először 1691. július 14-én tesznek említést arról, hogy az üveggészítőknek gyermekeik születtek, illetve ekkortól jegyeznék fel házasság-

² GASPER, 1985. 68.

³ Selmecebányai Állami Központi Bányászati Levéltár (a továbbiakban ŠÚBA), Kamaragrófsági Főhivatal Gyűjteménye (a továbbiakban HKG) – Dominialia 1953. lelt.sz., 49. Csáky László országbíró 1654. szeptember 1-én halt meg. Örököse Batthyány Magdolna lett, illetve fiai, Zsigmond, Pál, Péter és László. Lásd HAICZL, 1933. 68.

⁴ Besztercebányai Állami Levéltár (ŠABB), Végles uradalom gűjteménye (PV), Nagyszaltna 1768. évi urbáriuma, Ladula XXV 21.

⁵ Ugyanott, in magna plaga et peripheria protensus in cujus radice adhuc familia Csaky officinam vitrariam praeterito seculo extrui curavit et novam coloniam in sylvis istis arcensibus amplissimis posuit.

kötéseket és haláleseteket. (*Véglesy Huta, ex officina vegles, ex Huta, V. Huta*).⁶ A huta első lakóinak sorában 1691 és 1722 között az alábbi fiatal üvegkészítőket találjuk: Mihnák János (Ján Mihnak), Czerny Jakab (Jakub Czerny), Tuharszky György (Juraj Tuharsky), Zahenszky János (Ján Zahensky), Ssipicza János (Ján Ssipicza), Rusznák Mátyás (Matej Rusnák), Snigler Jakab (Jakub Snigler), Dučzyak Ádám (Adam Dučzyak), Mucha András (Ondrej Mucha), Kezúr András (Ondrej Kezúr) Koczi András (Ondrej Koczi), Mackl András (Ondrej Mackl), Hutnik Illés (Eliáš Hutník), Szvinszky János (Ján Svinsky), Vachala András (Ondrej Vachala), Valach (Oláh) András (Ondrej Valach), Kizúr György (Juraj Kizúr), Vachan Máté (Matúš Vachan), Vozár György (Juraj Vozar), Polák (Poliak, azaz „Lengyel”) Máté (Matúš Polák - Poliak), Hudec András (Ondrej Hudec), Malina Márton (Martin Malina), Martini Jakab (Jakub Martini), Luzmankin György (Juraj Luzmankin), Tuharszky András (Ondrej Tuharsky), Gregus András (Ondrej Greguš), Poliak András (Ondrej Poliak), Lupták Mihály (Michal Ľupták), Zupica János (Ján Zupica), Pohánka György (Juraj Pohanka), Bacsá Ádám (Adam Bača), Salát György (Juraj Šalát), Zsupszki János (Ján Župski), Lietava Pál (Pavel Lieta-va), Hutnik János (Ján Hutník), Parobek András (Ondrej Parobek), Zlestini Máté (Matej Zleštiny), Cserni Márton (Martin Čierny), Oravec Mihály (Michal Oravec), Párnicsan András (Ondrej Párničan), Gyetvan András (Ondrej Detvan).

Ma már nehéz megállapítani, honnan érkeztek a huta első lakói. Csak feltételezzük, hogy néhányan a szomszédos Divényhutából jöttek, amely a divényi uradalom területén feküdt (Zachenszky [Záchenský]). Több család érkezett Árvából (Jágerszky,⁷ Párnicsan – Jágerský, Párničan). Az üveggyártó családok közül különösképpen érdekes a Michna-család, tagjainak élettörténete ugyanis mindvégig összefonódik az üveghuta történetével. Az említett család történetéről a nyolcvanéves Gyuris Márton (Martin Ďuriš) üvegkészítő 1817-ből származó vallomásából tudunk meg többet: eszerint a Michna-család Morvaországból érkezett, a népnyelv az első Michnát Župickýnak nevezte, mert a morva nyelv (Lingua moravica) a hosszú öltözkét (kabátját) a „župica“ szóval jelöli.⁸ Michna jóban volt a szomszédos divényhutai Zachenszky-családdal, ahol az üveghutát egy bizonyos Zachenský nevű üvegkészítő alapította. Bizonyos, hogy a divényhutai üveggyár régebbi volt, mint a végleshutai, mert 1694-ben a kisszaltnai Pavlík Máté (Matej Pavlík) és az „óhutából, alias Divín“ származó Kordel Katalin

⁶ Római katolikus plébánia, Nagyszalatna, a keresztek, megeskettek és eltemettek anyakönyve, 1690–1755; köszönöm a helyi tisztelendő úrnak, hogy tanulmányozás céljából kölcsönadta az egyházi anyakönyveket.

⁷ A név ugyanakkor különös módon akár a szlovákul Jágernek nevezett Egerre is utalhatna, szó szerint tehát „Egri”-t jelenthetne. – *A fordító jegyzete.*

⁸ ŠABB, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye (a továbbiakban ZCM) Végleshuta, 114. Martin Ďuriš 1823. augusztus 17-én halt meg Végleshután mint 86 éves aggastyán, 72.

(Katarína Kordelová) esküvője kapcsán úgy írnak róla, mint régiről (t.i. a hutáról), vagyis a helyi pap már két szomszédos üveghutát különböztetett meg. A véglesi uradalom területén működő üveghutát később csak az officina Viglesiensis, officina Végles, Hutta, officina, officina vitrea megnevezésekkel illették, míg a régi üveghutát az officina Dvinsiensis, Divin huta, Huta Divinienses elnevezésekkel jelölték.⁹

Az anyakönyvi bejegyzésekben a Michna-család tagjai az alábbi formákban szerepelnek: Elia Zupicza és Elias Michna (1700. év), valamint Elie Hutník¹⁰ (1703. év). Ez utóbbi egy katona, Michna Sándor (Alexander Michna) fia volt, aki első alkalommal egy német nővel kötött házasságot. Eliáš (a morvaországi írásmód szerint Elis) fiuk lett az egyik Michna-ág megalapítója, akik magukat Helisznek nevezték. Michna Sándornak ismeretlen nevű második feleségétől három fia született: György (Juraj), akit Gajdošnak¹¹ neveztek, János (Ján), akit Janíknak („Jánoskának”) hívtak, valamint Márton (Martin). Ők alapították meg a nemzetség önálló ágait.

Történelmi kutatásunk szempontjából határozottan érdekes Michna Márton személye, akinek Madácskából (Madačka) származó feleségét Makaynak hívták (keresztneve nem ismert), s három fiút szült neki: Mártont, János és Györgyöt. Az idősebb Michna Márton az 1772 májusából fennmaradt urbárium szerint hutamester volt.¹² Az urbárium a hutánál 18 zsellért említ (beleértve az hutamestert is), akik házacskáik (domuncula) után évente 2-2 aranyat fizetnek a véglesi uradalomnak, azaz összesen 36 aranyat. Az itt élők név szerint: Michna János (Ján Michna), Tuharszky György, (Juraj Tuharsky), Gyetvan András (Ondrej Detvan), Cserny Jakab (Jakub Čierny), Birtonik Mihály (Michal Birtonik), Lupták Ádám (Adam Lupták), Luzsnyan György (Juraj Lužnan), Wachala András (Ondrej Wachala), Parobik András (Ondrej Parobik), Csepka Csieпка (Csepka?) Máté (Matej Čieпка), Jágerszky Jakab (Jakub Jágerský), Poliak (Polák?) György (Juraj Poliak), Lupták András (Ondrej Lupták), Kiszél György (Juraj Kiseľ), Surik György (Juraj Šurik), Vozár György (Juraj Vozár) és Osulan Márton (Martin Ošulan). Az üvegkészítők – zsellérek 7 lovat, 8 ökröt, 22 fejőstehenet (Luzsan György kivételével), 3 meddő tehenet, 9 ökrborjút, illetve üszőt, 35 birkát és 25 kecskét tartottak. Ebből Tuharszky György 20 birka és 15 kecske gazdája volt, Lupták Ádám pedig 15 birka és 10 kecske tulajdonosának mondhatta magát. Gabonát mindenki egy-három irtásnyi területen vetett, szénát is csak 15 irtásról kaszáltak. Az üveghuta zsellérei a méheik (kaptárok) után is kénytelenek voltak kilenced formájában adót fizetni az uradalomnak, ugyanúgy, mint a vár alatt élők. A kilencedként

⁹ Lásd a 6. sz. lábjegyzetet

¹⁰ Beszédes név, szó szerint kohászt jelent. – *A fordító jegyzete.*

¹¹ A név tükörfordításban Dudást helent. – *A fordító jegyzete.*

¹² ŠABB, PV gyűjtemény, 1722. évi urbárium, 226.

adandó bárányt az üvegekészítők – a vár alatt élőkhez hasonlóan – egyenként 50 dénárral válthatták meg. Egy közönséges birka vagy fejőskecske után 5 krajcárt fizettek az uradalomnak. A hutamester köteles volt évente 200 darab, ablakhoz való üvegtáblát (*fenestris orbiculos vitreos*) beszolgáltatni az uradalomnak.

A XVIII. század első feléből származó levéltári anyagok hiánya miatt nem tudjuk nyomon követni a véglesi üveghuta további működését. Egyedül az anyakönyvi bejegyzések tanúsítják, hogy a huta területére új lakosok érkeztek, általában ide nőültek, mint például Malin István (Štefan Malin) a morvaországi Vsetínből, Dobák Márton (Martin Dobák) Liskovából (Liptó), s mások. Ugyancsak az anyakönyvekből tudjuk, hogy 1735-ben Michna Márton volt a hutamester, akinek szintén Márton nevű fia 1735. november 6-án Szászpelsőcön (Sása) feleségül vette a tótpelsőci (Pliešovce) mészáros, Francisci János (Ján Francisci) Mária nevű lányát.¹³ Az idősebb Michna Márton még 1746-ban is mester volt az üveghutában, amikor János nevű fia – szintén Szászpelsőcön – feleségül vette Kiszél Márton (Martin Kyseľ) Anna nevű lányát.¹⁴ Tekintettel Divényhuta közelségére, a házasságok nagy részét a két falu lakói egymás között kötötték, amiben nemcsak a szakmának volt meghatározó szerepe, hanem a vallásnak is: az üvegekészítők római katolikus hitvallásúak voltak, a környezetükben azonban evangélikusok éltek. Érdeklődésre tarthat számot, hogy az üveghuta munkásainak némelyike igen magas kort ért meg, ami ilyen, az egészségre káros szakma esetében egészen kivételesnek tekinthető. Példaként említhetjük Michner Jánost (lehet, hogy a Michna névről van szó), aki 1718-ban a legidősebbként, 110 évesen halt meg.¹⁵ Ezzel szemben nagy volt a gyermekhalandóság.

Az elhunyt munkásokat a huta területén található temetőbe temették (*sepultus est infans in Huta*). 1745-ben, 24 éves korában hunyt el György, Michna Márton harmadik fia. Az apa változatlanul is az üveghuta vezetőjének tisztét töltötte be. Tekintettel arra, hogy a nagyszaltnai római katolikus anyakönyvben az utolsó bejegyzés 1755-ből való, a mai Végleshután pedig 1786-ban jött létre önálló plébánia (ettől az évtől kezdve az anyakönyvek is fennmaradtak),¹⁶ nem tudjuk pontosan megállapítani az idősebb Michna Márton halálának időpontját. Valószínűleg 1756 – 1760 között hunyt el. Az üveghuta vezetését – árendáját valószínűleg legidősebb fia, Márton vette át utána, aki az 1760 – 1761. évi dikális összeírásban

¹³ Lásd a 6. sz. lábjegyzetet, valamint ZCM Szászpelsőc, esk., 13.

¹⁴ Ugyanott, ZCM, Szászpelsőc, esk., 13.

¹⁵ Lásd a 6. sz. lábjegyzetet, valamint Grenik, más nevén Cserny Jakab (Jakub Grenik, Čierny) elhalálozást 1725-ben 97 évesen, Sepietka Jakab (Jakub Sepietka) 1725-ben 80 évesen, Tuharszky György 1735-ben 100 évesen, Luzsan György 1740-ben 80 évesen, Vachala András 1748-ban 106 évesen.

¹⁶ Schematismus dioecesis Neosoliensis pro anno 1894. 39.

mint hutamester szerepel. Üvegkészítőként még Vozár Simon (Šimon Vozár) és Gyuris András (Ondrej Ďuriš) bukkan fel.¹⁷

Az üveghutát a véglesi uradalom keretében látták el nyersanyaggal (kvarccal), amit Michna Márton hutamester 1768. október 13-i, a zólyommiklósi hutamester, Bernard Hupka ellen emelt panasza is tanúsít, utóbbi ugyanis feltartóztatott egy neki kvarcot szállító szekeret.¹⁸ További, az üveghuta dolgozóira vonatkozó részleteket a nagyszalatnai lakók panaszaiból tudunk meg, melyekből kiderül, hogy *„nagyban akadályozzák őket, mert némelyek, név szerint Hudec, Párnicsan, Gyuris és mások Nagyszalatna és Kisszatna határában az erdőt teljesen tönkretették, és már egész mezőt vágtak maguknak. Nem tudjuk, kinek az engedélyével állították, hogy a dicsőséges uraság ezt megengedte nekik.”* A hutaiak kecskéket és birkákat neveltek, amelyeket önkényesen legeltettek, amiből szintén konfliktus keletkezett, mert amikor Necpal Tamás (Tomáš Necpal) elfogta a birkáikat és kecskéiket és az egyikre lesújtott, a hutaiak meg akarták őt ölni. *(„Amikor a nagy hegyen gyűjtött szénát, kioldották a fékjeit és leengedték a hegyen, ő egy tallérnyi kárt okozott nekik, ők semmit sem térítettek meg neki a hegyen okozott kárból.”)* Amikor a szalatnaiak védték az erdőket és a hegyi tanyákat, s megakadályozták, hogy a hutaiak kárt okozzanak nekik, *„azok úgy megverték őket, hogy sírtak, mint a gyerekek.”*¹⁹

A tereziánus urbárium összeállításakor Végleshutáról azt jegyezték fel, hogy Esterházy Miklós tulajdonában lévő kuriális település a véglesi várhoz tartozó területen. 1770. május 29-én a település előljárósága nevében Michna János, Gyuris András, és Tuharszky Ádám kijelentette *„Mi mindannyian zsellérek vagyunk a véglesi vár határában, részben az üveghuta mellett, részben a környező hegyekben élők, és nincsenek jogtalanul birtokolt földjeink vagy rétjeink, csak az uraság kegyéből valók vannak, s miként megállapodunk, egynémely földjét és rétjét használjuk.”*²⁰ Az üveghuta közelében feküdt a Kalina elnevezésű major is (1738), ahol szintén a huta munkásai éltek.

A Mária Terézia idején készített manufaktúra-összeírásban feljegyezték, hogy a véglesi üveghutában a már említettek dolgoztak, azaz a bérlő hutamester és két-három mester. Egy munkás naponta 100 darab, 50 dénár értékű másodrendű

¹⁷ ŠABB, Zólyom vármegye gyűjtemény (ZŽ) A XVIII., Concriptio dicalis r. 1760–1761, 1008/a. Dob.

¹⁸ ŠABB, PV gyűjtemény, Acta sedes Dominalis No 172, Lad. XI., Nem messze a mai Zólyommiklóstól található a Žabica nevű hely. Ez a kvarc népi neve, melyet itt bányásztak a helyi, később más üveggyárak számára is.

¹⁹ ŠABB, PV gyűjtemény, Nagyszalatna 1768. szeptember 30-án kelt urbárium, 19. Ladula XXV., 6. sz. doboz

²⁰ Ugyanott.

ablaküveg-táblát, vagy 70 jobb minőségű tudott készíteni, ez utóbbiak értéke 60 dénár. A táblaüvegen kívül az üveghutában üreges üveget, üvegeket és poharakat is készítettek. A termékeket a gyártás helyén vagy a szomszédos városokban értékesítették.²¹

1771 – 1772 között 28 család élt Végleshután. Felsoroljuk őket név szerint, hogy összehasonlíthassuk a XVIII. század első felével: Michna János (Ján Michna), Gyuris András (Ondrej Ďuriš) a bátyjával, Tuharszky Ádám (Adam Tuharsky), Vozár Márton (Martin Vozár), ifj. Tuharszky János (Ján Tuharsky ml.), Gyetvan Mátyás (Matej Detvan), Frenyó János (Ján Freňo), Tuharszky János (Ján Tuharsky), Muránszky Pál (Pavol Muránsky), Bironik János (Ján Bironik), Luzsnan János (Ján Lužnan), Vachala János (Ján Vachala), Birovnik András (Ján Vachala), Vachala András (Ondrej Vachala), Michna György (Juraj Michna), Pazderka János (Ján Pazderka) – zsellér, Parobek János (Ján Parobek) – vagyontalan, id. Lupták Márton (Martin Lupták st.) – özvegy, Poljak András (Ondrej Poljak), Kuchár Pál (Pavol Kuchár), Zsitnyák József (Jozef Žitnjak), Malinák Máté (Matej Malinak), Tucek Krisztián (Kristián Tucek), Zsitnyák István (Štefan Žitnjak), Moravcsik Mihály (Michal Moravčík), Tkácsik Márton (Martin Tkáčik), id. Tuharszky János (Ján Tuharsky st) és Michna Márton (Martin Michna) hutamester. Michna János és Márton a leggazdagabbak közé tartozott: rájuk a dica 7 2/3 részével azonos mértékű adót vetettek ki, illetve Tuharszky Ádám, aki a dica 6 1/3 részével azonos mértékű adót volt köteles fizetni.²²

Az 1773. augusztus 1-i dikális összeírás továbbra is Michna Mártont említi végleshutai hutamesterként, egyik fiával együtt. 6 szolgája és 1 szolgálólánya volt, 4 ökröt, 2 fejőstehenet, 1 lovat, 4 sertést tartott, 2 hold 4. föld-minőségi osztályba sorolt szántót és 2, a föld minőségének szempontjából a harmadosztályba sorolt rétet művelt meg.²³ Az üveghuta bérleti díjaként 50 aranyat fizetett az uradalomnak. Tulajdonában volt egy vasüst is, melyet hamuzsír előállítására használt.

A következő, 1774 – 1785 közötti időszakban továbbra is id. Michna Márton bérelte a véglesi üvegyárat. 1783-ban a bérleti díj 150 aranyra emelkedett. Az idősebb Michna Mártont 1785-ben említik utoljára az üveghuta bérlőjeként.

1786-ban az üveghutát id. Michna Pál, az előző bérlő öccse vette bérbe.²⁴ 1787. szeptember 1-i keltezéssel maradt fenn egy panasz a kisszalatnai Matuska Pál (Pavol Matuška) és Bedak nevű barátja ellen, hogy 40 kiló, hutába szánt, kész

²¹ GASPER, J.: id. m.

²² ŠABB, ZŽ, A, XVIII., 17. mappa, 109. sz. doboz

²³ Ugyanott, ZŽ, A, XVIII., Conscriptio dicalis, 1773–1848, kiegészítés számozatlan doboz

²⁴ Michna Pál Michna Márton és Francisci Pál harmadik fia volt, Nagyszalatnán keresztelték 1748. január 22-én, születési helye Végleshuta; idősebb bátyja János, aki a zólyommiklósi üveghuta bérlőjeként ismert.

kiégetett hamut erőszakkal elvettek tőle és Besztercebányára (Banská Bystrica) vitték eladni, aminek következtében kénytelen volt „kioltani a hutát“, miáltal 100 arany kára keletkezett.²⁵

A véglesi üveghutára vonatkozó utolsó hír Michna Pál 1791. október 16-án kelt jelentése, melyben azt írja, hogy még 1788-ban kötött kontraktust a dicsőséges urasággal, mely szerint 75 aranyat volt köteles fizetni az üveghuta bérléséért. Az uraság engedélyezte számára, hogy a szükséges fát is kivágja, mivel azonban „*abban az évben én nem maradtam a hutában arra a fára sem volt szükségem ahogyan a N[agyságos] uraságnak sem fizettem érte semmit azon okból hogy a fa ne vesszen ott kárba lévén számomra teljesen szükségtelen a N[agyságos] uraságnak átadom az árendám elengedéséért.*“

A fenti megállapítás alapján feltételezhetjük, hogy a véglesi üveghuta 1787-ben szüntette be végleg a tevékenységét, amikor az adóösszeírások is utoljára említik Michna Pál üvegyártót. A megszűnés okát egyértelműen abban kell keresni, hogy nem volt elegendő fa a közelben, illetve hogy a közeli zólyommiklósi üveghuta, mely ugyanahhoz az uradalomhoz tartozott, konkurenciát jelentett.

II. A zólyommiklósi üveghuta keletkezése

A Gyetva község területén található gazdag erdőségek szintén arra készítették a véglesi uradalom tulajdonosait, hogy hasznosításukkal gondolkodjanak. Tekintettel arra, hogy a véglesi üveghuta környékén található erdők meglehetősen megcsínylették a huta működését, az uradalom már 1759-ben a gyártás felszámolásán gondolkodott (tudjuk, hogy ez nem történt meg). Az uradalmi bizottság 1759. szeptember 11-én azt javasolta, hogy ehelyett a gyetvai vagy nagyócsai erdőkben építsenek új üveghutát, mely az uradalomnak évi 200 arany hasznot hajtana. Az építést a gyetvai-zólyomlipcsei határra tervezték.²⁶

a) Bernard Hupka

A megépítéséről szóló szerződést 1761. február 24-én kötötte meg Nagyszalatnyán a morvaországi Valašská Medřica településről való Bernard Hupka (másutt Hubka) hutamester és a véglesi uradalmat képviselő Libertiny Sámuel (Samuel Libertiny)

²⁵ ŠABB, PV gyűjtemény, Sedes dominalis 1787.

²⁶ ŠABB, PV gyűjtemény, Ladula, II. Sûbor písomností k Detvianskej Hute z r. 1761–1799. Zólyomlipcséhez kötődő iratok, pontosabban nem jelölt.

ügyvéd és Borsiczky (Borsicki?) János (Ján Boršický) provizor.²⁷ A szerződés első pontjában Bernard Hupka kötelezte magát arra, hogy a helyért, amelyen az uradalom saját költségén megépíti a hutát, évi 200 rénusforint bérleti díjat fog fizetni. A biztonság kedvéért még aznap letett a hivatalnok kezébe 12 dukát előleget. A szerződés második pontja kimondja, hogy fizetni csak akkor kezd, ha az üveghuta elkészül. A szerződés harmadik pontja arról szól, hogy a helyet, ahol kivágják az erdőt, megtisztíthatja-e magának és az állatai számára tanyának vagy rétnek, de úgy, hogy azért nem fizet semmit az uradalomnak. Abban az esetben, ha nem ezt nem teheti meg, az uradalom köteles lesz valamilyen rétet a rendelkezésére bocsátani. Az utolsó pont arról rendelkezik, hogy maga választja meg az üveghuta helyét úgy, hogy az uradalmat ne érje kár, és erre a Szentlélek eljövételének ünnepe (pünkösöd), azaz 1761. május 10. körül kerül majd sor.

Amint az a későbbi anyagokból kiderül (az új bérlő, Michna János általi átvételkor készült leltár), 1761-ben az uradalom valóban megépítette az új üveghutát. Az egyéb ügyeket Bernard Hupka intézte, aki ezzel egy időben feleségével, gyermekeivel és családjával más tagjaival együtt ideköltözött Morvaországból, aminek a költségét 700 aranyban határozta meg.²⁸ A kemencék építéséhez szükséges agyagot Poltárból (Poltár) hozatta - 180 pozsonyi mérőt (1 pozsonyi mérő = 120 liter). Mindegyikért 24 krajcárt fizetett, a szállításért és a poltári ásásért pedig 12 aranyat. Ez összesen 84 arany volt. Azt nem tudjuk, honnan hozatta azt a 14 kila fehér agyagot, amiért helyben 10 garast fizetett kilánként. A szállítás 14 aranyába került, ami azt jelenti, hogy Poltárnál távolabbról hozatta. Ez összesen 21 aranyba került. A táblaüveg gyártásához szükséges kemence megépítéséért 83 aranyat fizetett a morvaországi Martin Bortlnak. Az üvegolvasztó kemencét, amiért általában 24 aranyat kértek, maga építette meg. Az 5 hamuzsírőző kádért, szállítással együtt, 12 aranyat fizetett. A legnagyobb tétel az a két vasüst volt, melyeket Zólyomban vásárolt Streiberger Dávid szenátortól. A fuvarral együtt 160 aranyába kerültek. A kvarc felkutatásáért 6 aranyat és 48 krajcárt fizetett Fungács Jánosnak (Ján Fungáč). További 14 aranyba került az oda vezető út kiépítése. Egy kocsisín megépítése 20 aranyába került. A huta mellett „pajtát és kamrát” épített

²⁷ Ugyanott, PV gyűjtemény, írásos anyagok 1800-ig, feldolgozatlan anyagról van szó. Bernard Hupka a buchlovicei Ján Hupka fia volt. 1750. május 10-én Hutiskóban (ma Hutisko-Solanec) feleségül vette Verona Vojtkovát, Václav Vojtek ostrovi polgár lányát. František fiuk 1751. március 28-án született, Xaver 1752. június 23-án, Ján 1752. június 23-án, Veronika 1753. október 2-án, Františka 1754. november 2-án, Bernard 1756. június 8-án, Martin 1757. augusztus 17-én (meghalt 1757. október 22-én), Anna 1759. augusztus 4-én, Marina 1761. február 8-án. Az apa 1753-tól szerepel hutamesterként. - A feltárt genealógiai adatokért a csehországi Vsetíni Állami Járási Levéltár igazgatójának jár köszönet.

²⁸ Lásd a 23. sz. megjegyzést

46 aranyért, istállót az állatoknak 76 aranyért és egy másik csúrt 42 aranyért. A kvarcörlő melletti házacska 10 aranyába került, a régi kvarcörlőhöz épített pedig további 6 aranyba.

A konyha, a sütőkemence és a szoba falazásáért 36 aranyat adott a kőművesnek és segédjének. A divényi uradalomból 1000 db téglát hozatott 12 aranyért és 30 krajcárért. A pincét és az üveg tárolására szolgáló polcos kamrát lezáró ajtók és pántok, valamint a saját deszkáiból készített padlás összesen további 14 aranyába került. A lakószobai kályháért 10 aranyat adott. A föld és a kertek megműveléséért 500 aranyat adott, utolsó tételként pedig a 6 arany szerepelt, amit záráért és ajtóvasakért fizetett. A fenti részletességgel elszámolt költségek összesen 1888 aranyra és 18 krajcár-ra rúgtak. Bernard Hupka nyilatkozata szerint még egy sor apró dolgot nem számított bele.

Az üveghutában, ahogy a fentiekből is kiderül, már kezdettől fogva egyaránt gyártottak tábla- és üreges üveget. Az újonnan megépült üveghuta körül letelepülő első családok Morvaországból érkeztek. Ezt támasztja alá az 1763. július 25-én kelt jelentés, mely megállapítja, hogy Illésházy József broumovi és vsetíni birtokairól 1762–1763 között 14 jobbágycsalád szökött el a jobb élet reményében a véglesi uradalomban felépített új üveghutához, pontosabban a Zólyom vármegyében található gyetvai hutához. Hat család a közeli Nagyócsán is letelepedett.

Ezek az első telepések, akik megalapították a későbbi Zólyommiklóst. Neveik máig fennmaradtak itt, illetve a közelben.²⁹ Tekintettel arra, hogy korábban ezek a tények nem voltak ismeretesek, egyenként is felsoroljuk őket, mert még ha nem is az üveghuta munkásai voltak, munkájukkal hozzájárultak annak működéséhez (favágás és -fuvarozás, kvarcszállítás, üveg elszállítása és egyéb, az üveghuta környezetében szükséges munkák). A következő jobbágyzsellérekről van szó: Vydra György Flórián (Juraj Florian Vydra), Olsak János (Ján Olšak), Kret Jakab (Jakub Kret), Zbranka János (Ján Zbranka), Kortis Márton (Martin Kortiš), Zbranka János (Ján Zbranka), Franek György (Juraj Franek), Kret János (Ján Kret), Gula János (Ján Guľa), Gabera József (Jozef Gabera), Machala András (Ondrej Machala), Michalovszky Márton (Martin Michalovsky), Maruncsak (ma Maruncsiak) Márton (Martin Marunčák [Marunčiak]), Drapkova Márton (Martin Drapkova).

Az első üvegyári munkások családneveit a gyetvai anyakönyvből vettük, amelybe 1762-től jegyezték be a falu lakóit. A helyi pap „*huta nostra detvieni-sis*” néven említi az üveghutát, foglalkozásokat nem jegyzett fel, ezért az első üvegyári családok neveire csak az elszökött jobbágyok névsorának, illetve az anyakönyvben megjelenő új nevek összehasonlítása alapján következtethetünk. Az alábbiak tartoznak közéjük: Fungel János (Ján Fungel), Hilber József (Jozef Hilber), Macsek Mátyás (Matej Maček), Brno András (Ondrej Brno), Machá-

²⁹ ŠABB, ZŽ, A. XXIV. Varia acta congregationalia 1653–1849, doboz sz. 1030.

csek András (Ondrej Macháček), Gottfried Fridel (Gottfried Fridel), Valek János (Ján Valek), Melicher Findisch (Melicher Findisch), Gottfried Fridrich (Gottfried Fridrich), Kibissa András (Ondrej Kibissa), Horn János (Ján Horn), Stuler József (Jozef Stuler), Fridrich Stuhl (Fridrich Stuhl).³⁰

Hutamesterként konkrétan mindig csak Bernard Hupka szerepel, akinek Veronika nevű feleségétől 5 gyermeke született itt – Juraj 1763-ban, Rebeka 1764-ben, Kristian 1765-ben, Imrich 1767-ben, Magdaléna 1769-ben. A két utolsó gyermek egyéves korában meghalt. 1769. április 3-án a hutában halt meg Bernard fiuk is, aki még Morvaországban született.

A gyetvai üveghuta bérlése idején Bernard Hupka 1769. június 14-én szerződést kötött egy új huta megépítéséről a divényi uradalommal, melyet Fejérvataky perceptor képviselt. A hutát a mai Dolná Bzová település kataszteri területén található egykori Hrušnak pusztán kellett felépítenie.³¹ Ennek az üveghutának a felépítése és üzemeltetése szintén önálló figyelmet érdemel. Mivel azonban már a nógrádi üveghuták közé tartozik, nem foglalkozunk vele részletesen, bár sorsa összefügg Bernard Hubkával.

Mária Terézia úrbéri szabályzata előkészítésének idején, 1770. június 19-én Zólyommiklós előjárósága, élén Olsiak János (Ján Olšiak) bíróval (*loci decurione*) és három idősebb zsellérrel, Kurcsik Mártonnal, Franek Györggyel és Karlován Mártonnal (Martin Kurčík, Juraj Franek, Martin Karlovan) Gyetvában arról nyilatkozott, hogy sem úrbéri kötelezettségük, sem kontraktusuk nincs.³² „Mivel az üveghutát környező tiszta és elhagyatott uradalmi hegyekben élünk, híján a vagyonnak, ezért az uradalommal szemben semmilyen kötelezettségünk sincsen, csak az uraság szükséglete szerint néha üveget szállítunk a hutából az öt órányira lévő véglesi várba, bérleti díjat nem fizetünk.” Legelőjük van elég. Állataik nincsenek, tehát azokból sem származik hasznuk. Hogy a föld termékeny-e, avagy terméketlen, azt nem tudják, mert nem szántottak. Építéshez és fűtéshez szükséges fájuk volt elegendő, az uraság engedélyével ingyen. Pénzt keresni csak az üveghutában tudnak, ez az egyetlen megélhetési forrásuk. Kárként azt említik, hogy „ott, ahol élünk, miként már fentebb említettük, csak erdő, hegy és szikla van, úgyhogy sokáig megmarad a hó. Beszterce városától öt mérföldre vagyunk. Malomba három órányi távolságra járunk.” Nem voltak sem rétjeik, sem földjeik. Eddig semmilyen robotot nem végeztek. Nem volt mi után kilencedet fizetniük. Mivel semmilyen település sem volt itt, elhagyatott sem lehetett. A falu előjárósága kijelenti továbbá, hogy „örökös” jobbágyok lettek, „ha az uraság meg akarna minket tartani.”

³⁰ ŠABB, ZCM Gyetva.

³¹ SZVIRCSEK, 1982. 63.

³² ŠABB, PV gyűjtemény, Ladula XXV. Zólyommiklós urbáriuma.

Zólyommiklóson a tereziánus szabályozás időszakában összesen tizenhét zsellércsalád élt, ebből tizenegy a saját házában, hatnak pedig nem volt háza.

Az 1771 – 1772. hadiesztendőre érvényes dikális összeírás szerint Zólyommiklóson (a levéltári anyagokban mint Miklos Hutta, Miklósfalva szerepel, nevét a véglesi uradalom birtokosáról, Esterházy Miklósról kapta) 17 önálló zsellér került összeírásra: Olsiak János (Ján Olšiak), Kurcsik Márton (Martin Kurčik), Cservienka János (Ján Červienka), Kapecska János (Ján Kapečka), Spalek János – özvegy (Ján Špalek), Kortis Márton – nincstelen (*misserabilis*) (Martin Kortiš), Kapecska Márton (Martin Kapečka), Randisek Márton (Martin Randisek), Dibala (ma Gibala) Mihály (Michal Dibala (Gibala), Franek György (Juraj Franek), Michalovszky Márton (Martin Michalovsky), Kret Jakab (Jakub Kret), Zdechovan József (Jozef Zdechovan) özvegye, Karas József (Jozef Karas) özvegye, Kret János (Ján Kret), Lalik Ferenc (František Lalik), Gabera József (Jozef Gabera) özvegye, Maruncsiak Márton (Martin Marunčiak.) Saját lóval csak Lalik Ferenc rendelkezett. Kapecska Jánosnak kölcsönbe kapott lova volt, valamint egy fejőstehene. Egy másik fejőstehenet Franek György és Maruncsiak Márton tartott. Két zsellérnek volt egy-egy meddő tehene, Kret János négy birkát tartott, és összeírták három szekér szénáját és négy mérő búzáját is. Ötüknél írtak össze egy-egy mérő árpát. Mind-egyiküknél számba vettek azonban egy vagy két mérő zabot, csak Randisek Mártonnak volt öt mérő zabja. Ezek a tények világos képet festenek az itt élő lakosság szociális helyzetéről.³³ A legvagyonosabb Bernard Hupka hutamester volt, akinél 4 saját ökröt, 4 kölcsön lovat, 3 fejőstehenet, 16 birkát, 4 szekér szénát, 2 mérő árpát és 40 mérő zabot írtak össze. Az üveghuta munkásainak semmijük sem volt, ezért nem jelentek meg az összeírásban.

b) Michna Márton és fia, János

Mivel Bernard Hupka hutamester a XVIII. század hetvenes éveiben új üveghutát épített a divényi uradalom területén, ahová át is költözött, Esterházy Miklós új bérlőt keresett a gyetvai hutába. Tekintettel arra, hogy fa híján a véglesi huta „továbbá fenn már nem maradhat,“ jól jött az ottani bérlőnek, hogy átveheti Hupka után a hutát. Az üveghuta értékét felbecsülték, majd 1775. október 1-én átadták Michna Márton véglesi üvegkészítőnek és a fiának, Jánosnak évi 250 arany bérleti díjért, azzal a kikötéssel, hogy minden negyedévben befizet az uradalom kincstárába 62 aranyat és 50 dénárt – mindennemű kifogás nélkül.³⁴ Fát azokon a helyeken és olyan mennyiségben vághat, ahol és amennyit az uradalom meghatároz. Több irtványt nem alakíthat ki, csak azokat, amelyek értékét felbecsülik, s amelyek után évente 10 aranyat fizet az uradalomnak. 12 arany büntetés terhe

³³ ŠABB, ZŽ. A. XVIII. 17. mapa, Conscriptio diacalis I. Comitatus Zoliensis Capitaneus Detviensis, 1009. sz. doboz

³⁴ Ugyanott, PV gyűjtemény Acta sedes dominalis Ladula XI. 1775. év.

mellett megtiltották a bérlőnek és embereinek, hogy saját vagy idegen állatokat legeltessenek azokon az irtványokon, ahol uradalmi engedéllyel kivágják a fát, egészen addig, amíg a facsometék akkorára nem nőnek, hogy a legelő állatok már nem tesznek kárt bennük.

A Bernard Hupka által felépített és a szolgabíró által 335 aranyra becsült építményeket Michna Márton és János Bernard Hupkának tartozott kifizetni. Újabb építményeket csak az uradalom engedélyével építhetett, a bérleti idő lejártá után ezek költségei neki vagy utódainak kifizetésre kerülnek. 1776. február 9-én Bernard Hupka személyesen vett át Végles várában 467 aranyat és 30 krajcárt a huta egyéb kellékeiért, amivel azután végérvényesen kifizetésre került.

1778-ban Zólyommiklóson újra összeírtak minden zsellért, az életkorukat, ki honnan jött, melyik uradalomból, családi állapotukat, kinek hány fia volt, abból hány nő, illetve hány lányuk volt. A legérdekesebb az az oszlop, amibe azt kellett beírni, ki hány évvel korábban érkezett a hutába. A már említett első telepeseiken kívül, akik közül néhányan elmentek, azokat említjük most meg, akik az első összeírásban nem szerepeltek, de az itt eltöltött éveik alapján (15–16) ide tartoztak:³⁵ Ország Márton (Martin Orság), Kapecska János (Ján Kapečka), Spalek János (Ján Špalek), Palecsek György (Juraj Paleček), Machala Mátyás (Matej Machala), Machács Márton (Martin Macháč), Machala Márton (Martin Machala), Randísek Márton (Martin Randísek), Randísek István (Štefan Randísek), Plavucha Mihály (Mikuláš Plavucha), Drugda Mihály (Michal Drugda), Zdechovan János (Ján Zdechovan), Karas János (Ján Karas), Cservinka (ma Cservenka) János (Ján Červinka [Červenka].) Tizennégy évvel korábban, vagyis 1764-ben jött ide Pekár Mihály (Michal Pekár), Merka Márton (Martin Merka), az összeírás előtt tizenkét évvel pedig Kapecska Márton (Martin Kapečka), Vojencsak [ma Vojenciak] Márton (Martin Vojenčak (Vojenčiak)), Chovanec János (Ján Chovanec) és Kubis Márton (Martin Kubiš), s nyolc évvel korábban érkezett Skoda János (Ján Škoda), akit később Peterlének hívtak. 1782-ben Zólyommiklóson 185 házaspár és 146 nőtlen lakos élt, ebből ötvenen voltak zsellérek. Mindannyian a római katolikusok felekezetéhez tartoztak, templomba pedig Gyetvára jártak, ami télen komoly gondot jelentett.³⁶

Az üveghutát átvétele után az új bérlő fia, Michna János vezetése alatt működött, aki feleségével, fiával és lányával itt is élt. Négy ökröt, két tehenet, borjút, lovat tartott, és egy szolga is a rendelkezésére állt.³⁷ A nyolcvanas években a vagyona szépen gyarapodott, 59 juhot, 8 sertést, 2 ökröt, egy tehenet és borjat, valamint 2 lovat tartott. Az üveghuta bérleti díja 1781 – 1785 között 300 aranyra emelkedett. Az 1786-os évtől kezdve Michna Jánosról mint nemesről (*nobiles*) írnak. Ezt a

³⁵ Ugyanott, PV gyűjtemény Ladula XX.

³⁶ Ugyanott, ZŽ, A. XIX, Religionis acten 1691–1824, 1. mapa, 5. sz., 1013. sz. doboz

³⁷ Ugyanott, ZŽ, A. XVIII. Dikális konskripciók, 1773–1848, 997. sz. doboz.

rangot 1785-ben kapta, minden bizonnyal a végleshutai ipari termelés fejlesztésében és a település benépesítése terén szerzett érdemeiért. A konkrét indokokat azonban nem ismerjük.³⁸ A nemességgel együtt címet is kapott. Egy kehely látható rajta, amelyet két oldalról oroszlánok tartanak, fölötté korona látható, a kehely alsó részében pedig az I M kezdőbetűk (Joannes Michna).

1785-ben az egyház templom és parókia építését fontolgatja, mivel ekkor már Zólyommiklós már 590 lelket számlál. Kiválasztották a megfelelő helyet, és az itteni irtványok tulajdonosaival is megállapodtak, s rendezték a tulajdonviszonyokat.³⁹

A megszünt üveghuták történetének feltárásakor ma már gyakran problémát jelent annak feltárása, hol is állt konkrétan a huta. Ez a helyzet a mai Zólyommiklós (Detvianska Huta) település esetében is. Wáczy Miklós ügyvéd 1787. április 24-én jelentést írt a zólyommiklói erdők állapotáról, és ennek köszönhetően tudjuk, hogy az itteni üveghuta 1761-ben épült (amit az eddigi kutatások megerősítettek) és a falu közepén található (*in medio possessionis existens officina vitraria*), Gyetvától három óránnyira.⁴⁰ E jelentés alapján készítette el a Helytartótanácsnak szóló jelentését Zólyom vármegye alispánja, Radvánszky János is, aki megállapítja, hogy az üveghuta környéki erdőkről hét éve gondoskodik az erdész a meghatározott előírások alapján. A jelentés idején 41 zsellér és 37 alzsellér élt itt. Megélhetésük biztosítása érdekében az uradalom engedélyezte számukra, hogy ezen a terméketlen terepen erdőt irtsanak, hiszen a vármegye kincstárába évente 148 aranyat és 12 krajcárt fizettek.⁴¹

A véglesi uradalom felügyelője, Nándory M. és Michna János 1788. április 2-án írta alá Nagyszaltnán a megújított bérleti szerződést, mely megállapítja, hogy a kijelölt bérlő 1788. április 1-től 4 esztendőre bérbe veszi az üveghutát oly módon, hogy az uradalomnak évi 510 aranyat fizet negyedéves részletekben. Ezért az összegért használatába adták a Šolnansko (ma Štoliansko) és Hutnícka elnevezésű réteket, valamint az általa eddig használt szántókat. Ezen kívül engedélyezték neki, hogy cselédei, valamint a falu számára húst „tartson“, a segédek számára sört szállítson az uradalmi sörgyárból, melyet az uradalom ugyanolyan áron ad el neki, mint másoknak. Az uradalom ezenkívül kötelezettséget vállalt arra, hogy a megállapított 510 aranyon túlmenően minden évben leszállíttat a hutához 500 ölnyi fát, amit azonban saját költségére kell kivágnia ott, ahol az uradalom kijelöli.

³⁸ Ugyanott, ZŽ, Bernard Hupka 1792. évi nemesi rang iránti kérelmében megemlíti két üvegyári település – Zólyommiklós és Bzová – megalapításához kapcsolódó érdemeit, mely településeket benépesítette és felvirágoztatta, miáltal az egyes vármegyék hasznára váltak. Lásd ZŽ, Kongregációs iratok, Theca D, 139. mappa, 62. sz. irat

³⁹ ŠABB, ZŽ, Kongregációs iratok. Theca D. 82. sz. mappa, 18. sz. irat.

⁴⁰ ŠABB, PV gyűjtemény, Sedes Dominalis Anno 1787 Ladula VIII.

⁴¹ TAGÁNYI, 1896. 531–532.

A szerződés további részében az uradalom kifejezetten megtiltja a bérlőnek, hogy legeltessen vagy erdőt irtson azokon a helyeken, ahol a huta számára faki-termelés zajlik majd. Büntetés terhe mellett tilos volt számára bort és pálinkát mérni a cselédségnek és a segédeknek. Saját céljaira azonban tarthatott otthon bort. Ügyelnie kellett arra, hogy se otthon, se az erdőkben ne keletkezzen tűzkár. A szerződés záró részében Michna János kötelezettséget vállalt arra, hogy a szerződés rendelkezéseit betartja és az 510 aranyat a meghatározott határidőkre befizeti.⁴²

Itt kell megjegyeznünk, hogy Michna János a gyetvai üveghuta bérlésével egy időben a rimaráhói (Hrachovo) uradalommal is bérleti szerződést kötött, melynek területén szintén működött egy üveghuta azokkal az üvegtészítőkkel, akiket Michna hozott Zólyom vármegyéből.⁴³

A bérleti jogviszony megszűnésekor (1792-ben) a gyetvai üveghuta bérleti szerződését ismét Michna Jánossal kötötték meg. 1792. június 25-én az Esterházy Antal herceg képviseletében eljáró Majerszky Antal véglesi uradalmi hivatalnok írt 1792. július 1-től 1794 végéig tartó bérleti szerződést olyképpen, hogy bérlő évi 330 aranyat fizet bérleti díjként az uradalomnak, negyedéves részletekben. A szerződés többi pontja megegyezik az 1788. évben megkötött szerződéssel. Anynyi változott, hogy a kivágott fát a saját költségére kellett a hutához szállítania. A bérleti szerződés megkötésekor az üveghuta és a hozzá tartozó épületek értékét úgy határozták meg, ahogyan az az 1788. évi kontraktusban szerepelt. A huta és a hozzá tartozó épületek összértéke 268 arany és 55 dénár volt. Ezt az összeget kellett volna Michna Jánosnak kifizetni, ő azonban az előző évek bérleti díjával tartozott az uradalomnak, ezért az említett kifizetésre csak az adósság törlesztése után kerülhet sor. A bérleti szerződést 1792. szeptember 13-án ratifikálta Léván

⁴² ŠABB, PV gyűjtemény, Sedes Dominales Anno 1788 Ladula VIII.

⁴³ ŽILÁK, 1993. 90–91.

Michna Jánosnak volt egy András nevű fia, aki 1787. február 1-én Rimaráhón mint gyetvai Andreas Michnay (Michna János fiáról van szó) feleségül vette a rimavarbóci (Vrbovce) evangélikus, kismemesi származású lányt, Pelargus Zsuzsannát. Mária nevű első gyermekük Zólyommiklóson született 1788. augusztus 13-án. További három gyermekük, János, Johanna és Mária már Rimavarbócon látta meg a napvilágot, ahol apjukat 1792-ben s 1801-ben is kohászként említik. Nyilván ő vezette az üveggyárat a Kociská-völgyben (?) az apja helyett. A második fiú, Ferenc, szintén Zólyommiklóson jött világra 1778. szeptember 1-én, Michna János és Loderer Anna gyermekeként; nővére, Michna Zsuzsanna 18 évesen, 1792. február 5-én ment feleségül Zólyommiklóson a sziklai üveghuta bérlőjéhez, Stuller Ignáchoz, az ő házasságukból nem született gyermek. Lásd ZCM, Rimaráhó róm.kat. és Zólyommiklós; Kishonti kerület gyűjtemény (MHD), büntetőjogi iratok 1801-ből, 92 sz. doboz, továbbá MHD Kongregációs iratok 1791-ből, lelt. sz. 73, 181-182 sz. irat, 24. sz. doboz, valamint MHD lelt. sz. 75, 203. sz. irat, 31 sz. doboz, Michna András Kezegei hutás.

(Levice) Nándory M. azzal a függelékkal, hogy a juhok és kecskék után tizedet köteles fizetni az uradalomnak. Büntetés terhe mellett tilos volt hamut eladnia, vagy kész hamuzsirt Zólyommiklós területéről vagy idegen érdeklődőknek.⁴⁴ 1794. szeptember 10-én Michna János eltemette feleségét Annát, aki 53 évet élt.⁴⁵

Holec Károly (Karol Holec) 1795. szeptember 17-én kelt vármegyei jelentésében, mely a Zólyom vármegye véglesi kerületében található üzemek számával és minőségével foglalkozott, az alábbiak szerepelnek:⁴⁶ Végles vára alatt a Pstruša nevű pusztaságban (plaga) vaskohó (malleatura ferri) állt, Zólyommiklóson pedig üveggészítő műhely volt, mindkettő Esterházy Antal herceg tulajdonában. Az üveghuta egy év alatt 807 ½ mázsa nyersanyagot használt fel, ebből 500 mázsa kvarcot, egy mázsa kvarc ára pedig egy arany volt, ami 500 aranyat jelentett. Az üvegyártás elengedhetetlen nyersanyaga volt a szalajka (hamuzsír), melyből évente 200 mázsát használtak fel, mázsáját 7 arannyal számolva ez további 1400 arany, 3 mázsa barnakő – piroluzit, ami tulajdonképpen mangánérc, MnO_2 ; ennek mázsája 20 aranyba került, azaz összesen 60 arany, két mázsa arzén, szintén 20 arany mázsája, összesen 40 arany, 2 ½ mázsa szódát (sale nitri) 81 arany és 15 krajcár áron, valamint 100 mázsa mész, mázsája 1 aranyért és 12 krajcárért, összesen tehát 120 arany. Az év során a huta elhasznált 450 mérő hamut (*cineribus ordinis*), melyből hamuzsirt állított elő 120 arany értékben. Ez mindösszesen 2 321 arany és 15 krajcár volt.

Az üvegyártás alapvető nyersanyagai, a kvarc és a hamuzsír hazai forrásokból származtak. A mangánércet Besztercebányán vásárolták. Azt Szászországban bányászták és Morvaországból hozták be. Az arzént szintén besztercebányai kohóból vásárolták. Közismert, hogy azt Tajótól (Tajov) nem messze bányászták. A meszet közvetlenül Zólyom vagy Nógrád vármegyében szerezték be, a hamu az uradalom területéről származott. A késztermékeket a királyság egész területén, valamint Galíciában értékesítették. Egy év alatt 3000 arany értékű üveg készült. A vármegye engedélyezte ennek a mennyiségnek a piaci értékesítését. Az említett értékű üveget 4 idegen segéd és 2 hazai segéd, valamint 2 hazai tanonc állította elő. A gyártást tehát 8 üveggészítő végezte. A kimutatásban végül arról is szó esik, mi növelné az üveghuta termelékenységét, s mi segítené elő a fejlődését. Hasznos volna például, ha a fát közelebbről hoznák. Azt is ajánlották, hogy „*ha Szászországból származó mangánércet használnának, amit nehéz beszerezni,*

⁴⁴ Lásd a 23. sz. lábjegyzetet.

⁴⁵ ŠABB, ZCM, Zólyommiklós, mb. Michna János első felesége halála után ismeretlen helyen feleségül vette Zsófiát, akinek a családnevét nem ismerjük. 1796. január 6-án Zólyommiklóson megszületett István Imre nevű fiuk, aki 1796. január 26-án váratlanul meghalt. Második gyermekük már Végleshután született 1797. július 6-án, Mária – Anna névre keresztelték. 1800. június 7-én ő is meghalt.

⁴⁶ ŠABB, ZŽ, Kongregációs iratok Theca B. 84. sz. mappa, 155/1793. sz.

az üveg tisztább lenne.“ Ebből a jelentésből tudható, hogy a gyetvai üveghuta voltaképpen kicsi üvegyár volt.

1795. január 1-től a Michna Jánossal kötött bérleti szerződést további két évre meghosszabbították, ugyanolyan feltételekkel, mint a korábbi szerződésben. A bérbeadó hangsúlyozta, hogy az üveghuta lakó- és melléképületei nagyon „nyomorúságos állapotban“ vannak. Egy esetleges tűz miatt a huta le is éghet, ezért az uradalom köteles „mindent tökéletes állapotba hozni.“⁴⁷ 1795 májusában Zólyommiklóson 56 házat tartanak nyilván, melyekben 500 ember élt. Michna János a huta rossz állapotára panaszkodott, ugyanis egy tűzvész következtében jelentősen megrongálódott, vagyis a hutamester baljós sejtelve beigazolódott.⁴⁸ A nagybiccei Felügyelőség is tanúsította ezt a tényt, amikor 1797-ben siralmasnak értékelte az üveghuta állapotát (*ganc baufällig*). Az üveghutát újra fel kellene építeni vagy át lehet helyezni máshová.⁴⁹

1797-ben a hutában továbbra is 8 segéd dolgozott: Gottfried Fridrich, Anton Pilz táblakészítő, Stuler József (Jozef Stuler), Harazin Ferenc (František Harazin), Gembicky Márton (Martin Gembický), Augustin Windisch, Eigler Bertalan (Bartolomej Eigler), Václav Holzer és Valek Jakab (Jakub Valek) – „hamus“ (*cinerarius*).⁵⁰ Ezek a segédek a táblaüvegen kívül üveg használati tárgyakat és csiszolt üveget – vázákat is készítettek, de nem olyan jó minőségben, mint egykor Bernard Hupka.⁵¹ A hutamestert és segédeit hadiadó megfizetésére is kötelezték, ami 1797-ben 3 arany volt. A közeli sziklai (Sihla) császári és királyi üveghuta 4 aranyat és 30 krajcárt fizetett, azaz nagyobb létszámmal működött.⁵²

1797 folyamán Michna János elállt az üveghuta bérlésétől és Végleshutára költözött, ahol érdemes üveggkészítő mesterként emlékeztek rá (*emeritus officinae vitr. magister*).⁵³

c) Václav Holzer – az üvegyártás vége

1797. április 4-én Michna Jánost követve a már említett, német nemzetiségű Václav Holzer⁵⁴ lett az üveghuta új bérlője. A bérleti szerződést 333 arany éves bérleti díj fejében Esterházy Miklós uradalmának hivatalnoka, Majerszky Antal kötötte meg vele Zólyommiklóson három évre a korábbi kontraktusokból már ismert

⁴⁷ Lásd a 41. sz. lábjegyzetet.

⁴⁸ ŠABB, PV gyűjtemény Sedes Dominalis, Ladula VII., 1039/1795. sz. irat.

⁴⁹ Ugyanott, nabybiccei felügyelőség gyűjteménye (IB), 2/1797 sz. irat, 2. sz. doboz.

⁵⁰ ŠABB, PV gyűjtemény, Sedes Dominalis Ladula VI., 1798, 262. sz. irat.

⁵¹ Ugyanott, Ladula XXI, 1073. sz. irat.

⁵² Ugyanott, ZŽ, A. XIII., 9. sz. mappa, 54. sz. irat, 794. sz. doboz.

⁵³ Ugyanott, PV gyűjtemény, Iratok 1800-ig, az 1798. évi házösszeírásban az áll róla, hogy lemondott a huta bérléséről és újra visszatért.

⁵⁴ A Václav keresztnév a Vencel cseh megfelelője. – *A fordító jegyzete.*

feltételekkel.⁵⁵ Tekintettel arra, hogy az új bérlőnek nem volt pénze, még aznap kezességet vállalt Zólyommiklós bírása, Spalek János (Ján Špalek), a falusi esküdtekkel: Randísek Jánossal (Ján Randísek), Krepuska Jánossal (Ján Krepuška), Drugda Jánossal (Ján Drugda), Václavík Mihállyal (Michal Václavík), Plavucha Mihállyal (Michal Plavucha), Krivacska Györggyel (Juraj Krivačka) és Kurcsík Györggyel (Juraj Kurčík) együtt. A kezesség azt jelentette, hogy a szerződés rendelkezései értelmében segítenek kifizetni az uradalom előírásai szerinti kauciót. Érthető, hogy érdekük fűződött a huta fennmaradásához, mert „*életünk megkönynyítésére*“ szolgált. Kötelezték magukat arra, hogy ha Holzer nem fizeti meg a megadott határidőkre az évi 330 arany bérleti díjat, akkor ők kifizetik.⁵⁶ Ezzel egyidejűleg Michna János, a huta dolgozóinak közössége és Zólyommiklós többi lakója kölcsönösen elszámolt egymással.⁵⁷

Václav Holzer vezetése alatt tovább működött a huta a következő 3 évben. Érkezik két új üveggészítő, Schmidt Ferenc (František [Franz?] Schmidt) – csiszoló, és Meregya Márton (Martin Mereda) – öntő. A munkások nyolc házban laktak, amelyeket a hutamesteréhez hasonlóan az uradalom építtetett. Erről tanúskodik egy keltezés nélküli térkép, mely a határvonalakat jelöli ki az Ipoly csúcsától Čierne Blato-ig, a véglesi uradalom és a szomszédos uradalmak között. Házanként évi 3 arany adót kellett fizetni az uradalomnak. Saját háza csak Folk Jánosnak volt. 1797-ben Zólyommiklóson 60 ház állt a hegyi tanyákon szétszórva. Az üveghuta dolgozói itt csak a lakosság töredékét alkották. Ezért a községi pecséten is egy csoroszlya, ekevas és a közéjük illesztett három gabonakalász látható, egyetlen motívum sem utal az üvegyártásra.⁵⁸

A házak összeírása alapján úgy tűnhet, hogy a huta a XIX. század elején is üzemelt, mert a jegyzékben még 1803-ban is üveggészítők szerepelnek. A zólyommiklósi lakosok 1804. március 27-én kelt jegyzékében 70 ház és 9 üveggészítő háza szerepel. A hutamester házába új mestert jegyeztek be, Rubert Károly (Karol Rubert) néven. Az újonnan megjelenő nevek: Perger Fábían (Fabian) – segéd és František Jiřík⁵⁹ – öntő.⁶⁰

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a zólyommiklósi üvegyártás 1801-ben szűnt meg végérvényesen. A fiatalabb üvegyári munkások átköltöztek az új herencsvölgyi üvegyárba, az idősebbek azonban Zólyommiklóson maradtak, ahol az

⁵⁵ Lásd a 41. sz. lábjegyzetet.

⁵⁶ ŠABB, PV gyűjtemény, Iratok 1800-tól.

⁵⁷ Ugyanott, PV gyűjtemény, Acta Sedes Dominalis, Ladula XVI, 1068. sz. irat

⁵⁸ ŠABB, ZŽ, Adminisztratív iratok, lelt. sz. 304, VI. D. 1855, 51. sz. doboz. A fennmarad térképen, nem messze a Vrch Dobroč (-hegy) helytől Nógrád vármegye határánál, a Glas Hüte elnevezés alatt 13 ház rajza látható. ZŽ térképek, 49. sz.

⁵⁹ A név írásmódja alapján cseh volt. – *A fordító jegyzete.*

⁶⁰ Lásd az 52. sz. lábjegyzetet.

anyakönyvi bejegyzésekben későbbi haláluk időpontjai szerepelnek. A véglesi uradalom vizitációs jegyzőkönyvében Zólyommiklós kapcsán 1806 júliusában már csak az szerepel, hogy valaha prosperáló üveggyár működött itt, amely romokban áll és üres.⁶¹

(Fordította: G. Kovács László)

IRODALOMJEGYZÉK

- Đurková 1993. Đurková, M.: Sídľiskové pomery na Vígľašskom panstve do začiatku 16. storočia (Települési viszonyok a véglesi uradalomban a XVI. század elejétől). In: Historický časopis (Történelmi Folyóirat), 41. évf., 1.sz., 1993
- Gasper 1985. Gasper, J.: Sklárne Slovenského Rudohoria a blízkeho Podjavoria (A Szlovák-érchegység és a közeli Podjavorie üveggyárjai). In: Gemerské vlastivedné štúdie (Gömöri honismereti tanulmányok) 3, Rimavská Sobota, 1985
- Haiczl 1933. Haiczl, K.: Léva története a XVII. század végéig. Léva, 1933
- Otruba 1969. Otruba, Š.: Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch (Besztercebányai Állami Levéltár. Levéltári gűjtemények kalauza) II. Slovenská archívna správa Bratislava, 1969
- Szvircecsek 1982. Szvircecsek, F.: Üveghuták, üveggyárak Nógrád megyében. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VIII. Salgótarján, 1982
- Tagányi 1989. Tagányi, K.: Magyar erdészeti oklevéltár II. kötet, 1743–1807, Budapest, 1896
- Žilák 1993. Žilák, J.: Na margo vzniku a činnosti zaniknutých malohontských sklární (A megszűnt kishonti üveggyárak keletkezésének és működésének margójára). In: Obzor Gemera – Malohontu (Gömör-kishonti láthatár) 1993. 2. sz.

⁶¹ ŠABB, PV gűjtemény, Ladula XXIX., 2491/1807. sz. Irat

Ján Žilák:

**Die Glasfabriken in der Domäne von Víglaš bis zum Ende
des 18. Jahrhunderts**

Auf dem Gebiet des historischen Komitates Zólyom/Altsohl produzierten etliche Fabriken in der Vergangenheit Glas. Von denen befasst sich ein eigenes Kapitel mit den Glasfabriken der Herrschaft von Víglaš (ungarisch Végles), die seit mehr als 200 Jahren auf dessen Gebieten aktiv waren. Die älteste von ihnen war die Glashütte, die auf der Katasterkarte der heutigen Glashütte von Víglaš stand. Ihr Schicksal können wir seit dem 17.-ten Jahrhundert verfolgen. Während ihrer aktiven Zeit können wir etliche Generationen des Michna-Geschlechts antreffen, die im Grunde genommen bis zu ihrer Auflösung – deren Grund der Mangel an Brennholz war – die Mieter der Glashütte waren. Paralell zu dieser Glashütte wurde eine weitere in Betrieb genommen, die 1761 im Wald von Gyetva von einem mährischen Glasmeister, Bernard Hupka erbaut wurde. Diese Glasfabrik produzierte sowohl Hohlglas als auch Flachglas. Heutzutage weisen nur noch die Namen auf die einstige Glasproduktion hin, von der nur wenige wissen, dass sie mit der ewigen Schönheit des Rein- und Buntglases zusammenhing. Am Anfang des 19.-ten Jahrhunderts begann im Herencs-Tal ein neues Kapitel in der Geschichte der Glasproduktion. Die hier entstandene Fabrik wurde nach anfänglichen Schwierigkeiten von der Perger-Familie gepachtet, die während der 40-jährigen ununterbrochenen Pachtzeit die Glasproduktion auf höchstem Niveau betrieb. Sie sorgten 1824 für die Entstehung eines Tochterunternehmens in Szalánc, das in der Fachliteratur als Szkaliszko-er (?) Glasfabrik bekannt ist. In der Fabrik im Herencs-Tal wurde sowohl Hohl- als auch Flachglas, im Tochterunternehmen von Szalánc wurde hingegen in den späteren Jahren nur Flachglas produziert. Die Produkte wurden über eine zentrale Lagerstätte in Pest über den ungarischen Grenzen hinaus vermarktet, wie zum Beispiel in der Türkei, in Serbien und natürlich auch in Österreich, in Eisenstadt, im Zentrum der Eszterházy-Domäne. Die hiesigen Glasfabriken produzierten mit Gewinn, dank der reichen und qualitativ hochwertigen Quarzvorkommen, der Wasserenergie und nicht zuletzt dank des billigen Brennholzes. Um die Bedürfnisse der Glasfabrik und des Dampfsägewerkes zufriedenzustellen prägten die Besitzer eigene Münzen, eine Tatsache, dass neben dem Glas ein weiteres Argument für die Existenz der Glasfabriken bestätigte. Die Flachglasfabrik von Szkaliszko stellte ihre Produktion im Jahre 1890 ein. Die größere und modernere Fabrik im Herencs-Tal wurde erst 1914 geschlossen. Die Versuche, die Produktion im ersten Weltkrieg und in der nachfolgenden Zeit neu zu eröffnen, erwiesen sich als unerfolgreich.

Glass Manufactures in the Viglas Estate until the End of the 18th Century
By Ján Žilák

On the territory of the one time Zvolen County in the past a number of glass manufactures made products. From among them the Viglas estate manufactures represent a separate chapter, which have worked on the area for more than 200 years.

The oldest among them is the glasshouse which was marked on the cadastre map of today's Viglas Huta. Its history can be traced from the end of the 17th century. During its operation several generations of the Michna-kinship can be identified leasing it practically until closing down caused by lack of firewood. Parallely with it, in 1761 on the area of the estate a glass manufacture began operation in the forest of Detva built by the glassmaker Bernard Hupka from Moravia producing hollow and sheet glassware. Nowadays the reminders of the past of glass production are only place names known only to few people their connection with the eternal beauty of clear and colour glass.

At the beginning of the 19th century in Hrinova a new chapter in the history of glassmaking started. The newly built glassworks after initial difficulties became leased by the Perger family, who during the 40 years of lease operated it at a high standard. In Slanec they provided the establishing of a branch in 1824, which is known in literature as Skalisko Glassworks. While the Hrinova glass manufacture took part in the production of hollow and sheet glass products, the Slanec plant specialized in sheet glass making in later years.

Via the central storehouse in Pest the products were transported outside the borders of Hungary like Turkey, Serbia and of course to Austria, Eisenstadt where the Eszterházy estate centre was. The production of the glass manufactures here brought profits thanks to rich and good quality quartz, water power and cheap firewood. To provide the needs of the glass manufacture and the steam sawmill, the owners of the Viglas estate coined their own money which besides glass were further reasons for the existence of local glass manufactures. The Skalisko sheet glass factory closed down in 1890. The bigger and more modern Hrinova factory stopped production in the beginning of 1914. The intention to restart production was not successful during World War 1 and the following period.

A SZÁDVÁRI URADALOM LENGYEL (GÓRÁL) TELEPESEI A HERCEG ESTERHÁZYAK ÉS A GRÓF ANDRÁSSYAK FÖLDESURASÁGA ALATT

RÉMIÁS TIBOR

A herceg Esterházy hitbizomány első volt közel két évszázadon át (a 18–19. sz. folyamán) a magyarországi nagybirtokok között, egyrészt az uradalmak számát (29), másrészt kiterjedését (közel 1 millió holdnyi, a grófi ág birtokaival egyetemben) tekintve is. Aszép számú domíniumokat (uradalmakat) nemes egyszerűséggel felső- és alsó uradalmakra osztották. A 14 felső uradalom Kismarton központtal szerveződött. A 15 alsó domínium a Lévai kerületbe (benne 9 uradalommal) és az Ozorai kerületbe (benne 6 uradalommal) tagolódott. Kutatásunk a szádvári uradalomra (benne Torna vármegye 14 falujával) fókuszál, amely az alsó uradalmak Lévai kerületében foglalta el szervezeti helyét, mellesleg ide tartozott a nógrádi bujáki domínium is.

A szádvári uradalom falvai közül a *derenki lengyel lakosság története* több szempontból is egyedi. Egyrészt a trianoni Magyarország egyetlen górál (hegyi népek) lengyelek által lakott falva volt (1717-től 1943-ig). Másrészt azon kevés „hűség falvak” egyike, amely a trianoni határmódosítást úgy harcolta ki, hogy a megfelezett falu dűlői 95%-ban mégis a magyarországi közigazgatási területeken maradtak. Harmadrészt természeti szépségében gazdag vadállománya és vadászati frekvenciája miatt a falu teljes lakosságát Horthy Miklós kormányzónk széttelepítette (8 borsodi pusztahelyre illetve faluba 1936 és 1943 között). Negyedrészt ennyi múltbéli megpróbáltatás és vándorlás után még mára is akad e összetartó közösségben kb. két tucatnyi leszármazott, aki őrzi, beszéli a derenkiek 18. századi archaikus górál lengyel nyelvét, a lengyelországi nyelvészek csodálatára. A továbbiakban betekintést tudok adni a szádvári uradalom történeti kutatásai révén szépen kirajzolódó derenki górál népcsoport történetébe. Lássuk a főbb kutatási eredményeket!

A kutatás célja és módszerei

Ewa Krasieńska és Ryszard Kantor, lengyel néprajzkutatók elkészítették *Derenk és Istvánmajor* (ahová a derenkiek 1943-ban a legnagyobb létszámban áttelepültek) *néprajzi színtézisét*, amely a miskolci Herman Ottó Múzeum gondozásában 1988-ban napvilágot látott magyar nyelven, de az alapkutatásukat bővebben két

kötetben Krakkóban lengyel nyelven már 1981-ben kiadták. Közel 30 évet váratott magára Derenk történetének szisztematikus összefoglalása.

Mi az, ami e magyarországi lengyel telepés falu történetének megírását fontossá teszi? *Derenk*, ez az északkelet-magyarországi, egykor Torna vármegyei kisközség lakossága az 1711-ben dúló nagy országos pestisjárvány következtében elpusztult. *Derenk lakossága 1711-ig magyar volt*. A pestisjárvány után, 1715-ben Derenk lakatlanul állott, mint curiális község. A herceg Esterházyak (a falu ekkor a herceg Esterházyak szádvári uradalmának jászága volt) az üresen maradt faluba *podhalei és szepességi górálokat* telepítettek, de az adókedvezmény kihirdetése okán jöttek azok maguktól is. Így az 1717 és 1720 között érkező családok – akár *szervezett telepítés* formájában, akár *spontán településsel* érkeztek – egyértelműen *lengyelországi elszármazottak* voltak. A megtelepült dolgos nép a sovány és kevés föld művelése mellett a környező gazdag erdőségekben szénégetéssel és fakitermeléssel foglalkozott.

Derenknél olvashatjuk az alábbi Torna Vármegyei jegyzőkönyvi bejegyzést: „Anno 1717 per Polonos advenas inpopulatum.” A lengyel telepések megjelenéséről Bél Mátyás az 1730-as években is hasonlóképpen írt: „Polonis noviter impopolata.”

A 18. századi *derenki lengyelség a legrégebb magyarországi nemzetiségek egyike, amely évszázadokon át, közel 300 éve őrzi kultúráját, 18. századi archaikus nyelvét és etnikai tudatát*. A zárt közösségű lengyel etnikum megszokott életében, hétköznapijaiban 1943-ban újabb gyökeres változás állt be. Horthy Miklós kormányzó pontosan itt, a Derenk melletti erdőben kívánt egy összefüggő vadászterületet kialakítani, tudván és gyakorta megtapasztalván, hogy a vidék vadban fölöttébb gazdag, amely az orvvadász hírében álló derenkiek figyelmét sem kerülte el.

Az 1936 és 1943 között zajló *széttelepítés* a derenki lengyeleket ugyan jobb anyagi körülményekhez juttatták a gazdagabb terméshozamú földekkel, de egyúttal az *együvé tartozás szétzilálását* is magával hozta a szülőfalu elhagyása. Az ősi derenki lakosság szétfröccsent, a lebontott házakat és a falu templomát is a II. világháború kellős közepén célfuvarban, teherautókon és vasúton szállították: *Emőd-Istvánmajorba* (50 családot), *Ládbesenyő-Andrástanyára* (20 családot), *Sajószentpéterre* (közel 20 családot), *Büdöskútpusztára* (10 családot) és még *Emödre, Szendrőbe, Cseh-Szlovákiába, stb.*

Derenk *belterületén 1939-ben 80 lakóház állt, ma a romfalut* a természet visszahódította, itt-ott a házalapok földbuckái még felismerhetők, sőt még az évente megrendezett búcsúra idelátogató derenki leszármazottak pontosan meg tudják mutatni az ősök szülőházának helyét.

Ezen előadás megtartásával is célunk, hogy *a település fizikális megszüntetése ne jelentse a derenki lengyel telepések évszázados múltjának elfeledését, elvesztését.*

**Historiográfia, a szádvári uradalom
lengyel (górál) telepeseinek kutatástörténete**

Az 1980-as évek közepéig mintegy *tucatnyira* szaporodott azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek az egykori Torna vármegyei lengyel településű kis falu, Derenk lakóinak etnikai és nyelvi hovatartozásával, tárgyi és szellemi kultúrájával, történetével és életmódjának alakulásával foglalkoztak. *Mára ez a félszázat is megközelíti.*

Ebben a fejezetben a Derenkről szóló tudományos irodalom valamint a napi sajtóban megjelenő cikkek kerülnek bemutatásra. Természetesen a lengyel telepes falu szétköltöztetése után született írásokról esik szó, mert az azt megelőző időszakból csupán urbáriumok, conscriptiok, illetve a falu gazdasági leírásai maradtak fenn levéltári anyagként.

Az írásokkal kapcsolatban olyan kérdések merülnek fel, hogy milyen szándékkal közeledtek a szerzők a választott témához, *miért éppen Derenk lett a kutatás vagy egyéb írásmű tárgya*, és milyen új információval, szemlélettel gazdagítja a Derenkről szóló irodalmat. A tudományos kutatások eredményeiről szóló beszámolókat objektivitásuk miatt nem lehetne megvádolni azzal, hogy megkonstruált képet kívánnak mutatni a faluról. Ez nincs is így. Legalábbis nem tekinthető ez a tevékenység tudatosnak és szándékosnak, de azért, hogy a kutatók *bebizonyították, ez a falu lengyel eredetű*, és kijelentették, *szenzáció számba megy, hogy a falu képes volt idáig megőrizni egy archaikus 18. század eleji lengyel nyelvet*, egyértelműen beavatkoztak a közösség identitástudatába. Ugyan nem volt szándékos ez a beavatkozás, de Derenk és egykori lakói hosszabb időre magukra vonták a nyelv-, a néprajz- és a történettudomány figyelmét. Részben ezeknek a kutatásoknak az eredménye lehet, hogy az 1990-es évek elején a derenki leszámazottak egy csoportja úgy gondolt erre a közösségre, mint lengyel kisebbségre. A napi sajtóban megjelenő cikkek bemutatása azért fontos, mert általuk nyomon követhető, hogy mikor vált nyilvánossá a lengyel eredet, és ez idővel, *hogyan vált Derenk legfőbb jellemzőjévé*. Ezek az írások visszatükröznék egy olyan képet Derenk történetéről és lakosairól, melyet a szerző konstruált, vagy pedig maga a közösség szeretne mutatni magáról.

A vázlatos vizsgálat arra terjed ki, hogy mikor, milyen kutatások születtek a falu történetéről, hagyományairól vagy éppen jelen kultúrájáról, az asszimiláció folyamatáról.

Nagyobb figyelmet érdemel a *Lengyelországban folyó polónia kutatás*, abból a szempontból, hogy az Istvánmajorban végzett kutatás hogyan illeszkedik bele ebbe a tudományos vizsgálatba, milyen tudományos szándék, érdeklődés áll a háttérben. A Derenkről született nem tudományos irodalomban észre kell venni a meghúzódo politikai, ideológiai szándékot, mi adja a cikk aktualitását, és

természetesen a legfontosabb, hogy Derenkről és lakosairól milyen képet tükröz vissza.

Romantikus *történeti regény* (1877) Pétery Károly tollából „Az utolsó Bebek”-ről vagy ugyancsak romantikus *ifjúsági elbeszélés* Komoróczy Miklóstól gróf Andrássy Dénesnének „hódoló tisztelettel ajánlva” „A szádvári gyász” címmel már a 19. század második felében *születtek irodalmi alkotások*, amelyeknek témáját a rejtélyes Szádvár és titokkal teli földesurai ihlettek. Persze, ezek a művek témánk tudományos kutatását nem lendítették előbbre. 66 év hallgatás után megjelent egy újabb irodalmi alkotás (1965) a derenkiek széttelepítéséről, „A Kormányzó úr medvéi” címen. Ennél a műnél elkerülhetetlen a korszak politikai hátterének megemlézése, amely megmutatkozik a harcias, furfangos paraszti karakter megformálásában, az úri önkénynek kiszolgáltatott parasztok szenvedéseinek leírásában. A kapzsi és telhetetlen értelmiségi alakja mutatkozik meg az ügyvéd szerepében, aki bemocskolja a tiszta és ártatlan paraszti világot. Érdemes Szüts László regényében a beszélő helységnevekre és az elferdített családnevekre is odafigyelni, melyekben felfedezhetjük a derenki családok neveit és azon falvak nevét, ahová a széttelepítés során kerültek: Imre Major (Emőd-Istvánmajor), Besenyő (Ládbesenyő-Andrástanya), Átokpuszta, Savanyúkút (Büdöskútpuszta).

Vizsgálódásunk arra is kiterjedt, hogy Derenkről és a széttelepített lakosokról milyen cikkek jelentek meg a napi sajtóban és folyóiratokban. Ez fontos annak megértése szempontjából, hogy milyen kép élt történetükről a köztudatban. Meg kell vizsgálni, hogy mikor mennyi cikk jelent meg Derenkről és milyen hangvételben íródtak ezek. Érdemes elsőként a címeket megvizsgálni, majd kitérni a cikkek megjelenésének dátumára és a megjelenés helyére is. 1966-ban az Észak-magyarország hasábjain megjelent olyan írás, amely derenki leszármazottakkal foglalkozott. A cikkből kiderül, hogy ebben a korszakban Derenk nem azért volt érdekes az újságíróknak, mert lengyel származásúak lennének, hanem mert ők az elmúlt rendszer politikai áldozatai. Különösen érződik ez a szemlélet azon az íráson, mely időben ez után következik.

Vincze Oszkár 1969-es cikke „Mit ér az ember – a medvéhez képest?” politikai hangulatfestés az Horthy-korszak önkényeiről, amikor még medvékre lehetett elcserélni a magyar parasztot. Témánk szempontjából a cikk utolsó bekezdése az igazán lényeges, ami így hangzik: „Az eset kizárólag, mint a Horthy-féle ellenforradalmi korszakra jellemző dokumentum tanulságos, amely beszédesen példázza, vajon mit is ért akkortájt a rendszernek az ember, ha magyar – ezúttal a medvéhez képest.” A hangsúly a magyar emberen van, nem a tóton és nem is a lengyelen. Nyilvánvalóan a kor kisebbség-politikája is jelen volt ebben a cikkben, miszerint nem voltak hajlandóak tudomásul venni a hazánkban élő más nyelvű és vallású kisebbségek meglétét.

Az 1970-es és 80-as években megjelenő írások, nem tartoztak szorosan a napi sajtó fogalom körébe, hiszen ezek az Élet és Tudomány (Hemmert Mária, Dénes

György írásai), valamint a Múzeumi Kurir (Rémiás Tibor tanulmánya) oldalain jelentek meg. Ez az az időszak, amikor sorra jelentek meg tudományos kiadványok, dolgozatok Derenkkel kapcsolatban, ekkor született egy önálló néprajzi monográfia is az istvánmajori lengyel lakosok életmódjáról.

Az első jelentős, *nyelvi vonatkozású megfigyelések*, amelyek a további kutatások kiindulópontjául szolgáltak, *Király Péter* egyetemi tanár nevéhez fűződnek. *Mária Hemmert* lengyel nyelvész az ő javaslatára végzett nyelvészeti kutatásokat. Közelebb vittek bennünket a derenki kérdés tisztázásához *Ujvári Zoltán és Bódi Erzsébet néprajzi kutatásai*, melyekbe 1977-ben bekapcsolódtak a Jagiello Egyetem Szláv Néprajzi Tanszékének munkatársai, *Ewa Krasinska és Ryszard Kantor* is. Ezzel csaknem egy időben jelent meg az *Élet és Tudomány* hasábjain *Dénes György történeti vonatkozású* írása is, amely először tárja az olvasóközönség elé Bél Mátyásnak, a 18. század polihisztorának Derenkről szóló adatait. 1983-ban pedig Rémiás Tibor a debreceni Múzeumi Kurirban tanulmányban taglalta a derenki földrajzi neveket, amellyel rávilágított a széttelepített derenki lakosság életmódbeli változásaira.

Az *utóbbi 15 év alatt* (1994-től) hirtelen megsaporodott a napilapokban, a folyóiratokban, az egyetemeken, a múzeumi kutatóhelyeken a *Derenkről szóló írások száma*.

A nem tudományos igénnyel készült munkáknak két alapvető jellegzetessége, hogy előszeretettel hangsúlyozzák a *természeti környezet szépségét*, tisztaságát, érintetlenségét és a *lengyel eredetet*. A tudományos kutatások eredményei beszivárogtak a köztudatba is, a 60-as években még csak a durva visszaélés elszenvedőjeként volt ismert a falu, de a 90-es évekre ez átalakult és a jellegzetessége az lett, hogy évszázados elzártságában is megőrizte eredeti lengyel nyelvét és hagyományait. Különös történetével kerül évről-évre, újra és újra a sajtó érdeklődésének központjába a falu, ha többre nem is, de legalább egy napra - a *Derenki Búcsú napjára*.

Tehát a tudomány emelte ki Derenket a *feledés homályából*, tette kuriózzummá a falu történetét. A *sajtó* eseménnyé változtatta, a *politika*, az önkormányzat pedig élt a lehetőséggel és a maga hasznára fordította azt.

Az értekezés forrásbázisa

Az 1970-es évek közepétől folyó tudományos kutatások a derenki lengyel kultúra többirányú (nyelvészeti, néprajzi, történeti, kulturális antropológiai) megismerését tették lehetővé. Ugyanakkor nyíltan vagy burkoltan ott szerepelt egy nagy hiátus, amit *Bódi Erzsébet* az 1984-ben kiadott táplálkozás kötetében világosan megfogalmazott: „Az őshaza kérdésére a történelemtudomány pontos választ még nem adott.” A derenki lengyelség történeti kutatásának fontos állomásához érkeztünk

el azzal, hogy a teljességre törekvés szándékával sikerült feldolgoznom és publikussá tennem az *egyházi anyakönyveket*. Ez a forrásbázis konkrétta teszi, *három góráll falura leszűkítve* (a podhalei *Białka Tatrzanska* és a *Bukovina Tatrzanska*, valamint a szepességi *Czarna Góra*) behatárolja a *sokáig kérdéses ún. „derenki őshazá”-t*. Mára már igazoltnak vehetjük a hazánkba a 18. században Derenken letelepült jobbágy lakosság *kontinuitását*, *góráll gyökereit*. Köszönet illeti, persze, azon lengyel kutatótársaimat, akik a góráll családnevek azonosságára irányították figyelmemet.

Az *értékezés forrásbázisa* a fentiek ismeretében sem mondható egysíkúnak. A már említett *egyházi anyakönyveken* túl feldolgozásra kerültek a Magyar Országos Levéltár, a MOL Filmtár, a MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára, a Kassai Állami Levéltár, a Lőcsei Állami Levéltár gróf Andrássyak Levéltára, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Herman Ottó Múzeum Történeti Adattára vonatkozó forrásai. A munkám elkészítéséhez használt *primer levéltári források* közül *kiemelkedőek*: az országos *összeírások*, az *uradalmi conscriptiók*, az *urbáriumok*, az *inventáriumok*, a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, a *canonica visitációk*, a *földkönyvek*, a *kézírtos határtérképek*, a határperek iratai, *Bél Mátyás leírása*, a *Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratai*, *Pesty Frigyes helynévtára*, a *II. József-féle*, majd az *1857. és az 1869. évi népszámlálások* statisztikai kimutatásai, a tagosítási iratok, *Derenk község számadásai*, *telekkönyvei*, *katasztrális felméréseinek* dokumentumai, *haszonbérleti szerződése*i, az *úrbéresek erdőtársulásának* vagy a *közbirtokosság legeltetési társulásának rendtartása*, *alapszabálya*, *névjegyzéke*, vagy az áttelepítés megszervezésére kijelölt Földművelésügyi Minisztérium V.A. 1. Ügyosztálya, később pedig annak VII.B. főosztályának 3. Ügyosztálya iratai, *telepítési adásvételi szerződések* és *jegyzőkönyvek* – hogy csak a legfontosabbat említsem.

Elkerülhetetlenné váltak a *szekunder forrásnak* számító *sajtóorgánumok* szám-bavételei is. Mindezt tettük a levéltári forrásokban fellelhető adatok összevetésével. Nem idegenkedtünk a *recens források* (interjúk) használatától sem, amely mondandónkat érzékletesebbé, plasztikusabbá tette. A földrajzi- vagy dűlőnevek értékelésével kissé súroltuk a nyelvtudomány, a vallásos népelet bemutatásával pedig a néprajztudomány határterületeit.

A kutatások újabb távlatait próbáltam *előrevetíteni* egyrészt az *1937-es derenki telekkönyvi jegyzőkönyvek* közreadásával (a lakók vagyoni helyzetének bemutatására kiváló adatbázis), másrészt egy derenki lengyel család *genealógiai vizsgálata*nak *mintavételével* (példát adhat a góráll jobbágy családok családfakutatásához) és *harmadrészt* megkongattam a vészharangot a tekintetben, hogy az *utolsó órákat* éljük, amikor még meg van az *esélye* annak, hogy *elkészítsük a derenki góráll nyelv szótárát* (összehasonlítva az *őshazának* tekintett podhalei és szepességi górálok szókincsével).

A fentiekből is kirajzolódik (remélem), hogy választott témám interdiszciplináris megközelítése és kifejtése nem áll tőlem távol.

Főbb kutatási eredmények

Derenk középkori magyar település. A falu neve azonban szláv eredetű: *Deren* - *Deryn* - *Dren* - *Drenka* - *somfát* jelent, következésképpen első telepesei/lakói szlávok lehettek. A határában magasodó (460m) sziklás hegycsúcson állott *Szárd-vagy Szád-vára*, amelynek múltja szerves részét képezte a település történetének. A vár a Miskolcra Kassára vezető Bódva-völgyi utat őrizte, és egyik fontos láncszeme volt a Szendrő - Krasznahorka - Torna váraival alkotott erődítésláncolatnak. *A település mindig is a vár tartozéka volt:* először mint királyi birtok, majd a *Bebekek*, a *gróf Csákyak* és a *herceg Esterházyak* földesúri várbirtoka, később a felrobantott várról elnevezett uradalom, a *szádvári domínium falva*, amelyet 1869-ben a *gróf Andrássyak* vettek meg, majd a *Derenk* környéki erdőket eladták a *Magyar Királyi Kincstárnak* az 1930-as évek közepén. Ma már csak a várrom turisztikai látványossága miatt van szoros kapcsolatban az időközben szintén rommá vált *Derenkkel*.

1711-ben már javában tombolt a **pestisjárvány**. Az uradalom 14 falujából *Derenk* és Kovácsi praedium már kimaradtak az összeírásból. E két helyen a lakók java része elpusztult, a megmaradtak pedig félelmükben elmenekültek. 1715-ben és 1720-ban is – ahogy ez az országos összeírásokból kitűnik – *lakatlanul állott, mint curiális község*. Spontán betelepülés és az Esterházyak szervezett telepítése révén (paralel folyamatként) javarészt *podhalei* és *szepességi górák* jobbágyok érkeztek *Derenkre*. A megtelepült, dolgos nép a sovány és kevés föld művelése mellett a környező gazdag erdőségekben szénégetéssel és fakitermeléssel foglalkozott.

A levéltári dokumentumok tanúsága szerint a *Derenkre* 1717 és 1720 között érkező családok egyértelműen lengyelországi elszármazottak voltak: „*Anno 1717 per Polonis advenas impopulatum*”, vagy a kor híres tudósának, *Bél Mátyásnak* a *Notitia Hungariae...* c. műve Torna vármegyére vonatkozó fejezetére történt feljegyzése szerint *Derenknél* ezeket írta: „*Polonis noviter impopolata*.” (Lásd az 1. mellékletet!) A fentiek azt a tényt erősítik meg, hogy a 18. századi *derenki lengyelség* a legrégebb magyarországi nemzetiségek egyike, amely a mai napig, közel 300 éve őrzi ősei nyelvét és etnikai tudatát. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a *krakói egyetem etnográfusai* és nyelvészei a *derenki közösségből* elszármazottakhoz járnak rendszeresen gyűjtő utakra, hogy a lengyel nyelv 18. századi archaikus elemeit felgyűjtsék, és e zárt közösség szokásait regisztrálják.

Torna vármegye nótáriusának, Horváth Andrásnak 1717. november 22-én kelt leve-léből kapjuk az első információkat a pestisben teljesen elpusztult *Derenk*

benépesítéséről, új telepeseiről: „*Derénk egészben pusztá lévén, most 4 gazda szállott belé. Ennek erdeje szép, juhot tartani hasznos.*”

Két évvel később, 1719-ben úrbéri összeírást (urbarialis conscriptio Arcis et Dominii Szádvár) végeztek a szádvári uradalom 14 falvában. A még *praediumként* szereplő Derenken ekkor 6 lakott $\frac{1}{2}$ telkes jobbágyportát írtak össze. Közöttük 2 lengyel családfőt: Bubenik Lőrincet és Krakowszky Simont, 3 magyar családfőt: Kovács Jakabot, bírót (judex), Vargha Józsefet, Juhász Sebestyént és Koczur Miklós személyében nem tudjuk milyen nemzetiség képviselőjét tisztelhetünk. Volt még egy Mlinár Jakab-féle deserta ($\frac{1}{2}$) helye is a falunak. Az új telepések 3 év adómentességet kaptak.

Miután az említett herceg Esterházy Antal József meghalt, 1722-ben az örökölt birtokokat leltár alá vették, így a szádvári uradalom falvait is. Továbbra is „*Derenk neo impopulatum.*” A betelepültek (már 7 család) családfői: Buganik Lőrinc, Buganek János (új), Krakowsky Simon, továbbá Kaczúr Miklós, Kovács Jakab, Vargha József és Juhász Sebestyén. Maradt az $\frac{1}{2}$ -es deserta hely is! Ugyanakkor konkretizálja is a forrás a betelepültek nemzetiségi hovatartozását: „...*Polonis noviter impopolata.*”

A *derenki új lengyel (górál) telepések* neveivel először 1745-ben szembesülhetünk, ekkor jelennek meg a Rémiás, a Kuchta, a Chudy, a Sztasko és a Krusak családok képviselői az összeírásokban és az anyakönyvekben. (Lásd a 2. mellékletet!)

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés Derenken 1771–1772-ben zajlott a szádvári uradalom fiskálisa (Ganczang Pál) és herceg Esterházy Miklós provizora (Hank József) jelenlétében. Ekkor a faluban 5 jobbágycsalád (Kusztván M., Gogolya M., Eremiás J., Bubenkó A. és Eremiás A.) élt, valamennyien $\frac{1}{4}$ telkesek voltak, 8 hold szántóföldet és 3 embervágó rétet használtak, évi 13 nap marhás vagy 26 nap kézi robottal tartoztak földesuruknak. Királydízsmát soha nem adtak, de mindenféle termésből (kenderből és lenből is) kilencedet vettek ki földesuruknak. Évi 1 frt. árendát fizettek, ezen felül adóztak a tűzre való fa, a kifőzött vaj, a kappan, a csirke és a tojás után is. (Lásd a 3. mellékletet!)

Volt még Derenken 18 házas zsellér család is (Hudi M., Hudi M., Eremiás E., Bubenkó J., Kuhta M., Zubriczky L., Voda Gy., Kovács J., Kovács Gy., Kovács J., Miserák J., Sztasko M., Bubenkó J., Gogolya M., Bubenkó A., Takács Pl, Stefan A., Svéda Gy.), akik évi 18 nap kézi robotot és 1 forintot adtak uruknak.

Végül volt még Derenken 2 házatlan zsellér család is (Voda J. és Polyák S.), akik csak évi 12 nap kézi robottal szolgálták földesurukat.

Vásárba leginkább Rozsnyóra vagy Miskolcra és Szikszóra járnak, ahol gabonát vásárolnak messze híres marháikért. Szőlőhegyük nincs. Ekkor sem pusztá, sem elhagyott telke a falunak nem volt, sőt pap, tanító és urasági ember sem lakott helyben. A colonusok örömeiket lelik a gyümölcsösök művelésében. A szénégetésből

alkalmuk nyílik pénzt keresni. Legnagyobb bánatuk a falut körülvevő kövecses talaj, amely 4 pozsonyi mérőtől többet nem terem.

Pálinka korcsmájuk van, ezért évi 7 R. forintot fizetnek. Bort Szent Mihály nap-tól csak *Karácsonyig* árulhattak, ellentétben a többi uradalmi faluval, ahol mind-ezt Szent György napig tehették meg.

A II. József-kori népszámlálások (1785, 1787) adják az első biztos támpontot Derenk lakóinak számára és összetételére vonatkozóan. 1785-ben 39 házban 39 család élt, ez a szám 1787-re 40 házra és 41 családra pontosult. Az *össztlakosság* az 1785. évi népszámlálás alapján 244 fő volt (ebből 121 női személy), 1787-re ez a szám *261-re módosult* (ebből 135 női személy volt). A faluban 19 (19) jobbágy és 27 (30) zsellér családfőt conscribáltak. *Nem volt egyetlen zsidó család sem a településen.* A keresztény lakosságból 49-en (55-en) voltak *házasok, nőtlenek vagy özvegyek* pedig 74-en (71-en). (Értsd a lakosság férfi tagjaira!)

Az 1761. évi szilasi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint „Szilas filiói közül Derenk templomát *1745-ben építették.* Védőszentjei: Szent Simon és Júd.”

Ezzel ellentétben a rozsnyói egyházmegye 1942. évi Schematismusában Jablonca leányegyházaként (1789-től) említi Derenket, ahol a templomot „Szt. Simon és Júda apostolok tiszteletére *emelték 1731-ben,* a hívek 1942-ben elköltöztek.”

Az 1745-ös és 1731-es építési dátumok mellett felvetődik a kérdés, hogy a derenki legkisebb harangocskára miért éppen az „*Anno 1727.*” évi dátumot öntötték? Persze, egyszerű a válasz, mert az ún. „Anna harang”-ot ekkor készítették. Igen, de nem éppen a derenki lengyel (górál) igen vallásos lakosság, felújított temploma szentelésének dátuma is ez egyben?

1722. évi forrásunk arra adott választ, hogy a *derenki fatemplomot* még 1722-t megelőzően építették Szent Simon és Júda tiszteletére. E védőszentek tiszteletét pedig a *podhalei górálok* hozták magukkal. Vagyis a derenki fatemplom építése a górál telepesek bejövetele (1717) és a szádvári udvarbíró 1722. évi jelentése (amikor a templom már áll) közötti évekre tehető.

„*Canonica Visitatio Ecclesiae Jabloncza A°1814 et 824*” c. forrásból választ kapunk: a derenki misék rendjére, a temetési szokásokra, a plébános, az egyházzolgák és a tanító jövedelmeire, sőt leltárszerűen a leányegyház klenódiumaira, stb. (Lásd a 4. mellékletet!)

A *dicalis összeírások* segítségével hívásával Derenk 45 évének (1782–1827) társadalmi differenciálódását (gazda-zsellér-alzsellér megoszlását) és vagyoni helyzetének (állatállomány, szántóföld-rét területi növekedése, stagnálása vagy fogyása) alakulását tudjuk nyomon követni.

Az *1817. évi derenki földkönyv* (Liber Fundualis Possessionis Derenk) az első olyan forrás, amelyből megrajzolható lenne a *falú szerkezete*, hiszen *házszám szerint* nyomon tudjuk követni a derenki családokat. (Lásd az 5. mellékletet!) Ugyanakkor megrajzolható lenne a *falú határtérképe* is, mert elhelyezkedési

rendszerében és funkciójában is ismerjük *Derenk dúllőneveit*. (Lásd a 6. és 7. mellékletet!)

Az 1828. évi *regnicolaris összeírás* idején Derenken mindössze 50 adózó családfőt regisztráltak, közöttük: a Rémiás, Kusztván, Bubenko, Kuhta, Zubriczki, Voda, Kováts, Toportzi, Ggolya, Koronovszki, Matusz, Stefán, Komáromi, Svéda, Belgák, Kerekes, Gál, Hudi, Juhász, Vereb és Gajdos család tagjait. Az 50 derenki családfőből 43 zsellér (*inquilini*), 5 jobbágy (*coloni*) és 2 házatlan zsellér (*subinquilini*) státusú volt. Ekkor a faluban összesen 40 gyerek élt a 143 fős munkaképes (adózó) lakosság körében. Meglepő és kételkedésre okot szolgáltató összeírási tény, hogy egyetlen *iparos, kereskedő vagy kalmár sem került jegyzékbe a falu lakói közül*, akik 48 lakóházban éltek szerény, keserves mindennapi életüket.

Állatállományuk így alakult 1828-ban a 183 főt számláló településen: 60 jármás ökör, 72 tehén (anya- és meddő tehén együtt), 16 tinó és üsző, 83 igás ló, 190 juh és 79 sertés.

Derenk természet adta zártsága és lakóinak elszigeteltsége ellenére az 1831. évi kolerajárvány itt is megszédte áldozatait: 1831. július 20. és 1831. szeptember 24. között, *67 nap alatt 53-an fertőződtek és haltak meg*. 32 férfi és 21 nő került az áldozatok közé, leginkább 10 év alatti gyermekek (11 fiú, 6 lány). Legjobban a Rémiás család sínylette meg, 9 tagját veszítette el. A Koronovszky (4), a Stefán (4), a Kuchta (4) és a Kerekes (3) családokat is megrázta a járvány. 2–2 fő esett áldozatul a Voda, a Bubenkó, a Kusztván, a Gogolya, a Mizera, a Juhász, a Vereb és a Gretzmaer családból. A Zubriczky, a Matusz, a Vályko, a Jasko, a Krupa, a Matzo, a Hudy, a Králik, a Gaál, a Lesták, a Soltész, a Kovács és a Sztasko család sem felede könnyen 1–1 halottját.

Derenken 1833-ban 56 házban 507 döntően római katolikus lakott. *Fényes Elek* közel 20 év elteltével (1851) 418 lelket regisztrált, ebből a 407 római katolikus mellett 11 fő református volt. A továbbiakban a lakosság száma így alakult: 1869-ben 392 fő, 1900-ban 367 fő, 1910-ben 373 fő, 1920-ban 416 fő, 1930-ban 439 fő, 1941-ben 443 fő. Külterületi lakott helye: *Vidomaj puszta* volt. 1930-ban is vallási megosztottsága nem számottevő: 99,3%-ban római katolikusok, kevés a református. *Zárt közösségű lengyel etnikumról beszélhetünk*.

Az egyházi halotti anyakönyvekben vizsgált 153 évben (1789–1942) a derenki temetőbe összesen 1865 halottat temettek. Ebből 960 fő 10 év alatti gyermek volt, a halottak 51,4%-a. Ebből 471 fő még az 1 éves kort sem élte meg, vagyis a *derenki temető halottainak 25,2%-a csecsemő*. 345 fő az, aki a derenkiek közül 60 évtől idősebb kort élt meg, a hallottak 18, 4%-a. Ebből a 80 év feletti agastyán kort mindössze 51 fő élte meg a vizsgált három emberöltő alatt, az eltemetettek 2,7%-a.

Hihetetlenül alacsony, 25,6 év volt az 1789 és 1942 között a derenki temetőbe eltemetett halottak átlagéletkora. A 19. század első felében Derenken még csak 22,7 év volt a születéskor várható életkor, ami a 20. század első felére 31,9 évre

nőtt. A vizsgált időszak elején, ha valaki megérte a 10. születésnapját, akkor a várható életkora 47,8 év lehetett. Mindez az időszak végére 58,1 évre nőtt.

Magasan a *tüdővész* (sorvadás, aszkórság, szárazbetegség, *tüdőbaj*, *hectica*, *phtysis*) és a *tüdőgyulladás* (*tüdőlob*) volt *Derenken a vezető halálok* a fiatal felnőttek körében. A 10 év alattiak között gyengeség (*debilitas*) és a különböző *járványok* (*cholera*, *vörheny* /*skarlát*/, *himlő* /*variola*/, *kanyaró*, *torokgyík* /*diftéria* vagy *dysenteria*/) is szedték áldozataikat, de a *köhögés* /*tussis*/ is gyakorta szerepelt a halálokok között. Nyilván a gyengeség és a köhögés szorosan összefüggtek, ugyanis egy legyengült immunrendszerű gyereket egy ma egyszerűnek számító torokgyulladás vagy hörghurut is akkor könnyen elvihetett. Persze, a nagyobb járványokat is könnyebben elkapták a gyengeség miatt. Ilyen nagyobb, jól érzékelhető járvány volt: 1817-ben *variola*, 1831-ben *cholera*, 1849-ben ismét *cholera*, majd *himlő*, 1855-ben is *cholera*, 1861-ben *dyfsenteria*, 1864-ben *variola*, 1873-ban ismét *variola* és *cholera*, 1886-ban *himlő*, 1889-ben *kanyaró*, 1893-ban újra *kanyaró*, 1909-ben *vörheny*, 1927-ben *skarlát*, 1931-ben valamilyen ismeretlen fertőzés járványként söpört végig a falu csecsemőin és kisgyermekein.

A *sematikus* és *leegyszerűsített halálokok* között *szülésben meghaltat* a másfél évszázad alatt egyet sem találtunk, és *gyermekági halál* megjelölést is mindössze 3 anya esetében szerepeltettek a halál okai között ami, szinte hihetetlen, és ezért fenntartásokkal kezelendők a halálokok.

1717-től, a *podhalei és szepességi górák lengyelség Derenken történő meglepedésétől* 1757-ig, a *szilasi anyakönyvekben történő első bejegyzésig* a *derenki házasságról* még *szórványos adataink* sincsenek. *Bél Mátyás* leírásából értesülünk a *színtiszta római katolikus lakosság létéről*, a *szilasi anyaegyházhoz tartozásáról* *Egyházlátogatási jegyzőkönyvekből* szereztünk tudomást az 1745-ben(?) *felépült derenki fatemplomról* és arról, hogy *Derenk* 1788-tól kivált a *szilasi anyaegyháztól*, a *jabloncai anyaegyház filiája* lett, de *rendszeres anyakönyvvezetésre* csak 1789-től került sor *Jabloncán*, majd *Szádalmáson* és rövid ideig *Szögligeten*.

Az *egyházi házassági anyakönyvekben vizsgált 186 évben (1757–1943) a derenki fatemplomban összesen 720 házasságot szentesítettek*. Az esküvők 52%-a január –február hónapban kötött.

A statisztikai számításokból kiemelnénk és egyúttal felhívnánk a figyelmüket a *Derenken házasságot kötött menyasszonyok nem alacsony átlag életkorára (20,1 év)*, az újra házasságra lépő *özvegyasszonyok emelkedő tendenciát mutató átlag életkorára (35,2 év)* valamint a *legfiatalabb (16 éves vőlegény és 15 éves menyasszony)* és a *legidősebb (69 éves férfi és 60 éves asszony)* *házasulóra*. 20 év felett volt a *menyasszonyok átlag életkora* a 20. század elején is, pedig a *házasuló lányok több mint 25%-a 16, 17 éves volt*. Néhány meglepő adattal is találkoztunk az életkorok tanulmányozásakor: *69 éves özvegy férfi 30 éves özvegyasszonyt vett feleségül*, *25 éves nőtlen férfi 45 éves özvegyasszonyt vett el*, *16 éves fiú 21 éves lányt vezetett oltárhoz*.

A kimutatható derenki esküvők 79,6%-a (560-ból 446) első házasság volt. Az összes esküvő 20,4%-ában pedig a főszereplők egy vagy mindkét részről a már megözvegyültek és az előtte már házaseseteket éltek voltak. A 19. század második felétől ugyanakkor csökkent az újránházasuló özvegyek száma. Ez valószínűleg a várható életkor emelkedésével magyarázható. Egyre kevesebben özvegyültek meg fiatalon.

A vizsgált 186 év alatt mindössze 20 vegyes házasság kötöttetett Derenken. A derenki lengyeliség római katolikus vallási dominanciája mindvégig sértetlen maradt. Csöppet sem meglepő a belterjes házasságkötések (endogámia) magas aránya, hisz elszigetelten élő, önellátásra berendezkedő életvitelük ezt predesztinálta. Mindez a 19. század közepétől csontosodott meg igazán (68–70%-os endogámia), hisz a 18. században még nyitottabb volt a falu a külső kapcsolatok felé (55%). (Lásd a 8. mellékletet!)

A derenki endogámia %-os arányára csak e mostani kutatás hívta fel az érdeklődők figyelmét, ami a vizsgált 186 évben 63,6%-ban kimutatható.

A derenki jegyesek hatósugarába (akciórádiuszába) elsősorban (közel 90%-ban) a kicsiny Torna vármegye közeli falvai tartoztak. Az érintett települések fiataljai elsősorban heti- vagy országos vásárokon kötöttek életre szóló kapcsolatokat, esetleg búcsújáró helyeken, lakodalmakban, malomba járás idején, stb.

A születési, illetve keresztelési anyakönyvi bejegyzések tanulsága szerint Derenken születettekből 1454 kislány és 1510 kisfiú volt (2 újszülött neme jelöletlen volt, ők halva születtek, keresztelésük is elmaradt.) Általában több fiú született. Az újszülöttek 4,5%-át törvénytelennek (131 fő) jegyezték be az anyakönyvekbe. A vizsgált időszakban 23 ikerszületről tudunk. Mindössze 17 halvaszületett esetet regisztráltak a 220 év alatt a születési anyakönyvek, ami nagy fenntartással kezelendő. A derenki halotti anyakönyvekből már megismertük, hogy az ott eltemetettekből 471 fő még az 1 éve kort sem élte meg, vagyis a derenki temető halottainak 25,2%-a csecsemő volt. A forráskritika használatát teszik szükségessé még az alábbi adatok is: 1789–1821 között mindössze egy halvaszületést, 1900–1943 között 9-et, de 1871–1899 között egyetlen egyet sem jegyeztek fel.

Derenken 1724 és 1943 között 2966 gyermek született. A halotti anyakönyvek feldolgozása pedig azt eredményezte, hogy Derenken 1789 és 1943 között (!) mindössze 1865 halottat temettek el. Vagyis 1101 derenki lakos hiányzik. A feltűnően nagy számból persze levonásra kerülhetnek azok, akik 1724–1788 között meghaltak, de ezt pontosan nem tudjuk, hogy mennyi, hisz ebből a korból halotti anyakönyveket nem tudtunk feldolgozni. Azt tudjuk, hogy 455-en születtek ebben az időszakban, és azt is tudjuk, hogy hihetetlenül alacsony 22 év körüli átlagéletkorral lehet kalkulálni. Tehát, számításaink szerint kb. 300-an lehettek azok, akik ebben az időszakban születtek, de meg is haltak ekkor. Így már csak kb. 800 derenki hiányzik. 1936 és 1943 közötti kitelepítéskor kb. 450 fő hagyta el Derenket – ők sem itt lettek eltemetve. Tehát már csak kb. 350 fő derenkivel nem

tudunk elszámolni. Ők azok, akik a szigorú endogámiában elő (63,6%) derenki lengyelségből 220 év alatt, házasság, háború, amerikai kivándorlás, jobb megélhetés, stb. miatt *elhagyták szülőfalujukat* és nem helyben lettek eltemetve. Ezen személyek felkutatása, pl. a környező falvak házassági és halotti anyakönyveiben már kezdetét vette. Megnyugtató és lezárt eredményekről a kb. 350 fő személyre és elköltözésük okaira vonatkozóan beszámolni még nem tudunk.

Az 1857. évi országos népszámláláskor 68 családot írtak össze.

Az 1848–1849-es szabadságharcot követően *két országos népszámlálást* (1857 és 1869) is tartottak, amelyek a lakosság lélekszámának, felekezeti összetételének, az adózó polgárok vagyoni helyzetének összeírását célozták meg. Terjedelmi okok miatt csak az egyik részletezésére van módunk. Sokrétűsége és pontossága miatt választásunk az 1869. évi népszámlálásra esett. Derenken ekkor már 451 fő élt, elsöprő többségben római katolikusok. Vereb Pál 8 fős családja, Dajts Leopold kereskedő 3 fős családja és Sniczer Dávid korcsmáros 4 fős családja volt izraelita vallású és mindössze egy Ferenczi János nevű kéregető volt evangélikus.

A derenki lakosság ekkor 58 lakás céljául szolgáló építményben lakott. Valamennyi földszintes ház volt, túlnyomó többségben egy szoba-konyhás (kamrás) házban laktak. (5 ház alá pince is épült.) Így az 58 háznak 62 szobáját, 47 konyháját (kamráját) és 5 pincéjét írták össze 1869-ben, amihez melléképületként 28 kamra (raktár), 8 pince, 59 istálló, 23 akol (hodály) és 39 csűr (pajta) is kapcsolódott. A templom és az egy tantermes iskola épületén túl a házak között találhattuk a helyi suszter, a kovács, a csizmadia és más kisiparos műhelyét, a pásztorok és az erdészek házáit, valamint a korcsmát.

Az akkor már közel 150 éve Derenken lakó *lengyel telepesek gerincét*, magját az alábbi családok adták: Gogolya, Rémiás, Kusztván, Svéda, Bubenko, Szabados, Kuhta, Mizerák, Zubriczki, Voda, Toporczi, Tátray, Adamusz, Koranoszki, Grigely, Stefán, Svéda, Hudi, Svetlai, Liptai.

Szакmájukból (pásztor, erdész, kocsmáros, kisiparos, stb.) eredően *beteleptülők* vagy házasság folytán *beköltözött családok* voltak: Juhász, Tóth, Vereb, Krehely, Sifáry, Szalay, Krajnyák, Kovács, Dajts, Vozák, Munkátsi, Soltész, Velgyák, Krajlik, Kerekes, Bastyur, Kuru, Dúll, Sniczer, Ferenczi.

A háziállatok nagy száma jelzi a földművelés mellett az állattartás fontosságát, mondhatni dominanciáját a derenki lakosság körében. Legnagyobb számban ekkor a faluban juh volt, de a 386 darabból mindössze 30 volt nemesített, a többi közönséges. Közkedvelt volt a *szarvasmarha* is. Valamennyi magyar szürke marha volt, a csira vagy riska svájciakat itt nem honosították meg. Összesen 60 tehenet, 114 ökröt és 63 borjút írtak össze 1869-ben. Ekkor a derenkiek is a marhahúst gyakrabban fogyasztották, mint a sertés húst, de az utóbbi növekvő népszerűségét jelzi, hogy már 90 *sertést* tartottak a településen. Az *igavonó lovak* száma Derenken a 40 évvel azelőttihez (1828) képest majdnem harmadára csökkent, mindössze 32-t scribáltak az összeírók.

1869-ben Derenken keresve sem találtak könnyű lovakat, öszvért vagy bivalyt, sőt kecskét és szamarat sem. Volt még a falu lakóinak 14 család *méhe* is.

Derenket 1869-ben 451-en lakták. Ebből *kiskorú* (nem iskolaérett) 87 fő (19,3%) volt. Az iskolások és a felnőttek (364 fő) között *csak olvasni tudó* volt 113 fő (31%), *írni és olvasni is tudó* volt 166 fő (45,6%) és *sem olvasni, sem írni nem tudó* (analfabéta) volt 85 fő (a lakosság 18,8%-a, az iskolaérett és felnőtt lakosság 23,4%-a).

A szádvári uradalom örökös ura, herceg *Eszterházy Pál* 1866. május 21-én Regensburgban elhalt. Örököse, így a szádvári domínium földesura *herceg Eszterházy Miklós* lett, aki 1869. május 18-i adás-vételi szerződéssel *gróf Andrássy Manónak* átadta Almás, Borzova, Derenk, Jablonca, Körtvélyes, Szilice birtokait, vagyis az uradalom kisebbik felét.

Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy a szádvári uradalom nagyobbik felét a *Burger testvérek* vásárolták meg. Az adás-vevési szerződést Pesten (1869. április 29-én) és Bécsben (1869. május 3-án) is aláírták, mely szerint Szilas, Szent András, Szögliget, Kápolna, Perkupa, B. Vendégi, Görgő, Kovácsi pusztá, Almás (részben) és Körtvélyes (részben) községekben fekvő ingatlan birtokot, az ahhoz tartozó összes jogokkal együtt Burger Sámuel miskolci lakos és Burger József szilasi lakos közösen vették meg. Különben Burger Sámuelnek a fent nevezett birtokokra 1861. október 28-tól haszonbéri szerződése volt, amely 1869-től örökveteli szerződésre módosult. (A herceg Eszterházy-féle zárgondnokság mellesleg családi pert indított ellene, de abból szerencsésen menekült.)

A herceg Eszterházyak alatt elkezdődött (1853-tól) tagosítási munkálatok javában folytak. (Lásd a 9. mellékletet!) A derenki tagosítási per 1881-ig elhúzódik, a véglegesített állapotokat „Derenk helység tagosítási föld könyvé”-ben (1881) rögzítették.

Görtzben 1891. április 23-án gróf Andrássy Manó, végrendelet hátrahagyásával elhalt. Végrendeleti általános örököse *fia, gróf Andrássy Géza* lett.

A *trianoni békediktátum* megváltoztatta a gróf Andrássyak és Derenk lakóinak életét is. A gróf Andrássyak szádvári uradalmához tartozó falvai közül csak a derenki birtokai maradtak Magyarországon. Az oláhpataki, a betléri és a zempléni uradalmainak birtokközpontjai, falvai közel 90%-a Cseh-Szlovákiába került át. Derenk esete sem volt egyszerű, hiszen a *trianoni határt az egyutcás falu kellős közepén húzták meg*. Vagyis a házak és a földterületek java része Magyarországhoz tartozott volna, iskolája és temploma, határának nem elhanyagolható része átkerült volna a túloldalra. A lakosság felindulása *népszavazáshoz vezetett*. A szláv ajkú lakosság gazdasági érdekei (elsősorban közeli magyar vásároló helyek) eredményezték a magyarországi közigazgatási területeken maradást. Ha Sopron a hűség városaként került a köztörténelembe, akkor a görál lakosságú Derenk a „*hűség falvaként*” kerülhetne a köztudatba.

Az utolsó március 15-e megünneplése Derenken 1942-ben

A derenki *volt úrbéresek erdejéről* is szót kell ejtenünk. Az erdőbirtok területe a 1926. évi felmérés szerint 84.4 kat. hold. Két külön álló részből állt: a kisebbik „Mrazsnicai”, a nagyobbik az „Olsavszki tető” erdőrészek voltak. Az erdő faállományának mintegy 49%-át gyertyán, 24%-át bükk, 14%-át tölgy, 6%-át kőris és

juhar, 7%-át fekete fenyő képezte. Hasznosítására rendszeres gazdasági üzemtervet kellett készíteni 10 évre előre. Az 1928. évit pl.: Szabados József, a volt úrbéri birtokosság elnöke, M. Bubeno István, P. Kovács András és Kusztván János, volt úrbéri birtokossági tagok hagyták jóvá. (Lásd a 10. mellékletet!)

A *Derenki közbirtokosság legeltetési társulata* 1933. november 15-én alakult meg. A közös legelő Derenk község határában terült el és 199 kat. hold 1133l-ől kiterjedésű volt. 37 tagból állt. A társulat közös ingó vagyonához tartozott még 1 bika és 1 kan. Alkalmazott csordást és kondást is. A szarvasmarhák – lovak – juhok-sertések legelőterületét minden esetben elkülönítették, és a legeltetés rendjét megállapították. A majorságot (vagyis a baromfikat) csak a részükre vagy a sertések részére kijelölt területre volt szabad kihajtani. Az alakuló ülésen (1933) 88 társulati tag nevében Fazekas József elnök, Szabados József bíró, B. Rémiás András és Gogolya István bizalmi férfiak írták alá a legeltetési társulat névjegyzékét, alapszabályát és rendtartását.

Derenk belterületén 1939-ben 80 lakóház állt. 1935-ben legnagyobb földbirtokosai: gróf Andrássy Géza és a község úrbéresei a település földbirtokainak 83,1%-ával bírtak. A földbirtokok 72,7%-a 5 kh alatti, 25,8%-a 5–50 kh közötti birtoknagyságú volt, összességében 4410 aranykorona értékben (1935). A település villamosítása nem történt meg. Általános népiskolája és állami gazdasági továbbképző iskolája volt, mindvégig magyar nyelvű. Az I. világháború során a 70 bevonult helyi lakosból 10 fő hősi halált halt, 1 fő vitézi rangot és birtokot kapott a kormánytól. A II. világháború befejezését (1944. december 17-ét, a szovjet csapatok átvonulását) a település lakói már nem itt éltek meg, de a férfiak innen vonultak be.

Etnikai és nyelvi tekintetben a derenkiek 1943-ig (többfelé történő áttelepülésükig) *nem asszimilálódtak a szomszédos magyar lakossághoz*. Ennek okát elsősorban a természeti viszonyok által is biztosított – erdőkkel és hegyekkel övezett és használhatatlan, meredek, sziklás útjaikon szinte megközelíthetetlen településük – zárt közösségükben, a falun belüli házassági szokásukban látjuk. A külső hatásoktól való elszigeteltségük máig tapasztalható tanújele az a szenzációnak is beillő tény, hogy a derenki telepesek leszármazottjai – sajnos mára már csak az öregek – még mindig őrzik nyelvükben a lengyel nyelv 18. századi archaikus fordulatait. Mindehhez azonban tudnunk kell, hogy beszélt derenki lengyel nyelvük írott formáját soha sem használták, és az évszázados magyarországi itt-létük alatt lengyel nyelven írott könyveket (még a Bibliát sem), újságot sem olvastak.

Derenk és környéke *kiváló természeti adottságokkal rendelkező és vadban gazdag vidék*. A terület csábításának sem a nagy vadászok hírében álló Andrássy grófok, sem a köztudottan vadászni kedvelő Horthy Miklós kormányzó nem tudtak ellenállni. Persze, a derenkiek is ismerve a táj adottságait, elsősorban vetéseik védelmében, valamint táplálékuk kiegészítéseként, gyakran éltek az *orvvadászat* lehetőségével. A majd állami erdőkben a falu lakosságának rendszeres illegális

vadászata, sőt a derenkiek más „pusztító tevékenysége”, mint pl. a szarvasmarhák erdőben való legeltetése, a fajzás (falopás) vagy a tilalmasban való makkoltatás, mindez együttesen *kibékíthetetlen konfliktushelyzetet teremtett az 1930-as évek közepére*. Ez a konfliktus vezetett el Derenk felszámolásához, a falu lengyel telepes lakóinak széttelepítéséhez.

Először a m. kir. Államkincstár 1936 és 1939 között cserebirtokot ajánlott fel Kompolton (Eger mellett) majd Büdöskút-pusztán (Szendrő mellett) derenkiek számára. A lassúság a lakosság bizonytalansága és körülményessége az önkéntes áttelepedéseket sikertelenné tette. A *gyorsabb és hatékonyabb áttelepítés* megszervezésére a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium V. A. 1. Ügyosztálya, később pedig annak VII. B. főosztályának 3. Ügyosztálya lett kijelölve. Ennek eredményeképpen az addig egységes, zárt derenki lengyel ajkú közösség felbomlott és volt lakói számos, egymástól kisebb-nagyobb távolságban fekvő *borsodi kijelölt falvakban* találtak új otthonra: *Emőd – Istvánmajor, Ládbesenyő – Andrástanyan, Sajószentpéter, Emőd, Vatta, Szendrő, Martonyi, Tóharaszt, Büdöskút-pusztá*.

A falu életét mindig is az *anyagiszegénység*, de a *természeti gazdagság* jellemezte. Az erdőkiélés, az erdei gazdálkodás kiemelt helyet foglalt el a derenkiek életében. Pénzkereseti lehetőséget a *szénégetés, a fakitermelés, a cserhántás, a facsemeték ültetése, a fa fuvarozása, az erdőőri teendők, a medvéskert gondnoksága, az úri vadászatokon való hajtás* jelentették. Nem volt elhanyagolható az *erdei flóra* (gyógynövények, vadgyümölcsök, erdei bogyós növények), az *erdei fauna* (főleg szarvasra, őzre és vaddisznóra vadásztak néhányan engedéllyel, többségük illegálisan) és az *erdei fungi* (tinóruk, róka vagy csirkegomba, erdei csiperke, galamb-gombafélék, szegfűgombák) begyűjtése sem.

A *szolgalmi használati jogok* szabályozásáig, 1880-ig a derenkieknek joguk volt falujuk határához tartozó erdőkben vadászni, ezt a jogot a későbbiekben megvonták tőlük. A derenki hegyi és erdei emberek fittyet hánytak a megváltozott körülményekre. A vadak elejtése (húsukért és a vetés védelmében) mindennapi élet szerves részét képezte, a mondhatni, semmi szokatlant nem jelentett, hogy a derenki férfiak jelentős része vadászott lakóhelye, az erdő közepén. Az 1880-as évektől tiltott tevékenységet hosszú időn keresztül (1943. évi kitelepítésükig) tudták folytatni, ami a közösségi összetartását is bizonyítja. A falubeliek közötti feljelentgetések fehér hollónak számítottak (csak a csendőri megszorítások kényszere adott erre példát).

A gróf Andrássyak az 1930-as évek közepén eladták az államnak, a *Magyar királyi koronauradalomnak* a *Derenket körülvevő erdőket*. A falu összterületének (2 585 kat. hold) csak 32%-a maradt a derenkiek (1935–38-ban 439 fő) tulajdonában. A kormány vadaskertet (medvés-, őz- és szarvas kerteket kerített le), halastavat (Ménés tó, nemesített halakkal) és vadászkastélyt (Szelce pusztán 1938–39-ben) alakított ki és épített fel Horthy Miklós kormányzó úr az előkelő, elsősorban

külföldi vendégei számára. *A vadaskertek szélén, a vadászterület kellős közepén nem létezhetett tovább a falu, már csak azért sem „mert a derenkiek tömegesen folytatott orvvadászataival” sértették az állam és a politikai vezetők érdekeit. Az erdők védek (őrök), a csendőrök és a falusiak között állandósult az összeütközés. A falugyűlések és a beadványok sora kért védelmet a vadkárok ellen, de a károkat sem akarták megfizetni. A kormány a konfliktus megoldását a kitelepítésben találta meg. Az államnak – úgy tűnik – egyszerűbb volt a falut felszámolni, mint a védelmet megszervezni. A patt helyzetben az államnak a saját erdeiben élő és telepített vadak, egy nagy összefüggő vadászterület létrehozása jelentette az érteket, a derenkiek viszont a szülőfalu és határában 1848 után juttatott földek.*

A derenki medvéskert 1942-ben

Az ügy felgyorsítása érdekében a Földművelésügyi Minisztérium 1940-ben határozatot hozott, hogy az állami koronauradalom részére az Országos Földhitelintézet vásárolja meg a Derenk határában lévő ingatlanokat: 838 kat. hold 617¹/₂-öl.

A 175 derenki család (439 fő) cserebirtokként 1838 kat. hold 1389¹/₂-öl földterületet kapott az új, kijelölt borsodi helyeken, s hozzá megspórolt pénzükből vagy az OFI kölcsönéből 791 kat. hold 840¹/₂-öl birtokrészt. (Lásd a 11. mellékletet!)

Sok derenki fiatal pár helyzete lett kedvezőbb, mert földhöz tudott jutni az új helyen, sőt önálló gazdaságot is alapíthatott, amit Derenken már nem tudott volna

megtenni, hiszen a völgybe beékelődött hegyi kis falukban csak az öröklésben bízhatott, önálló élete pedig csak a szülők halálával vette volna kezdetét.

Az adásvételi szerződések megkötésére *Ládbesenyő-Andrástanyán* 1943. április 14-én *Emőd - Istvánmajorban* 1943. május 13-án került sor. A csere - és vásárolt ingatlanokat a derenki áttelepülők csak 1943. szeptember 1-jétől vehették birtokukba.

Derenk 1942-ben, amikor a falut még csak a lakói hagyták el

Persze, egy pillanatig sem feledkezhettünk meg arról, hogy a derenki csereingatlan ügyleteket, a lengyel (górá) lakosság széttelepítése, a Horthy-féle vadrezervátum kialakítása párhuzamosan zajlott az *1938-as felvidéki bevonulással*, a *III. és IV. zsidótörvény bevezetésével*, a *2. magyar hadsereg pusztulásával*. A sorsdöntő években a derenki életerős férfiak szülőfalujuktól távol szolgálták hazájukat. Így a nőkre és az idősebb férfiakra hárult az új otthon eldöntésének felelőssége, de a költözködés fizikai és lelki terhe is. Sok ifjú, férj, apa csak a frontról vagy a hadifogságból hazatérve szembesült azzal, hogy családja, háza, faluja *ismeretlen helyre költözött*.

A derenki lengyelség széttelepítését recens *források* (interjúk) tükrében is megvizsgáltuk. (Lásd a 12. mellékletet!)

Összegzésként a földrajzi nevek vizsgálata alapján a következők állapíthatók meg. A derenkiek eredeti foglalkozása a 18. század elején - akárcsak az óhazában - a földművelés volt. Kevés volt a művelhető föld, viszont jól termett, a viszonylag nagy népsűrűség következtében azonban a földterületek elaprózódtak. Láthatuk ezt a birtoklásra utaló földrajzi neveknél is.

Kedvező feltételek adódtak az állattartásra (tehén, sertés, aprólék, kevés ló) és legeltetésre (*Dolin*) is. Ennek következménye, hogy fontossá váltak az étkezésben a növényi eredetű ételek mellett a tejtermékek és a húsfélék.

Az áttelepülés után újabb foglalkozás- és életmódváltozás történt. A jellegzetes alföldi településen földművelésre és állattartásra is sokkal jobb lehetőségek nyíltak. Újra foglalkozni kezdtek a szőlőműveléssel (*Szőlőhegy*). Meg kellett ismerkedniük a más minőségű és éghajlatú terület gabonatermesztésével is. Itt kezdték el a dinnye, a dohány és a napraforgó termesztését, Megjegyzendő, hogy a művelés miatt állandóan változó területrészek nem kaptak elnevezést.

1961-től, a termelőszövetkezet megalakulásától Istvánmajor mezőgazdasági jellege fokozatosan megváltozott. A termelőszövetkezetekben nem foglalkoztatottak, elsősorban fiatalok, Emődön, illetve Miskolcon az iparban és a vasútnál vállaltak munkát. *Istvánmajor lakossága napjainkra elöregedett*. A település lélekszáma állandóan csökken. 1983-ban már alig haladta meg a 130 főt. Az áttelepüléskor, közel hetven évvel ezelőtt 230 fő élt itt. Fiatal házasságokat csak elvétve találni, mindannyian igyekeznek városba, vagy a közeli Emődre költözni. A Derenkről hozott lengyel nyelv már csak az öregek ajkáról hangzik fel, a fiatalok mind magyarul beszélnek.

Amint láttuk maguk a dűlőnevek, az útnevek, az utcanevek Istvánmajorban többségében már magyar elnevezésűek. Ez a lakosság asszimilálódásának a következménye. *Nagyon kevés már a nyoma az egykori derenki szokásoknak is*. Néhány évtizeden belül, az idősebbek és középkorúak elhalásával, még hírmondó is alig marad a „somfák” falujának népről és nyelvről, ami történeti gyöngyszeme a lengyel nyelvnek és kultúrának. Hacsak az egyetlen „Derenki”-nek nevezett utcája nem emlékeztet majd a múltjára.

A derenkiek vallása volt egyetlen olyan híd, amelynek révén közelebb kerültek a római katolikus magyar hívőkhöz, vagy a környező települések magyar lakossága leghamarabb így létesített kontaktust velük.

A derenkiek *római katolikusok* voltak. Elenyésző volt azoknak a száma, akik házasság vagy munkavállalás útján kerültek be e zárt közösségbe, és más vallásúak lettek volna. A vallására nézve homogén lakosság egy völgyben elterülő, és az egyutcsás elrendeződésű Derenknek kissé kiemelkedő, lankásabb részén felépített templomába járt imádkozni. A faépítkezés domináns jellegéből következő, hogy templomukat is teljes egészében fából építették fel (1731-ben?). Az 1943-ig meglévő derenki *fatemplomról* sajnos egyetlen rajzot, felmérést sem is-

merünk. Ma már csak egy kőkereszt őrzi helyének és ottlétének emlékét, amit a lebontás évében állítottak.

A kicsiny zsindeletetős fatemplom mellett három harangnak is helyet biztosító *harangtorony* állott. Az egymást hangzásban jól kiegészítő három harang csak a világháborúig hívhatta templomba, tájékoztatta a reggeli, déli, esti időről, figyelmeztette a közelgő avagy bekövetkezett veszélyre, pusztulásra, természeti csapásra a derenkieket. A világegést megelőző fegyverkezés számot tartott a két nagyobbik harangra. A meghagyott, legkisebb harang volt valójában közülük a legrégebbi. Külső oldalára fölkerült öntésének dátuma: „ANNO 1727”. A javarészt írástudatlan vagy olvasni-írni éppen csak hogy tudogató lengyel telepes jobbágyokból álló lakosság mit sem sejtve a harang feliratának latin jelentéséről, egyszerűen - olvasat szerint - *Anna-harangnak* nevezte. A kicsiny lélekharang népies megnevezése máig él az adatközlők emlékezetében.

A nép mélyen vallásos volt. A két nagyobbik harang hiányát mihamarabb igyekezett orvosolni. A Derenkről történő elköltözköskor ez a két harang Emőd-Istvánmajorba került, ahová a falu lakosságának nagy része - közel 50 család - telepedett le. Az „Anna-harang”-on pedig hosszú huzavona és hanyattatása közepette néhány centiméteres repedés keletkezett, s így régi, a derenkieknek oly kedves és feledhetetlen csengő hangját el is veszítette. Jelenleg a szögligeti római katolikus templom mellékoltárán pihen.

Ez a *néma harang jelképesnek* is tekinthető a derenki lengyel telepesek életében, hisz Magyarországra jövetelükkel csaknem egy időben került hozzájuk a kis lélekharang (1727), amelynek hangjától évszázadokon át visszhangzott a Ménes-patak völgye. E maroknyi népcsoporttól csak addig vitte a szél az együttes imára szólító, a templomba hívó harangszót, amíg együtt laktak (1942-ig), és *derenkieknek vallották magukat*. Miután a szélrózsa minden irányába szétköltöztek, azzal identitástudatukban is repedés keletkezett. A derenki lengyelséggel való azonosulás ma már egyre ritkább, a repedés egyre mélyül, és néhány évtized múlva - a lélekharang sorsára jut: *örökre elhallgat!* Hála a Jóistennek ez a tendencia 1993-tól, a Derenki Búcsúk népszerűsödésével jó irányba változott.

Mellékletek

Rémiás Tibor: *”Derenk. A szádvári uradalom lengyel (górál) telepesei a herceg Esterházyak és a gróf Andrássyak földesurasága alatt”c. magyar nyelvű történeti monográfia (Miskolc, 2008) anyagának felhasználásával. (A kötet rövidített változatban lengyel nyelven is - Miskolc, 2009. - napvilágot látott.)*

1. Bél Mátyás leírása Derenkről (1730)

Derenk egy másik völgyben fekszik Szádvár vára alatt és a falut mindenfelől részint erdőkkel borított, részint pedig kőszikláktól meredező hegyek ölelik körül. A határ ennél fogva szűkebb annál, hogy alkalmasan táplálja a lakosokat. Azelőtt magyarok lakták, akiket az 1720. esztendőben kitört pestisjárvány szinte teljesen kipusztított. Ezután majd egy fél évtizeden keresztül lakatlanul állott, míg végre elkezdett újratelepülni azoknak a lengyeleknek a söpredéke által, akiket az éhínség űzött el korábbi lakóhelyükről. Ez a vándorló népség sem tudott azonban vagy a szegénysége, vagy restsége miatt gyökeret verni. A legtöbben tehát visszatértek oda, ahonnan jöttek: akik pedig maradtak, sanyarú életet éltek és hogy azt könnyebbé tegyék, útonállásokat kezdtek elkövetni. Mivel pedig a vármegye tisztségviselőinek a szigorúsága miatt ezt nem cselekedhették büntetlenül, ezért inkább akartak elbujdosni, semmint életüket szorgalmas paraszti munkával fenntartani. Most már csak kevesen vannak, s ők haszonnal művelik földjüket, amely rossz fekvéséből következően dimbes-dombos és terméketlen. A falut a szádvári uradalomhoz sorolják.

(Historia comitatus Thornensis, a Batthyány-féle gyűjteményben,
fordította: Tóth Péter)

Derenk helység az előbb mondott Szádvár vára tövében, egy völgyben fekszik, s minden oldalról erdőkkel borított, kősziklás hegyek veszik körül: nagyon kevés jutott tehát neki a síkságból, s ezért van, hogy a lakosok túlságosan keveset vetnek. Az 1710. esztendőben, amidőn ezeken a részeken igen kegyetlenül dühöngött a pestisjárvány, csaknem az összes lakosát elragadta a halál és pusztán maradt a helység. A legutóbb elmúlt néhány esztendőből fogva azonban valamely lengyelek lakják, akiket az éhínség kényszerített arra, hogy elvándoroljanak Lengyelország határrészeiről és a mondott helységben telepedjenek meg. Közülük néhányan már önként elhagyván itteni lakásukat, visszatértek korábbi lakhelyeikre; mások pedig (valóban csak kevesen maradtak), akik még a korábbi hazájukban hozzászoktak ahhoz, hogy tolvajlásból és rablásból éljenek, úgy döntöttek: itt is hasonlóan gonosz életmódot folytatnak majd. Néhány gonosz cselekedet elkövetése után azonban a vármegyei törvényhatóság üldözőbe vette őket és ezért menekülésre fogták a dolgot. – A lakosok a római katolikus hitvallást követik; leányegyházuk a szilasi anyaegyház alá van rendelve. A helység teljes egészében a tekintetes szádvári uradalomhoz tartozik.

(Descriptio comitatus Thornesis, fordította: Tóth Péter)

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

2. A szádvári uradalom falvainak telekkiosztása az 1760-as években

	Sessiones Quartaes (Telkek)		Inqvilinariae (zsellér)
	Populosae (lakott)	Desertae (puszta)	
Almás	72 1/8	-	14
Bonova	20	-	-
Szilicze	-	-	-
Jabloncza	44	-	6
Körtvélyes	34	14	4
Görgő	14 1/16	79	13
Vendégghi	18	26	2
Ardó	16	25	5
Sz. Andras	30	-	5
Derénggh	9	9	1
Perkupa	2	22	-
Szény	2	14	5
Szegligeth	16	12	13
Szilas	23	11	9
Summa	333 3/16	212	77

3. Derenk a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor (1771–1772)

Possessio D e r é n k
Pro Excelso Consilio Regio Locumtenentiali
 Anno 1771. die 19^a February Possessio Derénk
 ad 9 puncta Urbarialia Segventibus Fassa est.

I. Urbar nigakj ne magu.	I. Semmiféle urbáriumuk nincs.
II. Contract nemagu.	II. Contraktusuk nincs.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

III. W tegto obcy nachacagu sa deset gazdowe, kterižo od gruntuw hotowich penizuw społečne každj rok platya 20 rimskich zlatj. Robotj gegich dosawat nebolj im na giste dnj widane, krema kedj gak z wozom, anebo pessj, kedj potrebno bolo panstwu, muselj se ustanowit. Nacha-czagu sa passtownicjz, ktere swoge domčokj magu šestmj; teto w hotowich penizoch plata społečne 5 rimskj zlatj, prez czalu zimu odrobja sstirj nebo pet dnj, tak y w lete, ked sa doma nachaczagu (:ale letusný čas nagwiczeg w ginich mestach, kde swog chleb wchledawagu strowja:) kedj na kossar prestar wanj, taksto na kosbu dwe nebo trj dnj se obratga. Gesto traga take žellare, ktere swoge domčokj nemagu, teto do před-wiloženich 25 rimskich zlatj platja 12 turakow, a teto malo meneg služa, gak teto předwiložene, ktere swoge domčokj magu.	III. E faluban 10 gazda található, akik a telek után évi 20 rénes forintot fizetnek. A robotjuk eddig nem volt bizonyos napszámban meghatározva, mikor szekérrel, mikor gyalog kellett kiállniuk, az uraság szüksége szerint. A faluban hat házasszeller van, akik közösen évi öt forint készpénzt fizetnek. Egész télen 4–5 napot robotolnak, hasonlóképpen nyáron is, (de nyáron legtöbbit más helyeken tartózkodnak, kenyérüket keresve) a sztronga áttelepítésekor, s kaszálás idején is két-három napot szolgálnak uruknak. A faluban van három házatlan szeller is, akik a fenti 25 rénes forinthez 12 turakot tesznek hozzá, s valamivel kevesebbet szolgálnak mint a házasszellerék.
IV. Chasny 1. Magu na dwe pola rozdeleno zemj, ktere až pan Buch požehna, gak čistu psseniczu, tak žito obrodja. 2. Magu nektere lučkj, ktere nekedj y otawu obrodja, magu krem tocho y gine lukj ktere lem seno obrodja. 3. Rožnawa mesto neprawe daleko ge, kde kterj čo ma na predaj može predatj. 4. Passu gak pre hewernich, tak y robotnich statkuw magu wo swogim hotarj dostatečnu. 5. Wodj w swogim hotarj magu zdrawu a dostatečnu pre napagawanj statku. 6. Drewo gak na ohen, tak y na budinki magu w hotarj nadostatek. 7. Kdiž pan Buch les požehna z laskj panskeg za uloženu placzu magn žaludj. 8. Kralowska dežma u nich nikdj nebola. 9. Kapusniczu malu každj gazda ma. 10. Običeg magu nekedj w Miss-kolczjhu, anebo w Sik-sawe zarno zakupit, a to do Rožnawj na predag nosit. 11. Kerčzmu palenčenu magu, za kteru platya ročzite 7 rimskich zlatj. 12. Mlin w susieczkich dedinách magu. 13. Ku panskemu hamru w susednim hotaru uhle wipalugu, protož se im príležitost ukazuge w uhlsku penize zarobit.	IV. Hasznok 1. Két nyomásmezőre osztott földjeiket, ha a jó Isten megáldja, megtermik a tiszta búzát, s a rozsot. 2. Egyes rétjeiken sarjű is terem, de ezen kívül vannak olyanok is, melyek csak szénát teremnek. 3. Rozsnyó városa nincs messze, ahol kinek mi eladni valója van, eladhatja. 4. Heverő és igavonó marháik számára határukban elegendő legelő van. 5. Határukban egészséges és elegendő itatóvíz van. 6. Határukban elegendő tűzi- és épületfa van. 7. Ha az úr Isten Erdeiket megáldja, az uraság kegyességéből, meghatározott fizetség ellenében, makkoltathatnak. 8. Királydézmát soha nem adtak. 9. Kisebb káposztáskertje mindegyik gazdának van. 10. Szokásban van náluk, hogy időnként Miskolcon és Szikszón gabonát vásárolnak fel, s azt Rozsnyóra hordják eladni. 11. Pálinka korcsmájuk van, amelyért évi hét rénes forintot fizetnek. 12. Malom a szomszédos falvakban van. 13. A szomszéd határban fekvő urasági hámornak szemet égetnek, ezért a szénégető helyen alkalmuk van pénzt keresni.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

Na protiwo take se sskodj nachaczagu 1. Zemj w gednim polu skalowiste, a na prutkich wrhoch ułożene magu, protoż y skrze ptutky wodj, ktere gim ponekde wsseczku zem odnosa, až len skala zustane; welke skodj ptetrpa pri tim y trus welmi twerdo pride wiważat, protože zeme mezi horamj magu, ptaczi w gegich satj welike skodj robja. 2. Lukj... čo gesto skrze prutke wodj to sa zahubja.	Ezzel szemben ilyen káraik vannak 1. Az egyik nyomásmezőben fekvő földjeik kövesek és meredek hegyeken fekszenek, ezért a sebes vizek időnként az egész talajt lehordják, és csak a kő és szikla marad; nagy káruk származik abból is, hogy földjeikre, mivel azok a hegyek között fekszenek, csak nagyon kemény munkával tudják kihordani a trágyát; vetéseikben a madarak is nagy kárt tesznek. 2. Rétfjeiket sebes vizek pusztítják.
V. Geden gazda, kterj nagwiczeg ma po swogim grunte 4 presspurske mericzj učinj, čo zasege, a lukj na troch kosczo.	V. A legtöbb földet bíró gazda telke után s négy pozsonyi mérőt vet be, s három embervágot kaszál.
VI. Ponewač skrze slawneho panstwa ista tabla se wimerala tegto obczj, kteru ona zorat ma, tedass pre swogo dobre, kterj kolkó lichwj ma, abj se mohij akoreg odbawit, zaprahne na orbu; a o tim čo na robotu ssli, a z robotj prissli, až bi sa im do robotneho dna zaratalo, y nepočulj.	VI. Mivel a nemes uraság egy bizonyos tábla földet kimért a falunak, amelyet az tartozik megszántani, ezért saját érdekükben, kinek mennyi marhája van, azt be fogja szántáskor, hogy minél előbb elvégezhesék e munkát. Nem hallottak arról, hogy az úrdolgára való menetel, s az onnan történő jövetel a robotba beleszámítana.
VII. Gyewatu pansku, gak z gariny, zo ziminj, tak y z gachnat a pčzelach ta osada odmenj w 28 rimskich zlatj, a to gakssto od ssest rokoch že platj. A gyewata panska y u ginich panoch w tegto stoliczi w običegu gest, i mimo predwiloženich 28 rimskich zlatuw, gak w penizuch, tak w ginich darunkach panstwu nist nedalj.	VII. A tavaszi és őszi gabonából, bárányból és méhből adandó földesúri kilencedet e település lakói hat év óta 28 rénes forinton megváltják. A földesúri kilenced a vármegye egyéb urainál is szokásban van, az említett 28 rénes forinton felül sem pénzben, sem természetben semmilyen ajándékot sem adnak.
VIII. W tegto obczj anj geden grunt pustownj se nachazj.	VIII. E községben egyetlen pusztatelek sem található.
IX. W tegto obczj žaden uročitj poddanj nenj.	IX. E faluban egyetlen örökös jobbágy sincs.
Mi nižeg podepsanj znamo činime, že mj podle nasseg prisachj predwi-lo-žene odpowedj w pritomnostj cza-leg obczj, tak gak se wiložilj, wiznalj, gakssto uznanj nasse y pred czalu obczu prečitané bilo, a skrze gu takowe se tež uznalo: protož skrze a weksu istotu podle pečitj obczj dawame.	Mi alulírottak tudtul adjuk, hogy eskünknek megfelelően a fenti válaszokat az egész falu jelenlétében, úgy ahogy azt kifejtettük, és vallottuk, úgy bevállásunk az egész falu előtt fel lett olvasva, s azt az el is fogadta, ezért azt a nagyobb bizonyosság okáért és folytán a község pecsétjével megerősítjük.
W Jablonczy 19 februara 1771.	Kelt Jabloncán, 1771. február 19-én.

Richtar Gogolya Mateg (bíró)	X
Kovács Jan	X
Eremias Jan	X
Miserak Jan	X

I.adislaus Martini exmissus conscriptor m. p. L. S.
Georgius Kardos emissus conscriptor m. p. L. S.

4. Részlet az 1814. évi „Canonica Visitatio”-ból

XVI. A leányegyházak

A jabloncai plébánia első leányegyházának, Derenknek régi fából ácsolt temploma van, amely felújításra szorul, a templom Szent Simonnak és Júdának van szentelve, az ő ünnepükön vagy a legközelebbi vasárnap ünneplik a patrociniumát. A templom a falun kívül helyezkedik el egy száraz dombon, tűzvészről biztonságos helyen, az egész templom kazettás mennyezetű. A padló viszont a csupasz a föld. A szentély deszkákból van összeróva. A tetőn 3 fakereszt van. Az egyik ajtaján erős zár van, kulcsait a kántornál őrzik. Festett, orgonával ellátott kórusa és fa szószéke van. Két harangja van a templom tetőzete feletti kicsiny fatornyocskában, az egyik kb. 50 fontos, a másik 10 fontos. Egy oltára van hordozható oltárral, amely nincs megszenteltelve, minden felszereléssel, úgymint: feszülettel, 6 fa gyertyatartóval, oltárasztala kőből van és falazott, a lépcső fából, az oltár előtt antependium (oltárelő) zöld anyagból készült, vannak kánontáblái és apró tabernáculuma, amely csak a ciborium őrzésére elegendő, ebben, amikor a helységben szükséges az oltáriszentséget őrizni, minden harmadik napon megújítják az ostyákat. Az újonnan beszerzett mécesben mind ez ideig nincs fény. A templom falaira aggatták a Boldogságos Szűz Mária és az őrangyal képmását, és két cserépből készült angyalfigurát. A templomnak két zászlaja van, az elsőn a Boldogságos Szűz képe, a másik oldalán Szent Simoné és Júdáé. A másik zászlón Szent Anna és Szent Mihály. A padok elegendőek a [hívek] befogadására. Van egy edény a szenteltvíz tartására hintővel, bádogból. A templomot minden második héten kiséperik, a templom a plébánia népének befogadására egyáltalán nem elegendő.

Sekrestye híján a felszereléseket az oltár mögött őrzik, itt van a gyóntatószék elhelyezve. A következő felszerelése van:

Aranyozott fémből készült kehely, hasonló paténával	1
Aranyozott ciborium	1
Régi tömjénfüstölő fémből naviculával (tömjéntartóval)	1
Különböző színű miseruhák a kiegészítőkkal, egyiknek hiányzik a bursája és pallája	3
Fekete színű miseruha tartozékokkal.	1
Alba	2
Humerále	2

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

Corporale-kendők	3
Kehelytörlők	4
Cingulus	1
Kéztörlők	4
Karingek	2
Nagy és kis, valamint közepes tobálék, az egyik kettős, összesen	13
Vörös selyem vélum	1
Szláv evangéliumos könyvek	2
Szakadt Rituale (szerkönyv)	2
Nagy és kis misekönyv	2
Fa békekereszt (csókkereszt, pacifikále) feszülettel	1
Ámpolna-pár, 1 csengő	2
Ostyakészítésre és vágásra való eszköz	1
Körmeneti kereszt és temetési kereszt	2
Erszény, négyszögletes	1

Ennek a templomnak nincs fenntartási alapja, kivéve a templom körüli temető kaszálásából származó füvet, amelyből évente 24 krajcár jövedelme van, illetve a hívek felajánlását. Jelenleg 40 RFt-ja van a pénztárban, a legszentebb felségnek kihelyezett 20 forintból származó reverzálist 6 százalék kamatra kihelyezi és beszedi a plébános (a számadás hasonló az anyaegyházhoz) Kusztvany Mátyás és Remias János kurátorok tudtával, akik fizetés nélkül szolgálnak, s midőn ellustulnak, a plébános felserkenti őket.

A bába Bartko Mária, feleskették és kitanították, józan életű, odaadó, minden szülő nőtől 30 krajcárt és 1 kenyeret kap.

Ez a leányegyház 1 órányira van az anyaegyháztól, Derenken minden második vasárnap és ünnepnap szolgáztatják a misét, felváltva Jabloncával, kivéve, hogy minden hónapban egyszer Szilicére kell a papnak kimennie. Az alkalom címén annyiszor 1 RFt-tot fizetnek a plébánosnak, ahányszor vasárnap és ünnepnap kimegy misézni hozzájuk, valamint minden házaspár 1 tyúkot ad reggeli fejében ezen időben. A miséket itt is úgy celebrálják, mint az anyaegyházban, kivéve, hogy felváltva magyar és szláv nyelven vannak a prédikációk a mise előtt úgy, hogy amikor magyar szentbeszédeket mondanak, szláv homíliát kapcsolnak hozzá, illetve a szlávhoz magyart.

5. A derenki családok házszám szerinti felsorolása – 1817-ből

1. a.	Remias András
1. b.	Remias György ifj.
2. a.	Remias András özvegye
2. b.	Remiás András ifj.
3.	Remias János id.
4.	Kusztván Mátyás
5.	Kusztván András
6. a.	Kusztván János özvegye
6. b.	Kusztván János
7.	Bubenko György
8. a.	Bubenko Márton özvegye
8. b.	Bubenko János
9.	Bubenko András
10. a.	Kuchta Mátyás
10. b.	Kuchta András
11.	Kuchta Péter
12.	Ludirector localis
13.	Komaromi Márton
14.	Korunovszky György
15.	Zubritzki Jakab
16.	Woda István
17.	Zubritzki János
18.	Kováts Márton
19.	Toportsik János
20. a.	Kováts György
20. b.	Kováts József
21.	Gogolya János
22. a	Gogolya András

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

22. b.	Gogolya István
23.	Kováts András
24.	Sztassko Mátyás
25.	Matusz János
26.	Bubenko János Mizera
27.	Bubenko János Adamus cum filio András
28.	Gogolya Tamásné
29.	Vereb József
30.	Stephan Mihály
31. a.	Sweda János
31. b.	Sweda György
32.	Stefan András
33.	Welyak Mihály
34. a.	Bubenko Mihály
34. b.	Bubenko János Kralik
35.	Woda János özvegye
36. a.	Kerekes János (hajdu)
36. b.	Kerekes András
37.	Korunovszky János
38.	Soltész János
39.	Gal Mátyás
40.	Allodiatura Dominalis
41.	Communitas pagentis (Domus pastorum)
42.	Zingarorum Caza
43.	Zubritzki András
44. a.	Remiás György alias Walko
44. b.	Juhász István
44. c.	Remiás Márton
45. a.	Chudi János id.
45. b.	Chudi András

46. a.	Chudi János ifj.
46. b.	Chudi Tamás
47.	Sub silvanus usnat
48.	Educillator usnat

6. Derenki dúlők (1817)

Goble Dominales	(uradalmi)
Goble Urbales	(úrbéres)
Vigyorovka	Dominales (uradalmi)
Stefanowa Dolka	censuales horti (bérelhető kertek)
Jasskowa Dolka	censuales horti
Patzigovy hodnik	censuales horti
Szopkov Szad.....	censuales horti
Za Cziganom.....	censuales horti
Beretsek.....	censuales horti rét,
Pri Kadlubiku.....	szántófield
Nad Kadlubik.....	szántófield
Pri Widomayu.....	censuales horti
Szögligetszka Dolina	szántófield
Zwerinetz	rét
Mraznitza	szántófield, rét, censuales horti
Za Zamkom	szántófield, rét, censuales horti
Vas Kapu.....	censuales horti
Pod Zamkom	rét, caneteta,
Pri Mossohute (Mosso Kutcze) -	
Pod Csigu	
Prosisko	szántófield
Za Litedomayom (?)	szántófield
Roven	szántófield
Hagi.....	szántófield
Poronya	szántófield
Liszi Werch zadne hori	szántófield
Liszi Werch poszedne hori	szántófield
Liszi Werch predne hori	szántófield
Cserne Zeme.....	szántófield
Nad Beretsek	szántófield, rét
Walkovo Liszek (?).....	szántófield
Walkov Werch.....	szántófield

Walkow Zberetz.....	szántóföld
Pri Zsernitz Zamek.....	szántóföld, rét
Zapadla Dolka.....	szántóföld
Kovatsowa Ubocs.....	szántóföld
Piwnitza.....	rét
Za Kostolom.....	szántóföld, rét
Za Szadom.....	szántóföld, rét
Gallyare	szántóföld
Mali Ketskés	szántóföld
Palka.....	szántóföld
Na Werchu.....	szántóföld
Nad Piwnitzu.....	szántóföld
Nad Mizerom.....	szántóföld
Remiassowa Dolka.....	szántóföld
Nad Mizerom.....	szántóföld
Kovatsow Dolka	szántóföld
Chudeho Dolka.....	szántóföld
Pod Uboc	szántóföld
Walkowe Dolki.....	szántóföld
Ubocs	szántóföld
Pod Winicsiskami	szántóföld
Nad Winicsiskami.....	szántóföld
Preborni BrgezsoK	szántóföld
Ku Mocsidlom.....	szántóföld
Nad Mocsidlami.....	szántóföld
Welki Ketskes	rét
Za Mocsidlami	rét
Mocsidla	rét
Borzavszke	cauleta (káposztás)
Witkovszke	caulata, rét, szántóföld
Nad Zsrodlami	rét, szántóföld
Pod Zsrodlami.....	rét
Walkowa Dolina.....	rét
Bonyar	rét
Nagy Láz.....	rét
Pod Nagy lazom.....	rét
Nizni Wall.....	rét
Likajewka	rét
Kertveleszke Lonki.....	rét
??	rét
Olsawske Lonky.....	rét

Won Woz.....rét
Josafejszki Werchszántóföld

7. Derenk Pesty Frigyes helynévtárában (1864)

7. A községtől keletre 1/4 órányira van Vidumaj korcsma erdő kertülői lakkal, melyet herczeg Eszterházy építtetett, ezen név a' tót ajkú emberektől Vidumaj (:találki:) elneveztetett. Innen újabbán 1/4 órányira keletre felnyúlik egy szikla domb, melynek csúcsán van Szádvárnak összedült romjai, a vár közepén egy nyoltz - szögletre kilövődött 's kivágott, de már kövekkel, fákkal behányt kőkút van, melyben még egy ölnyire lévő mélyébe még most is víz van. E várat délről a Ményes szűk völgye az abban csörgedező Ményes patakkal keríti, azon völgyben keresztül három földhányás, mellyel a vár ostromlásakor a vizet fent tartva délről magokat biztosították, mert az egész völgy állóvízzel megtelt, 's így az arra jövő ellenségtől nem tartottak. A Szögligeti mély völgy a' Ményes völgy torkolatánál van az úgynevezett Vaskapú, hol most is a Szögliget Derenki szekérút keresztül megyen, hajdan ottan a' várnak vaskapuja állott, most csak e néven nevezik, keletre van innét egy szűk völgy, melyet Bába völgynek (:Baba dolina:) névvel neveznek, asszonyi ügyről vette nevezetét. Fehér föld (:Bjela glina:) egy tisztás hely az erdő szélén, mellyen egy szép forrás van Mosó kút név alatt ösmeretes, hajdan a várból állítás szerint oda jártak mosni. Valyko és Rémiás tisztásai hajdán azon gazdák használták, a többi erdőség. A vár alatt éjszaki részen van egy 10 holdnyi Várkert, melyet a lakosok Panszki szadnak neveznek, jelenleg gyümöltsös, Prosiszka szántóföld a' vár mellett, mely helyen ütközet állt, mivel a várbeliek magokat megadni nem akarták I. Leopold magyar király hadseregének, mely tájban az országban több várat szétromboltattak, azon helyen mai napig is ágyú s puszkagolyók találatnak. Ezen név a megkegyelmezés kérelmét Prosisz lengyel nyelv szerint mai napig Prosiszkának neveződik, Hosszú tető (:Dluhi verh:) köves hegy, mely a' várat éjszakeről keríti erdejével, Velki strosz, Köves domb erdő, Mészhegy (:Vapenyiszko:) az állítatik hogy a vár építéskor itt égettek meszet. Erdős domb, következő dombok és töbrök, Kralikov brezsek, Köves domb, Hudeho, Vodov brezsek domb és fákkal benyőtt erdős helyek a használó gazdák nevéből neveztetnek, Harczovana dolina hol a legeltető fiúk lovakkal futást tettek innen veszi nevezetét, Bubenkov, Kovacsov brezsek használóik nevéből neveztetnek, különben erdős, töbrös helyek. Itt éjszakeről almási és körtvélyesi határ út nyugotnak mentében elválasztja a Derenki határt, azon út alatt 17 kisebb nagyobb töbör Gogolya és Matyasova dolina név alatt ösmeretesek, Remiasov brezsek, Lőrinczova dolina töbör és erdős helyek.

Vidumaj korcsma erdőkerülő lakkal 1/4 órára a falutól, azután Roven földek kis egyenes földektől vette nevét, Hági földek, Udvar föld (:Dvorszke zeme:), Kisberek (:Mali berek:), Liszi verh, Kopasz tető szántóföldek, Fekete föld (:Csernye zeme:)

szántóföld, Groblye föld, Zapadla dolina föld és erdő, a föld berokkadásától vette nevét. Sztrosz köves erdő, Pivnyicza föld és rétek, hajdan ottan a falusi pinczék voltak, Galyáre föld, Zakosztelem templom megettí föld. A templom fábúl épült 1727be mivel Derenk mint fiókegyház Jablonczához tartozik, innét visz egy gyalogút az utóbbi megnevezett földeken 's hegyen keresztül Jablonczára. Falu felett dombos föld, a tetón egy töbör van Remiasova dolina, Nagy kecskés völgy föld, rét, erdő, Kis kecskés egy ki nem száradó forrással, van benne két kert, Hajdukov sztrosik köves erdős domb, hajdú bírta valaha, melytől nevét kapta egy kertel, Nad vinicizskami valaha szőlők voltak, Podvinicizskami 4 töbör szántóföld, itt a' falutúl út megyen nyugotnak az erdőbe, Srebni brezsek földek, hajdán ezüst bánya vólt, Mocsolyák rét, föld, Kis kecskési forrás, Nagy kecskés domb, erdő, tetején mély töbör, Velki strosz erdő, mely alatt éjszokról 7 töbör van, Cserges kút 2 db kertbúl áll, Majer Pál köves domb, de erdős, mellyet valaha Mayer Pál bírt, Busov verh erdő, nevét Buso nevű birtokossától vette. Délről éjszaknak kis völgy nyúlik, mely a Derenk és jablonczai határt egymástúl elválasztja. Lizina 40 év előtt szántóföld, jelenleg parlag, híres egy Jávör kútról, melynek forrása is jávorfa tövéből fakad, Nagy forrás kiszáradhatatlan, Verő fark melynek orrán új hegyág kezdődik keletről nyugotnak, szép erdő, Patkós szoros völgy, Sztrosz déli köves domb, Sztari verh régi tölgyes erdő, Osztri verh éles tető, erdő, Nad mocsidlami mocsolyák feletti erdő, Pusztá szőlő hajdán szőlő vólt, jelenleg kert, Borzuvszki káposztaföld, valaha Borzova községiek bírták, Vidkovszka káposztaföld, Osavszki tető föld, erdő, valaha a jósafőiek bírták, Osavszka ubocs és Körtvelyeske luki melly réteket hason nevűek bírták, Likajovka valaha körtvelyesi Lükő urak bírták, Zima studna hideg vizéről hideg kútnak neveztetik, Bonyor rét hajdán juhfürösztő hely, Podzsredla föld, rét, jó kút és vállókkal, Potok Valykov szoros völgy a Ményes patak lementében rétek, hajdan Valyko nevű bírta, Mruznyicza hideg oldal, föld és parlag rét és erdő, Vár alatti rét (:Podzamkomi:) kender földek, Tetyves kút (:Vshivava studna:) szép forrás a Szögligetről jövő út alatt, Zsveringeva hajdan a várnak vadaskertje vólt, most rét és föld, Szögligetszka dolina egy kis völgy, kifelé nyílik Derenkre, melyen a Szögligetről Derenkre vezető út van, Sztrosz, Kobulyanka, Nad berekom, Nad dedinu köves dombok, fákkal benőtt erdő, öt töbör, mellyekbe gyümöls fák léteznek, Berecek keskeny völgyetske, mellyet csak 1820 körül kiorottak, most rét és jó forrás kút létezik ottan, a végén nyugotról keletnek elnyúló falusi út elvonúl, mely a' községet kétfelé hasítja Almás és Szögliget felé, a Vidumáj korcsmánál kétfelé vál.

8. Az endogámia aránya Derenken

	Összes házasság	A vőlegény derenki – a me- nyasszony külső	A menyasszony derenki – a vőlegény külső	Mindketten derenkiek	Endogámia aránya
1. 1757-1822	160 (hiányos adat)	33	55	72	45%
2. 1823-1871	242	29	48	165	68%
3. 1872-1899	132	12	30	90	68%
4. 1900-1943	186	18	37	131	70%
Összesítés: 1757-1943	720	92	170	458	63,60%

9. Derenk község határának 1870. évi térkimutatása

Művelési ág	l-ölekben	1600 l-öles holdakban	Észrevételek
Belsőség	51 184	31 1584	
Gyümölcsös	48 481	30 481	Jobbára szántóföldek és erdők között
Szántóföld	567 737	354 1337	
Rét	251 071	156 1471	
Legelő	286 866	179 466	2/3 része merő szikla, 1/3 rész erdők között
Erdő	2 869 018	1793 218	
Adómentes	98 331	61 731	Utak, vizek, ter- méketlen helyek
Összesen:	4 172 688	2607 1488	

**11. 18 derenki áttelepülő levele Dr. Aba Lehel miniszteri titkár úrhoz
(1942. március 13.)**

„Alulirott Emődre települt derenkiek mély tisztelettel azt kérjük Nagyságodtól, hogy méltóztassék odahatni, miszerint a Földmívelési Miniszter Úr Ónagyméltósága által már nekiünk ítelt Majzler Mihályné féle emődi kb. 150 k. holdnyi ingatlan a részünkre lehetőleg 10 nap alatt birtokbaadathassék.

Ezen kérelmünk azzal indokoljuk, hogy jön reánk a tavaszi munkálat ideje s nagyon sokunknak ezen a részen van kimérve a csereingatlanaink s így abba a lehetetlen helyzetbe kerülnénk, ha a birtokbaadás meg nem történhetne a tavaszi munkálatok megkezdése előtt, hogy nem tudnók a tavaszi munkálatainkat elvégezni s így tavaszi terményeket nem tudnók termelni.

Méltóztassék tehát érveink belátása és elfogadása mellett odahatni, hogy ezen ingatlanság most már minden halasztás nélkül a rendelkezésünkre bocsáthassék, hogy részben a felzaklatott kedélyek is le csillapodjanak, részben pedig hozzájuthassunk végre ahhoz a földhöz, amely minket a miniszteri magas döntés értelmében mindenképen megillet.”

**12. Stefán Józsefné szül. P. Kovács Erzsébet (Derenk, 1919.)
visszaemlékezéséből részletek**

„Vattán két család van, valamilyen Annuska, Milióczki Annuska, tanár volt a férje, ők nem laktak Derenken, de ott volt birtokuk. Pesten laktak. Azok a legutoljára mentek el Vattára. Az anyja volt odavalósi, Bubenkónak hívták. Ládbesenyőre több, mint húsz család települt. Több, mint 10 család átment Szlovákiába. Martonyiba is vagy 10-en települtek. Büdöskútra úgy 10 alatt mentek, Sajószentpéterre sokan mentek. Ide vagy ötven család jött.”

„400 lélekszámú lehetett a község. Hogy hány lakóház volt, azt nem tudom, nem olvastuk össze. Mink ide eljöttünk 212-en. Ma már kb. 90-en vagyunk. A többiek nagyjából Miskolcon élnek. Nekiünk volt itt bírónk is Rémiás bácsi, aki nagyapádnak az öccse volt. Ő volt a bíró apád meg az úrbéri elnök.

Sajószentpéter volt az utolsó hely, amit felajánlottak. A koronaadalom azokat irányította oda, akik még nem választottak maguknak helyet. A végleges áttelepülés után kezdődött a bontás.”

„Akiknek a házat bontották ott egy főnek lenni kellett. A házakat a zsidók bontották. Oda a zsidókat az állam irányította. Ezek munkaszolgálatos zsidók voltak. Az elbontott épületeket teherautókon vitték a Színi állomásra és úgy ide Emődre, de már itt a kipakolás után nekiünk kellett beszállítani. Egyszerre 3 családnak a holmiját pakolták be. A zsidóknak sárga csillaguk nem volt, de azért fegyelem alatt voltak. A szállásuk azokban a házakban volt, amelyek még nem voltak le-

bontva. Ezek olyan zsidók voltak, akikhez még az asszonyok is jártak. Azt a házat a legutoljára bontották, amelyikben ők voltak elszállásolva.”

„Ha nem akartak, nem jöttek el, nem kényszerítette őket semmi és senki, de ott már nem volt semmiféle lakossági szolgáltatás sem iskola, sem semmi, úgy álltak ott, mint a remeték. Mindenük megmaradt úgy, ahogy azelőtt volt. A földrészük is megmaradt meg ott dolgoztak, ahol akartak.

Itt Istvánmajorban úgy osztották el a cselédházakat, hogy minden két családnak adtak egy cselédházat. Az úgy volt, hogy a pitvar, ami a két házat elválasztotta közös volt, ezen kívül minden családnak volt egy szobája, kamrája, konyhája. Hogy ki kivel akar lakni azt mindenki saját maga döntötte el ebbe Pitlik nem szólt bele. Mindenki igyekezett rokonnal vagy magához közel állóval összeköltözni. Volt itt egy nagy raktárpépület, egy magtár, ami tisztán téglából volt ezt négy családnak osztották ki, de abban a családok nem tudtak telelni, ezért meg volt nekik engedve, hogy az iskolába költözzenek be.”

„Meg Kórée meg Kovács Andris a bátyám meg édesapám volta a negyedik. Közben a terület már fel volt mérve, kialakult, hogy három utca lesz, és mindenki tudta már, hogy hol fog építkezni. Meg volt mindenről a térkép. Ezt megelőzte egy falugyűlés. A házhelyek meg voltak számozva és sorsolás útján dőlt el, hogy ki hol fog építkezni. Ezután vezették be a telekkönyvbe a neveket. Zimányi nevezetű mérnök jelölte ki azt is, hogy a temető hol legyen. A nép úgy döntött, hogy közel legyen a temető. A szőlő terület az nem volt olyan nagy és nem volt egyforma. Majdnem mindenki kapott szőlőt. Az úgy volt, hogy a fele kapott szőlőt a fele meg erdőt. Az erdő rész ott volt, ahol most is van. Ezekre is sorszámot húztunk. Tehát egy családnak volt erdő vagy szőlő része és földje.”

„Az volt az a nyilas az a sorszám, amit a házhelyre húztunk. Volt első dűlő, volt második dűlő, ebbe a dűlőbe mindenkinek volt. Volt aztán a beltelek, ez a házhely. A második dűlő a homokos volt. A káposztás kert itt volt a laponon. Az ispánrét két darabból állt volt föld meg a laponon olyan vízállás, amit egyszer kiosztottak az változatlanul megmaradt mindenkinél. A dűlőkben mindenki azt termelt, amit akart. A kiosztást lehetőleg úgy végezték, hogy a családok egymás mellett legyenek. Az iskola megmaradt iskolának. Derenken az iskolát meg a templomot nem bontották le, Derenken filia volt, a pap nem jött velünk. Itten a templomot 1951-ben szentelték fel, újjáépítve meg 1972-ben volt. Amíg nem volt itt templom addig az iskolába jártunk. Az az oltár, ami az iskolában volt az most itt van a templomban. A miseruha, meg minden a templomból ide került. Derenken 3 harang volt. Azt elosztották úgy, hogy két harangot elvittek a háborúba, a kis harang az meg van Szögligeten. De nem csak Derenkről vitték el a harangokat, hanem máshonnan is vitték a háborúba. Derenken tiszta katólikusok voltak. A derenki templom fából volt, zsindey tetővel. Amikor az érsek beleegyezett abba, hogy a templomot elbontsák itt felállítottak egy keresztet. A templom emlékére. Ennek a templomnak a kulcsa kovácsolt kulcs volt. Pontosan ott volt az oltár, ahol most a kereszt van.

Az oltár helyén ástak egy nagy gödröt, abba tettek egy lapos követ és arra rátették a kulcsot majd erre megint rátettek egy lapos követ, majd betonnal kibélelték és a keresztet oda helyezték. A templomnak a kulcsa ott van.

Mikor Derenken a templomot elbontották, az érsek úr meg más papok kihirdették, hogy Derenk búcsúzására misét szolgáltatnak. Az összes környező falukból ott volt a nép, a papok prédikáltak, igen nagy misét tartottak. Az érsek atya kihirdette, hogy most olyan templomtól búcsúzunk, hol évszázadokon át sok temetést és keresztelőt tartottak. A misén mi is ott voltunk.

A nép vallásos volt. A templom harang nélkül volt. Tehát venni kellett. Ezt úgy oldották meg, hogy mivel a községnek sok erdeje volt, elhatározták, hogy jelentős mennyiségű fát fognak kivágni és azt értékesítik. Így is volt. A kivágott fát elosztották, kinek mennyi jutott az úrbér után. De a fát nem adták ki a részeseknek hanem eladták és ezért vettek két harangot. A harmadik harangot meghagyták azzal, hogy ahol leghamarabb lesz templom a kisharangot odaadják. Az 270 éves harang. Rá van írva, hogy anno 1727. De mi nem tudtuk, hogy az anno mit is jelent, ezért a harangot elneveztük Anna haragnak. Mi ezt a harangot kértük volna, de az esperes úr egy kis gondatlansága miatt a szögligetiek nem adták vissza.”

IRODALOMJEGYZÉK

Acta Sanctorum XII

A nyelvkeveredés. A magyarországi szláv nyelvjárások tanulmányai, Nyíregyháza, 2001

- Bakács 1956. Bakács István: Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repertórium, Levéltári Leltárnak 2., Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1956
- Bálint 1977. Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977
- Bódi 1979. Bódi Erzsébet: The Ethnocultural Assimilation of a Polish Settlement in Hungary, Ethnographica et Folkloristica Carpathica, t. 1. (Redigit Zoltán Újváry) Debrecen, 1979. 10–113.
- Bódi 1981. Bódi Erzsébet: Ethnocultural Connections between Hungarians, Slovaks and Poles as Reflected through a popular idiom, Ethnographica et Folkloristica Carpathica, t. 2. (Redigit Zoltán Újváry) Debrecen, 1981. 89–103.

- Bódi 1984. Bódi Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása. Debrecen, 1984
- Dávid 2001. Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2001
- Degré 1976. Degré Alajos: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848. előtt, Vas megye múltjából, Levéltári Évkönyv 1. 100–118. Szombathely, 1976
- Delehaye 1931. Delehaye, H.: Commentarius Perptuus in Martyrologium Hieronymianum, Acta Sanctorum (vol. 65.), 1931
- Dénes 1978. Dénes György: Egy lerombolt falu nyomában... Derenk, Élet és Tudomány XXXIII. 15., Budapest, 1978
- Dénes 1983. Dénes György: A Bódvaszilasi-medence 700 éves története, Borsodi kismonográfiák 16., Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1983
- Détshy 1969. Détshy Mihály: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VIII. 143–186., Miskolc, 1969
- Détshy 2004. Détshy Mihály: Szádvár, a Galyasági Településszövetség kiadványa, 60., Perkupa–Miskolc, 2004
- Diós 1984. dr. Diós István (szerk.): A szentek élete. Budapest, 1984
- Ecclesiastical Wall Calendar for 1983 with a martyrology of the Byzantine Rite
- Hegedűs–Tóth 2000. Hegedűs András–Tóth Krisztina (szerk.): Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9., Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergomi Főegyházmegye I. A–K., Esztergom, 2000
- Hemmert 1970. Hemmert Mária: Gwara polska wsi Emőd-Istvánmajor na Wegrzech, Szeged, (Kézirat, doktori disszertáció), 1970

- Hemmert 1972. Hemmert Mária: Lengyel falu Magyarországon, Élet és Tudomány 1972. 32. sz. Budapest, 1972
- Iconographie de l'art chrétien par Louis Réau. 1958 tome III. Iconographie des saints Paris
- Joó 1964. Joó Tibor: Az alig ismert Szádvárról, Borsodi Szemle, 1964. VII. évf. 1. sz., 33–38., Miskolc, 1964
- Kállay 1978. Kállay István: Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repertórium, Levéltári Leltárak 66., Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1978
- Kantor–Kraśnińska 1981. Kantor, Ryszard–Kraśnińska, Ewa: Potomkowie osadników z polski we wsiach Derenk i Istvanmajor na Węgrzech, Kraków, 1981
- Kerékgyártó 1997. Kerékgyártó Lajos: Egy magyarországi lengyel telepes falu, Derenk lakói az egyházi anyakönyvek tükrében (1881–1890) (Szakdolgozat, Miskolci Egyetem – BTK, Történeti Intézet), 1997
- Király 1966. Király Péter: Remarques sur le parler d' une colonie polonaise de Hongrie, Studia Slavica XII. (1966), 215–225, 1966.
- Kis 2004. Kis Ivett: Szellemfalu a múlt ösvényein. Identitásépítés a Sajószentpéteren élő, derenki eredetű lengyelség körében, Miskolc, (szakdolgozat, ME BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék), 2004
- Komoróczy 1899 Komoróczy Miklós: A szádvári gyász. Ifjúsági elbeszélés, Rozsnyó, 1899
- Kraśnińska–Kantor 1979. Kraśnińska, Ewa – Kantor, Ryszard: Etnograficzne budania polonijne we wsi Istvánmajor na Węgrzech, Przegląd polonijny, Kraków, 1979.
- Kraśnińska–Kantor 1979a. Kraśnińska, Ewa – Kantor, Ryszard: Derenk és Istvánmajor-

lengyel telepes falu néprajzi kutatása, Herman Ottó Múzeum
Évkönyve, Miskolc, 1979a. 341–356.

Krasińska–Kantor 1979b.

Krasińska, Ewa – Kantor, Ryszard: The Role of the Forest in the Economic Life of a Polish Viliage in Hungary at the End of the 19th Century and in the 20th Century, *Ethnographica et Folkloristica*, t. 1. (Redigit Zoltán Újváry), Debrecen, 1979b. 115–125.

Krasińska–Kantor 1981.

Krasińska, Ewa – Kantor, Ryszard: A lengyelországi kívándorlás néprajzi kutatásának sajátosságai (a magyarországi vizsgálatok példáján). A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai 3. Budapest-Békéscsaba, 1981. 566–578.

Krasińska–Kantor 1988.

Krasińska, Ewa – Kantor, Ryszard: Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája, Borsodi Kismonográfiák 31., Miskolc, Herman Ottó Múzeum 151. 1988

Lipsius 1893.

Lipsius, R. A. (szerk.): *Acta Apostolorum* I. 1893

Maksay 1990.

Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén (1549 körül), II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990

Pétery 1877.

Pétery Károly: Az utolsó Bebek. Történeti regény. I–III. kötet, Budapest, 1877

Poros 2005.

Poros Andrea: Derenkről Istvánmajorba. Egy lengyel közösség áttelepítésének története (Diplomadolgozat, PTE BTK történelem kiegészítő szak), 2005

Pozsgai 2007.

Pozsgai Péter: Görög és római katolikus nemzetiségek házasságainak jellemzői Torna megyében a 19. század közepén, Korall, Társadalomtörténeti folyóirat, 8. évf. 27. sz., Budapest, 2007

- Rémiás 1983. Rémiás Tibor: Adalékok a „derenki kérdés”-hez. A derenk-istvánmajori lengyelek életmódjának alakulása a földrajzi nevek tükrében. Múzeumi Kurír, Debrecen, 1983. 42. sz.
- Rémiás 1988. Rémiás Tibor: A szádvári uradalom (Torna vm.) adózó népességének társadalmi differenciálódása a XVIII. sz. második felében. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI., Miskolc, 1988. 307–324.
- Rémiás 1989. Rémiás Tibor: Abaúj, Gömör és Torna vármegye zsigmondkori nemesi társadalma az 1427. évi kamarahaszna-összeírás alapján. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 26., Miskolc, 1989. 26–35.
- Rémiás 1997. Rémiás Tibor: Ruehietl Miklós, a szádvári uradalom gazdatisztje mint publicista (1835–1849). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX., Miskolc, 1997. 239–256.
- Rémiás 1991. Rémiás Tibor: A som hazájában a csend uralkodik, avagy amit Derenkről tudni kell, Miskolc, 1991
- Rémiás 2002. Rémiás Tibor: Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében, Bódvaszilas–Miskolc, 2002
- Rémiás 2004. Rémiás Tibor: In memoriam Derenk I., A derenki lengyelség nyomában. A temetőkutatás eredményei az egyházi halotti anyakönyvek alapján, Miskolc–Budapest, 2004
- Rémiás 2005. Rémiás Tibor: In memoriam Derenk II., A derenki lengyelség kapcsolat-rendszere a házasultak egyházi anyakönyvei tükrében, Miskolc–Budapest, 2005
- Rémiás 2005a. Rémiás Tibor: Az 1869-es népszámlálás Derenken. (Egy lengyel telepes falu 19. századi társadalma). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV., Miskolc, 2005a. 281–293.
- Rémiás 2007. Rémiás Tibor: In memoriam Derenk III., A derenki lengyelség nyomában az egyházi születési ill. keresztelési anyakönyvek alapján (1724–1943), Miskolc–Budapest, 2007
- Rémiás 2008. Rémiás Tibor: Derenk történeti monográfiája, Miskolc, 2008

- Rushforth 1936. Rushforth, G. Mc. N.: Medieval Christian Imagery, 1936
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis anno domini Jesu Christi MCMXLII, Rozsnyó, 1942
- Smith—Cheetham 1875 —1980.
Smith, W.—Cheetham, S. (szerk.): Dictionary of Christian Antiquities. 1875—80. (2 vols)
- Soós 1985. Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985
- Szüts 1965. Szüts László: Kormányzó úr medvéi, Budapest, 1965
- Takács—Udvari 1989.
Takács Péter—Udvari István: Adalékok Torna vármegye vásárai és a vásározó Torna megyeiek 18. századi történetéhez. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 26., Miskolc, 1989. 54—59.
- Udvari 1991. Udvari István: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumantumai, Vasvári Pál Társaság Füzetei 4., Nyíregyháza, 1991
- Vincze 1969. Vincze Oszkár: Mit ér az ember - a medvéhez képest? Észak-magyarország. Miskolc, 1969

Tibor Rémiás:

Die polnischen Siedler (Goralen) in der Domäne von Szádvár unter Herzog Esterházy und Graf Andrassy

Zwei polnische Ethnografen, Ewa Krasińska und Ryszard Kantor bearbeiteten eine ethnographische Synthese über die Dörfer von Derenk und Istvánmajor (wohin 1943 der Großteil der Derenker Bevölkerung umsiedelte), der Band wurde damals von dem Hermann Ottó Museum in Miskolc 1988 auf ungarischer Sprache veröffentlicht, wobei die grundlegenden Forschungsergebnisse bereits auf polnisch 1981 in Krakau publiziert wurden. Beinahe 30 Jahre vergingen bis die systematische Zusammenfassung über die Geschichte des Dorfes Derenk erschienen konnte.

Was macht die Zusammenstellung der historischen Daten über dieses von Polen besiedelten Dorfes in Ungarn so wichtig? Die Bevölkerung des in Nordost-Ungarn liegenden, und eins zum Komitat Torna gehörenden Dorfes Derenk wurde durch die Pestseuche des Jahres 1711 ausgerottet. Bis zum Jahre 1711 bestand die Bevölkerung des Dorfes Derenk aus Ungarn. Nach der Pestseuche stand Derek 1715 als unbewohnte Gemeinde (*curialis*). Die Herzogfamilie Esterházy ließ (zu dieser Zeit gehörte das Dorf zum Besitz der Herzogfamilie Esterházy) in das entvölkerte Dorf Goralen aus Podhale und aus der Zips ansiedeln, doch nachdem die Steuerfreiheit ihnen gewährleistet wurde, kamen sie auch von sich selbst. So waren die zwischen 1717 und 1720 angekommenen Familien – ob sie durch systematische oder durch spontane Umsiedlung eintrafen – eindeutig polnischer Herkunft. Das angesiedelte, tüchtige Volk beschäftigte sich neben der Bestellung der kleinen und mageren Feldern mit Entwaldung der naheliegenden Wäldern sowie Köhlerei.

Im Protokoll der Gespannschaft Torna lesen wir über Derenk folgendes: „Anno 1717 per Polonos advenas inpopulatum“. Über die Anwesenheit polnischer Ansiedler berichtet aus den 1730-er Jahren Matthias Bél auf gleicher Weise: „Polonis noviter impopolata“.

Die Polen von Derenk aus dem 18. Jahrhundert ist eine der ältesten ethnischen Minoritäten in Ungarn, die seit 300 Jahren ihre Kultur, sowie ihre archaische Sprache aus dem 18. Jahrhundert und ihre ethnische Identität bewahrte. Im alltäglichen Leben dieser geschlossenen Gesellschaft der Derenker Polen traf eine grundlegende Veränderung im Jahre 1934 ein. Der Reichsverweser Miklós Horthy wünschte gerade hier, im Wald neben Derenk eine zusammenhängende Jagdumgebung aufzustellen, das Reichtum dieser Gegend an Wildtieren bewusst, eine Tatsache, die die Aufmerksamkeit der als tüchtigen Wilddieben bekannten Derenker auch nicht entging.

Zwischen 1936 und 1943 wurden die Derenker umgesiedelt, zwar wurde ihre Lebensqualität durch die besseren Feldern die sie erhielten verbessert, das Verlassen ihres Dorfes brachte die Auflösung der Zusammenhaltung dieser Polen bei. Die alte Derenker Bevölkerung wurde zerrissen, die abgegebauten Häuser und die Kirche wurden in Zieltransporten während des II. Weltkrieges auf Bahn und Lastkraftwagen in die folgenden Siedlungen verfrachtet: Emőd-Istvánmajor (50 Familien), Ládbesenyő-Andrástanya (20 Familien), Sajószentpéter (fast 20 Familien), Büdöskútpuszt (10 Familien), sowie nach Emőd, Szendrő, und in die Tschechoslowakei, usw.

Im Dorf Derenk standen 1939 noch 80 Wohngebäuden, heute wurde das Ruinendorf bereits durch die Natur zurückerobert, hier und da sind noch die Grundrisse einiger Häuser zu entdecken, und die einstigen Derenker Bewohner können noch zur jährlichen Wahlfahrt zurückkehrend die damaligen Häuser ihrer Vorfahren zeigen. Unser Ziel mit dieser Studie ist zu zeigen, dass die physikalische Ver-

nichtung des Dorfes nicht gleichzeitig das Verschwinden der jahrhunderte langen Geschichte der Derenker Polen bedeutet.

**The Polish (Goral) Settlers of the Szádvár Estate
at the time of the Landlords Esterházy and Andrassy Counts
By Tibor Rémiás**

Eva Krasinska and Ryszard Kantor, Polish ethnographers prepared the ethnographical synthesis of Derenk and Istvánmajor (where people from Derenk resettled in largest number in 1943) published in Hungarian by the Ottó Herman Museum in Miskolc in 1988. But their basic research in a more detailed 2-volume form in Polish was published earlier in Krakow in 1981. Almost 30 years have passed and the systematic summary of the history of Derenk can be published.

What makes the history writing of the Polish settlers' village in Hungary important? The population of Derenk, a small village in North-eastern Hungary the one time Torna County settlement, died out because of the plague sweeping through the country in 1711. Until then the population was Hungarian. After the plague, in 1715 Derenk as a curial village was abandoned. The Esterházy counts (the village was at that time the property of the Esterházy Counts' Szádvár estate) re-populated the yillage with people from Podhale and Gorals from the Spiski Region but they also came themselves because of the announced tax allowances. So between 1717 and 1720 the families – either due to organized settling, or settling on own decision – were definitely of Polish descent. Besides cultivating the lean and poor soil the settled and industrious people worked in the neighbouring forests making charcoal and logging.

About Derenk we can read the following passage in the Torna County minutes: „Anno 1717 per Polonos advenas inpopulatum”. About the appearance of Polish settlers Mátyás Bél wrote similarly in the 1730s: „Polonis noviter impopolata”.

The Polish people of Derenk of the 18th century were one of the oldest national minorities in Hungary, which for almost 300 years has preserved the culture, the 18th century archaic language and ethnic consciousness. In the routine, everyday life of the closed community of this Polish ethnic group another radical change took place. Regent Miklós Horthy exactly there, in the forest near Derenk wished to have a hunting area, knowing and often experiencing that the area was extremely rich in games, a fact not overlooked by the Derenk people who had been known as poachers.

Though for the Polish of Derenk their scattering between 1936 and 1943 provided better financial conditions thanks to better yielding lands, at the same time leaving their home village also meant losing the feeling of belonging together. The ancient Derenk population got scattered, the houses were pulled down, the

village church was carried away by lorries and rail in the middle of World War 2: 50 families got to Emőd-Istvánmajor, 20 families to Ládbesenyő-Andrástanya, nearly 20 families to Sajószentpéter, 10 families to Büdöskútpuszta and some to Emőd, Szendrő, Czechoslovakia etc.

In 1939 within the boundaries of Derenk 80 houses stood, nowadays the ruinous village has been re-conquered by nature, in some places house foundations can still be noticed, and what is more the Derenk people's descendants can exactly show the places of their ancestors' homes.

Our purpose with this lecture: the physical disappearing of the settlement should not mean forgetting and losing the centuries long past of the Polish settlers of Derenk.

AZ ORCZYAK TISZAABÁDI URADALMA A 18-19. SZÁZADBAN

B. GÁL EDIT

TISZA-ABÁD ÉS TISZA-SZALÓK TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE

Az uradalom helységei Tisza-Abád, Tisza-Szalók és Tomaj a Közép-Tisza vidékén, a folyó bal partján fekszenek egymás szomszédságában. Történetük a középkorig nyúlik vissza, hiszen 13. századi oklevelek az abádi rév birtoklásáról, illetve a Tomaj és Szalók nemzetség közötti határ kijelöléséről számolnak be. A 16. században készült dézsmajegyzékek szerint még mindhárom település lakott. 1548-ban Tisza-abádon 41, Tisza-szalókon 18, míg Tomajon (Tomajmonostor) 28 adózó jobbágyfőt írtak össze. Mindhárom falu 1697-ig folyamatosan lakott volt, de ettől kezdve nem említik források.

A hódoltsági időszakban, de különösen a felszabadító háborúk idején a lakosság elmenekült a falvakból, s vagy nagyobb településeken, vagy a Tisza mocsárral körülvett szigetein húzta meg magát. Ahogy máshol az erdőt, úgy az ártéren a járhatatlan lápot vette maga és az ellenség közé a szigetekre költöző falvak népe.¹ A Tisza vidékén a török megszállás idején bekövetkező falupusztulások az állandó településrendszer felbomlásához vezettek. A települések jelentős része elnéptelenedett, pusztává vált. Bár újra és újra megjelent a területen az elmenekült népesség, de az 1683-as török-tatár átvonulás, majd 1687–88-ban a felszabadító háborúk és a Rákóczi szabadságharc idején a császáriak zsoldjában garázdálkodó délvidéki rácok fosztogatásai, kegyetlenkedései miatt ismét elnéptelenedtek a falvak.² A visszatelepülés nagyon lassan zajlott.

Abádon az első telepések 1714 körül jelentek meg, majd 1718–19-ben újabb hullámban érkeztek a foglalók, míg Szalók szintén 1718–1719 között népesült be újra. Mindkét település az elpusztult falvaktól távolabb kezdett új életet, hisz Abád eredetileg a mai városközpont helyétől keletre, a füredi úti régi temető környékén feküdt, Szalók pedig ettől délre, a Kunhegyes felőli magaslaton elhelyezkedő Kőkeresztnél. Az 1715-ös országos összeírásban Abád még nem szerepel a lakott helyek között, 1720-ban viszont már 36 jobbágycsaládot vettek számba. 1721-ben Abád földesura a felségáruló gróf Forgách Simon – ennek kapcsán a Kamara-,

¹ FEJÉR, 2009. – elektronikus változat

² Soós, 1958. 15.

illetve a Pap családok voltak. A hajdanában Szécsényhez, illetve Hollókőhöz tartozó birtokokat tulajdonosuk, Gr. Forgách Ádám, a hódoltság idején elzalogosította az ott lakó nemeseknek. A török kiűzése után, – mivel az örökös gróf Forgács Simon a Rákóczi szabadságharc alatt átállva a „felkelők” oldalára felségárulóvá vált – mint kamarai birtokot a Pap család ősei elfoglalták. Gróf Forgács Simon halála után testvérbátyjának Ádámnak fiai, név szerint gróf Forgách János, Ferencz, József és Ignác 1727-ben pert indítottak a javak visszaszerzésére.

A budai kerületi procurator fiscalis Barinay Ferenc 1721. évi összeírása szerint a jobbágyság ekefogatonként 1–1 tallért fizettek – kb. 10 ekefogatuk volt –, ezen kívül sem egyéb adóval sem robottal nem tartoztak. A zsellérek adója összesen 38 1/2 dénár volt. A lakosok szabad költözködési joggal rendelkeztek. A szántóföldek fővenyesek, egyszer szántják őket – szól az összeírás. A rét csekély, erdő nincs, csak néhány füzes a Tisza mentén. Nincs malomhely sem, de nem is lehet, mert itt száraz malmot használnak. A kocsmá, mely vendégfogadóul is szolgál, évi jövedelme készpénzben 10 forint, a mészárszékért pedig 12 forintot fizet a mészáros. Tomaj földjeit extraneusok kaszálják, egy-egy boglya után 6 polturát adnak, s összesen 200 boglyájuk van. Ha legeltetnek, egy-egy marha után 3 polturát fizetnek. A szántóföldek után a földesúr búzából 120 pozsonyi mérőt, árpából 90 pozsonyi mérőt, törökbúzából 80 pozsonyi mérőt, kevertből pedig 15 pozsonyi mérőt kap tized gyanánt.³

Az 1728-as országos összeírás szerint a 22 népes falu mellett a Tiszatájon még mindig 48 a néptelen puszták száma, jöllehet 1711 után már megindult a terület új benépesülése. *„Amikor az „új honfoglalásról” beszélünk azokat a sokrétű nehezítő körülményeket, is figyelembe kell vennünk amik között az újjáépítés munkája folyt. Végtelen, úttalan homokos sivatagok, buckák, kopár, szikes földek alkották e tájat, rajta csak pusztai növények éltek, ritka a fa, gyakori a nád, viszont a mocsarak mérges gőzei, lázkat terjesztő miazmái fertőzik a levegőt. A nyugati országok megszokott építőanyaga fa vagy kő nincs sehol és szállítani sem lehet mert járható kocsizható utak sincsenek. Napi járóföldre nem akad ember.”*⁴ – jellemzi e kort építészettörténeti könyvében Bierbauer Virgil. A visszatért, véglegesen letelepülni vágyó lakosság nádból és sárból készült vályogházakban, fűzfavesszőből font kunyhókban, szérús kertekben, istállókban vagy földbe ásott vermekben telepedett meg. A házhelyek nincsenek telkekre kiszabva még 1728-ban sem. Ekkor Abádon 4 ház, 4 kunyhó és 9 verem, Szalókon 4 ház, 8 kunyhó és 5 verem volt.⁵ Az új betelepülők a falu határát szabad foglalással vehették birtokba.

³ MOL UC 1:52 / Urbaria et Conscriptiones Arcanum /

⁴ BIERAUER, 2004. 114.

⁵ Soós, 1958. 5–6.

A szabad foglалás a gyepük feltörésének speciális módja. A lakosság szám-arányához képest bőséges mennyiségű föld lehetővé tette, hogy minden évben a határ más-más részét műveljék meg. Ott és annyi szűzföldet törhetett fel egy-egy gazda, ahol és amennyi neki tetszett. E szabad foglалás csakis parcellázatlan területeken lehetséges, ahol nyomások még egyáltalán nincsenek, vagy maximum két nyomás valósulhat meg, de ebben az esetben sincs további határfelosztás.⁶ A szűz terület feltöréséhez – különösen a szikes, vízállásos gyepeken – megfelelő igaerő kellett. A 6–8 ökörral rendelkező jobbágyot egész ekésnek, a 2–4 ökörral rendelkezőt „cimborásnak” nevezték. A gyalogjobbágyoknak háza és földje igen, de iga állata nem volt. 1728-ban Tiszaabádon 1 egészekés, 8 cimborás, 15 gyalogjobbágy és 8 földnélküli zsellér élt. Ugyanekkor Szalókon nem volt senkinek 6 ökre, 2–4 ökörral 12 jobbágy művelte a földet. A gyalogjobbágyok száma 5, a zselléréké 4 volt.⁷ Bél Mátyás még 1735-ben is így látja ezt a vidéket: *„Régen nagyon sűrű népesség lakta ezt a tájat. Ma pedig egy mér föld körzetben is három, négy vagy még több elpusztult falu romjait látod, templomából csak a falak meredeznek az égnek.”* Tomaj pusztja földje termékeny, sarjúnak, gabonának alkalmas. Abád és Szalók talaja tűrhető, de a népesség kevés és szegény.”

1744-ben a hagyomány szerint báró Orczy Lőrinc földbirtokos 46 német családot telepített Szalókra. Az állandó megtelepedéssel minden faluban nőtt a népesség száma, s ezzel együtt egyre inkább csökkentek a szabad földterületek. A később letelepültek már csak a kedvezőtlenebb, távolabb lévő vidékeken foglалhattak földeket, jóllehet ugyanolyan mértékben voltak jogosultak a területre, mint a korábban betelepülők. A viták elkerülése végett mindenhol végrehajtják a nyomások dűlőkre, a dűlők parcellákra osztását, eltüntetik a parlagokat, így növelve a megművelhető földterület nagyságát. Ezeket a parcellákat azután évenként nyílászással újraosztják a gazdák között. A szabad foglалásból az újraosztásos földközösségbe való átmenet fokozatosan következik be, függvényeként a lakosságszám növekedésének. 1770-ben az úrbérrendezés idején mind Abádon, mind Szalókon ez az újraosztásos földközösség élt.

Az 1770. évi Urbárium előtti adatfelvételnél a 9 kérdőpontra adott válaszokból kiderül, hogy Abádon 8, Szalókon 10 kishold szántó jutott egy jobbágyra, de ezek nem voltak házhelyekre felosztva.⁸ Abád földesurai az Orczy-, Borbély-, Magyar-, Jármí familiák. Robotot szükség szerint teljesítenek a jobbágyok: gabonahordás, 3 napi kaszálás, feltakarás. A kilencededzésmá természetben jár. A falu határában szántó-vető matorüzem működik.

„Szerződés szerint való adózásunk kezdődött 1768. esztendőben. Azelőtt pedig bevett szokás szerint szolgáltunk. Most való adózásunk áll 150 forintokból. Ebből

⁶ Soós, é.n. 25.

⁷ Soós, 1958. 7.

⁸ Soós, 1958. 15–16.

esik egy ekés gazdára 3 frt, félekésre 1 frt 32 dénár, gyalogemberre 46 krajczár. Eten kívül minden ekés gazda ad 40 tojást, 2 csirkét, egy zsákot, minden fejős tehéntül egy meszely vaját, egy ludat. Aminémű boraink teremnek, ámbár a melegeknek beérkezésénél tovább nem tarthatjuk, addig pénzzé fordíthatjuk. Elegendő szántóföldünk, kiváltképpen pedig kaszállónk nincsen. A vizimalmok pedig ámbár szárazmalmaink itt a helységben legyenek, tőlünk távol vannak, kikben kevesebb fáradtsággal örömlhetnénk. Mivel ezen helységben a szántóföldek házhelyekre osztva nem voltak, hanem járó marhákra, azért meg nem mondhatjuk egy házhely után mennyi földünk és rétünk vagyon. Borbul pedig földesuraink engedelmből nyolcadoltatunk.”⁹

Tiszaszalók földesurai az Orczy, Radics és Für családok. A határ jó minőségű, trágyázás nélkül is termékeny. Nagy szőlő, és szántóvető majorgazdaság van. Robotot itt is szükség szerint teljesítenek. A Radics és Für birtokrészen szokás szerint, Orczy részén pedig az 1768-ban kötött szerződés szerint szolgálnak. Ennek értelmében 100 forinton a robotot csak részben váltják meg, de: „szekerezés, kocsizás, lóhátí és kézi roboták fennmaradván ugart 3 nap, tavaszi alá is 3 nap szántanak, de nem összefogva, hanem mint magok szokták, kiki maga erejével. Ekés gazdák 27-en lévén, 27 zsákokat, a gyalogok közönségesen egy jó nagy ponyvát adni fognak. Két font kenderfonás, konyhárávaló és ajándék. Itten a szántóföldek csak járómarhákra felosztva lévén, egész házhely után nem mondhatjuk meg, kinek mennyi földje s rétye vagyon. Ezen curiális helyben hetedet szoktunk adni.”¹⁰

A felmérés idején Abádon 67 telkes jobbágy és 77 zsellér, míg Szalókon 52 telkes jobbágy és 35 zsellér élt. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés után 1771-ben Abádon 17 7/8 jobbágytelken 58 telkes jobbágyot, 72 házas zsellért és 11 házatlan zsellért számoltak össze. Szalókon 19 7/8 telken 54 telkes jobbágy, 27 házas zsellér és 5 házatlan zsellér élt. Ha az első katonai felmérés térképén vizsgáljuk a vidéket, a Tiszát követő és a településeket még részben körül ölelő mocsaras területek között elsősorban a falvaktól dél-keletre lévő földparcellák és Tomaj pusztá szántóföldi művelésre és állattartásra alkalmas hatalmas tömbje tűnik elénk. A két főútvonal mentén sorakozó házakhoz kiterjedt belső kertek csatlakoznak és jól kivehető a – 13. század óta működő – rév helye is. A 18. század közepén Abádon kettő, Szalókon egy szőlőskertet műveltek. A II. József-féle népszámlálás idején Abádon 1213 főt, 257 háztartást és 221 házat írtak össze. A lakosság döntő többségben református vallású volt. Szalókon ugyanekkor 977 főt, 192 háztartást és 162 házat számláltak. A lakosok fele katolikus, fele református. Határához csatolt Tomaj pusztán csupán egyetlen ház volt 2 katolikus jobbággal.

⁹ Soós, 1958. 30.

¹⁰ Soós, 1958. 38.

A 18. század legvégén Vályi András így ír Abádról: „Magyar falu Heves Vármegyében, földes Ura Bátor Orczy Uraság, lakosai reformátusok, fekszik a’ Tisza mentében, napnyugot felé, Kis Kőrössel által ellenben; Tisza Szalóknak filiája, határbéli földgyei trágya nélkül is, két szántás után termékenyek; száraz malmak vagynak, erdeje közönségesen fűzfa, melly könnyen gyarapodik, nádgya, és sásza elég van, épületre való fát is a’ tiszán könnyen szerezhetnek, szőleje elegendő, piatkozása Egerben, és Miskoltzon esik, de mivel határját tiszta vize gyakran elönti, ’s nehéz járárok van, sőt a’ víz áradások miatt magok is gyakran káros alkalmatlanságokat szenvednek a’ második Osztályba tétetett.”¹¹

Az 1827-es országos összeírás szerint Abádon 217 római katolikus, 1191 református és 6 zsidó, összesen 1414 lélek, míg Szalókon 1201 római katolikus, 699 református, összesen 1900 lélek élt. Az 1828. évi országos összeírás Abádon 41 telkes jobbágyot, 203 házas- és 5 házatlan zsellért, valamint 244 házat említ. Ugyanezen évben Szalókon 241 adóztatott házban 39 telkes jobbágy, 202 házas- és 8 házatlan zsellér élt.

A két település 1895-ben egyesült Abád-Szalók néven.

AZ ORCZYAK BIRTOKLÁSA

A 17. század végén, 18. század elején a magyarországi nemesség átforgalmazása veszi kezdetét. A régi főnemesi családok részben kihalnak, részben a Rákóczi-szabadságharcban tanúsított magatartásuk miatt kegyvesztetteké válnak. A köznemesség soraiból egy újonnan kialakuló birtokos arisztokrácia emelkedik fel, amely a hivatali pályán szerzett érdemeivel, s ezzel együtt az udvarral szemben tanúsított hűségével szerez jogot a főnemesség soraiba való belépésre. Ezen felemelkedő köznemesség egyik képviselője az Orczy család.

Az ősök a 16–17. században Vas és Somogy vármegyében még kisnemesi sorban élnek. Részbirtokaik vannak Söptén, Csömötén, Besenyőn, Györökön, míg Orci falunak egyedüli urai.¹² A család első kiemelkedő egyénisége, a bárói rangot megszerző Orczy István. István 1699-ben Telekessy püspökkel érkezik Heves vármegyébe, s hamarosan az összes püspöki jószágok prefektusa lesz. Birtokainak nagy részére a Petrovay Zsuzsannával 1708. január 18-án kötött házassága révén tett szert. Feleségének apja Petrovay János – II. Rákóczi Ferenc tályai udvarbírája –, anyja pedig Bedeghi báró Nyáry Zsuzsanna volt. Esküvőjükön Rákóczi

¹¹ VÁLYI, 1796 elektronikus változat. Szalókról ugyanekkor nem szól részletesen csak megemlíti létezését.

¹² A hagyomány egészen a honfoglalás idejéig vezeti vissza a család eredetét. Ősöknek vallják azt az Orchio urat, aki a Pannonhalmi Főapátság alapító levelében, mint Szent István király egyik vezére szerepel.

generálisa, Bercsényi Miklós vállalta a násznagy szerepét. Felesége hozománya a Nyáry-család Heves, Nógrád, Gömör, Kishont és Túróc megyei birtokainak 1/48-ad része, amely Heves megye esetében sok kis falu részbirtoklását jelentette. Az akkor már főleg zálogban lévő hozományt hivatali pályáján szerzett fizetségéből váltotta vissza Orczy.¹³ A Nyáry jószágok mellett a Rákóczi szabadságharc idején vállalt szerepéért – amikoris a családi levéltárban megőrződött, Pálffy Jánossal folytatott levelezése szerint, már 1709-től rendszeresen tájékoztatta a horvát bánt a kuruc csapatok mozgásáról – az udvar bőkezűen megjutalmazta. A császáriaknak tett hűségesküje után 1710-ben kinevezik a hűtlenné nyilvánítottak javainak összeíró ügyészévé.¹⁴ E rendkívül kényes és bizalmas állás betöltőit az udvar általában főnemesi ranggal és jelentős birtokokkal jutalmazta.¹⁵ Birtokszerzéseinek nagy része az 1720-as-1730-as évekre tehető. Orczy István 1731. április 30-án szent birodalmi bárói rangot, majd 1736-ban magyar báróságot kapott.

Az első adatunk az Orczyak és Abád kapcsolatáról az az 1727-es adománylevél, melyben III. Károly 7200 forintért Orczy Istvánra ruházza Abád felét, Tomaj pusztát és Bánhalmát. Báró Orczy István 1736-os végrendeletében birtokai leírásánál már szerepel Abád 1/4-e, mint saját tulajdona. A földesúr 1742-es végrendeletében jelenik meg Tomaj pusztája az ott lévő épületekkel és majorsággal egyetemben, valamint az abádi „részek”. Bár 1740-ben 44 német családot telepít Szalókra, végrendeleteiben e helység még egyáltalán nem szerepel. Orczy István halála után birtokait, egyetlen fia, Lőrinc örökölte, aki tovább folytatta az apa által megkezdett vagyongyarapítást, s a 18. század végére birtokainak nagysága meghaladta a 250 000 holdat. 1767-ben Abád és Tomaj felét, valamint Taskony pusztát gróf Forgách Jánostól 90 000 forintért, Szalok 3/4-ét, Bura 1/4-ét és Bánhalma birtokot gróf Forgách Zsigmondtól 70 000 forintért megvásárolta. Az 1780-as évekre tehát mindhárom település 3/4 része az Orczy család birtokába került.

A tiszabírói református lakosok Csete Mihály prédikátor vezetésével már 1775-ben engedélyért folyamodtak saját templomuk felépítéséhez. 1776-ra jelentős pénzüsszeget is összegyűjtöttek, de az uralkodó 1778-ban elrendelte, hogy Abád és Szalók református egyházközsége egyesüljön inkább, hisz Szalókon jó karban lévő temploma van a közösségnek. 1781-ben Csete Mihály levelet írt az ágensnek, próbálja elérni, hogy az abádiak a szalókiakkal való egyesülés nélkül nyerjenek engedélyt a templom felépítésére. Végezetül mint földesúr Lőrinc építtette fel 1787–89 között az abádi református templomot.

¹³ GÁL, 2000. 63–64.

¹⁴ A szabadságharc kezdetén Egerben, Zinzendorff Ferdinánd egy lovas csapatának kapitánya. 1707-ben, már mint Heves megye követe jelenik meg az ónodi országgyűlésen. Igen jó viszonyban van a fejedelemmel, aki segítségére van, hogy idősebb apját magával hozhassa Egerbe, sőt házassága után Gyöngyös városában egyik házát is elcseréli vele.

¹⁵ VARGA, 2000. 89.

Az apa által összegyűjtött hatalmas vagyont 1789-ben Lőrinc két fia László és József örökölte. A 18. század végén tehát megindult az addig egy kézben összpontosult óriási birtoktest szétesése. Az osztás során az abádi uradalom József kezébe került.

Amikor Orczy József 1804-ben meghalt, felesége Berényi Borbála vette kezébe a birtokok irányítását és több mint 12 éves munkával ügyes gazdálkodással az évtizedek során felhalmozódott közel 2 millós adósság jelentős részét rendezte. Orczy Józsefnek és Berényi Borbálának hat gyermeke született, négy fiú és két leány. Amikor az anya 1819-ben meghalt, rá egy évre fiai felosztották egymás között a birtokokat. A fekvő jószágokat a négy fiú, Lőrinc, László, György és József felbecsültette és a jövedelemarányuknak megfelelően, felosztotta egymás között, s ezzel megindult a hatalmas birtoktest szétdarabolódása. „Létrejött” a négy ág – tarnaörsi, újszászi, gyöngyösi és erdőkövesdi – amelyek a családi központokról kapták nevüket. Az osztozkodás során a tarnaörsi ág „alapítójának”, Lászlónak jut a tiszabírói uradalom.

TISZA SZEREPE

E terület gazdasági életét a történelem folyamán mindig a Tisza határozta meg. „A Tisza folyó valódi nemtője a magyar népfajnak. Még a Nilus folyamnál is nagyobb a jelentősége azon népre nézve, mely partjain letelepedett.

Lassú, kanyargó folyásában végtelen területeket tart állandó mocsár alatt, mivel partjai csaknem mindenütt alacsonyabbak, mintsem a magas vízállást rakoncáik közé zárhatnák. Mikor nagyon megárad, messze elönti az alföldi síkságot. Rombol; de termékenyít. A mi kárt egy évben tesz, másikkban tízszeresen visszaadja. Valóságos százemlőjű Isis-isten.”¹⁶ írta a folyóról Arany János.

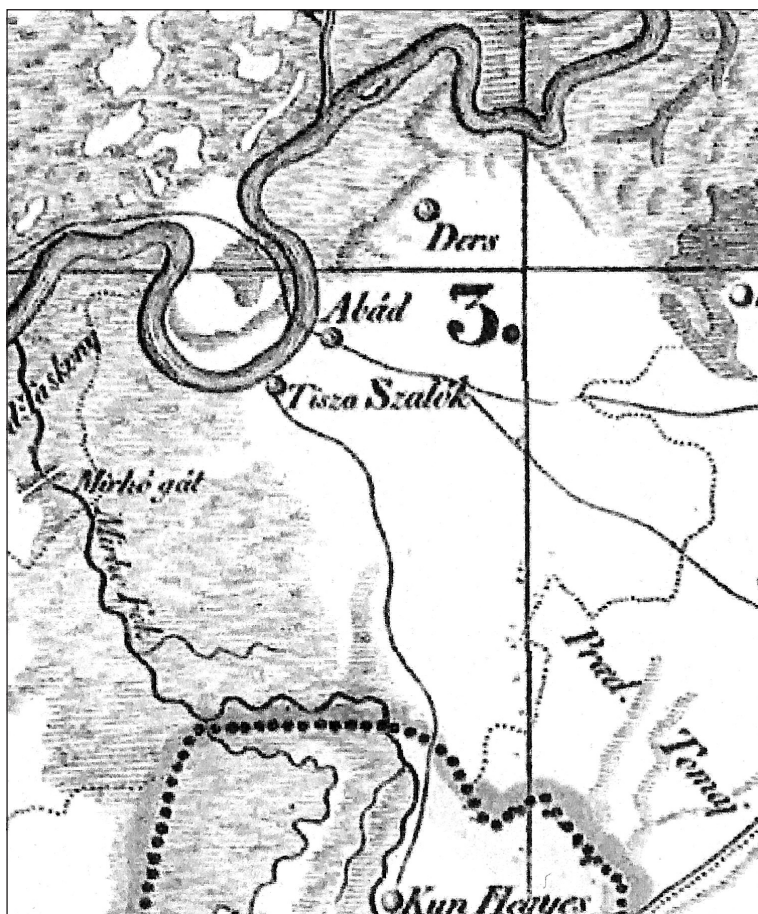
Áradás idején a víz kilépett medréből hatalmas területeket öntve el. Ahol az árvizek alkalmával a víz rendszeresen kitört ágyából, ott alakultak ki a fokok. Apadáskor ezeket a fokokat fa vagy fém ráccsal mesterségesen elrekesztették, s a vízben maradt halakat kifogták. Ez a „foki halászat” elterjedt tevékenysége volt a folyó mellett élő embereknek. Az ismétlődő áradások kedvezően befolyásolták a rétgazdálkodást, kedveztek a rideg állattartásnak és a halászatnak, míg az ártér az építési alapanyagot a nádat, fát, sarat szolgáltatta. A magasabban fekvő területeken szántóföldi művelés folyt, s megindult a szőlőskertek térhódítása.¹⁷ A lakosság számának növekedése azonban szükségessé tette, a föld visszahódítását, az árvizek visszaszorítását.

¹⁶ OMM 2001 - elektronikus változat

¹⁷ FEJÉR, 2009 - elektronikus változat

Orczy Lőrinc, amikor megvásárolta az uradalom településeit és más Tisza mel léki területeket felszólította birtokos társait, hogy saját érdekükben, földjeik vé delmében fogjanak össze, s kezdjék meg a Tisza szabályozását.

Az egyik legjelentősebb munka a Szalók alatt lévő Mirhó-fok elzárása volt 1754- ben.

Tiszaabád és Tisaszalók a 18. században

A gát megépítésével hatalmas területek váltak ismét termővé, s megindulhatott egy intenzívebb szántóföldi művelés és nagyobb arányú legeltető állattartás. A vízrendezés kiforratlanságát jelzi, hogy a gátat 1761-ben megerősítették, 1767-ben továbbépítették, majd 1776-ban ismét elbontották.

1776. november 19-én egy, a folyóhoz kiküldött bizottság jelentést tesz, hogy a Tisza árjának tartósságát a Mirhó gátja okozza. Másnap, azaz november 20-án, a megye végzést hoz, mely szerint: *„Igen igazságosnak és természetesnek látván, hogy a Mirhó folyás azon állapotban, melyben azt a természet alkotta, vissza állíttassék és így másoknak káros ne legyen, annak széthánytatását elrendeli.”* A kiküldött főszolgabíró november 28-án jelenti a megyegyűlésnek, hogy a Mirhó gátat „lerántatta”.¹⁸ Ugyanebben az évben azonban hatalmas árhullám vonult le a Tiszán, ami elöntötte Karcag, Madaras és Kunhegyes vidékét. Ezért e három település lakossága 1785–87-ben 9480 gyalog és 5300 szekeres napszámmal újraépítette a gátat.

A TISZAABÁDI URADALOM

A 19. században az egyik legjövedelmezőbb birtokteste a családnak a tisaabádi uradalom volt. Ez a több mint 23 000 holdas birtok évente közel 69 000 ft hasznot hozott az Orczyaknak.

Az 1800-as évek első felében Tisza-Abád és Tisza-Szalók már csaknem teljesen összeépült. *„Melly nevezett Helységek térségei egymáshoz össze feküsznek ugyan, de mégis határjelekkel egymástul minden határbeli villongás nélkül különböztetnek, sőt a Közbirtokosságnak Majorság fölgyei és a Jobbágyok illetményei közt is bizonyos határjelek felállítva vannak. Ezen három helység /Abád, Szalók és Tomaj/ együtt véve teszik a Tisza Abádi uradalmat.”* - írja az Orczy-ak felmérése az 1830-as években.¹⁹

Szántó földjei legnagyobb részt első, néhány helyen másod osztályúak. A kaszáló rétek – főleg az öntéses területeken – kövérek és termékenyek. A közlegelők, amelyek egy része szintén a kiöntéses területeken található elegendő az állatok számára. Abádon két, Szalókon egy szőlőskert van. A Tisza partján lévő 80 holdnyi fűzfaerdő az uradalom éves tűzifaigényét fedezi. Épületfát messzebbről, a folyón úsztatva szállítanak. Mindkét helységnek van nádas is. Az úrbéri adózások természetben, az Urbáriumban megszabott rend szerint szedetnek. Termelnek tiszta búzát, kétszerest, tavaszi búzát, rozsot, árpat, zabot, krumplit, kukoricát, lencsét, borsót, babot, kölest, kendert és dohányt. Van méz, nád, széna, őszi szalma, tavaszi szalma, vaj, bor, fűzfa és hal. Abádon két 8-ad dézsma alá, Szalókon egy 7-ed dézsma alá eső szőlőskert van, mindegyikben 1–1 majorsági táblával.

Az uradalmi térképek szerint Tisza-Abád határa 7788 ½ hold (1200 négyszögölekkel számítva), Tisza-Szalóké 9768 ½ hold, Tomaj pusztáé 8684 hold, összesen tehát 23 241 holdon gazdálkodtak.

¹⁸ ALBERT, 1868. 324.

¹⁹ HML IV-1/I 7. dob. Bárány Orczy László Heves megyei jószágainak leltára.

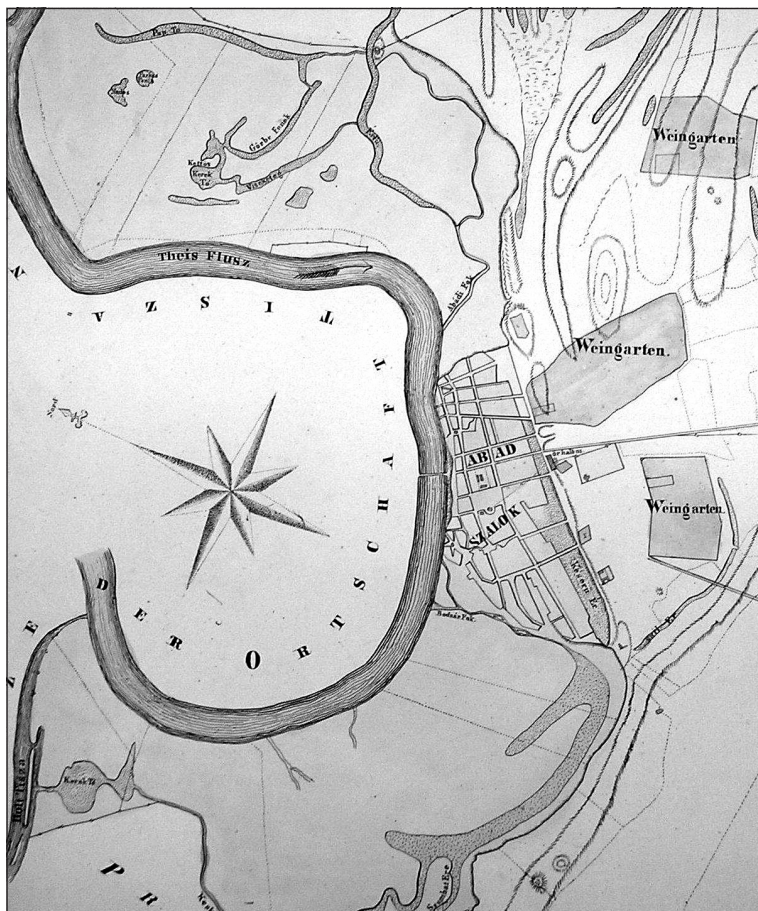
TISZA-ABÁD:

A helység a Királyi Urbárium szerint a II. osztályba tartozik. 3/4 része báró Orczy Lászlóé, a fennmaradó 1/3 rész más közbirtokosoké. A báró részén 41 $\frac{3}{4}$ session, 94 telkes jobbágy és 118 zsellér él. Egy sessióra 28 hold szántó és 12 embervágó rét esik. A föld trágyázás nélkül is általában „3 magot hoz”, trágyázással pedig az elvetett szem ötszörösét, de zabból nyolc-kilencszeresét is megtermi. Abád az uradalom központja. Itt vannak a legnagyobb uradalmi épületek.

Az első udvarban van az uradalmi tisztartó lakása, amely két pitvarbul, 8 szobából, tágas folyosóból, 1 konyha és 1 kamrából, 100 akóra való pincéből áll. Ezen épület kemény matériákból újonnan épített fel és egy része az Uraság szállásául is szolgál. Ezen udvarban vannak még két kisebb. A kőfallal körbekerített udvar a konyhakerttel együtt kb. 4 hold.

Abádon található az uradalmi bognár lakása, s ugyanitt 1200 birka tartására épült nádfedelű istálló, valamint 50 db ménesbeli és igás ló elhelyezésére szolgáló, három részre osztott istálló. Itt van az uradalmi gazda, és a kerékgyártó háza, a pék, az uradalmi kasznár és ispán lakása is. A kortcsmaház, melynek $\frac{3}{4}$ -e Orczy László tulajdona a Tisza partján, a révnél áll. A bolt $\frac{3}{4}$ -e is a báróé. Van benne egy tágas lerakóhely, 2 szoba, konyha, kamra, és egy 20 akóra való pince. A közös mézsárszéken található 2 szoba, konyha és 2 kamra. Az épület vályogból készült, náddal fedett. Az egy kőre járó szárazmalom Orczy Lászlóé, a molnár, 1 szoba, konyha, kamrás lakásával. Van egy másik újonnan, jó erős matériákból épült, 4 kőre járó szárazmalom a Tisza partján, „mely az Uradalom részéről más hasznos gazdasági Intézetekkel összeve foglaltatni czéloztatik.”

Az összes tiszta-abádi jövedelem	
Az úrbéri adózások jövedelme tehát összesen:	2705 fl 19 $\frac{1}{4}$ kr
A kilencedből származó jövedelem összesen	2975 fl 43 $\frac{1}{2}$ kr
A szántóföldi termelésből származó jövedelem összesen	3335 fl 2 kr
A majorsági szőlőkből származó jövedelem így	140 fl 33 $\frac{3}{4}$ kr.
Az erdőből származó jövedelem összesen	272 fl 30 kr
A kenderföldből való jövedelem:	72 fl
A majorsági rétekből származó jövedelem összesen	990 fl 30 kr
A királyi haszonból származó jövedelem összesen	1479 fl 19 kr.
Összesen:	11 970 fl 23 $\frac{3}{4}$ kr

Az egybeépült két település

TISZA-SZALÓK

Tisza-Szalók a Királyi Urbárium szerint II. osztályú falu, amelynek 3/4 része báró Orczy László tulajdona. A 35 1/4 sessión 73 adózó jobbágyfő és 139 zsellér él. Egy sessióhoz 28 hold szántó és 12 embervágó rét tartozik.

Az uradalmi épületek sorában van egy nagy gabona tárháza, erős anyagból, 5 emeletre építve, amely 28 000 pos. mérő élet tárolására alkalmas. Alatta 600 akó borra való pince. Az épület körül 20 holdnyi kert körül kerítve, ahol 250 darabra való sertésakol található. A 2 holdnyi belső funduson van egy 1200 juhra való akol. Tisza- Abád és Tisza- Szalók határán is áll egy kisebb gabona tárház 2000 pos. mérő gabonának.

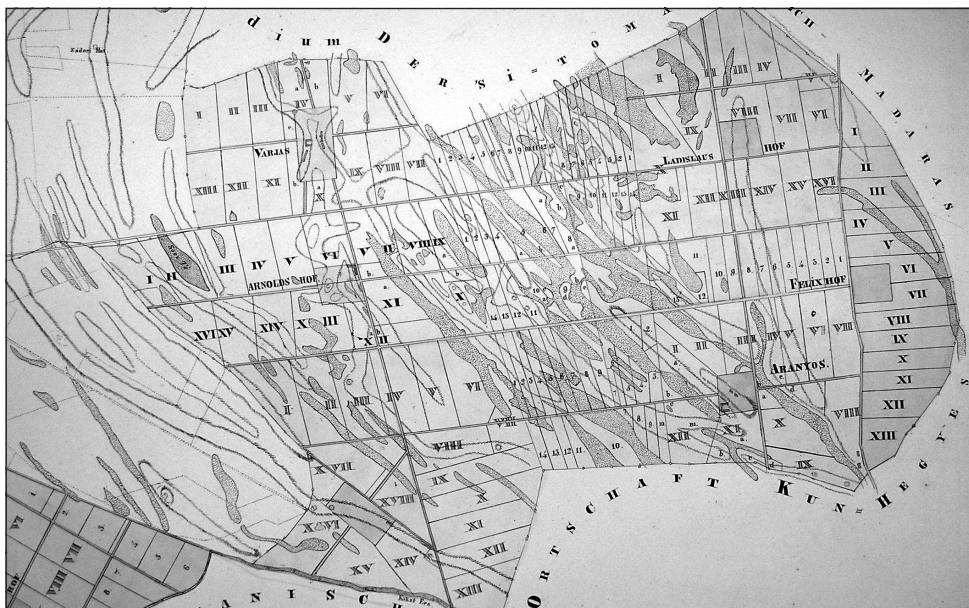
Az összes szalóki jövedelem:	
Az úrbéri adózások összes summája	2209 fl 22 $\frac{3}{4}$ kr
A hetedből származó tiszta jövedelem:	3196 fl $\frac{1}{2}$ kr
A majorsági földek műveléséből származó tiszta bevétel	6338 fl 25 $\frac{1}{2}$ kr
A majorsági szőlők tiszta jövedelme	135 fl 33 $\frac{3}{4}$ kr
A kenderföldből bejövő összes jövedelem	93 fl 20 kr
A majorsági rétekből származó tiszta jövedelem tehát	2448 fl
A királyi használat összes jövedelme	887 fl 15 kr
A Gyolcs dűlőből befolyó jövedelem	4680 fl
Az összes befolyó jövedelem:	19 888 vf 28 $\frac{1}{3}$ kr

Berechnung von ABÁD und SZALÓK vor der Regulation						
	Allodial	Quartal	Colonial	Parochial	Gemeinland	Zusammen
	Joche per 1200 □ Klaffern					
II ^{te} Summa - ABÁD - er Terrain	1447 $\frac{1}{2}$	1274 $\frac{1}{2}$	2632 $\frac{1}{2}$	40 -	2492 $\frac{1}{2}$	7887 $\frac{733}{1200}$
III ^{te} Summa - SZALÓK - er Terrain	5954 $\frac{1}{2}$	2094 $\frac{1}{2}$	1912 $\frac{1}{2}$	128 $\frac{1}{2}$	1697 $\frac{1}{2}$	9768 $\frac{733}{1200}$
Zusammen	5382 $\frac{1}{2}$	3369 $\frac{1}{2}$	4545 $\frac{1}{2}$	168 $\frac{1}{2}$	4190 $\frac{1}{2}$	17656 $\frac{733}{1200}$
†K ^ö Von dem Szalóker allodial Gyócs sind 913 $\frac{1}{2}$ Joch zur Taskonyer Herrschaft genommen						

TOMAJ PUSZTA

Területe 8684 hold (1200 négyszögöllel számolva). „Térsege ezen pusztának magosabb és sok helyen dombos, mely a Tisza vize kiöntésének soha sincs kitéve, némely de igen kevés lapossain tsekély víz állások is vannak ugyan, de ezek is szénát termők, és már több árkok ásása által letsapoltatván, naprul napra mind inkább szabályoztatnak. Föld mineműsége ezen Pusztának mind a földművelésre, mind pedig a Marha és Birka tenyésztésre igen alkalmas - neveli /t.i. növeli/ ezen Pusztának betsét az, hogy a szomszéd Kunhegyes és Madaras nagy kunsági lakosok által egy része minden esztendőben felemelt áron kibéreltetik.”²⁰ A pusztán három major a Tomaji-, a Varjasi- és az Aranyosi-major működik. A puszta egy részének bérbeadása jelenti Orczy László számára a legnagyobb jövedelmet.

²⁰ HML IV-1/1/7 57.p.

Képaláírás: Tomaj puszta földabrosza 1835-ben

A Tomaji major felszereltsége:

- 2000 birka tartására alkalmas juhhodály. Alja téglából, falai vályogból épültek, teteje náddal fedett. Itt van a juhász lakása vályogból, náddal fedve, amely áll 2 szobából, konyhából, 2 kamrából és egy 8 db marhára való istállóból.
- Ispáni lakás 3 szoba, konyha, kamra, 30 akó borra való pince. Az épület alja téglá, oldala vályog, teteje nád. Tartozik hozzá 16 marhára való istálló és kocsi fészter.
- A kerülő háza vályogból készült náddal fedve. Csupán szoba, konyha, mellette 20 db marhára való istálló.

A Varjasi major felszereltsége:

- 2000 birka tartására alkalmas juhhodály, az egész égetett téglából, náddal fedve.
- Kisebb hodály 1000 birkára, alja téglá, falai vályogból épültek, teteje náddal fedve.
- Mellette juhász ház 2 szoba, konyha, 2 kamra.
- E mellett a kerülő háza, szoba, konyha, kamra, 40 akó borra való pince valamint 30 marhára való istálló.

Az Aranyosi major felszereltsége:

- Juhhodály 2000 db birkára, alja téglá, fala vályog, teteje nád.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

- Mellette a juhász háza 2 szoba, konyha, 2 kamra és 20 db marhára való istálló, mindegyik náddal fedve.
- Ebben a majorban áll egy korcsma, amely egyedül a báróé. Van benne 7 szoba, konyha, kamra és ambitus, 100 akóra való pince, mellette pedig tágas, 12 székre való állás, hasonlóan a korcsma épülethez téglából és vályogból.

A majorságiként szántott és kaszált területen túl 3000 hold árendában van, amely a megkötött megállapodás szerint minden hold után 4 fl 30 kr tiszta jövedelmet hajt, összesen tehát 13 500 fl-t. A fennmaradó 4000 holdnyi területből 1000 holdat az uraság használ kizárólagosan marha és birka legelőnek, amelynek haszna 4000 fl. A fennmaradó 3000 holdat pedig minden esztendőben a kunhegyesiek, a madarasiak és a szalókiak bérlik évi 12 000 fl-ért.

A Tomaji puszta összesített jövedelme:	
A szántóföldekből származó jövedelem:	6284 fl 28 kr
A rétből származó tiszta haszon	7635 fl
Az árendából származó tiszta jövedelem	29500 fl
A királyi használatokból származó jövedelem	540 fl
Összesen:	43 959 fl 28 kr

Berechnung von TOMAJ laut Regulirung										
		Haupt = schläge.		Neben = schläge.		Intra = villan	Aecker	Wiesen	Un = land	Zusam = men.
		N ^{ro}	per Joeh	N ^{ro}	per Joeh	Joche per 1200 □ Klft .				
I	Hof Warjas	XIII.	6 1/4	15	1 1/4	72	1025	57	52	1185
II	ARNOLDS-HOF	XVI.	6 1/2	14	19	42	1511	249	67	1670
III	Hof Tomaj	XVIII	6 1/2	14	17	49	1482	207	42	1871
IV	Hof Aranyos	XII.	6 3/8	10	12	40	844	165	27	1076
V	LADISLAUS HOF	XVI	6 2/3	14	15	40	1220	247	50	1558
VI	FELIX HOF	XIII	5 5/10	15	25	40	1041	200	40	1521
I ^{re}	Summa von ganz: Tomaj:	88.		78		284	6924	1214	260	8684
VII	EDUARD-HOF auf der GYOC	XII	60	12	55	40	1121		84	1245

Ha összegezzük a leírtakat látható, hogy az uradalom legnagyobb jövedelme a puszták bérletéből, ezen belül is Tomaj puszta árendájából származik. Ezt követi a majorsági szántóföldekből befolyó haszon. Nem elhanyagolható az uradalom juhtenyésztése sem, hiszen csak a tomaji pusztán összesen 7000 db birkát neveltek. Ezekon kívül Abádon és Szalókon egyaránt 1200–1200 állat tartására volt lehetőség.

DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

Az uradalom teljes jövedelme	
A) Tisza Abád	11 970 fl 23 $\frac{3}{4}$ kr
B) Tisza Szalók	19 888 fl 28 $\frac{1}{4}$ kr
C) Tomaj puszta	43 959 fl 28 kr
Összesen	43 959 fl 28 kr

Levonva ebből a Tisztségeknek és Conventionátusoknak az illetményeit, marad tiszta jövedelem 68 667 fl 40 $\frac{1}{2}$ kr.

Egy uradalom értékét nem csak a tiszta bevétel, hanem a különböző helységekben lévő uradalmi épületek is befolyásolták

Tisza -Abádon	62 290 fl 3 kr
Tisza -Szalókon	13 688 fl 56 $\frac{1}{2}$ kr
Tomaj pusztán	34 327 fl 11 kr
Összesen:	110 306 fl 10 $\frac{1}{2}$ kr

Az 1800-as évek elején László nagyon rosszul gazdálkodott, s hatalmas kölcsönöket vett föl. Ennek nagyságát nem ismerjük pontosan, de 1812 és 1833 között csaknem 200 000 fl-nyi passiva van még betáblázva Heves megyei birtokaira. A többi bizonyos hányadát részben ő maga, részben testvére Lőrinc kiegyenlítette. A fennmaradó betáblázott adósságokat, mint azt a vármegye megállapította, a tiszta-abádi uradalmon kívül más őt illető ősi birtokok, úgymint Tarnaörs, Miske, valamint a hevesi, átányi, és hatrongyosi részek kellőképpen fedezik. Gazdasági „összeomlását” azonban nem sikerül megállítania, így a birtokok először árendába, majd eladásra kerülnek. 1860 körül a szalóki és tomaji részeket Wodianer Mór bankár vásárolta meg.

RÖVIDÍTÉSEK

HML - Heves Megyei Levéltár

IRODALOMJEGYZÉK

- Albert 1868. Albert Ferenc montedegói: Heves—és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása. Eger, 1868
- B. Gál 2000. B. Gál Edit: Az Orczy bárók. Család és birtoklástörténeti vázlat. In: AGRIA XXXVI. 2000. 63—99
- Bierauar 2004. Bierauer Virgil: A magyar építészet története. Attraktor, 2004
- Fejér 2009. Fejér László: Vadvízországtól az elfogyó Dunáig (elektronikus változat) ([www. scitech.mtesz.hu/05fejer/fejer1](http://www.scitech.mtesz.hu/05fejer/fejer1)), 2009
- OMM 2001. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Arcanum Digitéka, 2001
- Soós é.n. Soós Imre: A jobbágyszőlő sorsa Heves megyében a XVIII. században. In: Egri Dobó István Múzeum, Eger é.n.
- Soós 1958. Soós Imre: A jobbágyszőlő helyzete a szolnoki Tiszatáján 1711—1770. In: Damjanich János Múzeum. Szolnok, 1958
- Vályi 1796. Vályi Adrás: Magyarországnak leírása. Budán a Királyi Universitasnak betűivel 1796. - elektronikus változat. Arcanum Kiadó, 2003
- Varga 2000. Varga Kálmán: A gödöllői kastély évszázadai. Gödöllő, 2000

Edit B. Gál:

Die Güter der Familie Orczy im 18—19. Jahrhundert in Tiszaabád

Die Güter bestanden aus den Dörfern von Tisza-Abád und Tisza-Szalók, sowie aus an ihnen angegliederten Tomaj-Pusztá. Die Größe betrug insgesamt 23241 Joch. Aus den im 16. Jahrhundert entstandenen Zehnterverzeichnissen geht es hervor, dass alle drei Dörfer bewohnt waren. Während der Türkenherrschaft

und vor allem während der darauffolgenden Freiheitskämpfen verlässt die Bevölkerung die Dörfer. Das Dorf Abád wird 1714 bzw. 1718-19 wieder angesiedelt, während Szalók während den Jahren 1718-19 wieder sesshaft wird. 1737 Karl der III. verseht István Orczy für 7200 Forint mit der Hälfte von Abád an, sowie Tomaj-Pusztas und Bánhalma. Der Gutsherr verfügt sich im Nachlass aus dem Jahr 1736 über ein Viertel von Abád, während 1742 erklärt er Tomaj-Pusztas mit Hof und Haus als sein eigenes. Sein Sohn, der Baron Lőrinc Orczy erkauft sich 1767 von dem Grafen János Forgách für 90000 Forint die Hälfte von Abád und Tomaj, sowie Taskony-Pusztas und von dem Grafen Zsigmond Forgách erwarb er für 70000 Forint das Dreiviertel von Szalók, das Viertel von Bura sowie das Gut von Bánhalma. Somit war ab den 1780-er Jahren der Gutsherr über Dreiviertel aller drei Siedlungen die Familie Orczy. Als 1804 József Orczy starb, teilen seine Söhne die Domäne unter sich auf. Laut dieser Gutsaufteilung gelang die Domäne in den Besitz von László Orczy.

Das wirtschaftliche Leben dieser Gebiete wurde hindurch der Geschichte durch die Theiß bestimmt. Bei Hochwasser trat der Fluss aus seinem Bett und überschwamm große Gebiete. Die sich wiederkehrenden Überschwemmungen beeinflussten vorteilhaft die Wiesenwirtschaft und begünstigten Fischerei und Herdenzucht, während die Hochwassergeländen die benötigten Baurohstoffe wie Schilf, Holz und Schlamm lieferten. Auf den höher liegenden Gebieten wurde Ackerbau betrieben und allmählich nahm die Expansion des Weinbaus zu. Die Ackerländer der Güter waren größtenteils erstklassig, an manchen Stellen zweitklassig. Die Wiesen sind dank der regelmäßigen Überschwemmungen der Theiß fett und fruchtbar. Das reine Einkommen des Gutes beträgt jährlich 68 667 Forint 40 1/2 Kr. Das größte Einkommen entstammte aus den Pachten der Länder, vor allem aus der Pacht von Tomaj-Pusztas. Ihnen folgen die aus den Ackerländern der Meierhöfen einfließenden Gewinne. Die Schafzucht des Gutes darf auch nicht vergessen werden, allein auf den Weiden von Tomaj-Pusztas wurden 7000 Schafe gezüchtet. Außer dieser war in Abád und in Szalók die Zucht für weitere 1200–1200 Tiere möglich. Am Anfang der 1800-er Jahren betrieb László eine sehr schlechte Wirtschaft und nahm große Anleihen in Anspruch. Den wirtschaftlichen Zusammenbruch konnte er aber nicht mehr aufhalten, deshalb verkaufte die Familie die Güter von Abád und Tomaj um 1860 an einem Bankier namens Mór Wodianer.

The Estate of the Orczys in Tiszaabád in the 18–19th Centuries
By Edit Gál

The estate consisted of 2 villages Tisza-Abád and Tisza-Szalók, and the adjacent Tomaj pusztas. The total area was 23241 arpent. According to the registers of tith-

ing from the 16th century all the 3 settlements were populated. In the period of Ottoman rule, and especially during fights for freedom, the population fled from the villages. Abád was re-populated in 1714 and 1718–19, while Szalók in 1718-19. In 1737 Charles III granted half of Abád, Tomaj puszta and Bánhalma to István Orczy for 7200 Forints. According to the 1736 will the lord possessed 1/3 of Abád, while in 1742 he declared Tomaj puszta with buildings and manor his own property. His son, Baron Lőrinc Orczy in 1767 bought half of Abád and Tomaj, and Taskony puszta from Count János Forgách for 90000 Forints, 1/3 of Szalók, 1/3 of Bura and the property of Bánhalma from Count Zsigmond Forgách for 70000 Forints. Thus from the 1780s, three-fourth of the 3 settlements were owned by the family. When in 1804 József Orczy died, his sons distributed the possessions. Due to this the estate became Baron László Orczy's property.

In the course of history the economic life of this area has always been influenced by River Tisza. Water covered large areas during recurring floods favourably affecting meadow cultivation, animal husbandry and fishing, while the floodplain provided building material: reed, wood, mud. On higher located areas arable farming was done and vineyards started to spread. The arable lands of the estate were mostly of first class, in some places of second class quality. The grasslands were rich because of the floods of Tisza. The annual net income of the estate was 68 667 Ft 40 1/2 kr. The major part of the income came from leasing 'puszta', and Tomaj puszta within it, followed by the profit from the arable manor lands.

Sheepbreeding was also important since only in Tomaj puszta 7000 sheep were kept. Besides these in Abád and Szalók alike facilities were available for keeping 1200-1200 animals. In the beginning of the 1800s László had very poor farm management and took out huge loans. He did not manage to stop the economic decline, and so around 1860 the family sold the Szalók and Tomaj property to the banker Mór Wodianer.

A PÁPA-UGOD-DEVECSERI URADALOM ÉS GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS /1775–1856/ 1829. ÉVI BIRTOKEGYEZSÉGE UNOKATESTVÉREIVEL

FÜLÖP ÉVA MÁRIA

A birtoktörténetet tekintve, e dunántúli hármass domíniumból Pápa került legkorábban az Esterházy család kezére: a család felemelkedését megalapozó Esterházy Miklós nádor (1583–1645)¹ révén, aki zempléni és szabolcsi birtokrészeit cserélte el sógornője, Nyáry Istvánné Thelegdy Anna birtokaiért. Pápa vára és tartozékai mellett a somogyi Ozora és a Komárom vármegyei, későbbi története során végig a család ifjabb fraknói grófi ága kezén maradt Gesztes vár és birtokai is e csere által gyarapították az Esterházy-vagyont. Az ugod-devecseri uradalmat is a 17. század folyamán, az eladósodott végelai Horváth-családtól szereztek meg.²

Esterházy Miklós második feleségének, Nyáry Krisztinának a testvérét illeték a pápai és gesztesi javak, s azokat Miklós nádor cserebirtokokért kapta meg. A csereügyletet rögzítő oklevelet azonban csak 1799-ben, „*sub rosa*” tudták megszerezni az utódok, s a „*régen keresett, és rejtekben volt igen szükséges, és igen hasznos Tsere Levél*” másolatát Hering József, a pápai uradalom levéltárosa (*archivárius*) helyezhette el a pápai levéltárban.³

A domíniumot birtokló családtagok közül kiemelkednek gróf Esterházy József országbíró /1682–1748/ és unokaöccse, gróf Esterházy Károly váci, majd egri püspök (1725–1799). A fentebb említett gesztesi, valamint pápa-ugod-devecseri jószágokat Esterházy József testvéreivel, Ferenc tárnokmesterrel (1683–1754) együtt bírta. E javakat harmadik testvérük, a Rákóczi-szabadságharc bukása után a fejedelmet száműzetésébe követő gróf Esterházy Antal (1678–1722) birtokfosztása után kapták adományul, a királyi donációs levél 1720-ban kelt.

Az itt érintett uradalmakkal kapcsolatban, szükséges megemlíteni a Kiss Ferenc fiskális által 1766-ban, gróf Esterházy Károlyhoz írt levélben foglalt adatot: 1473-ban Török Ambrus kapott donációt a devecseri uradalomra, de annak tényleges

¹ FÜLÖP, 1994. 227–228.

² FÜLÖP, 1994. 227. Azonban a secunder forrásból átvett adattal ellenkezően, BERÉNYI László (Fürst Esterházy'sche Privatstiftung) levélbeli szíves közlése szerint: „Az Esterházyak végelai Horváth Gáspárnak mindössze egy a Pápát terhelő, 7000 forintnyi követelését fizették ki 1655-ben s legjobb tudomásom szerint annak semmi nyoma, hogy azok Ugodot vagy Devecsert valaha is bírták volna.” Eisenstadt, 2000. július 22.

³ FÜLÖP, 1994. 227–228.

birtokába sohasem lépett.⁴ Megerősíti ezt Balogh Ferenc (1708–1765) tatái régens, *plenipotentiarius*,⁵ aki pápai régenssége első évében, 1762-ben a család pozsonyi archívumában olvasott egy, „*coram fisco*” kötött *transactióról*⁶: Esterházy Miklós 44e Ft-ért *aquirálta*⁷ a gesztesi uradalmat, „*így ex defectu Törökiano*”⁸ az uradalom ha nem is került a *fiscus* tulajdonába, de az arra igényt tartott.⁹

A török hódítás, majd a kuruc háborúk lezárulta után, a gazdálkodásban az uradalom szervezeti kereteinek kialakítása, a termelőmunka megindítása volt a megoldandó feladat. Az extenzív mezőgazdálkodás korabeli keretei között a megművelt területek és az uradalmi alattvalók számának gyarapításával lehetett fokozni a termelést, növelni a jövedelmet. A pápai bevételek közt a gabona- és faeladás, s a domínium fekvéséből következően, a bakonyi legelőbérletek, a sertéstenyésztés haszna álltak az élen, melyekhez a borárusításból származó jövedelem társult.

Gróf Esterházy József egyetlen felnőtt kort megért fia, József (1714–1762) súlyos adósságokba sodorta a rászállt birtokokat. 1759-ben zálogszerződést kényszerült kötni unokaöccseivel, az említett gróf Esterházy Ferenc tárnokmester fiaival, köztük Esterházy Károllyal. Mivel ifjabb József gyermektelenül halt meg, javai e három testvérré maradtak, akik 1762-ben Tatán családi tanácskozást tartva osztályt tettek. A diplomáciai szolgálatban álló gróf Esterházy Miklós (1711–1764) a tatái és gesztesi uradalmakat kapta, s megalapítója lett a család tatái ágának. Ferenc (1715–1785), az udvari magyar kancellár, a semptei és cseklészi domíniumok ura, a cseklészi ág őse. A legifjabb testvér, Károly püspök a devecseri birtokrészt kapta. A pápa-ugodi jószágot e birtokosztályig, tehát 1762-ig, Károly és testvére, Ferenc közösen bírták.¹⁰

A Pápa-Ugod-Devecser birtok nagysága meghatározásához az Esterházy Ferenc által 1735-ben készíttetett, 6 kötetes felmérés szolgál kiindulópontul. Ez az összeírás rögzítette, hogy a nevezett uradalomban 1 egész telekhez 60 pozsonyi mérő szántóföld, 12 kaszás rét, továbbá belsőség (házhely és kert) tartoztak. Egy pozsonyi mérő vetésre 528, egy kaszás rétre 1584 ölet, a házra és kertre 14 öl széles, 71 öl, 2 láb hosszú telket számítottak. Így egy egész telek (1100–1300 öles

⁴ Kiss Ferenc fiskális levele gróf Esterházy Károlyhoz. Pápa, 1766. okt. 3. MOL PEL P. 1216. C. 51. N. 1. 257–258.

⁵ teljhatalmú megbízott

⁶ a királyi kamara előtt kötött perbeli egyezség

⁷ *acquirált*, azaz a már meglévő birtokok mellé megszerzett

⁸ a család magvaszakadtával

⁹ Balogh Ferenc levele gróf Esterházy Károlyhoz. Tata, 1762. dec. 3. MOL PEL P. 1216. C. 51. N. 1. 77–79.

¹⁰ FÜLÖP, 1994. 228–233., 234–235.

holddal számítva) mintegy 40–47 holdnak felelt meg.¹¹ Az uradalomszervezés e szakaszában az 1841 telekből 896 (48%) volt megszállítva.¹²

A Pápa-Ugod-Devecser uradalomban a klasszikus, kifejlett uradalom-irányítási formát tükröző szervezet a Mária Terézia-féle 1767. évi úrbérrendezést is töretlenül túlélte, az azt követő időszakban is megfelelőnek bizonyult. A három uradalmi birtoktest közül Pápa volt az igazi, gazdasági-adminisztratív irányítási központ, Ugod gazdálkodása innen nem különült el, Devecseré ennek alárendelt volt. Ez utóbbi rész igazi jelentőségét az uradalom balatoni szőleihez közeli fekvése adta, a mezőgazdálkodás jelentősebb kiépítésére csak a század utolsó harmadában került sor.

A reformkori, az 1848. évi jobbágyszabadítást mintegy előkészítő, a földesurak és uradalmi alattvalóik jogviszonyát érintő törvények kapcsán kérték fel a pápa-ugod-devecseri uradalom birtokosai Bezerédy Mihály pápai prefektust 1835-ben, hogy véleményt adjon az uradalom és Devecser mezővárosa közötti perben. 1994-ben már közzétük a Kamara 1626. évi, Ugodra és Devecserre vonatkozó összeírását, ahol a lakosok a Nádasdy-féle szabadságjogokra hivatkozva tiltakoztak a földesúri szolgáltatások teljesítése ellen. Bezerédy prefektus visszatekintése szerint, Devecser mezővárosa „...az idő Viszontagsági miatt Lakossaitól megfosztatván”, a 17. század elején földesura, gróf Nádasdy Tamás által népesítettett újra. Az ekkori „*Impopulationalis contractus*”¹³ erősítette meg gróf Nádasdy László 1620-ban. E kontraktusból Bezerédy Mihály szerint figyelemre méltó, hogy örökös érvénnyel felmentette a mezőváros lakosait a robot alól, de feltételül szabta ennek katonáskodásukat. „*Ez az első Epochája*”¹⁴ *Devetser Mező Városának*.” A következő korszak nyitányát 1730. május 15. jelzi, amikor is gróf Esterházy Ferenc újra szerződött a mezővárossal: a megváltozott körülményekre jellemző módon, a katonai szolgálat helyett, árenda¹⁵ fizetését és egyéb szolgáltatásokat kért tőlük (így évi 400 „császári aranyforint”¹⁶ fizetését, s minden 1 Ft után „jó gyalog munkás ember” állítását). 1755-ben, gróf Esterházy Károly ezt a szerződést, egyetlen ponttól eltekintve, megerősítette. Devecser történetének „*3ik Epochája*” 1771-ben kezdődött: gróf Esterházy Károly pápai prefektusa, Tóth István kötött újabb szerződést a lakosokkal. Főbb pontjai szerint, fizettek a gazdák és há-

¹¹ A 18. században 1 pozsonyi mérő = a föld minőségétől függően, átlag 0,5 hold (a hold 1100-1300 öllel számolva). A kaszaalja vagy kaszás általában 1200 öllől, tehát mintegy 1 hold. 1 öll = 3,596-9,772 m². A láb mint hossz mérték nehezen értelmezhető, inkább szélességnek felel meg. BOGDÁN, 1990. 387–392., 349., 409., 376.

¹² FÜLÖP, 1994, 246–248.

¹³ benépesítési, azaz telepítési szerződés

¹⁴ idősza

¹⁵ haszonbér

¹⁶ imperiális vagy „császárarany”, tallér = 1.50 rajnai/rénes Ft (=120 dénár, 60 krajcár)

zas zsellérek évi 1 Ft 50 dénárt, minden munkára alkalmas fiú után 40 dénárt, a házatlan zsellérek 50 dénárt. Tartoztak továbbá bizonyos summával a kaszás rétek, állataik és kertjeik után, ezt az összeget évente állapították meg, „...*mivel Gyermekük és Barmaik[na]k számok is változik.*” Az 1730. évi *contractusnak*¹⁷ megfelelő módon, továbbra is tartoztak az *oppidiánusok*¹⁸ terményeik után tizedet fizetni, *forsponton*¹⁹ adni és leveleket hordani az uradalom szükségletére. A borok hosszúfuvarját viszont csökkentette ez a szerződés: a 7. pontban 25, egyenként 4 mázsás szekeret írva elő. Ez a szerződés azonban a városlakók által aláírva nem lett, a szerződés pontjaihoz egyik szerződő fél sem tartotta magát, ezért 1774. szeptember 5-én kelt *intimátumában*²⁰ ezt a *contractust* a Helytartótanács elvetette, s egyúttal utasította a vármegyét, hogy a királyi *commissariusoknak*²¹ adott *instructio*²² értelmében megfelelő szerződést hozzanak létre, amely az 1767. évi úrbéri rendezés pontjaihoz is igazodik. Bezerédy Mihály Devecser mezőváros és az uradalom pápai prefektusa, Tóth István 1777-ben kötött *contractusától* számítja az általa áttekintett időszak negyedik korszakát, amelyet erősen befolyásolt még az előbbieken említett, 1730. évi szerződés is. Bezerédy prefektus abban látta a megoldást az uradalom és a mezőváros lakosai közötti viszályban, hogy új szerződést kell kötni, amely „*állandóságot ígérjen, ... a jelenlegi állapotnál terheesebb ne legyen.*” Ennek az „Új és a Század lelkéhez alkalmaztatott *Contractus*”-nak tervezetében is külön foglalkozik a prefektus a földesúri „jussokkal”: kocsmáltatás, húsmérés, boltnyitás, vásárok haszna. A bormérést különösen javasolja Devecserben, ahol két út találkozik: a Pápáról és Veszprémből jövők. A Helytartótanács fentebb említett, 1774-ben kelt *intimátuma* szerint, a lakosok saját boraikat használhatták betegek számára és lakodalmakban. Ez esetekben, az uradalmon kívül és annak határain belül termelt boraikat is behozhatták, s kereskedhettek vele. Ami a mészárszékeket illette, Veszprém vármegyében az, a törvényeknek meg nem felelő gyakorlat volt szokásban, hogy mindenhol és mindenholva lehetett húst bevinni, a vármegye limitált árán. További boltok nyitását a prefektus Devecserben nem javasolta, itt ugyanis ekkor négy-öt bolt is működött. A vásártartás jogát a város bírta árendában, de az csak csekély jövedelmet hozott. Bezerédy kiemelte, hogy gazdasági szempontból mely földesúri jogok fenntartását tartotta fontosnak. Ilyen volt szerinte a legeltetési jog a városi közös legelőn és az ugarföldeken (az uradalmi tisztek és a cselédek marháin kívül, a földesúr mintegy kétezer birkájának); a város környéki puszták fenntartá-

¹⁷ szerződés

¹⁸ nem úrbéres, mezővárosi lakosok

¹⁹ előfogat (jobbágyi kötelezettség, állami és vármegyei szolgálatra)

²⁰ intézkedés, rendelet

²¹ megbízottak, kiküldöttek

²² hivatalos utasítás

sa (Medgyes, Egerszár, Szék – itt a lakosoknak szántóföldjük, feles kaszálójuk és favágás alatt álló legelőjük volt); a napszámok számának növelése (Devecserben mintegy ezer pozsonyi mérős szántóföldje, s hasonló nagyságú rétje volt az uradalomnak). Az új kontraktus tehát emelje ki a három pusztá elkülönözését, a napszámok és a készpénz-árenda növelését, a városi legelő használatának fenntartását. A korra jellemző a véleményt záró rész gondolatisága: „*Mert minden igaz Hazafinak annál inkább illy nagy Dynastaknak a' legszentebb kötelessége közé tartozik az, hogy alattvalóikat boldogítsák, a' népességet nevellyék 's az által a' Nemzeti előlmentséget eszközöljék.*”

1765-ben, Balogh régens halála után, Esterházy Károly Tóth István pápai prefektusra bízta jószágait. Az ő feladata volt az is, hogy az uradalom örököseit, a püspök testvérének, a már említett gróf Esterházy Miklósnak, a tata-gesztesi domínium urának fiait, gróf Esterházy Ferencet /1746–1811/²³ és Jánost /1747–1800/²⁴ bevezesse a gazdálkodás körüli tudnivalókba.

„*Az iffiu Gróff Ferencz maga Szép viselésével ugy ismérteti magát, hogy a' főb Urak jövendölését, és azt tulaidonáva tette máris, hogy nem lészen valaha aláb való a' Joseph Judex Curiaenél,*²⁵ *adja Isten, hogy még az első Miklostis*²⁶ *meg haladj!*”²⁷

1799-ben, Károly püspök halálát követően János, mint testvére, Ferenc plenipotentarius is, megegyezést kötött²⁸ nagybátyjuk, Esterházy Ferenc magyar királyi főkancellár /1715–1785/²⁹ fiával, ifj. Ferencsel /1758–1815/.³⁰ Kiindulási alapul az 1762. január 25-i egyezség szolgált.³¹ A szerződés főbb pontjai szerint,

- 1. Ifj. Esterházy Ferenc átengedi Pápa-Ugod-Devecser birtokokat Esterházy Jánosnak és Ferencnek, beleértve a tartozékokba a győri allodiumot³² is.

²³ 1790: Nyitra vármegye főispánja. Diplomata, velencei, nápolyi követ, kamarás, belső titkos tanácsos. Aranygyapjas lovag. BUZÁSI é. n.

²⁴ Bereg vármegye főispánja. Kamarás, belső titkos tanácsos. A gesztesi uradalom központjában, a csákvári kastély és kastélyszínház építtetője. BUZÁSI, é.n.

²⁵ országbíró (azaz a tatai birtokot megvásárló gróf Esterházy József /1682–1748/)

²⁶ Azaz gróf Esterházy Miklós nádort /1583–1645/.

²⁷ Bezerédy Mihály levele gr. Esterházy Károlyhoz. Pest, 1789. aug. 30. MOL TEL P. 204. 48–49.

²⁸ *Divisio Esterházy Károly halála után.* Bécs, 1799. ápr. 21. MOL P. 197. F. 43. 101–142.

²⁹ A fentiekben említett gróf Esterházy Ferenc tárnokmester egyik fia, a cseklészi ág megalapítója.

³⁰ Mosoni főispán, a tallósi birtok ura.

³¹ A megegyezést kiegészítő egyéb megállapodások közt: *Conventio; Series.* Esterházy János, ifj. Esterházy Ferenc. Bécs, 1799. ápr. 21. 105–109.

³² földesúri kezelésben tartott majorság

- 2. Esterházy János és Ferenc fizet ezért neki 1m33e Ft-ot: 1799. január 1-től számítva, 5% kamattal, fél évi 51e500 Ft formájában.
- 9. A birtokra nehezedő terheket közösen fizetik. stb.

Az ugyanakkor született kiegészítő megállapodások közt található az is, amelyben Esterházy Károly püspök végrendelete értelmében rendelkeztek a családtagok és az uradalomhoz tartozó alkalmazottak járandóságáról.³³

A következőkben a birtok történetét illetően, az 1829. évi birtokegyezséget mutatjuk be, amelyet gróf Esterházy János fia és unokatestvérei kötöttek egymással a hármass domíniumról.³⁴ A fentebb említett gróf Esterházy Ferenc, velencei és nápolyi követ, a tatai domínium ura, gyermektelenül halt el, testvérének, gróf Esterházy Jánosnak, a gesztesi birtok urának, beregi főispánnak egy fia született. Gróf Esterházy Miklós /1775–1856/ kamarás, apja és nagybátyja örököseként, 1811-től a tata-gesztesi birtok ura.³⁵ Gróf Esterházy Miklós 1829-ben, a pápa-ugodvecseri uradalomról egyezséget kötött unokatestvéreivel, az 1799. évi szerződés kapcsán fentebb említett gróf Esterházy Ferenc /1758–1815/ mosoni főispán fiaival, József, Mihály és Károly grófokkal. A szerződés bevezetőjében utalnak nagyapáik, az említett gróf Esterházy Miklós koronaőr és Ferenc főkancellár, valamint harmadik testvérük, Károly püspök 1762. január 25-én kelt osztályegyezségére, amit Esterházy Miklós fiai, Ferenc és János, valamint Esterházy Ferenc fia, ifjabb Ferenc 1793. szeptember 10-én megerősítettek. Esterházy Károly halálát követően, 1799. április 21-én, örökösei, a testvér Esterházy Ferenc és János és un-

³³ Életjáradék (*vitalitium*) a családtagoknak járt, rajtuk kívül csak Vétsey László, a táblai/főtörvényszéki jogüggyek igazgatója (*causarum tabularium director*) és Doszler Károly egri orvos kapott évi 200 Ft-ot. A készpénzbeli járadékot kapók (*Pensiones*) közé számítottak: Balázsovits Mihály prefektus 300, Szokolay József uradalmi ügyész (*fiskális*) 643, Boross István „kebelbeli számvevő” (*gremiális exactor*) 340, Bálintffy Gábor tiszttartó (*provisor*) 360, Venczel József komornyik (*cubicularius*) 49.50 Ft éves járandóság. Az uradalmi alkalmazottak özvegyei közül kegydíjban részesültek: Müller Gáspár geometráé 234, Lenartsits Mihály nórápi ispáné 81, Hericz János uradalmi katonáé 30, a szentbékállai kulcsáré (Tiboldt Rozália) 76.25 Ft évi juttatással. *Vitalitiorum, Pensionum et Grationalium Solutionum. Nomina Percipientium — Vitalitia. Divisio Esterházy Károly halála után.* Bécs, 1799. ápr. 21. MOL P. 197. F. 43. 126.

³⁴ *Pesti Tractatus Pápai, Devetseri és Ugodi Uradalmak által adásárul Febr[uar] 21.^{kén} 1829.* MOL TEL P. 211. 410–415. Az iratra Hermann István, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár igazgatója hívta fel figyelmemet. A pápai uradalomra vonatkozó kutatásaimban nyújtott mindenkori szíves segítségét ezúton is köszönöm!

³⁵ Ő állíttatta helyre a tatai várat 1815-ben, s építtette át 1823-ban klasszicista stílusban a csákvári kastélyt. A tatai angolkert fejlesztésére is nagy gondot fordított. BUZÁSI é. n.

okatestvérük, Ferenc grófok Bécsben újabb egyezséget kötöttek a kezükre került javakról.³⁶ (E szerződések ismertetése előtt rögzítenünk kell: a szerződés szövege szerint az „öregebbik” líneán az 1711-ben született Miklós és 1747-ben született János fia leszármazottait, az „ifjabb” ágon az 1715-ben született Ferenc és 1758-ban született fia, ifjabb Ferenc utódait értették.)

A szerződésekben a Pápa-Ugod-Devecser uradalom az „öregebbik *Linea birtoka alá*” került, de az 1762. és 1793. évi egyezségek szerint, az ifjabb líneának az őt illető fele jövedelemre nézve, 1 030 000 rénes forint járt. Tehát a tatai ágnek a Pápa-Ugod-Devecser birtokért el kellett ismernie a cseklészi ág 1 030 000 Ft-ra becsült fél örökségi illetőségét, s amíg azt ki nem fizették, évi 5% kamatot fizettek nekik az összeg után. Az egyezségek szerint, a gesztesi uradalomtól elesett Pusztavám, Ondód és Nána birtokok kipótolásáért az ifjabb ág fizetett az öregebbnek 68 314 forintot, valamint visszaadta az ősi ezüstök értékének megfelelő összeget. Az említett 1 030 000 Ft-ot az ifjabb ágnek 1828. december 30-ig meg is fizették, ám a 19. század eleji infláció idején, gróf Esterházy József, Károly és Mihály (Cseklész, Tallós, Szered, Szend birtokok urai) a kőszegi kerületi táblán pert indítottak arra hivatkozva, hogy a forgalomban lévő papírpénz értéke eltávolodott a *conventionális* pengő³⁷ értékétől és a kamatokat nekik papírpénzben fizették. A pereskedő felek viszont, a Hétszemélyes Táblától jött javaslat alapján, a tényleges pereskedés helyett, egyezsége léptek.

Az 1829. évi, Pesten kötött megegyezésben a tatai ág évi 51 000 Ft jövedelemrészesedésért 30 évi használatra átengedte a cseklészi ágnek a pápa-ugod-devecseri jószágot, vállalva a cseklészi ág 1 000 000 forintos örökségének megfizetését. Részletezve: a szerződés főbb pontjai szerint gróf Esterházy Miklós (Esterházy János fia) elismerte az 1 030 000 Ft kötelezettséget a birtokon, megállapítva, hogy „*conventionális jó pénzen*” 1 Ft egyenlő értékű három ezüst 20 krajcárossal. Arra való tekintettel azonban, hogy „*nemrégiben*” (azaz 1824-ben), a zólyomi ághoz

³⁶ A pápai plébánia Historia Domusa ezt így örököltette meg: „*Boldogult Eszterházy Károly egri püspök ez uradalmakat az Eszterházyak tatai ágának hagyta végrendeletileg oly kötéssel, hogy a szeredi ágnek 30 évig 52 ezeret fizessen évenként, ekkor pedig ez összegnek tőkétjét egyszerre. A pénzváltozások bejöttével ez összeg a tatai ág által csak váltópénzben fizettetett, a szeredi pedig ezüstben követelte. Hosszabb pörlekedés útján végre a két ág abban egyezett meg, hogy ez uradalmakat azon pénzüszvegnek ezüstben fizetése mellett szinte 30 évig bírja, mely idő eltelte után az uradalmakat a tatai ág birtokába átadandja természetesen a végrendeletileg megállapított összeg lefizetése után. A szeredi ág két testvére Mihály és József ez uradalmak felhatalmazottjává harmadik testvérüket Károlyt tették, ki is nyári állandó lakását 1829-től Pápára tette. Jószág igazgató [Tjekintetes] Bezerédy Mihály úr lett. 1855. évben, írta Házy Alajos pápai káplán.*”

³⁷ Fém pénz, pengő vagy konvencionális/konvenció forint (1753-) = fél tallér, 60 (ezüst)krajcár

tartozó Esterházy Kázmér özvegyétől, Castioglioni Borbálától megvette a mezőlaki uradalmat és visszavásárolta Majk pusztát is, amelynek felújítására sokat költött, ezért fizetés helyett az ifjabb línéának 30 évre „*zálog és árenda képpen*” átengedte a Pápa-Ugod-Devecser uradalmat.

A 30 év kezdete 1829. május 1. A zálog kezdetekor átadta az őszi és tavaszi vetéseket, valamint a meglévő szénát, sarjút, szalmát és egyéb takarmányokat, hasonlóképp az állatállományhoz: marhák (jármos ökrök, gulyabéli és fejős marhák), hámos lovak, birkák (a majorokban és az árendátoroknál lévők), sertések. (Esterházy Miklós azonban más birtokára hajtatta a fornai és mezőlaki gulyabéli szarvasmarhákat.) Átadja az 1828. évi bortermést, a nem ezen uradalomhoz tartozó szőlőkből jött somlóit kivéve. Megtartotta az uradalmi kocsmákra és házi szükségletére kellő bort: 200 akó³⁸ somlói, 50 akó badacsonyi, kisörsi és 300 akó ecséri mennyiségében. Átadta továbbá a pápai „*serházat*” felszerelésével, árpával és komlóval együtt, s az itt levő pálinkafőző eszközöket és az uradalomban lévő pálinkát. A gazdasági eszközök közül csak 1000 akóra való vasabroncsos hordót és a Devecseren szükséges felül lévő, már gesztesi birtoka központjába, Csákvárra rendelt 11 font „*pintér- vagyis hordónak való fákat*” tartotta meg. Átadásra került minden uradalmi épület és berendezésük, kivéve a pápai vár ezüstneműjét, az Esterházy Miklós által odavitt festményekeket és a gróf Esterházy Kazimír (Kázmér) házából, a mezőlaki uradalom részére vett eszközöket.

Nem kerültek a 30 éves zálog keretei közé az Esterházy Károly püspök halálát követően, a Pápa-Ugod-Devecser családi javakhoz Esterházy Miklós által vásárolt épületek és földek. Ugyancsak ő viselte a 30 év alatt a kegyúri terheket és az általa építtetett gannai templom és papja fenntartását továbbra is vállalta, viszont Gannára csak ő prezentálhatott plébánost. Őt terhelte az uradalmi épületek karbantartása, új építést 100 000 Ft értékig tehettek tudta nélkül a kedvezményezett unokatestvérek (ezek az épületek a zálogos évek után is tulajdonukat képezték).

Plébánost kinevezniük, templomot és parókiát építeniük csak gróf Esterházy Miklós tudtával volt lehetséges, de az épületek ellenértékét megkapták a 30 év elteltével. Külön szól a szerződés a pápai plébános helyzetéről: *fundációja*³⁹ eredetét Szapolyai János rendelkezésére vezetik vissza, ezt egyébként Esterházy Károly püspök is így ismerte el. A plébános a *censuális*⁴⁰ uradalmi földekből 15 hold szántóföldet kapott.

Az erdőkről is intézkedtek: az erdei rendszabások megtartására a zálogbirtokosok kötelezték magukat, Esterházy Miklósnak (a vágási bér és a fuvar kifizetése

³⁸ Űrmérték, de ebből következően, a szőlő földmértékeként is használták. [1 pozsonyi akó/urna = 60 itce, kb. 53 liter] BOGDÁN, 1990. 241–243.

³⁹ a plébános jövedelmének megállapítása a plébánia alapításakor

⁴⁰ *census* (adó) fizetésére kötelezett (*census fundualis*, telekadó)

fejében) évi 200 öl hasábfát ígérve az ugodi vagy iharkúti *revierből*⁴¹ a mezőlaki uradalom sávolyi pusztájára és (ingyen) 10 öl gazdasági szerszámok készítésére alkalmas fát. Esterházy József, Mihály és Károly a gazdatisztek és szolgák „*lehető*” átvételére kötelezték magukat, s vállalták az úriszék tartása és a rabok költségeit, de az esetleges birtokperek költsége továbbra is Esterházy Miklóst terhelte.

A szerződés tárgyát képező évi árenda 51 500 Ft volt, amit Esterházy Miklós tati kasszájába fizettek. Azonban, mivel nem a szó szoros értelemben vett zálogról volt szó, a közterheket (*insurrekció, subsidiarium*)⁴² közösen viselték a szerződő felek. (A birtok egyik felét árendába adottnak tekintették évi 51 500 Ft-ért, a másik felét zálogképpen.) Ami a kiváltást illette, a 30 év eltelte előtt egy évvel, tehát 1858 áprilisában, gróf Esterházy Miklós vagy utódai kötelesek voltak a három fent nevezett gróft vagy utódaikat az 1m30e Ft és az évek során tett javítások és fejlesztések (*investíciók*) kifizetésének ajánlásával megkeresni. Hangsúlyozták végül a megállapodásban, hogy a szóban forgó 1 030 000 Ft-ot soha ne úgy tekintsék, mint készpénzül leolvasott összeget, hanem „...*mint a' Pápai, Ugodi, és Devcseri Uradalmak fele Jövedelmét képező osztályos summa*”-t.

Még ugyanezen év márciusában a szerződő felek Bécsben további megállapodásban pontosították a feltételeket. Elhatározták, hogy az ifjabb línea három szerződő testvére közül Károlyt fogják bevezetni a birtokba, testvérei nevében is, „*Pápai, Ugodi és Devcseri Köz Uradalmaink administratora*”-ként nevezve meg őt. (Bátyja, gróf Esterházy József mint a „*Közterhekre ügyelő Köz Cassánknak administratora*” kapott megbízást a családi tanácskozás határozata szerint.) A *resignatióra*⁴⁴ Szent György napján kerül sor (április 24.), s arra Esterházy Mihályt és Rohontzy János királyi tanácsost, Veszprém vármegye alispánját kéri majd fel. A birtokösszeírást és a becslést Zalay Aloys, „*Jussaink Directora*”⁴⁵ felügyelte, s a három testvér egy-egy személyes megbízottat küldött ki erre a munkára. A kiküldöttek, Esterházy Miklós meghatalmazottjaival, Esterházy Károly elnöklete alatt, március 29-én Pápán, közös ülésen tisztázták az átadás menetét. Az következőkben megtartott ülésekről az egyik uradalmi ügyész (*fiscalis*) jegyzőkönyvet készített, a jogügyigazgató (*Jurium Director*) felügyeletével, s a jegyzőkönyvekből mindhárom testvér kapott egy-egy példányt. A birtok kedvezményezettjei közös költségén állták a birtokbecslés napidíjait, de külön-külön fizették az összeírók, deákjaik és kocsisaik napidíját és honoráriumát. (A szállásokat és az ellátást az uradalmak közjövödelme fedezte.) A három testvér ugyancsak közös költségen a

⁴¹ vágáskerület

⁴² nemesi felkelés, illetve hadiadó

⁴³ Megállapodás gróf Esterházy Mihály, József és Károly között. Bécs, 1829. márc. 6. MOL TEL P. 211. 423–424.

⁴⁴ a birtok visszaadása, -bocsátása

⁴⁵ jószágigazgató (*Director Bonorum*)

fontos gazdasági ág, az erdészeti körüli teendők felügyeletére egy erdőmestert is küldött Pápára, aki megvizsgálta az erdőket, az éves vágásokat, a tapasztaltakat egybevetette a térképekkel és a hiányosságokat Esterházy Károlynak jelentette. Az épületek átvételéhez Esterházy Károly saját belátása szerint jelölhette ki vagy a pápai mesterembereket, vagy azok helyett „disinteressatus”⁴⁶ ács és kőműves mestereket, vagy odarendelhetette az uradalmi építőmestert.

Megállapodtak abban is, hogy az átadás után egy évig gróf Esterházy Károly irányítsa az uradalmakat, „...mind a’hármunk által atyafiságossan meg határozandó Pontok szerint... és mivel egy Dirigens Fő Tiszt Szükséges a’ mostani Praefectust Bezerédy Mihály urat Hivataljában meg fogja erősíteni.” Ha az első esztendő eltelte után az irányításon változtatni kívánnának, azt 1830. április 1-ig kellett elhatározniuk, hogy a szükséges rendelkezéseket 1830. május 1-ig meg lehessen tenni.

A pápai uradalmi kassza az átadás előtt a három testvér közös kasszájába évi 51 500 Ft-ot küldött. Az ez utáni lehetőségekről Esterházy Károlynak, mint a hármasközüradalom adminisztrátorának, az adott év május 1-jéig kellett tudósítania a közterhek viselésére szolgáló közös kasszára ügyelő bátyját, Józsefet.

A megállapodásban ismét megerősítették az Esterházy Miklósnak járó évi 51 500 Ft „árrenda” fizetését. Esterházy Károly megbízását körülírva, kikötötték a testvérek, hogy a gazdálkodást módosítani, új épületet emeltetni, felsőbb tisztségviselőt elbocsátani csak testvérei beleegyezésével lehetséges számára, de tőle függték az uradalmi alkalmazottak és szabadon rendelkezhetett az alsóbb irányítási szinteken szolgáló gazdatisztek és cselédek alkalmazása felfüggesztéséről. Két testvére bármikor szabadon megtekinthette a birtokot és betekintheztek az üzleti könyvekbe, gazdasági utasításokat azonban nem adhattak. Munkája segítésére, az uradalmi tisztséggel történő írásbeli érintkezése érdekében, Esterházy Károly mellé *secretáriust*⁴⁷ állítottak, évi 300 Ft fizetéssel, melyet a pápai közjövedelmekből fizettek. A testvérek május 10-én ülést tartottak Bécsben, s addig Esterházy Károlynak gazdasági tervezetet („gazdasságbeli Planumot avagy is Projectumot”) kellett kidolgoztatnia.

A további kutatásoknak, a birtoktörténet és az Esterházy család ifjabb, fraknói grófi ága dunántúli birtokainak kapcsolatai pontosítása mellett, épp a gazdálkodás forráslehetőségektől függő további feltárása lehet a feladata a pápa-ugod-devecseri uradalmak történetéről.

⁴⁶ részre nem hajló, pártatlan

⁴⁷ titkár

*Pesti Tractatus Pápai, Devetseri és Ugodi Uradalmak által adásáról
Febr[uár] 21kén 1829.⁴⁸*

„Alább irttak, és ugyan egy részről Én Galánthai, és Fraknói Öregebb Gróf Eszterházy Miklós, más részről pedig, mi ugyan Galánthai, és Fraknói Gróf Eszterházy József, Mihály, és Károly Testvér Atyafiak, mind a hárman pedig Istenben boldogult Édes Atyánk Néhai Nagy M[é]l[tósá]gú Galánthai, és Fraknói Gróf Eszterházy Ferencznek Fiai, adjuk tudtára mind azoknak, kiket ezen dolog most, vagy jövőendőben illethet, hogy minekutánna boldog emlékezetű Nagy-Atyáink, Néhai Nagy-Méltóságú Galánthai és Fraknói Gróf Eszterházy Miklós, és Ferencz Uraknak, nemkülönben ezeknek Testvérek, nekünk pedig Nagy-Bátyáinknak Néhai Nagy-Méltóságú Galánthai, és Fraknói Gróf Eszterházy Károly Egri Püspöknek 1762.ik Esztendőbéli Januarius 25^{kén} költ, és Édes Atyáink által 1793ik esztendőbéli September 10^{kén} helybenhagyott Osztálybéli Egyességeknél következésében a' tisztelt Püspök urnak halála után 1799.ik esztendőbéli Aprilis hónap 21^{ik} napján Bécsben költ Osztályos Egyességnek tartalma szerént, a' Pápai, Ugodi és Devecseri Uradalmakat egészen, és magányossan az Öregebbik Linea birtoka alá vette, ellenben a' fellebb érdeklött 1762^{ik} és 1793.ik esztendőbéli osztályos Levelek értelme szerént, az Ifiabbik Lineát a' nevezett Uradalmakból illető fele jövedelmeire való nézve osztályos **Része Egy millio, harmincz ezer Rénes forintokban Atyafiságos Egyesség útján meghatározottatott**, azon fellyül a' Geszteti Uradalomtól elesett Pusztá-Vám, Ondód, és Nána nevezetű birtokok, kipótólásáért az Ifiabbik linea által az Öregebbiknek fizetendő 68,314. forintok, és ugyan az öregebbik Lineának az Ifiabbiktól vissza járni kellettett ősi Ezüst mivek értéke az említett Summára még reá adattattak azon egy millio harmincz ezer forint Summától pedig minden száztól öt forint kamat esztendőnként rendeltetett, és a' mult 1828^{ik} Esztendőbéli December hónap 31.ik napjáig folyó pénzben rendessen meg is fizettetett volna, üdő közben mindazonáltal történt, hogy a' folyamatban levő papiros pénznek a Conventionalis pengő pénz értékétől való eltávoztása miatt, mi az Ifiabbik lineán lévő Gróf Eszterházy József, Mihály és Károly Testvérek a' Kőszegi Te[kin]t[e]s kerületi Táblán Pert indítottunk a' végett, hogy mivel az említett egy millio, harminczezer Rénes forintokból álló, s' osztályos részünket képező Summa Conventionalis pénzből állana, a' kamatokat is conventionális pénzben kellessék fizetni, és csak ugyan az Intereseknek Conventionalis pénzben való fizetését, mind az érdeklött Biróság, mind pedig a' Tekintetes Királyi Tábla megítélte, sőt az elmúlt időkre is az Első Biróság ugyan a' Reserváta idejétől, vagyis 1816.ik esztendőbéli Januarius hónap 7ik napjától, - a' Tekintetes Királyi Tábla pedig a' Per kezdetétől, vagyis 1820.iki December 14. től fogva a' Conventionalis pénznek kipótólását meghatározta, azomban, midőn ezen Per a' Fő Méltóságú Septemvirális Táb-

⁴⁸ MOL TEL P. 211. 410–415.

lán⁴⁹ Ítélet alá vétetett, és mind a' Két Felek az atyafiságos, és barátságos Egyezést kívánták, a' fenn tisztelt Fő-M[éltósá]gú-Táblának Nagy-Mél-tóságú kiküldöttsége előtt megfontolván mind a' két részről a Pernek kétséges kimenetelét, és a' Nagy Méltóságú Deputátió⁵⁰ igen becses, s' hálaadatos szívvel fogadott intéseit, javallatait, és közbenvetését tartozó figyelembe vévén, e' következő Egyességre léptünk:

Én Gróf Eszterházy Miklós azon egy millió harmincz ezer forintokat, mellyeket boldogult Atyám Nagy M[éltósá]gú Gróf Eszterházy János Úr úgy a' mint Testvér Bátyjának, N[agy] M[é]l[tósá]gú Gróf Eszterházy Ferencz Úrnak Plenipotentiarius, az említett három uradalmak fele Jövedelme kipótolása fejében az Ifiabb Lineának az említett 1799.^{ik} esztendőben történt osztályos Egyesség által kötelezett, és a' mellyekkel én, mivel az utóbbi 1801.^{ik} esztendőbeli December 22^{kén} költ Egyezés szerint nem is volt szabad kifizetnem, tartozom Conventionalis jó értékű pénznek, az az három ezüst husz krajczárosokat, egy forintban, és husz ilyen forintokat egy Colonia Márkban⁵¹ értvén, elvállalom, és meg esmérem, de mivel azon Summának az érdekelt Tractátusok⁵² szerint részenként való letevését, és a' kamatoknak hasonló jó értékű pénzben való fizetését a' mostani környül állásaimban, nevezetessen hogy csak nem régen a' Mezőlaki uradalmat, melly ezen Egyességnek nem Tárgya, nagy Summa pénzért örökben megvettem, és a' Majki Pusztát is nem kevés fizetéssel ősi Birtokomhoz vissza szereztem, s' amannak a' javítására is sokat költöttem, terhesnek lenni még örökösimre nézve is általlában, annak okáért a' többször említett Pápai, Ugodi, és Devecseri három Uradalmaimat a' mint azok most állanak /:mert ha azoknak részeiben csekély változás esett is, de haszonra nézve sokkal nagyobbban nevedekett:/ a' fennt tisztelt Ifiabbik Lineabeli Méltóságos Gróf Uraknak, és Atyámfiaiinak zálog és árenda képpen harmincz egymás után folyó esztendőkre által adom e' következő Feltetelek alatt, ugymint:

1.^{ör} Az uradalmak általadása az e' folyó Esztendőbeli Szt. György napján, a' zálogos és Árendás esztendők pedig Május hónap 1^{stő} napján kezdődnek, és tartanak az 1859^{ik} esztendőbeli Május 1^{stő} napjáig, következésképpen, mivel az e' folyó esztendőbeli Januarius 1^{stő} napjától az általadás idejéig, vagy is négy hónapokig a' Jövedelmet én veszem, azon 51.500 v[áltó]Czédula forintokból,⁵³ mellyeket eddig a' M[é]l[tósá]gú Grófoknak esztendőnként fizetni tartoztam, négy hónapokra esendő Summát, vagyis 17,166 v[áltó]Czédula forintokat 40.X[krajcá]rokat

⁴⁹ Hétszemélyes Tábla (Excelsa Tabula Septemviralis)

⁵⁰ küldöttség (bizottság)

⁵¹ 1 kölni márka színezüstből 20 darab forintost vertek.

⁵² szerződés, egyezés

⁵³ 1 ezüstforint = 2,5 papír(váltó) forint

olly módon fogom kifizetni, hogy azon fél esztendőbéli, 's 25,750 v[idelicet]⁵⁴ huszonötezer hétszáz ötven forint Conventiós pénzből álló Summából, melyet a M[é]l[tósá]gos Grófok e' folyó esztendőbéli 1st Novemberbe nekem fizetni köteleztetnek, a' fellyebb érdeklett 17,166 v[áltó] Czédula forintokat 40.X[krajcá]rokat, vagyis 6,866 forintokat 40.X[krajcá]rokat Conventiós pénzben lehuzhatják, – és mivel e' szerint az esztendőbéli számadások megcsonkítatnak, Szt. György napkor az Árendásokkal, és Jobbágysokkal Computus⁵⁵ fog tétetni, természetesen következőn, hogy mind azon Jövedelmek, és haszonvételek, melyek a' mult esztendőkről a' Resignatio idejéig akár a' Cassában benn találtatni fognak, akár pedig tartozásokban kinn maradnak, azokat, mint engemet illetőket magamnak fenntartom.

2.^{or} Általadatoknak fundus Instructus⁵⁶ képpen, minden őszi, és tavaszi vetések, s'ezeken fellül még az is, a' mennyi Tisztek, és Cselédek Deputatumainak⁵⁷ kielégítésekre a' jövő September hónap végéig szükséges, hasonlóképpen ezen három Uradalmaiban az általadaskor találandó széna, sarju, szalma, és más egyéb takarmányok is általadattatnak, önmagától értetődően, hogy ha a' kiváltás idejekor több vetés fog találtatni, azok eránt a' Méltóságos Grófok kielégíttetni fognak.

3.^{or} Mindennémű ezen három Uradalmaiban a' Számadások szerint levő marha, ugymint jármos ökrök, gulyabéli, és fejős marhák, hámos lovak, birkák, akár azok az Urasági Majorban, akár az Árendátoroknál legyenek, úgy szinte sertések általadattatnak, mind ezek pedig, nem csak Számokban, nemekben, és idejekben, hanem a' belső árokbanis⁵⁸ feljegyeztessenek. Ide tehát nem értetődően a' Fornára, és Mezőlakra való Gulyabéli marhák, melyeket elfogok hajtatni.

4.^{or} A' borokból a' mult 1828^{ik} esztendei termés egészen, a' mennyire még a' kocsmán ki nem mérettek, vagy Deputatumokra a' folyó esztendőre ki nem adatnak, ide nem értvén a' Somlai termést, a' mely nem ezen Uradalmakhoz tartozó szőlőkből jött, nem különben hogy az uradalmi kocsmákra, és házi szükségekre megkivántató Ó borok is legyenek, a' jobb, közép, és alábbvaló Somlaiból adatnak Összesen 200. akók, a' Badacsonyiból 50. kis örsi, és Ecsériből 300. akók, – úgy hasonlóképpen a' pálinka és mindennémű a' mi a' Számadások szerint találtatik, által fog adatni.

5.^{or} Pápán különös Serház lévén, ez is minden hozzá tartozó eszközökkel, és akár csirázott, akár még csírázatlan árpával, és komlóval által fog adattatni, úgy az ennél lévő pálinka főzéshez tartozandó eszközök is általadattatnak.

⁵⁴ tudniillik

⁵⁵ számvetés

⁵⁶ gazdasági eszközök

⁵⁷ természetbeni járandóság

⁵⁸ Vagyis az állatok darabszámát, nemét és korát, továbbá a belső forgalmi, az uradalmak gazdasági kerületei közötti forgalomban számított árát vették figyelembe az értékszámításnál.

6.⁹² Mindennémü a' Gazdasághoz, és épületekhez tartozó eszközök, ugymint szekerek, ekék, boronák, s. a. t. nem külömbenpinczebéli eszközök, hordók, s' több ezekhez járulók, magok valóságokban szinte által fognak adattatni. A' vas-abroncsos hordókból mind azon által egy ezer akókravalót a' javából, úgy Devecserben szükséges fellül lévő, és már Csákvárrá rendelt tizen egy font pintér – vagyis hordónak való fákat magamnak fenntartom.

7.⁹³ Az épületek, ide értvén a' Pápai, és Devecseri várakat, kertekkel együtt, Tisztek lakásait, s' egy szóval minden Uradalmi épületeket szinte rendes Inventarium⁵⁹ szerént, az azokban találtató ezüsteszközöket, némelly általam oda tett képeket, és a' Mezőlaki Uradalomnak vett Gróf Eszterházy Kazimir házból általvett eszközöket magamnak szabad rendelésére fenn tartom, úgy nemkülömben az olyan épületeket, házakat, sőt földeket is, mellyeket boldogult Eszterházy Károly Egri Püspök halála után, mint volt szabad birtokokat, s' azon nem Uradalmi földön állókat különösen szerzettem, magamnak fenntartom, bizonyossá tévén a' M[é]l[tósá]gos Grófokat, hogy ezen fenntartott épületekben a' városiaktól különböző Regale Beneficiumok⁶⁰ nem gyakoroltatnak, sem azokat gyakorolni szabad nem lészen, sem pedig a' fenntartott földek által az Uraság majorságai meg nem szakíttatnak, hanem egy tagban maradnak: valaminő karban tehát most mindennémü épületek Inventarium szerint általadattatnak, szinte olly jó karban a' Zálogba, és árendába vevő M[é]l[tósá]gos Gróf Urak kötelessek lesznek azokat fenntartani, és az esztendő eltöltével nékem vagy Maradékimnak vissza adni, – minthogy pedig a Patronatusbéli Jus⁶¹ azt hozza magával hogy a' Templomok, Plébániák, mester, és iskola-házak jó karban tartassanak, ezeket jó karban tartani, és tartatni kötelessek lesznek: mindazon által az általam különös végre épített Nagy-Gannai Templomnak jó karban tartását, valamint az ott való Plébánusnak, és Templom szolgájának, kőmivesnek, kolompárosnak általam rendelt különös Jutalmak kiszolgáltatását ez után is magam fogom viselni, hanem mivel ezen Templom egyszersmind Plébánia templom is, az ennek fenntartására, vagy is Conservatóijára szükséges azon épületi szereket, mellyek ezen három Uradalmakban találtatnak, és készíttetnek, ugymint fát, téglát, követ, és meszet a' zálogba vevő Gróf Urak azon az áron, a' mint az Uradalomnak kerülnek, sőt fuvarokat is, Urbarialis áron számolva ezeránt teendő jelentésemre minden késedelem nélkül adni tartoznak, szabadságot adok egyszersmind arra, hogy M[é]l[tósá]gos Grófok szükséges, és hasznos gazdaságbéli épületeket tehessenek mind a harmincz esztendő alatt öszvessen százezer-v[idelicet] 100,000. Conv.[entionalis] R.[énes]forintok erejéig, ha pedig ezen Summán fellül szükségesnek látnák az építtést, azt nekem bejelenteni tartoznak, és az én egyezésemmel tehetik, de ha

⁵⁹ leltár

⁶⁰ regáléjővedelmek (kisebb királyi haszonvételekből származó jövedelmek)

⁶¹ patrónusi, kegyúri jog

meg nem egyezhetnénk, Nemes Veszprém Vármegyének egyik Al-Ispánya maga mellé veendő SzolgaBiró, és Esküdt társával ezennel meghatalmaztatnak, s' bennek compromittáltatik,⁶² hogy a' helyszínére kimenvén, s' a' M[é]l[tósá]gos Grófokat, s' engemet, vagy Successoraimat is kihalgatván, határozzák meg, ha valjon az épület, mellyet a' M[é]l[tósá]gos Grófok tétetni akarnak szükséges, és hasznos e: vagy nem? s' ezen választott Biróságnak Itélesén meg nyugodni köteleztetünk. – Mindennémü teendő épületek a' zálogos esztendőknél lefolyásával annak rendje szerint, tudni illik a' zálogos, és árendás Birtokosok által tett Javításokra a' Felséges Curián⁶³ akkoron szokásban leendő princípiumok szerint meg becsültetettvén, általam, vagy Successorim⁶⁴ által meg térítettni fognak. – Hogy ha pedig a' zálogos esztendő alatt Templomot, Parochiát, vagy más illyes a' Patronatus, és Tulajdonosságbeli Jussal öszvekött épületeket tétetni kellene, minek előtte ezek tétetnének, a' Méltóságos Grófok a' Plánumot velem közölni tartoznak, én pedig, vagy Successoraim a' kiváltás idejekor azon Summát, a' mellybe az illyes épületek az általam helyben hagyandó Plánum szerint kerülni fognak, kifizetni köteleztetem. Megjegyeztetik itt még az is, hogy minekutána a' Pápai Plebánus még Zápolya Jánosnak Fundációja erejével, mellyet boldogult Grof Eszterházy Károly Nagy-Bátyám is valóságosnak elismért, legfelsőbb helyre bényujtott folyamodása által Pápán egy sessiót⁶⁵ keresvén, onnanjött utasításnak következtében, s' a' Nagy-M[é]l[tósá]gu Megyés Püspök Úrnak közbenvetésére a' minémü tizenöt hold szántóföldeket a' Plébániának most, a' jövő aratás után a' Censualis Uradalmi földekből kiadatni már megajánlottam, azok a' szerint kiadattassanak. –

8° Ezen három Uradalmban fekvő Erdők nevezetes költségeimmel jó rendbe vétetvén, azoknak használása, s' vágása a' nélkül, hogy más Uradalombéli erdeim tekintetbe vétettek, s' által a' Pápa, Ugod, és Devecseri Uradalmaimbéli erdeim rendes használása megszorítottatott volna meg állapittatván ezen rend szorossan meg tartasson, a' vágások ezentúl ne terjesztessenek, a' növények, s' fiatalosok szükséges gondal őriztessenek, s' minden kártól az erdei rend szabások szerint oltalmaztassanak, mi végett az erdei mappák és szükséges rendszabási Irományok másolatban által is fognak adattatni. Fenn tartom tehát magamnak, s' maradékimnak azon szabadságot, hogy akár mikor értésemre esik, hogy az erdőkben károk történnek, ez eránt a' M[é]l[tósá]gos Grófoknak jelentést tévén az én általam, s' a' M[é]l[tósá]gos Grófok által kiküldendő ahoz értő Individuumok által az erdők meg nézettetvén, a' károk eránt magamat informáltathassam, s' meggyőztethessem, természetesen értetődvén, hogy az erdőkben teendő min-

⁶² a szerződő felek kölcsönösen megígérték, hogy ítéletükben megnyugszanak

⁶³ Királyi Ítéletábla (Curia Regia)

⁶⁴ „maradékaim”, törvényes örökösök

⁶⁵ Pl. a tata-gesztesi uradalomban, az úrbéri rendezés után, 1 egész régi vagy uradalmi telek (*sessio antiqua sessio dominalis*) mintegy 60 (1200 négyszögöles) holdat jelentett.

dennémü károkat a Méltóságos Grófok annak idejében kipótolni köteleztetnek. – Mivel pedig a' Mezőlaki uradalmamhoz más honnan is szükséges fát meg nem szerezhetem, azért, vagy az Ugodi, vagy pedig az Iharkuti vidékből /:Revierből:/ s' a' M[é]l[tósá]gos Grófok erdőmestere által kimutatandó helyről esztendőnként két száz öll⁶⁶ hasábfát tartozzanak kiadni, és a' Mezőlaki Uradalomhoz való Sávolyi Pusztámra állítani, mellyeknek meg vágásáért, és fuvarjáért azon bér fog általam ki fizettetni, mellyet az Uradalom szokás szerint a' vágásért, és fuvarért fizetni fog: ezenfelül esztendőnként gazdasági szerszám-fának is tiz öltre valót minden fizetés nélkül a' kimutatandó alkalmas helyről kivenni szabadságomban lészen.

9.er Kivánom, hogy mind azon Tisztjeim, és szolgálaim, kik most voltaképpen ezen Uradalmaiban vannak a' mennyire szükségtelenek, vagy érdemetlenek nem volnának, Tisztségeikben, és szolgálatikban meg tartassanak, megjegyezvén azt: hogy mivel a' mostani Pensionatussaimnak fizetését a' M[é]l[tósá]gos Grófok által nem veszik, a' kiváltás ideje alkalmatosságával a' Méltóságos Grófoknak leendő Pensionatussait, én vagy maradékaim általvenni kötelesek szinte nem leszünk. – Azomban azon Pensiókat, és vitalitiumokat, mellyek még boldogult Gróf Eszterházy Károly Egri Püspök Nagy-Bátyánktól fenn vannak, mint eddig, felében jövődre is magam fogom fizetni.

10.er A' Jussok fenntartása, és védelmezése mindenkor az örökös Tulajdonost illetvén, azért az ezek eránt a' Nagy M[é]l[tósá]gú Curian folyamatban lévő vagy ezután leendő Pereknek folytatását, ez után is mint eddig magam költségén fogom vinni, ide mindazon által nem értvén, az Uraság Székei, és rabok tartására teendő költségeket, mellyeket a' Zálogba, és Árendába vevő Gróf Urak fognak vinni. – A' Vármegyében folyamatban lévő Proportionalis,⁶⁷ vagy más Pereket az uradalmi Fiscalisok fogják ezután is folytatni, azon megjegyzéssel, hogy ezen perekről egyenessen a' M[é]l[tósá]gos Grófok Jussai Directorának fognak tudósításokat tenni, ez pedig a' Tárgyat az én Jussaim Directorával közölvén, s' véle tanácskozáván, a' gondviselésem alatt lévő Irományokból azokat a' mellyeket szükségesnek lenni találnak általvenni s' a' Fiscalisoknak a' utasítást ki fogja adni. Hozzá tévén még azt is, hogy az érdeklött Perekre szükséges különös költségeket /:ezekben nem értvén az uradalmi fiscalisoknak személyes, és úti költségeiket:/ ezentúl is én fogom adni, a' melly Pereket pedig a' zálogba vevő Gróf Urak magok okoznának, azoknak költségeit is mindenben magok fogják szenvedni. – Továbbá fenn tartom magamnak, hogy a' Gannai Plebániára akár melly megüresülés esetén Plebánust én praesentálhassak,⁶⁸ a' többi Parochiákra nézve pedig a' Praesentabéli Jus a' M[é]l[tósá]gos Gróf Urakat fogja illetni, semmit sem kételkedvén, hogy tett atyafiságos ígéretek szerént, minek előtte a' Praesentát megtennék, vélekedésemet az

⁶⁶ 1 öll fa = 4 m³

⁶⁷ számtartásra, arányosításra ügyelőperes eljárás (*processus proportionalis*)

⁶⁸ plébános állítás joga (tkp. bemutatás, a hivatal betöltésekor)

eránt, ha valjon a' praesentálandó Individuum eránt valamelly észrevételem nincs e? kifogják kérni. –

11.^{sr} A' mennyiben a M[é]l[tósá]gos Grófok Uradalmaimat nem egészen zálogban, hanem esztendőnként fizetendő 51,500 ft. Conv:[entonalis] Pénz árenda⁶⁹ fejében is fogják birni, ennél fogva a' Subsidium, Insurectio, és egyéb illyes közterheket, mellyeket az árendás Birtokos rendszerint viselni nem tartozik, a' M[é]l[tósá]gos Grófokkal közösen fogom viselni. –

12.^{sr} Minthogy a' M[é]l[tósá]gos Gróf Urak a' három Uradalmaimon fekvő egy millió harmincz ezer forintjokon fellül semmi Tőke pénzt sem most, sem jövődőben nekem nem fizetnek, arra való nézve in Solidum⁷⁰ kötelesek lesznek esztendőnként az e folyó esztendőbéli Május hónapnak^{1^{so}} napjátul számlálván 51,500 forintokat, három ezüst huszasokat egy forintban, és husz illyen forintokat egy Coloniai Markba értve nekem, vagy Successoraimnak fizetni, nevezetessen felét utolsó Octoberben, másik felét pedig utolsó Aprilisben magok költségén a' tatai Cassámba administrálni, minden akármelly esetben történhető fogyatkozás nélkül, hahogy pedig ezen fizetésnek kiszabott idejét elmulasztanák, azon naptól fogva a' lenem tett Summátul törvényes Interes járjon, és így a' lenem fizetett Summát Interesttel együtt Instituto Liquidi Debiti⁷¹ rajtok azonnal megvehessem.

13.^{sr} A' kiváltásnak módja ez lészen, hogy 29. esztendőőknek elfolyása után, vagyis az 1858^{ik} esztendőbéli Aprilis hónap folyamata alatt, és így a' kötött 30. esztendőőknek elfolyása előtt egy esztendővel előre köteles leszek én, vagy maradékaim köteleztetnek a M[é]l[tósá]gos Grófokat vagy maradékaikat a' fellyebb kitett módon, és értékben értett 1,030,000. Conv.[entonalis] f[orin]tok[na]k. ugy szinte javításaik, s' akármelly néven nevezendő Investitioik⁷² kifizetésének ajánlásával az annyiszor nevezett Uradalmaim kibocsáttására törvényesen megintetni, és a' M[é]l[tósá]gos Grófok liquidálni⁷³ tartozzanak, hogy ha pedig a' Liquidatio a' megintés után három hónapok alatt meg nem történne, köteles leszek én, vagy Successoraim kötelesek lesznek a M[é]l[tósá]gos Grófokat vagy Successoraikat Nemes Veszprém Vármegye egyik Al-Ispánja, s' Biró társai eleibe /:a' kik ezennel mind két részről Biráknak választatnak:/ két tizenötöd napra Törvénybe idézni, melly Biróság a' Pernek hat hónapok alatt végső Ítélet által teendő bevégzésére meg hatalmaztatik, s' e' szerént a' Liquidatio a' netalántán teendő Deterioratioknak⁷⁴

⁶⁹ haszonbérlet

⁷⁰ egymásért (együttesen)

⁷¹ A határidőig meg nem fizetett összeg után a határidő napjától számítva kamat járt, s a le nem tett zálogösszeget és a késedelmi kamatot együttesen az adósságra vonatkozó peres eljárás szerint hajthatták be.

⁷² ráfordított pénz, beruházás

⁷³ elszámolni

⁷⁴ értékcsökkenés, állagromlás

betudásával meg állapittatván, köteles leszek én, vagy Successoraim köteleztetnek a' M[é]l[tósá]gos Grófoknak az 1859^{ik} esztendőbeli 1.^{so} Május napján a' fennt irt 1,030,000. Conv:[entionalis] forintokat, nem külömben a' felyebb kitett mód szerint meg állapítandó Javittásaikat kész pénzül egyszerre letenni, a' M[é]l[tósá]gos Grófok pedig vagy Succesoraik az annyiszor nevezett Uradalmaimat, és mind azokat, a' mellyeket s' miket ezekkel a' felyebb irtak szerint által adok ugyan azon állapotban, értékben, és számban örökös birtokon, és szabad használásom alá vissza bocsájtani, és adni tiz ezer darab Császári Arany általok nekem, vagy maradékimnak lefizetendő kötés, és büntetés terhe alatt tartozni fognak. – Ha hogy pedig vissza nem bocsájtának, a' fellebb megnevezett Biróság elejbe egy tizenötöd napra idéztetvén, és egy hónap alatt engemet tökéletes birtokba helyeztessen, vagy maradékaimat helyeztesse, az oppositiónak sem engedtetvén hely; – Megjegyezvén még itt azt is, hogy ha a' fennt említett Liquidatorius Perben hozandó Itélettel a' M[é]l[tósá]gos Grófok vagy Succesoraik meg nem elégednének, szabadságokban lészen a' Pert egyenessen a' N. M[é]l[tósá]gu Septemviralis Táblára birtokon kívül olly módon fel vinni, hogy ha ottan a' M[é]l[tósá]gos Grófoknak több fog megítéltetni, mint sem a' választott Biróság által ítéltetett, azon Summától, melly pótolásul netalántán meg fog ítélteni a' Jószág általvételeitől fogva a' törvényes interestis én, vagy maradékaim fizetni köteleztetünk; viszont pedig a' fellebbvitel, a' N[agy].M[é]ltóságú. Septemviralis Táblára nekem is szabadon fennmaradván, ha ott kevesebbe marasztaltatnék meg, mint a' választott Biróság Itélete szerént már kifizettem volna, a' felesleg fizetett Summa nekem is a' szerint a' kamatokkal együtt tértitessen meg. –

14.^{et} A' M[é]l[tósá]gos Grófoknak kívánságához képpest tökéletesen meg egyezek abban, hogy a' Resignatio alkalmatosságával ki tudattasson, 's meg esmértesse, valjon meg vagynak e a' Pápai, Ugodi, és Devecseri Uradalmak azon kiterjedésekben, 's mennyiségben, mellyben néhai NagyBátyánk, tisztelt Gróf Eszterházy Károly Püspöknek kimulásával voltak? és ha heányosság találtatna, 's az más szerzeménnyel kipótolvá nem volna, az ollyas hiányosságot magamnak igazságos becsü mérték szerént be tudadtatni nem ellenzem, sőt elfogadom. – Ugy szinte ha Anticipált⁷⁵ Árendák, vagy Cautiók⁷⁶ felvétele által egyik, vagy másik Jószágoknak rendes haszonvétele /:melly esetek, tudtommal fenn nem forognak:/ meg gátolva volna, ezeket is magamnak be tudadtatni engedem. – Az Árendások által rend szerént letenni szokott mérséklett Cautiókat pedig a' M[é]l[tósá]gos Grófoknak által fogom adni, és valamint én ezeket most tellyesitem, uy a' vissza váltáskor a' M[é]l[tósá]gos Gróf Urak vagy Successorik is tellyesíteni kötelessek lesznek. –

⁷⁵ fentebb említett

⁷⁶ óváspénz, óvadék

15.^{szőr} Mivel ezen Egyességnek értelme szerént a' M[é]l[tósá]gos Grófok csak fele Uradalmaimat bírják zálogképpen, a' másik felét pedig esztendőbéli 51,500. ft: Conv:[entionalis] pénz Árendába, az árenda pedig vég nélkül nem tarthatna, ha a' kötött 30. esztendőnek eltelése után az Uradalmaimat ki nem váltanám, vagy Succesoraim ki nem váltanák, szabadságokban lészen a M[é]l[tósá]gos Grófoknak, vagy Succesoraiknak engemet vagy Succesoraimat Nemes Veszprém Vármegye Vice-Ispánja, 's Bíró Társai elejbe két tizenötöd napra Törvénybe idézni, és a' sokszor nevezett három Uradalmaimat háromhónapok alatt hozandó 's minden Törvényes kifogásoknak, vagy segedelmeknek félretételével végre hajtandó Executio⁷⁷ által egyenlő két részekre sequestráltatni,⁷⁸ melyeknek felét az azon részre esendő melioratiók,⁷⁹ és netalán leendő deterioratiók betudásával nekem, vagy Succesoraimnak ki hagyván, az árendafizetés azonnal meg fog szünni, a' másik felét pedig a' többször érdeklett 1,030,000. f[orin]tok Conventionalis értékű Summának, 's javításaiknak fejében zálogképpen birtokjuk alatt meg tarthatják; ugyan az érdeklett Árendális tekintetből ha /:a' mitől az isten oltalmazzon:/ véletlen eset által, tudniillik a' nélkül hogy a' M[é]l[tósá]gos Grófok, vagy embereik okaik volnának tűz által az épületekben kár történne, az ilyen kárt közösen fogjuk szenvedni. Végre

16.^{or} A' költsönös örökösödést, és Evictiót⁸⁰ az 1762^{ik} 1793^{ik} és 1799^{ik} esztendőbéli osztályos Egyességeknek értelme szerént fenntartjuk, 's ennél fogva a' M[é]l[tósá]gos Grófoknak tökéletes biztosságokra megjegyeztetik, hogy az Anynyiszor érdeklett 1,030,000. f[orinto]kból álló Summa a' kiváltás idejekor soha sem tekintessen úgy, mintha aztat a' M[é]l[tósá]gos Grófok, vagy Eleji valaha nekem, vagy Eleimnek készpénzül olvasták volna, hanem mindenkor úgy nézettessen, mint a' Pápai, Ugodi, és Devecseri Uradalmak fele Jövedelmét képező osztályos Summa, következőképpen azon Summa a' fellebb érdeklett mérték szerént számíttandó ezüst pénz értékére való nézve semmiféle szín vagy tekintet alatt soha leg kisebb csönkulást se szenvedjen.

Miis fellyebb megnevezett Gróf Eszterházy József, Mihály és Károly egy Testvérek, ezen leirt, és általunk jól meg értett Egyességet, és ennek minden feltételeit elfogadjuk, és azoknak pontos tellyesítésére egyikünk mindnyájáért, és mindnyáján egyikért jót állván, magunkat, és maradékainkat kötelezzük 's egyszersmind tisztelt M[é]l[tósá]gos Gróf Eszterházy Miklós Urat Atyafiságos kívánságához képest ezennel bizonyossá tesszük, sőt kötelezzük is magunkat, és maradékainkat, hogy az általveendő Pápai, Ugodi, és Devecseri Uradalmakat sem egészben, sem részben másnak akár kinek is zálog, vagy Árenda képpen kezeinkből kibo-

⁷⁷ végrehajtás

⁷⁸ elkülöníteni, -választani

⁷⁹ (gazdasági) javítások, (beruházások)

⁸⁰ szavatosság (*cautio expeditoria*)

csájtani nem fogjuk, sem maradékaink nem fogják, ide nem értvén az eddig szokásban volt gazdasági részes kiárendálásokat.

Mellyeknek nagyobb állandóságára ezen Egyesség Levelet mindkét részről neveink aláírásával, és nemzetségi pecsétünkkel megerősítettük. –

Költt Pesten Böjt elő-Havának⁸¹ 21.^{ik} napján, Ezernyolcszáz huszonkilenczedik esztendőben. **Gróf Eszterházy Miklós** m. k.⁸² /:P. H.⁸³/ **Gróf Eszterházy József** m. k. /:P. H.:/ **Gróf Eszterházy Mihály** m. k. /:P. H.:/ **Gróf Eszterházy Károly** m. k. /:P. H.:/ – **Én előttem Gróf Cziráky Antal** ország Birája m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Gróf Zichy Ferencz** mint a' Hét Személyes Táblának kiküldöttje előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Kopácsy József** Veszprémi Püspök, mint a' Hét Személyes Táblának kiküldöttje előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Ghyczy, 's Assa Kürthy Ghyczy József** a' Fő M[é]l[tósá]gú Hét Személyes Táblának kiküldöttje előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Szilassi, és Pilisi Szilassy József** mint a' Fő M[é]l[tósá]gú Hét Személyes Tábla kiküldött Birája előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Láncki Láncki József** mint a' Fő M[é]l[tósá]gú Hét Személyes Tábla kiküldött Birája előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Zsadányi, és Török Szt. Miklósi Almásy József** mint a' Fő M[é]l[tósá]gú Hét Személyes Tábla kiküldött Birája előtt m. k. /:P. H.:/ **Én előttem Beleházi Bartal György** a' Kir[ályi]. Szem[élyes]: Jelenlétel a' Törvény[ne]k való Helyt[artó]: Hivatala: Itéllő Mestere előtt m. k. /:P. H.:/”⁸⁴

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL) Az Esterházy család tatai levéltára (TEL)

- P. 197. Familiaria. F. 43. 1628–1800.
101–142. *Divisio Eszterházy Károly halála után*. Bécs, 1799. április 21.
- P. 204. Tansylvanica. Capsa 5. Fasc. 6. Gróf Esterházy Károly egri püspökhöz címzett levelek. 1716–1780.

⁸¹ február

⁸² maga kezével

⁸³ pecsét helye

⁸⁴ A tatai és szeredi ágak pereskedésének véget vető ítéletet 1829. február 21-én hirdették ki Pesten, a Hétszemélyes Táblán. A pápai plébánia *Historia Domusában* található 1859. évi feljegyzés szerint: „Május 1-én letelt azon 30 év, meddig a grófi szeredi ág bírta az urodat, és e napon átvette Pápa, Ugod és Devecser uradalmakat M[éltóságos] Gr[óf] Esterházy Pál, kire a családi osztály folytán örökségben jutott.”

Gróf Esterházy Pál /1805–1877/ nemzetőr őrnagy, honvédezeredes, Komárom védőseregének hadosztályparancsnoka, a Veszprém Vármegyei Honvédegylet elnöke.

- P. 209. A család közös iratai. III. c. Családi pénzügyletek... Eszterházy József, Mihály, Károly... 1800–1827. Bécsi kamatfizetési nyugták.
- P. 211. Birtokgazdálkodás X. Szerződések 1750–1835.
 476–481. *Praefectusi Vélemény A Devetser Mező Város Lakossáival kötendő Új Contractus v[agy] Szerződés Elveire nézve*. Kis Lőrinc, 1835. május 21. Bezerédy Mihály prefektus
 409–421. *Pesti Tractatus Pápai, Devetseri és Ugodi Uradalmak által adásárul Febr[uár] 21^{kén} 1829. Pest, 1829.* Böjtelő hó (február) 21. Gróf Esterházy Miklós, gróf Esterházy József, Mihály, Károly
 423–424. Bécs, 1829. március 6. Gróf Esterházy Mihály, József, Károly

Magyar Országos Levéltár (MOL) Az Esterházy család pápai ágának levéltára (PEL)

- P. 1216. *Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30ae Octobris 1759 usque 26ae Novembris 1766 inclusive*. Capsa 51. N. 1. Domini Papae.
 70–74. Balogh Ferenc levele gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz (a püspök rávezetéseivel). Pápa, 1762. november 15.

Veszprém Megyei Levéltár (VEML)

- XI. 602/b. Az Eszterházy család pápai ágának levéltára. *Prothocolum Papense Correspondentiarum*. 1766. január 17- 1771. szeptember 5. C. 51. N. 2. *Dominium Papa*
 419–420. Tóth István prefektus levele gróf Eszterházy Károlyhoz. Pápa, 1770. október 21.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bogdán 1990. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990
- Buzási é. n. Buzási Enikő: Az Esterházyak családi arcképei. In: Fatuska J. (szerk.): A tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei. III.
- Esterházy 1901. gróf Esterházy János: Az Esterházy-család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901
- Fülöp 1991. Fülöp Éva Mária: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében. I. In: Fűrészné Molnár A. (főszerk.): KEMMK 4. Tata, 1991. 53–73.

- Fülöp 1994. Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Eszterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a XVIII. század derekán. In: Kubinyi A. (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből. (A kezdetektől 1970-ig). Pápa, 1994. 225–284.
- Fülöp 1995. Fülöp Éva Mária: A Pápa-Ugod-Devecser Eszterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a XVIII. század folyamán. In: Hermann I. (szerk.): Tudományos konferencia a pápai Nagytemplom felszentelésének 200. évfordulójára. 1795. május 3 - 1995. május 3. Pápa, 1995. 29–33.
- Fülöp 1999. Fülöp Éva: A tata-gesztesi Eszterházy-uradalom megszervezése a XVIII. század első felében. II. In: Fülöp É.—Kisné Cseh J. (szerk.): KEMMK 6. Tata, 1999. 325–343.
- Fülöp 1999. Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri uradalom a 18. században és az 1829. évi családi egyezség. In: Hermann I.—Mezei Zs. (szerk.): Eszterházy Károly emlékezete. Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa (1999.), 63–75.

Éva Mária Fülöp:

Die Domäne von Pápa-Ugod-Devecser und die Besitzeinigung des Jahres 1829 zwischen Miklós Esterházy /1775-1856/ und seinen Cousinen

Hinsichtlich der Geschichte der Güter gelangte Pápa (Papa) unter den Dreierdomänen in die Hände der Eszterházy-Familie am frühesten: dank des Palatins Nikolaus Eszterházy /1583-1645/, der den Emporstieg der Familie fundierte, und der gegen die Güter seiner Schwägerin, Anna Nyáry, geborene Thelegdy seine Güteranteile in den Komitaten Zemplén (Zemplin) und Szabolcs (Saboltsch) umtauschte. Neben der Burg von Pápa und ihre Pertinenzen vermehrten Ozora im Komitat Somogy (Schomodei) sowie die Burgdomäne zu Gesztes (Gestitz) im Komitat Komárom (Komorn) – die im Laufe ihrer weiteren Geschichte durchgehends in dem Besitz der jüngeren Fraknöer (Forchtensteiner), (gräflichen) Linie der Familie blieb – auch durch diesen Tauch das Familienvermögen der Eszterházys. Die Domäne zu Ugod-Devecser wurde auch im Laufe des 17. Jahrhunderts von der verschuldeten Familie Horváth von Végla erworben.

Unter den Familienmitgliedern, die die Domäne besaßen, waren der Landesrichter, Graf Joseph Eszterházy /1682-1748/ und sein Neffe, Graf Karl Eszterházy, Bischof von Vác (Waitzen), später von Eger (Erlau) /1725-1799/ die hervorragenden Persönlichkeiten der Familie. Nach der Vertreibung der Türken, dann nach dem Abschluss der Kurutzenkriege waren die Entwicklung der organisatorischen Rahmen der Domäne sowie die Einleitung der produktiven Arbeit die zu lösende Aufgaben. Unter den Rahmen der zeitgenössischen extensiven Landwirtschaft konnten das Produktionsvolumen, die Einkünfte nur durch die Vermehrung der bebauten Bodenfläche und der herrschaftlichen Leibeigenen erhöht werden. Unter den Einkünften von Pápa standen der Getreide- und Holzverkauf sowie die der Pachtbetrag der Weiden und der Ertrag der Schweinezucht im Bakonyerwald, die mit der Lage der Domäne zu erklären sind, an der Spitze, zu denen die Einkünfte der Weinverkauf hinzukamen.

Der einzige Sohn des Grafen Joseph Eszterházy, der das erwachsene Alter erlebte Joseph /1714-1762/, musste im Jahre 1759 mit seinen Neffen einen Pachtvertrag schließen, unter ihnen mit Karl Eszterházy, der aus den Gütern den Gutsteil von Devecser bekam. Die Herrschaft von Pápa-Ugod haben Karl und sein Bruder, Franz bis 1760 mitbesessen.

Zur Bestimmung der Größe der Domäne zu Pápa-Ugod-Devecser dient die sechsbändige Vermessung, die Franz Eszterházy 1735 machen ließ, als Ausgangspunkt. In der Herrschaft war eine volle Session mit etwa 40-47 Joch (ein Joch mit 1100-1300 Klafter gerechnet) identisch.

Seit den 1740/60-er Jahren konnte man Zeuge von einem langsamen Fortschrittes in der Wirtschaft des Großgrundbesitzes sein. Nach den vorteilhaften Änderungen der Verwertungsmöglichkeiten waren in der ungarischen Landwirtschaft neue Bestrebungen zu beobachten: die Rückwechslung der bisher vermieteten sog. kleineren Regalienrechte, das Zustandekommen, bzw. Verbreitung der Schweizereien, die wirtschaftliche Bautätigkeit der Domänen (herrschaftliche Wirtshäuser, Brauereien und Brennereien, Kornspeicher), die die Erscheinung der Elemente einer intensiven Wirtschaftsweise widerspiegeln. Nachdem die Domäne zu Pápa-Ugod-Devecser – mit Ausnahmen von Bezahlung bestimmter Apanagen – in den alleinigen Besitz von Karl Eszterházy gelangt war, ersuchte er um die Verwaltung seiner Güter den Tataer (Totiser) herrschaftlichen Regenten (Domänenverwalter), Franz Balogh /1708-1765/, der als hervorragende Wirtschaftsexperte der Epoche galt. Die Domäne zu Tata betrachtete Karl Eszterházy – eben aufgrund der Tätigkeit des genannten herrschaftlichen Beamten – auf mehreren Gebieten als Muster zur Entfaltung seines Gutes von Pápa.

In der Tätigkeit des Regenten Balogh – auf charakteristische Art der Epoche – erschließt sich noch das Bild einer erfahrungsgemäßen Wirtschaft. Aber gerade unter dem Einfluss der Veränderungen, die zu der Mitte des 18. Jahrhunderts begannen, wurde die Erhöhung des Niveaus der Wirtschaftskenntnisse zur Be-

dingung der Verwirklichung der neuen Produktionstechnologie geworden, die die theoretische Annäherung stufenweise mit sich brachte. In dieser eigenartigen Übergangsepoche kann die Präsenz der Jugendlichen, die eine wirtschaftliche Laufbahn ergreifen wollten, und die unter Aufsicht von Franz Balogh neben den bestimmten Wirtschaftsbeamten in den verschiedenen Wirtschaftsämtern der Domäne von Tata ihr Praktikum absolvierten, als eine vorangehende Form der wirtschaftlichen Berufsbildung, gleichzeitig aber als Anwendung der alten Methode, der empirischen Vorbereitung aufgefasst werden.

In der Domäne zu Pápa-Ugod-Devecser überlebte diese klassische, entwickelte herrschaftsleitende Form widerspiegelnde Organisation auch die Urbarialregelung von Maria Theresia im Jahre 1767 ungeschwächt. Unter den drei Domänenkörpern war Papa das Zentrum der wirtschaftlich-administrativen Führung, die Bedeutung von Devecser war mit seiner nahen Lage zu den Weinbergen der Herrschaft am Balaton (Plattensee) zu erklären, zu einem wesentlicheren Ausbau der Landwirtschaft kam es hier erst im letzten Drittel des Jahrhunderts.

Im Gegensatz zur Zeitbeständigkeit der Struktur ist das Bild hinsichtlich der Wirtschaft nicht mehr so positiv. Die für die intensive Umgestaltung der Wirtschaft getanen Schritte gerieten ins Stocken: sowohl der Aufschwung des Ausbaus der größeren Aufwendungen erfordernden Wirtschaftsgebiete, als auch der der Verbreitung der Wirtschaftszweige, die eine sachgerechtere Verwaltung beanspruchten (Forstwirtschaft, Teichwirtschaft). All diese Erscheinungen weisen darauf hin, dass sich – sogar im Falle eines Großgrundbesitzes in einer so günstigen geographischen Lage – eine stark nach Autarkie strebende Bewirtschaftung im Hintergrund der Entwicklung des Bargeldumlaufs und der Warenproduktion befand.

Nach dem Tode von Karl Eszterházy schlossen seine Erben, die Grafen Eszterházy, die Gebrüder Franz und Johann sowie ihr Cousin, Franz am. 21. April 1799 in Wien eine neue Vereinbarung über den zu ihren Händen gelangten Güter. (Laut dem Vertrag verstand man unter der „älteren“ Linie die Abkömmlinge des 1711 geborenen Nikolaus' und seines Sohnes, des 1747 geborenen Johannes', bis unter der „jüngeren“ Linie die Abkömmlinge des 1715 geborenen Franzens und seines Sohnes, des 1758 geborenen Franzens jun.) Im Jahre 1729 schloss Graf Nikolaus Eszterházy /1775-1856/, der als Erbe seines Vater sowie seines Onkels der Herr der Domäne von Tata-Gesztes war, über die Herrschaft von Pápa-Ugod-Devecser mit seinen Cousins, den Grafen Joseph, Michael und Karl, mit den Söhnen des Mosoner (Wieselburger) Obergespans, des Grafen Franz /1758-1815/ eine Vereinbarung. Laut dieser Vereinbarung kam die Domäne von Pápa-Ugod-Devecser „zu den Händen der älteren Linie“, aber aufgrund der Vereinbarungen von 1762 und 1793 gebührte – in Anbetracht des ihnen gebührenden halben Einkommens – 1 030 000 Rheinischer Gulden der jüngeren Linie. Die Linie von Tata musste also für die Herrschaft zu Pápa-Ugod-Devecser das auf 1 030 000 Gulden geschätz-

te Erbteil anerkennen, und bis dies nicht begleicht wurde, sollten sie einen 5 % Jahreszins nach dieser Summe zahlen.

**The Estate of Pápa-Ugod-Devecser and the Agreement of Count
Miklós Eszterházy (1775–1856) with his Cousins in 1829
By Éva Mária Fülöp**

Considering the history of the estate Pápa was the earliest manor of the three to get into possession of the Esterházy family thanks to Palatine Miklós Esterházy (1583–1645) founding the rise of the family, who exchanged landproperties in Zemplén and Szabolcs with his sister-in-law Istvánné Nyáry, Anna Thelegdy. Besides the fortress of Pápa and its surroundings the Esterházy possessions were enriched by Ozora in Somogy and Gesztes fortress and lands in Komárom County as well, which in its later history remained in the hands of the younger Fraknó (Forchtenstein) line of the family. The Ugod-Devecser manors were also obtained in the course of the 17th century from the indebted Horváth family from Vegla.

Iudex curiae regiae Count József Eszterházy (1682-1748) and his nephew Count Károly Eszterházy, Bishop of Vác and later that of Eger (1725-1799) are the most outstanding members of the family possessing the estate. After the Turkish conquest and the Kuruc Uprising, the problem to be solved was the structural organization in farming, launching production. Within the extensive farming of the period production and income could be increased with extending the cultivated area and raising the number of serfs. Considering the income in Pápa the sale of grain and wood and thanks to the situation of the estate pasture leases in Bakony, and profits from pig farming were the leading ones, together with income from sale of wine.

In 1759 Count József Eszterházy's only son who lived until adult age, József (1714-1762) was obliged to make a mortgage contract with his nephews, among them with Károly Eszterházy, who got the property of Devecser from the possessions. The Pápa-Ugod property was jointly owned by Károly and his brother Ferenc until 1762.

Concerning the size of the estate estimation is based on the 6-volume cadastre made by Ferenc Eszterházy in 1735. In the manor a land strip was roughly 40-47 arpent (counting with 1100-1300 square fathom). At this stage of estate developing from the 1841 strips of land 896 were populated.

From the 1740/60s a slow pgress can be seen in the economic activities of large estates. Due to favourable changes in opportunities for trade in Hungarian agriculture new tendencies can be seen in the redemption of the earlier leased regale, the appearance and spread of milking cow-sheds, estate farm buildings (estate taverns, distillers, breweries and granaries). All these reflect the appearance and

strengthening of elements of intensive husbandry. After the Pápa-Ugod-Devecser landproperty with the exception of a particular rent became the exclusive possession of Károly Eszterházy, the bishop asked Ferenc Balogh (1708-1765), an economic expert at that time, who was estate steward ('regent') in Tata, to manage his lands. Thanks to this officer's work Tata was considered by Károly Eszterházy a good example in many respects for developing the estate in Pápa.

As a characteristic of the period in Balogh's work the picture of farming based mainly on experience is reflected. However, from the mid-18th century changes took place: the increase of the standard of economic knowledge became a condition for implementing new production technology, and this gradually brought a theoretical approach. In this special, transitory period in the Tata manor both an antecedent of professional training in farming and the old method applying empirical preparation can be seen in its various manor offices along with farm clerks, under the supervision of Ferenc Balogh young people preparing for farming career.

In the estate of Pápa-Ugod-Devecser the organization representing a form of classical, mature estate management survived even the 1767 Urbary Regulation by Maria Theresa. From the three parts of the estate Pápa was the economic-administrative centre. Devecser was important due to its closeness to the vineyards of the estate, a more serious development of agriculture took place there only in the last third of the century.

In contrary to the time-proof structure, the picture of husbandry is not so positive. Steps taken towards intensive reform stuck: both the expanding of cultivated area demanding bigger investments indicating intensive farming, both the boom of activities requiring more professional handling (forestry, fish farming etc.) broke.

After Károly Eszterházy's death on 21 April 1799 his heirs, the brothers counts Ferenc and János Eszterházy and their cousin Count Ferenc made a new agreement about their inherited property in Vienna. (In the contract: 'older' line meant Miklós born in 1711 and his son János born in 1747 and their descendants, 'younger' line – Ferenc born in 1715 and his son, Ferenc born in 1758 and their descendants.) In 1829 Count Miklós Esterházy (1775-1856), being heir of his father and uncle was owner of the Tata-Gesztes property from 1811. Concerning the estate of Pápa-Ugod-Devecser he made an agreement with his cousins, Counts József, Mihály and Károly, the sons of Count Ferenc Eszterházy (1758-1815) Head (Comes) of Moson county. With the contracts the estate of Pápa-Ugod-Devecser got into the hands of 'the older line', but according to the 1762 and 1793 covenants, the younger line was entitled to half of the revenue (1 million 30 thousand Rhenus Forints). So the Tata line had to acknowledge the Cseklész (Bernolakovo) line coming into half of the inheritance of the Pápa-Ugod-Devecser estate (1 million 30 thousand Forints) and until it was not settled an annual 5% interest was paid on the sum.

**„HASZONTALAN ÉS UJJ KÖLTSÉGEKET NE TEGYEN”:
A FESTETICS-BIRTOK REFORMJA
NAGYVÁTHY JÁNOS VEZETÉSÉVEL**

LUKÁCS GÁBOR

1. BEVEZETÉS

A másfél évszázados török uralom és a Rákóczi-szabadságharc alatt a korábbi magyar főúri családok nagy része kihalt. A Habsburg-királyok az újonnan szerzett országból a hozzájuk hű nemeseknek adományoztak nagyobb birtokokat; eleinte nem magyar származásúaknak. Az új tulajdonosoknak sem a gazdálkodás, sem hazánk háborúktól elvadult tájai nem jelentett perspektívát; így érthető, hogy a megszerzett birtokoktól igyekeztek megszabadulni; melyeket a felemelkedő új magyar arisztokrácia tagjai vásárolták meg. A XVIII. század folyamán a nagybirtok súlya és szerepe a magyar mezőgazdaságban megnőtt. A mezőgazdaság színvonala a fejlett európai gazdálkodástól messze elmaradt, apáról-fiúra szálló tradicionális termelést folytattak. Az új mezőgazdasági fogások, technológiák és eszközök átvételét akadályozta a tőkehiány és a képzetlenség, nem is tekintették tudománynak a mezőgazdaságot, öregbéri „bölcsesek” és babonás hiedelmek alapján gazdálkodtak mind a paraszti, mind a nagybirtokokon. A nemeseknek nem állt érdekében a gazdálkodás megújítása; a bőségesen rendelkezésre álló, de rossz hatékonyságú robotos munkásokkal műveltették meg földjeiket. A hatékonyabban dolgozó béresek alkalmazása a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt nem volt lehetséges; ennek oka a még kialakulatlan piaci viszonyok, a fejletlen infrastruktúra, a kis számú és alacsony jövedelmű felvevő piac volt. Mária Terézia 1767-ben kibocsájtott Urbariuma átalakulást indított el, melyet II. József rendeletei, az egyre több, hazánkénál fejlettebb gazdálkodású országot látott fiatal nemes; a kor modern szaktudásának hazai adaptálása; továbbá a gabona iránt fellendülő kereslet a század kilencvenes éveire elodázhatatlanná tette a gazdálkodás megújítását.

A XVIII. század utolsó évtizedében kibontakozó gabonakonjunktúra és a javuló értékesítési lehetőségek miatt több magyar főúr modernizálta uradalmi gazdálkodását. Főként azok a korabeli birtokosok szánták rá magukat a modernizálásra, akik már nem az úrbéres föld használatáért kapott gabonát értékesítették, hanem jövedelmüket majorságból szerezték, így nyitottabbak voltak a kezdetben költségesebb, de a robotnál sokszorosan termelékenyebb bérmunka alkalmazására. A „modernizált” nagybirtokok termelésében az uradalmi

gazdálkodás színvonala rövid idő alatt a jobbágygazdaságok színvonala fölé emelkedett. Elsősorban a piaci szempontból kedvezőbb országrészen fekvő allódi-umokkal, némi tőkével rendelkező, nagyműveltségű nyugat-magyarországi nagybirtokos főurak vállalták birtokuk gazdálkodásának korszerűsítésével járó kockázatot. Egy példa: a Festetics-birtok reformjának bemutatásán keresztül elemzem a gabonakonjunktúra korabeli feudális nagybirtokra, magyar mezőgazdaságra gyakorolt megújító hatását.

2. A FESTETICS-BIRTOK GAZDÁLKODÁSA A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

A Festetics-család felemelkedése hazánk legnagyobb birtokosai köze a XVIII. századra tehető, több generáción keresztül jutottak hozzá a forrásonként eltérő nagyságúnak becsült, de a 110 000 holdat bizonyosan meghaladó birtokhoz.¹ A XVIII. század közepén vásároltak meg a Keszthelyi Uradalmat, a kis mezővárost a birtokkomplexum központjává tették. Kastélyt építettek, gyógyszerterát, kórházat és iskolákat alapítottak, mesterembereket telepítettek a városba. A család a kulturális fejlesztések mellett nem törekedett kellően birtokain a gazdálkodás fejlesztésére, ennek egyrészt az volt az oka, hogy katonai vagy hivatali pályán arattak sikereket, másrészt pedig az, hogy nem éltek Keszthelyen. Ebből adódóan tehát a birtok vezetését, gazdálkodását nem felügyelték szigorúan, a korábbi megszokásokon alapuló, extenzív, „hagyományos” gazdálkodást folytattak. Változás Festetics György (1755–1819) hadseregéből történő leszerelésével következett be, a gróf visszavonult Keszthelyre, miután a bécsi Udvarban katonaként és nemesként egyaránt kegyvesztetté vált gróf 1791-ben, komoly tőkehiánnyal küzdő gazdaságainak rendbetételéhez fogott, munkáját azonban nehezítette hatalmas (1 662 000 Ft) adóssága.² A nemesi ellenzék oldalán álló Festetics helyzetéről adott hírt apósának írt levelében: *„Olyan ínségben vagyok, hogy végső romlásomra szietni fogok, hacsak nem talállok olyan igaz barátot, aki biztos tanácsaival igazítson s jószágomban az tolvaj, pazarló cselédeimet zabolával vezérelje.”*³ A korábbi családfők komoly tartozásait a gróf továbbiakkal növelte, mivel a hitbizományt apja végakarata ellenére is együtt tartotta, így testvéreinek hatalmas összegekkel tartozott, nem hajthatott végre tehát komoly tőkebefektetést igénylő birtokreformot.

A birtok adottságainak jobb kihasználása érdekében a termelés, gazdálkodás és számadás rendszerét egyaránt meg kellett újítani, aminek megszervezésére,

¹ A Festeticsek vagyonszerzésének és felemelkedésének részletes ismertetésére terjedelmi okok miatt nem térhetek ki.

² CSOMA, 1997. 19.

³ GALGÓCZY, 1879. 62.

levezenylésére az első magyar tudományos agrárkönyvet megalkotó Nagyváthy alkalmasnak tűnhetett. Festetics krőzusi szerződést kínált neki, melynek részleteiről azonban a források nem szólnak. A Festetics családi levéltár egyik csomójában őriznek egy átvételi elismervényt Nagyváthy aláírásával, mely szerint 1792 februárjától 1793 októberéig 1 525 Ft volt a javadalmazása.⁴ „Directori” fizetése – egy évre vetítve – magasabb volt az Esterházyaknál szolgáló Joseph Haydn (1732–1809) „Kappelmeister” jövedelménél, aki évente 782 forintot kapott terméshelyi járandóságai mellett.⁵ Festetics rendkívüli bizalmát jelzi, hogy rossz anyagi helyzete ellenére komoly anyagi megbecsülésben részesítette az új jószágkormányzót, aki ötletekkel, tettvágygal telve foglalhatta el posztját, melyben teljhatalmat kapott, mivel a gróf „*semmiben sem korlátozta kegyelt barátjának cselekedeteit.*”⁶ A kiváló agrártudós mindössze hat esztendeig vezette a birtokot, melynek részletei nem állnak tisztán előttünk, életrajzírói csupán a korai nyugdíjazás okait kutatták részletesen, a birtokvezetés és gazdálkodás megújításának lépéseivel nem foglalkoztak.

Bevezették a testületi vezetést, megalapította a birtok központi igazgatási szervét, az „*Oeconomica Directiot*” melynek vezetésére a magyar mezőgazdaság fejlődésében, hazánk agrártörténetében kiemelkedő szerepet játszó Nagyváthy Jánost (1755–1819) kérte fel, aki a felvilágosodás korának legkiválóbb magyar „gyakorlati” („*practicus*”) mezőgazdája volt. Elméleti tudása nem haladta meg tanítója, Mitterpacher Lajos (1734–1814) teoretikus ismereteit, nem szervezett olyan töretlen hittel és lelkesedéssel, mint a szarvasi iskolaalapító lelkész, Tessedik Sámuel (1742–1820), de korábban és később sem gazdagította senki olyan alapvető, magyar nyelvű könyvekkel agrár-szakirodalmunkat, mint Nagyváthy. „*A’ szorgalmatos mezei-gazda*” című, 1791-ben kiadott műve az első, rendszerbe foglalt, tudományos igényű magyar mezőgazdasági szakkönyv volt, mellyel jégtörésre vállalkozott, azt megelőzően a hazai agrárgyakorlatban a népi kuruzslás, babonás hiedelmek domináltak. Nem kezelték tudományként a mezőgazdaságot, általában lenézték a „*verejtékező magyar gazdákat*”, akiknek anyanyelvén írta korszakos jelentőségű művét, hogy „*hazafi társain könnyítsen, kiknek szegénysége idegen nyelvek tanulására való költséget elnyeli.*”⁷ A mezőgazdaságot magyar nyelven is művelt „tudománnyá” Nagyváthy avatta könyvével, ezzel az „*addig öregbési bölcseségnek tekintett mezőgazdaság tudományos tekintélyt kapott a magyar közvéleményben.*”⁸ Műve hatalmas sikerét jelzi, hogy a kortársak körében

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL), Festetics Családi Levéltár P 275/ 50. cs. 652. p.

⁵ KÁLLAY, 1980. 117.

⁶ BOROTVÁS–NAGY, 1942. 42.

⁷ NAGYVÁTHY, 1791. Előljáró beszéd

⁸ BOROTVÁS–NAGY, 1942. 39.

„annyira is kitűnt és méltánnyal fogadtatott, hogy akkor uralkodó II. Lipót király 26 species aranyat nyomó éremmel jutalmazta a szerzőt.”⁹ Minden bizonynyal a könyv sikerének hatására hívta meg Festetics György „uradalmi igazgatósára.”¹⁰ Nagyváthy 1792 februárjában Keszthelyre költözött, és „Director” lett az elhanyagolt, elmaradott gazdálkodású birtokon, amely állapota ellenére kiváló gazdasági potenciállal rendelkezett, mivel a tizenegy uradalmi központjából tíz az ország fejlettebb, piaci szempontból is kedvezőbb dunántúli részén feküdt (1. kép), ezen a területen volt érzékelhető hatása az 1790-es években kibontakozó gabonakonjunktúrának.

- I. Keszthely
- II. Kemend
- III. Hahót
- IV. Csáktornya
- V. Csurgó
- VI. Szent Miklós
- VII. Kereszt Úr
- VIII. Vasvár
- IX. Saág
- X. Soprony
- XI. Szalk=Sz.Márton

1. kép A Festetics-birtok uradalmi központjai (saját kép)

3. NAGYVÁTHY, A BIRTOK MEGREFORMÁLÓJA

Nagyváthy János Keszthelyen megírta a „Közönséges Instructio a Mltgos Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás Urodalmiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztől” című könyvét. 1795 júniusában egy directionális ülésen „Director Nagyváthy Úr az uradalombéli gazdasághoz képest bé ad 9 exemplárben tökéletesen el-készült közönséges Instructiot.”¹¹ A művel a gazdaság helyes folytatását kívánta szolgálni, ennek sarkalatai olyan „lábakon állván, amellyek a

⁹ GALGÓCZY, 1879. 62.

¹⁰ GALGÓCZY, 1879. 62.

¹¹ VÖRÖS, 1961. 379.

többi ízbeli tapasztalás által már a gazdáknál törvénnyé váltak, szükséges volt a többféle, és nevezetesen a most említett törvények ellen gyakorta megadni szokott fogyatkozásnak megorvoslására mindazon fogásokat Instructio formában össze foglalni, amelyek a bé keresésben, a takarékos kiadásban és a számadások vezetésében sinór mértékül szolgálnak.” A gazdálkodás korábban csak a tisztek „fejében” volt, és az új alkalmazottak csak súlyos károk árán tudták megtanulni, ezért írta meg az Instructio-t.¹²

Nagyváthy rendszerében az újítások fokozatosak voltak, a tisztek és gazdák „tsak azért hogy újjítást tegyék,” nem volt szükséges a „rég meg-rögzött szokást oda-hagyni, valamint a’ régiséghez-is annyira ragaszkodni, hogy minden újjat rosznak tartsék”,¹³ a Közöséges Instructio szemléletmódját kiválóan jellemzi a fenti idézet. A könyv kéziratos formában maradt fent, az általam felhasznált keszthelyi példány 438 oldal terjedelmű. A mű jelentősége, hogy a hazai üzemszervezés történetében az első, gazdatiszteknek szánt továbbképző munka volt, ami a birtokvezetés reformjának elméleti alapjául szolgált: a gazdaságirányítás szakemberei megtanulták, lemásolták. Nagyváthy a másolatokat leellenőrizte, a hibákat kijavította és kézjeggyel látta el.¹⁴ A jószágkormányzó a kameralisztikai, a nagybirtok gazdálkodásával foglalkozó szakkönyve mutatja, hogy nagyszerűen átlátta, ismerte a feudális nagybirtok gazdasági működésének és vezetésének problémáit. „A’ szorgalmatos mezei-gazda” című, „Hausvater”- irányzatú könyve mellett ezzel bizonyította be: a mezőgazdasági szakirodalom teljes vertikumában tudott újat alkotni.

2. kép
Nagyváthy János
(Vasárnapi Újság, 1899)

¹² VÖRÖS, 1961. 379., FCSL Proth 1795: 455. 926. sz.

¹³ NAGYVÁTHY, 1791. 113.

¹⁴ Nyomtatásban nem jelent meg, kéziratos formában maradt fenn. Az értekezés elkészítésekor a Keszthelyen őrzött, 1795-ben készített 438 oldalas másolatot használtam fel.

A „Bévezetés” első soraiban a helyes gazdaságról írt, ami ezen „kiváloképpen való, három sarkalatokon fordul meg, hogy – A gazdák azt a mi nincsen meg keressék, – Azt a mit kerestek, meg takarítsák, – Igazán számon tartsák.”¹⁵ A mű a fenti gondolatok megvalósításához három, viszonylag különálló fejezetben ad ismereteket, az első rész („A Mezei Gazdák Kalendáriuma”) kalendáriumi formában tartalmazza a gazdálkodási folyamatok leírását, a termelésben bevezetendő, számtalan hasznos újítást is megfogalmazott. A második szakasz („A Gazdálkodó tiszteknek kötelességei”) az uradalmi vezetők és alkalmazottak elvégzendő feladatainak, a velük szemben támasztott követelmények leírása. A harmadik részben („A Számadások vezetése”) Nagyváthy a birtok számadási rendszere helyett az új, központi vezetési rendszerrel összhangban lévő számviteli rendszer bevezetésének alapelveit, a számadások, bizonylatok legfontosabb paramétereit adta meg. Nagyváthy a bevezető gondolatokban megfogalmazta művének célját, amit egy „Practicus Gazdának tudni kell itten rövidesen elől van adva olly szándékból, hogy a ki azt megtartja, hibázni nem mondatik, a ki pedig jobbat találna, meg dícsértetik és jutalmaztatik.”¹⁶ A könyvben foglaltak betartatása, és a gazdálkodási színvonal javítása alapelvárás lett, a megfogalmazott ismereteket a helyi adottságoknak megfelelően kellett alkalmazni, az egyedülálló elméleti tudásanyagot Nagyváthy tanácsaival a gyakorlatban is be tudták vezetni. A „Közönséges Instructio” megírásakor, a vezetési-szervezési ismeretek megfogalmazásakor hazai szerzőre nem támaszkodhatott, erről később írta: „Író pedig e’ részben előttem, sem a’ Külsők, sem Hazámfijai közt tudtomra nintsen”, tehát a vezetéstudomány hazai történetében új fejezetet nyitott.¹⁷ Az „Instructio” szerepének értékelésekor megemlítendő: a Széchenyi család zalai uradalmaiban csak 1817-ben – tehát Nagyváthy műve után negyedszázaddal – adtak a termelés és a gazdálkodás megjavítását célzó utasításokat.¹⁸

Nagyváthy szemléletmódjában rendkívül fontos szerepet játszott az ismeretek gyakorlati alkalmazása, a gazdák és tisztek oktatása, mint írta: a „tapasztalás minden erősségeken felül való bizonyosság.”¹⁹ A birtokreform során felhasználták „A szorgalmatos mezei gazda” ismeretanyagát, minden uradalomban hozzáférhetővé tették a művet, a Közönséges Instructio-ban is sok helyen tett utalást művére. Jelenlegi ismereteink alapján e két könyv határozta meg alapjaiban a birtokreform gazdasági részét, továbbá Festetics – sajnos nem fellelhető – utasítása a Directio-

¹⁵ Nagyváthy, 1795. 3.

¹⁶ NAGYVÁTHY, 1795. 3.

¹⁷ NAGYVÁTHY, 1821a. Előbeszéd IX.

¹⁸ TILKOVSKY, 1993. 113–165.

¹⁹ NAGYVÁTHY, 1791. 397.

ról. Nagyváthy írt továbbá egy „Circularé”-t a juhtenyésztés kapcsán is, ebből egy példányt Csurgón őriznek. A tény, hogy a juhtenyésztés és nemesítés külön szabályozási utasítást kapott, utal annak kiemelt jelentőségére.

Nagyváthy utasításgyűjteménye hosszú évtizedekig meghatározta a birtok gazdálkodását. Több részletkérdést szabályoztak, bővítettek később instructiókkal, de a birtokon folytatott gazdálkodás meghatározó utasításgyűjteménye a Nagyváthy-féle maradt. A Festetics-levéltárban őrzött, a XIX. század első évtizedéből származó „Urodalmi Instructiók” némileg átszerkesztve ugyan (az egyes fejezeteket cserélték fel), de tartalmazzák Nagyváthy művének ismeretanyagát.²⁰

Nagyváthy nyugdíjazása után több részletkérdést szabályoztak utasításokkal, de ezek jelentősége és terjedelme eltörpül Nagyváthy monumentális műve mellett. A mű jelentőségét mutatja, hogy a „Directio” hosszú ideig alkalmazta a Festetics-birtok gazdálkodási és vezetési gyakorlatában, emellett a híres kortársat, Pethe Ferencet is kötelezte, hogy „*mint vezető tanár a Georgikonban a Nagyváthy-féle instrukciókat megtanulja és alkalmazza.*”²¹ A Georgikon oktatásában is felhasználták a könyvet, Csoma Zsigmond szerint egy 1828-ban lejegyzett kézirat – „*Gazdaságbéli Kalendárium mely Schmidt Josef K. G. (keszthelyi georgikoni) Practicans által le irattatott Keszthelyen 1828-ik Esztendőben*” – alapja is az utasításgyűjtemény volt.²² A könyv gyakorlati és oktatási alkalmazása mellett „elméleti” célból a szerző Nagyváthy használta fel, aki a „Közönséges Instructio” kibővítésével, az ismeretanyag rendszerezésével alkotta meg a „*Magyar Gazdatiszt*” című – halála után, 1821-ben megjelent – könyvét, melynek így fogalmazta meg témáját: az „*egész Gazdaság’ Practica Részét igyekeztem előadni közönségesen. Elérteme céloamat: nem tudom. Azt tudom, hogy az ujjomból (a’ mint a’ Magyar mondja) nem szoptam semmit, hanem a’ mi jót e’ részben Praxisban lenni láttam, összeszedtem.*”²³ A két könyv tartalmilag és szerkezetileg hasonló felépítésű, de az alapos átdolgozás (a gazdasági kalendárium teljes elhagyása többek között) mellett későbbi művében a fő hangsúly a vezetés, a számadási rendszerek és a humánpolitika ismertetésére került.

A birtokon bevezetendő reformok sikeres végrehajtásának előfeltétele volt egy jól szervezett, központi döntéshozó, irányító és ellenőrző gazdasági szerv, ezért meghatározó lépés volt a keszthelyi „*Oeconomica Directio*” megszervezése. A birtok gazdálkodását felügyelő-szervező „kormánysház” létrehozása, a „Directio” felállítása, működésének kezdete a Festetics György által 1792. július 1-én kiadott

²⁰ MOL, Festetics Családi Levéltár P 274. / 9–10. kötet 107–720. p. A kötet tartalma: „Közönséges Gazdaságbéli Instructio”, „Gazdaságbéli Kalendarium”. Nagyváthy „Közönséges Instructio” című művével szinte teljes egészében megegyezik.

²¹ CSOMA, 1997. 89.

²² CSOMA, 1997. 140.

²³ NAGYVÁTHY, 1821a. Előbeszéd IX.

„A gazdaságnak közönséges igazgatására Keszthelyen felállítottatott *Oeconomica Directionak* rajzolatja” munka alapján történt meg.²⁴ Az új birtokigazgatási szerv első ülésén 1792. július 6-án „Nagyváthy Director úr” is megjelent.²⁵

A magyar nyelven vezetett „*Directionalis Ülésjegyzőkönyvekben*” az ülések számát, idejét, résztvevőit, a levelek beérkezési idejét, a felmerülő esetek („*Obiectumok*”) jellemzőit („*mivoltok*”), sorszámát, valamint a meghozott határozatokat is feljegyezték.²⁶ A napirendre kerülő, meglehetősen széleskörű problémák megoldásának érdekében gyors és hatékony döntéseket hoztak, többnyire Nagyváthy és Festetics közösen, akik rendszeresen részt vettek az üléseken.²⁷

A levéltári források között Festetics György eredeti, az „*Oeconomica Directio*” felállítására vonatkozó utasítását nem találtam meg, de fellelhető egy 1805-ből származó útmutatás, amely a „*Keszthelyen még 1792ik fel alittatott Directionk uj-jabb organisatiójára*” szolgált, ebből ismertetem a Directio működésének fontosabb elemeit.²⁸

A Directio feladata a „*Joszágeknek és Uradalmaknak, és azokat illető vagy azok eránt elől forduló Törvényes és Jurisdictionális dolgoknak rendes kormányozása*” volt. A központi kormányzék létrehozásának oka volt a „*Törvényes Ügyekről való Feő gondoskodás*”, a „*Gazdaságbéli Rendelések*” és az „*Uradalmi Gazdaságnak vezetéséről való Relátiók egy hely be concentráltassanak.*” A központi kormányzék gondoskodott a „*Törvényes Ügyekről*”, a „*Politico Juridico dolgokat*” kormányozta, az „*Agenseket, Tabulária Prókátorokat, Uradalmi Fiscalatusokat, és Gazdaságbéli Uradalmi Tisztseget*” vezette és utasította, másrészt az ügyekről és a gazdálkodásról az „*Uraságnak leg tőkélletesebb Tudósítást*” adta.²⁹ Feladatai közé tartozott az „*Uraság mindennemű jussainak, és haszonvételeinek Törvényes védelmezése, gyarapítása és meg erősítése*”, a „*Gazdaságbéli Tisztsegek[ne]k a Gazdaság hasznos folytatására a ki adott ut mutatások és Rendelések[ne]k teljesítésére való serkentése és szemmel tartása.*” A jövedelmek növelése és a kiadások csökkentése mellett „*minden bé vételeknek, és ki adásoknak rendes Szamon keresése*”, a számadások helyességének ellenőrzése, és a „*Crediti Cassa*” vezetése tartozott a legfontosabb feladatai közé, röviden összefoglalva „*Közönségessen az Uraságnak hasznát és javát keresni s elő mozdítani Kárát ellenben eltávoztatni.*”³⁰

²⁴ IVÁNYI, 1946. 186.

²⁵ VÖRÖS, 1961. 375.

²⁶ MOL, Festetics Családi Levéltár P 279/252. k. 1–100.

²⁷ MOL, Festetics Családi Levéltár P 279/252. k. 1–100.

²⁸ MOL, Festetics Családi Levéltár P 274 / 9. k. 9.

²⁹ MOL, Festetics Családi Levéltár P 274 / 9. k. 9.

³⁰ MOL, Festetics Családi Levéltár P 274 / 9. k. 9–10.

A Direction belül három osztályt állítottak fel: 1. Politico Juridico, 2. Oeconomica, Exactoralia, és Cassatia, 3. Geometrico.³¹

A vizsgált időszakban a mezőgazdasággal való foglalatosság nemesi körökben nem dívott, Nagyváthy meg is állapította, hogy sokszor az „*Uraság Gyermekei az Oskolákból, Patvariákról ki-készülvén, a' Jobbágytól tanulnak gazdálkodni, a' kit igazgatni, 's boldogsága' keresésben vezetni, 's biztatni nekik kellene.*”³² A gazdatiszti, vezetői feladatok ellátása a későbbi időszakban vált közmegebecsülésnek örvendő állássá, erre példaként említhető meg Kossuth Lajos, aki uradalmi ügyészként kezdte pályafutását, ahogy uradalmakban látott el vezető feladatot Szendrey Ignác (Júlia leánya volt Petőfi múzsája), Wittmann Antal, Appel Károly, Bartosságh József, és Petőfi István is, ilyen családból származott Vörösmarty Mihály, Liszt Ferenc, Vajda János és Vas Gereben is.

Nagyváthy a termelési hatékonyság növelése érdekében a gazdatisztek, a majori munkások, béresgazdák képzését fontosnak tartotta, fontosnak vélte a vezetők szerepét, ezért feladataik meghatározásának külön fejezetet szánt, melyben meghatározta a munkavégzés feltételeit, az elkövetett hibák esetére a szankciókat, a felelősségi-, jog- és hatásköröket is elkülönítette. A gazdálkodás minden szintjén (*birtok, uradalmak, ispánságok*) szétválasztotta a termelés irányításának, az áru-forgalom lebonyolításának, valamint a számadások vezetésének kötelezettségét. Az uradalmakban alkalmazandó, a „*Közönséges Instructio*”-ban a gazdálkodó tiszteknek címzett, 206 oldalnyi terjedelmű fejezet tartalmazta a vezetők feladatait, a velük szemben támasztott követelményeket, az alkalmazottakkal kapcsolatos ismereteket. A jó vezetővel szemben alapkövetelmény volt, hogy tudja, „*mit mitso-da időben, és mi módon kell bé=keresni (...), mint lehet valamihez jutalmassabban jutni, és mit lehet kevesebb Erővel, és Kevesebb költséggel végezni: a' melly Tudomány valóban takarékoszágnak neveztetthetik.*”³³

4. A BIRTOKREFORM GYAKORLATI HATÁSAI

Az állattenyésztés fejlesztése volt Nagyváthy nézete szerint a nagybirtok modernizálásának az alapja, a „*mezei gazdaságnak a széna-takarmány és a barom-tartás (...) a fundamentuma.*”³⁴ Véleménye szerint, aki a „*Mezei-Gazdaságát jobb lábra akarja venni*”, a javítást a „*Barmokon kezdi leg-elsőbbben-is*”, mert az állatok segítségével nélkül, „*akar melly részéhez fogják-is Gazdaságának, nem boldogul.*”³⁵

³¹ MOL, Festetics Családi Levéltár P 274 / 9. k. 10.

³² NAGYVÁTHY, 1791. 8–9.

³³ NAGYVÁTHY, 1795. 132.

³⁴ NAGYVÁTHY, 1795. 134. (V. pont)

³⁵ NAGYVÁTHY, 1791. 249–250.

Idejekorán felismerte azt a – kutatók által később egyértelműen igazolt – tény, hogy az állattenyésztés fejlesztése idézte elő a mezőgazdasági áruterelés növelését, ami „kedvezően hatott a növénytermelés színvonalára is.”³⁶ Nagyváthy a „*Magyar Practicus Tenyésztető*” című könyvében megfogalmazta: a „virágzó tenyésztés” tehető gazdákra utal, mert a „tenyésztéshez capitalis (tőke) kell.”³⁷ A Festetics-birtokon nagy tőkebefektetésre viszont nem volt mód, ezért az állattenyésztés szakmai oldalának fejlesztésével, technológiai újításokkal, gondos tervezéssel volt nyereségessé tehető, az ágazat a jövedelmezőség javítása mellett a termelés bővítésében is kiemelt szerepet kapott. Nagyváthy szerint a „*Marha tartásnak a pénzbeli jövedelem és a trágya-tsinálás lévén a legnevezetesebb tzélja*”, ezért minden állatállományt addig kellett szaporítani, amíg arra a „bizonyos számra nem jut, a’ mellynél többet haszonnal ki=tartani már nem lehet.”³⁸ A lehető legmagasabb nyereség eléréseért minden évben a „*Leg=jobb árán*” adták el az állomány akkora részét, amennyit a „szaporaságból a helyére lehet állítani.” Ezzel egyrészt nem kockáztatták a jövőbeni kibocsátást, másrészt jelentősen könnyebbé vált a termelés szervezése, és a gazdaság jövőbeni jövedelmeinek számítása is.³⁹ A tervezés, előre gondolkodás fontos szerepet kapott Nagyváthy utasításaiban, össze kellett írni a „*sovány, és hízott-marhának árát, (...) az Eledelt, és egyéb Költségeket-is. Egy Szóval a’ Költséget a’ reménylhető Jövedelemmel igaz fontra*” vették, mivel az „*Előre-való-nem-vigyázás*” nélkül a birtok „*Idéjét, Tőke Pénzét, Tselédjei Fizetését, és egyebeket*” is feláldozták.⁴⁰ Ki kellett számítani azt is, hogy „*mennyi baromra*” volt a „*Földmivelésre nézve*” szükség, összeírták „*mennyi kell Ekébe, mennyi Trágyát szaporítani*”, mivel Nagyváthy szerint e „*kettőben áll a’ Gazdaság, hogy jól szántsék, és jól trágyázzék.*”⁴¹ A gazdák figyelmét felhívta, hogy több hasznot hoz, ha „*kevesebb Marhát tart; de jól, mint sokat rosszúl. Kéthárom darab jól hizlalt Marha mind erejére, mind hasznára nézve fel-érkezik, hat nyomorúlt gondja-nem viselt darabbal.*”⁴²

Nagyváthy az állattenyésztés fejlesztésének preferálása mellett komplex üzemszervezési gyakorlatot követelt, vagyis a növénytermesztés és az állattenyésztés egymásra épülő fejlesztése volt koncepciójának középpontjában: „*egy Részről a’ Gazda azon törekszik, hogy termése Jó, és bőv legyen, ugy más Részről a’ Marhák,*

³⁶ CIEPELEWSKI–KOSTROWICKA–LANDAU–TOMASZEWSKI, 1974. 64.

³⁷ NAGYVÁTHY, 1822. V.

³⁸ NAGYVÁTHY, 1795. 280.

³⁹ Kiszámították a jövedelmet „idén, sőt a jövő esztendőben is (...), ide nem értvén a kereskedés végett esztendőként össze=szedetni szokott különféle marha nemeket és seregeket.” NAGYVÁTHY, 1795. 280.

⁴⁰ NAGYVÁTHY, 1791. 382–383.

⁴¹ NAGYVÁTHY, 1791. 262.

⁴² NAGYVÁTHY, 1791. 261.

és Barmok nemesítésén is igyekezzon.”⁴³ Felismerte tehát, hogy a növénytermelést az alkalmazott technológia, valamint a felhasznált eszközök miatt – tudniillik a jobbágyság biztosította a munkaerőt és a művelési eszközök nagy részét – nem lehetett rövid idő alatt belterjessé tenni. Jobb volt, ha „több félével, mintha tsak eg’yel” gazdálkodtak, és a „Jobbitásokra a’ költséget nem kell szánni.”⁴⁴ A termelés javítását mindig „Szemesen kezdje és folytassa”, mindent jól meg kellett fontolni, mindig a „Költséget a’ lehető jövedelemmel jó-előre össze-szükség vetni.”⁴⁵ A termelés fejlesztésének érdekében ösztönözte az ágazatok közötti árukapcsolatok bővítését, új növények termesztését javasolta. Az uradalmi gazdáknak a termelési ismeretek mellett el kellett sajátítaniuk olyan új növények termesztését, amelyek „addig szokásban nem voltak, és a’ Földnek minéműségéhez képest jól teremvén több pénzt hoznak a’ Cassába.”⁴⁶

Gyakorlati szempontból Nagyváthy jószágkormányzói tevékenységének a legtöbb újdonságot hozó, és minden bizonnyal a leggyorsabb hatást produkáló lépése a birtok számviteli rendszerének megújítása volt. Előírásai szerint a termelés és gazdálkodás minden fázisában kellett számadásokat készíteni, minden benyújtandó táblázathoz annak elkészítésének részleteit is leírta, azok formáját is megrajzolta, ami alapján a tiszteknek elkészíthették saját jelentéseiket. A „Közön-séges Instructio” ismeretanyaga alapján alkalmazták hazánkban először a kettős számvitelt a mezőgazdasági gyakorlatban (természetesen ez a számviteli mód nem egyezik meg a mai kettős számvittel). A mű legtöbb újdonságot tartalmazó, összesen 101 oldalas terjedelmű részében az áruforgalom és a számvitel alapelveit ismertette Nagyváthy. A legnagyobb pontosságot követelték meg a gazdálkodás folyamataiban, és a különféle termények, a robotterhek, a termékek összeírásakor, elszámolásakor is.

Az elszámolások, bizonylatok, összeírások benyújtásakor a „Tisztség az alább meg=nevezendő Tabellákat két Exemplátban tsinálja=ki, és egyiket a Directionak bé küldvén, a Copiakat egész 10 esztendeig Könyv formákra kötve magának meg=tartsa, és successorának által-adja.” Az iratok körüli rend, az irattári fegyelem megőrzésének érdekében a határidőket a tiszteknek be kellett tartaniuk. A tizenegy uradalomnak külön számot adtak, mely a következőképpen alakult: I. Keszthely, II. Kemend, III. Hahót, IV. Csáktornya, V. Csurgó, VI. Szent Miklós, VII. Kereszt Úr, VIII. Vasvár, IX. Saág, X. Soprony, XI. Szalk=Sz.Márton.⁴⁷

Nagyváthy a számadásokkal szemben alapkövetelménnyé tette, hogy azok „helyesek”, „világosak” és „igazak” legyenek. Helyesek voltak, ha a meghatározott,

⁴³ NAGYVÁTHY, 1795. 145.

⁴⁴ NAGYVÁTHY, 1791. I. 6.

⁴⁵ NAGYVÁTHY, 1791. I. 7.

⁴⁶ NAGYVÁTHY, 1795. 143.

⁴⁷ NAGYVÁTHY, 1795. 423.

teljes formában készültek, „szép sorral” és renddel mindig mindent meg lehet találni bennük.⁴⁸ Világosak voltak, ha abban könnyen megtalálták, miből mennyi jövedelem származott, mennyi költséget fordították rá, az aktuális piaci árakat, a készletek csökkenését, növekedését illetve azok pénzben összesített értékét is.⁴⁹ Bizonyosak voltak, ha a számadókönyvbe a jószágokat úgy írták be, hogy „el le-hessen hinni”, vagyis „ez vagy amaz nem több, vagy kevesebb volt, és ez vagy amaz Titulus alatt ennyi vagy annyi kimehetett a’ Számadóságbul.”⁵⁰ A „bizonyos számadások” készítését azon pontokkal segítették, amelyekben megfogalmazta, hogy „ezt vagy amaszt meg=lehet ennyin szerezni, erre vagy arra a dologra elég eny-nyi, és ebből vagy abból lehet ennyit bizonyosan reményleni.”⁵¹

A számadók bevételeinek, kiadásainak bizonyítására a különböző tabellák, igazolások szolgáltak. Mindig igazolniuk kellett, hogy a különböző gazdasági események milyen címen történtek, illetve, hogy ezek valóban megtörténtek-e. Az agronómiai ismeretek elsajátítása mellett a tisztektől gazdasági-kereskedelmi jártasságuk és ökonómiai tudásuk bővítését is megkövetelték, hogy „minden Tiszt igyekezzen magának a kereskedésről is ideákat szerezni, annyival is inkább, hogy sok dolgok vannak olyanok, a’ mellyeket úgy a’ mint teremnek, nem lehet olly szerentsésen el=adni, mint ha azok mesterség által=meg változtatnak és úgy té-tetnek pénzzé.”⁵² A vezetők munkáját megkönnyítendő pontosan meghatározott volt a termékek köre, amelyekkel kereskedni kellett, a „Gubatsal, Dohánnyal, Mézzel, Viasszal, Malomkövel, Deszkával, Létzel, Talpakkal, Fa zsindellyel, Bor-juk és Ürükk öszve=szedésekkel, és Tsikók ökrök és göbolyökért való kitseréléssel, Hamuzsírral, Lovakkal, Vajjal, Sajttal.” Ha a borral is kereskedtek, azt „gabona és egyéb főzelékeken bé=tserélni, sőt deszkákért bort is adni, és a számosokkal úgy alkudni, hogy a Tisztség külön-különféle vasakért gabonát, főzeléket vagy bort” adtak.⁵³

Nagyváthy a jobbágyok gazdálkodásával is foglalkozott, mivel úgy vélte, ha a „Polgárok serényen, és okosan folytatják Gazdaságokat, az által mind a’ Ma-gok, mind az Uraság hasznát nevelik.” Minden tiszt kötelességének írta elő, hogy a jobbágyokat a „leg=jobb Gazdálkodásbéli módokra meg=tanítsa.” Ilyen lehetőségek közé tartozott az „Uraság szénájának felében, vagy harmadában való levágása, az őszei trágyázás, Hangya zsombékok[na]k el=szórása, tisztog-atás, irtás, a Foltok[na]k széna porral való bé=hintése, metszések huzása, és

⁴⁸ NAGYVÁTHY, 1795. 367.

⁴⁹ NAGYVÁTHY, 1795. 368.

⁵⁰ NAGYVÁTHY, 1795. 369.

⁵¹ NAGYVÁTHY, 1795. 369.

⁵² NAGYVÁTHY, 1795. 299.

⁵³ NAGYVÁTHY, 1795. 304.

tisztogatása, s annak idejében való Kaszálás, Szetska vágás, Kolompér, Lóher, és Répa nemek termesztések[ne]k, s' a' Kukoricza virágjának s a' tarlójának télre való meg=szedése.”⁵⁴ Néhány ágazat fejlesztését a jobbágyi gazdaságokban Nagyváthy nem támogatta, például káros volt, ha néhányan juhot tartottak, a többi jobbágy így rosszul járt: a „Birka a' Legelőket el=pazarolván Szarvas Marháik tsak kopároznak.” Ezt ezért tiltották, és lehetőleg a jobbágyokat arra bírták, hogy „ő magok azon Kártévő Jobbágyok ellen panaszra fakadjanak.” Nem támogatta a szőlőművelés széleskörű elterjesztését sem, mivel az a „szegénységet Korhelységre, és nyomoruságra juttatja, azért is azon kell lenni, hogy Gazdaságok[na]k fő tárgya a' föld művelés, és marha tartás legyen.” Ahol korábban nem voltak szőlők, ott „az után se engedtesse nek”, ha már voltak, csak a „kopár hegyoldalakat kell fel=adni, a'mellyek semmi Gabona nemet meg=nem teremnek.”⁵⁵ A rét- és legelőgazdálkodás fejlesztését támogatta Nagyváthy, nézete szerint téli takarmánnyal azért nem rendelkeztek a jobbágyok, mert a kaszálókat gyakran már májusban is marháikkal legeltetették. Ennek káros hatását a jobbágyoknak „elméjekre” adták, hogy „magok által láthassák, melly kevés ott a' széna, a' hol a' marha a' sáros réteket öszve tapossa, és éppen akkor emésztí=le, mikor annak leg=jobban kellene nevelkedni.” Az elegendő mennyiségű, és jó minőségű téli takarmány megtermesztésének érdekében az „Urbariumban meg=határozott időn kivől a' marhák a' Rétekre ne botsátassanak (...) sarju takarástól fogva tsak 12ik novemberig legeltessék kivel marhájokat.”⁵⁶

A jövedelmezőség növelésében a költségek csökkentése is szerepet játszott, a vezető az „Uraságnak minden némű Vagyonjával takarikossan bánjon, és nem tsak hogy haszontalan, és Ujj Költségeket ne tegyen, hanem még a' Folyókat is kevesebbel be=érje, hogy így a' jövedelem mind a' javítások hasznával, mind a' takarékoság által esztendőriül esztendőre nevedekjék.”⁵⁷ A gazdának magát és beosztottjait is úgy kellett vezetnie, hogy „szükségen kivől való és engedelem vagy parancsolat nélkül leg=kisebb kiadások se legyenek.”⁵⁸ Ha így jártak el, a jövedelem „mind a javítások hasznával, mind a takarékoság által” növekedhetett.⁵⁹ Ha valami nem feltétlenül volt szükséges a gazdálkodáshoz, és „vagy kevesebbel is, és talán az oltsóbb áru portékából is annyit ér, mint a legdrágább, nem szükséges, hogy érette pénzt vesztessen.”⁶⁰

⁵⁴ NAGYVÁTHY, 1795. 176–177.

⁵⁵ NAGYVÁTHY, 1795. 177.

⁵⁶ NAGYVÁTHY, 1795. 177–178.

⁵⁷ NAGYVÁTHY, 1795. 148.

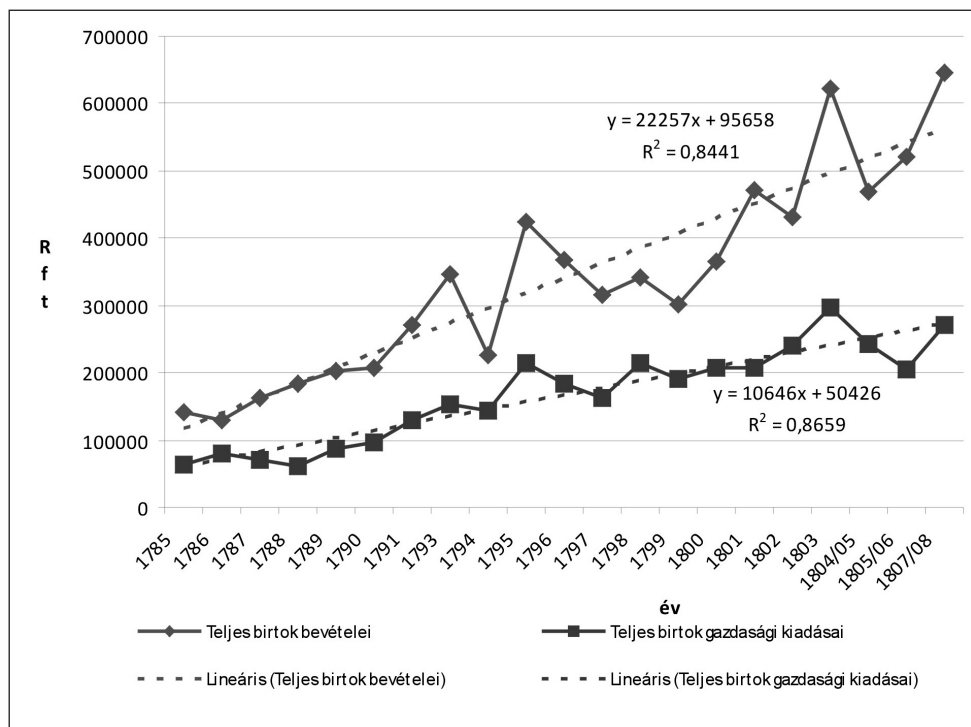
⁵⁸ NAGYVÁTHY, 1795. 338.

⁵⁹ NAGYVÁTHY, 1795. 148.

⁶⁰ NAGYVÁTHY, 1795. 361.

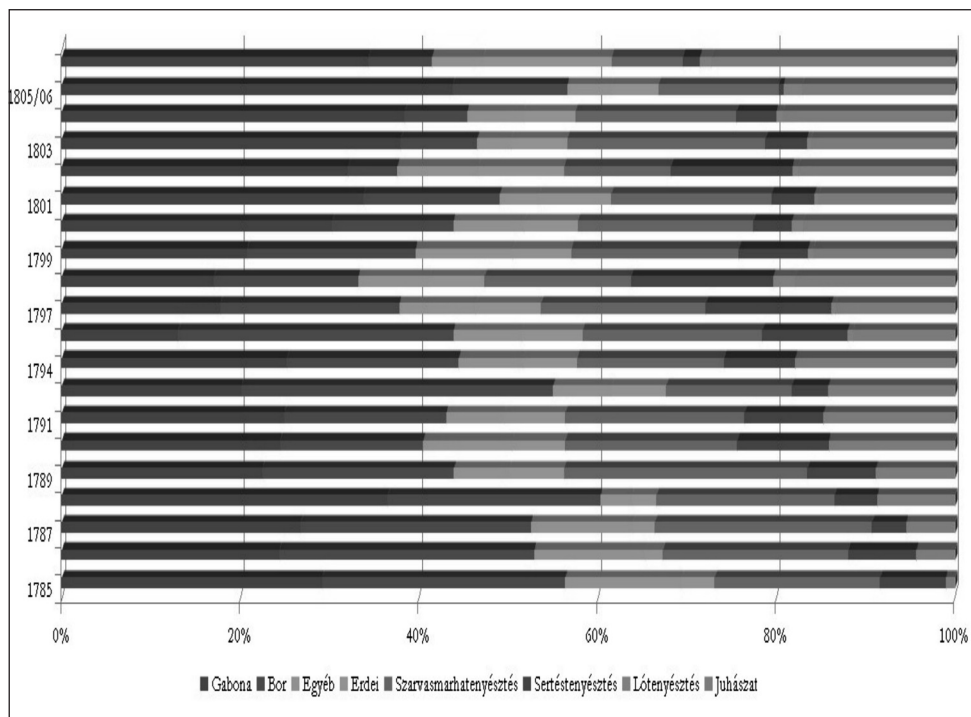
DISCUSSIONES NEOGRADIENSES 10. - URADALMAK KORA

A birtokreform hatására a birtok valamennyi uradalmában (a „teljes birtokon”) bekövetkező változásokat statisztikailag elemezve (1. ábra) elmondható, hogy mind a gazdasági jellegű bevételek, mind a gazdasági jellegű kiadások nőttek. Az előbbiek növekedési üteme azonban gyorsabb volt.

1. ábra A Festetics-birtok bevételeinek változása (1785–1807)

A birtok jövedelmezősége tehát javult a reformok hatására, és a birtok ágazatainak, illetve ezek bevételeinek átalakulását megfigyelve (2. ábra) megállapítható, hogy a vizsgált időszak végére a gabona és a juhászati ágazat jövedelmei tették ki a bevétel hatvan százalékát, ezzel párhuzamosan lecsökkent a bor és szarvasmarha-ágazat jelentősége.

2. ábra Mezőgazdasági ágazatokból származó bevételek arányának változása a Festetics-birtokon (Forrás: MOL FCsL. P 235/147. I–XIX. füzet)

Nagyváthy reformjai tehát jelentős változásokat hoztak a birtok termelési szerkezetében és a jövedelmezőségében egyaránt.

5. A REFORMOK UTÁN...

Nagyváthy a képzés teljes körűvé tétele, kibővítése érdekében a „Közönséges *Instructio*” megírása után meggyőzte Festeticset arról, hogy agrártanintézetet alapítson. Minden bizonnyal javaslatára hozták létre 1797-ben a Georgikont, mely Európa első agrár-felsőoktatási intézménye volt. Az alapítás gyakorlati végrehajtásában a „*Director*” szerepéről ellentmondóan szólnak a források, de az első magyar nyelvű, tudományos mezőgazdasági szakkönyv szerzőjének szellemi hatása elvitathatatlan. Mivel mind felvilágosult röpirataiban, mind szakmunkáiban rendszeresen kifejtette a mezőgazdasági szakiskolák létrehozásának szükségességét, nagy valószínűséggel tőle származik a Georgikon megalapításának kezdeményezése is. Kihangsúlyozta, hogy a „Közönségnek-is kötelessége a’ Gazdaságot elő-mozdítani. (...) A’ Gazdaság Mesterségét Oskolákban-is szükség vólna taníttatni.”⁶¹ A mezőgazdasági oktatás szerepét is kiemelte: „Nints eg’y-eg’y nagyobb hiba a’ Társaságban, mint az, hogy a’ Falusi Oskolákban a’ Gyermeknek Deák Szókra taníttatnak, a’ mellyeknek sokan sokan egész életkben sem veszik hasznokat; ’s arra, a’ mitől a’ Mezei-gyermekeknek jövendőbeli bődöksága függ, nem készítetik. Kivánni kellene tehát, hogy a’ Gazdaság’-tanítás, Catechismussá válna.”⁶² Más helyen is szót emelt már a jobbágyok gyermekeinek agrárképzése érdekében: „Oh! Mikor lessz az az Idő, hogy a’ Falusi-oskolákban a’ Nomnátvó Haec Mensa helyett, a’ Mester arra oktatja Tanítványjait, Miképpan kellessék a’ Mezei-Életnek gyönyörűségét érzeni, a’ mellyben áll egyedül a’ Háznak, és a M. Hazának bődöksága!!”⁶³

Az elméleti képzés megalapozása mellett sürgette a nyugati minták hazai adaptálására gyakorlati helyek kialakítását is, ha Mitterpacher számára a „Próba tévések kedvéért, eg’y Gazdaság-kertet-is” létrehoztak volna, a „Mezei-gazdaság, majd még annyival épületesebben, és hasznosabban-is taníttathatna. Mint-hogy így a’ tanított dolgokat rámára lehetővön vonni, szemben tűnőképpen-is meg lehetne mutatni, a’ mi felől sokan, sok féle okokból, még kételkednek.”⁶⁴ A fenti sorok alapján nem lehet véletlen, hogy a Georgikon 1797-es alapításakor kialakítottak a Keszthelyi Uradalomban a már meglévő ispánságok mellett egy gyakorlati kertet is, Georgikon elnevezés alatt. A tanintézet létrehozásának fényében kü-

⁶¹ NAGYVÁTHY, 1791. 7.

⁶² NAGYVÁTHY, 1791. I. 8.

⁶³ NAGYVÁTHY, 1791. 470–471.

⁶⁴ NAGYVÁTHY, 1791. I. 8–9.

lönösen érthetetlen, hogy Nagyváthy 1797-ben lejáró szerződését Festetics gróf nem újította meg, mivel így a Georgikon működésének kezdetén nélkülözniük kellett az ország egyik legnagyobb tudású gazdáját. A korai „nyugdíjazás”, a közös munka befejezésének okát évszázadok óta homály fedi, ennek kapcsán rengeteg találgatást fogalmazódott meg. A jószágigazgatói teljhatalom idézhette talán elő közvetetten a szakítást: Festetics a határozati jegyzőkönyvbe diktált egy önálló rendelkezést az írónak, de jószágigazgatója ezt hibásnak találta ezért áthúzta. A gróf reakciójáról Vas Gereben (1823–1868, eredeti neve: Radákovics József) a „*somogy és zalamegyei történelmi adomák gyűjtője is hallott (...) Így veszi az le a nép szájáról Festetich György szavait, mikor észre akará venni rendelkezései keresztülhúzását: Igenis, tudomén, hogy számár vagyok, igenis; hanem azért kár volt annyi tintát az én ostobaságom kitörlésére, igenis, talán vékonyabb húzás is elég lett volna, igenis!*”⁶⁵ Vörös a jelentéktelennek tűnő incidenst követő összeszólalkozás folyamánának tartja, hogy „Nagyváthy szerződésének letelte után Csurgóra költözött.”⁶⁶

A közvetlen, a valós oknak ettől összetettebb, mélyebb háttere lehetett. Valószínűleg megromlott a korábbi bizalmas kapcsolat kettejük között, ezt egyes források a gróf természetével magyarázták, mások kettejük társadalmi helyzetének, nézeteik és elveik különbözőségét hozták fel annak okául. Lázár szerint a gróf és a köznemes között „*egyre jobban kiszélesedett az osztályhelyzet teremtette szakadék.*”⁶⁷ Süle megállapítása szerint „*Festetics minden hasznosíthatót kisajtol Nagyváthyból, a birtok egyenesbe lendült, a valóban 'kapkodó' grófnak pedig terhekké vált a körületekintő, nagyműveltségű direktor.*”⁶⁸ Nagyváthy Kálmán álláspontja szerint a „szakítást” a jószágigazgató széleskörű műveltsége okozta, illetve ebből adódóan „*Nagyváthy fékezhetetlen kultúrtörekvése.*”⁶⁹ A gróf talán felesége és jószágigazgatója közötti kölcsönös tiszteletet és nagyrabecsülést nem nézte jó szemmel, köztudott, hogy Sallér Judittal (1764–1829) érdekházasságban éltek. A kölcsönös tiszteletről, nagyrabecsülésről néhány levél mellett az a tény tanúskodik, hogy Nagyváthy a „*Magyar Házi Gazdaasszony*” (1820) című könyvének a grófné adott ihletést.

Szakmai indoka az idő előtti nyugdíjazásnak az lehetett, hogy a nagyobb uradalmaiban még a külterjes, hagyományos gabonatermesztő gazdálkodás dominált, de Nagyváthy tudta, hogy az igazi fellendülést a belterjes gazdálkodás, az állattenyésztés intenzívebbé tétele biztosíthatja, ennek megfelelően kívánt az uradal-

⁶⁵ NAGYVÁTHY, 1891. 22.

⁶⁶ LÁZÁR, 1955. 253–254.

⁶⁷ LÁZÁR, 1955. 253–254.

⁶⁸ SÜLE, 1967. 24.

⁶⁹ KUTHY, 1943. 9.

makban gazdálkodni. Ezzel némileg ellentmond, hogy Vörös szerint Festetics új gazdasági törekvéseinek kivitelezésére a jószágigazgató nem volt alkalmas.⁷⁰

A kontraktus meghosszabbításának elmaradásában szerepet játszhatott a Georgikonba érkező új tanár, Pethe Ferenc Keszthelyre költözése is. Pethe és Nagyváthy egész más elveket vallottak, előbbi elméleti („*theoretikus*”) műveket írt, főleg a nyugati modern szakirodalomra alapozva, Nagyváthy a hazai gyakorlat alapos ismerőjeként gyakorlati tanácsokat nyújtó („*praktikus*”) könyveket készített. Nemcsak a „*theoreticus*”-„*practicus*” beállítottság miatt, hanem stílus tekintetében is egész más jellemezte a két tudóst, Pethe „*fejtegetéseit helyenként terjengősen adja elő*”, az egykori losonci költészettan tanár Nagyváthy minden művében bámulatos könnyedséggel írt, szellemesen, közérthetően, a tudományos nyelvet ízes magyarsággal, költői szépséggel, lendülettel ötvözte, így könnyen és élvezettel olvasható könyveket alkotott.⁷¹ Kettejük életében Keszthely és a Georgikon a meghatározó közös pont, mindketten viszonylag rövid ideig, néhány esztendeig álltak Festetics György szolgálatában, mivel a gróf „*kibírhatatlan (...) természete sokkal nyugtalanabb, változékonyabb volt, semmint felkarolt embert soká profétának tarthatott.*”⁷²

A korai nyugdíjazást – az eddig ismertetett érvek mellett – minden bizonnyal a bécsi Udvarnak szóló jelzésnek is szánta Festetics gróf. A köznemesi származású, felvilágosodás eszméit röpiratokban hirdető birtokigazgató menesztésével a dúsgazdag főúr érzékeltette hűségét, elhatárolódását a „*bűnös gondolatoktól.*” A szabadkőműves Nagyváthy „*jelenléte Keszthelyen több hátránnyal, mint előnnyel járhatott volna Festetics kultúrpolitikai vállalkozásai szempontjából.*”⁷³

⁷⁰ VÖRÖS, 1961. 394.

⁷¹ FÜR, 1985. 458.

⁷² NAGYVÁTHY, 1891. 21.

⁷³ FEHÉR–KURUCZ–ZSIDI, 1996. 75.

Valószínűleg ez utóbbi volt a legfontosabb ok, erre utal, hogy a gróf nagyvonalúan látta el távozó főtisztjét.⁷⁴

A „szakítás” indokai között nem említik a források, de könnyen előfordulhat, hogy Nagyváthy fáradt bele a birtok igazgatásának nagy felelősséggel, rengeteg munkával járó feladatába, és a reformok legnehezebb, kezdeti részének levezénylése, az átalakítások bevezetése után visszavonult. Mivel a nyugdíjba vonulás biztos okát nem tudhatjuk, minden bizonnyal több ok is közrejátszhatott.⁷⁵

Csurgói évei alatt pedig a korábban meghatározott eszménye szerint élt, mely szerint a jobbágyok között „gazdálkodó Nemes Ember, többet segíthet Ember-társai boldogságán’ (ha azoknak a’ munkálkodásnak édes gyönyörűségét maga példájával eszekre-adja) mint akar melly gondos, és könnyörülő Vármege-tisztje.”⁷⁶

Nagyváthy magyar gazdaság fejlesztésében játszott szerepe túlmutat a birtok megreformálásán. A Georgikonban tanuló fiatal gazdatisztek minden bizonnyal megismerték a Festetics-birtok számviteli, vezetési rendszerét, ennek bemutatása korábbi kutatásokat igényel. A tudós ökonómiai tevékenysége nem értékelhető csupán birtokvezetői munkáján keresztül, feltétlenül megemlítenendő „A Magyar Haza Gazdálkodása Smith és Soden után kidolgozva” című könyve. A mű kézirata ugyan elveszett, de egy részletes cenzori elutasítás fennmaradt, Drescher Antal cenzor szerint a „munkában a pénzügytani alapelvek kerülnek kifejtésre a belőlük kölcsönösen kibontakozó jogokkal s ezek fölé épül a közgazdasági rendszer.”⁷⁷ Részletesen kifejtette Soden rendszerét, melyben a „kormányrendszerek megszárdulását az olyan gazdaságpolitika szolgálja a legjobban, amelyik az erkölcsi

⁷⁴ FEHÉR—KURUCZ—ZSIDI, 1996. 75. A pontos leírás: MOL, Festetics Családi Levéltár P 279 / 12. cs. 534. p. 1797. X. 13. Birtokgazdálkodási iratok között található a végkielégítés leírása: „Mtságos Gróf Úr eö Nagyságának alul írása alatt, hogy Nagyváthy János Dir az idén épült Újj hazak közül egyet lakásnak ki-mutasson, ha ezek ne találtnán készületlenek lennének, Csurgón Uraság Házánál az Interveniensek szobái közül adgyon Télen által egy konyhával, 39 hold Földet, 12 kaszás Rétet amennyire az Uraságnak alkalmatlansága nélkül meg eshetik, sem leg jobbik sem leg alább való, hanem közép szerü Uraság földgyei közül egy tagba [exindáltasson], jövendőre ház helynek két akkorát, hogy téresebb helye legyen mint az mostani ház helyek, jelöljön ki, és Directiótól ki adandó specificatio szerént az fizetését ki adgya, fajezés ami illeti Esztendőnként 12 ölyet Tiszttségnek ki mutatása szerént vagatathasson, és maga meg hordassa, noha Gazdaságba semmi [influxussa] nem lészen, még is illendő betsülettel ennek utánna is illesse. Önön magától értetődik, hogy semmi némü Regale Beneficiumok[na]k haszon vétele neki nem engedtetik. Az új háznál az első szoba ki padottasson tisztességesebb kálha belé tetéssen és jövendőre leg főlebb 10. darab marhára istálló készetéssen”.

⁷⁵ NAGYVÁTHY, 1891. 16

⁷⁶ NAGYVÁTHY, 1791. 360–361.

⁷⁷ VÖRÖS, 1961. 401.

alapon álló lehető legjobb hasznot tűzi ki céljául.”⁷⁸ Az adórendszer megváltoztatását javasolta, a „dicalis conscriptiókban” foglalt tételeket végigvizsgálta, csaknem mindegyiket alaposan megbírált, a személyek, házak, rétek rovatok elhagyása mellett kezdeményezte, hogy az adóalap az adózó tiszta jövedelme legyen, az adó mértéke ennek a nyolcada. A cenzori bírálóban leírtak egy olyan művet mutatnak be, mely a magyar közgazdaságtan „A’ Szorgalmatos Mezei-Gazdája” lehetett volna, Für (1985) szerint ezt a „fontos ökonómiai művet akár az első hazai közgazdaságtani munkának is tekinthetjük.”⁷⁹

6. ÖSSZEGZÉS

Nagyváthy birtokigazgatói tevékenységének idején a magyar- és a világgazdaság egyaránt hatalmas átalakuláson ment át, amely Czettler szerint is egyedülálló volt, az „emberi gazdálkodás átalakulására a legnagyobb hatással a francia forradalom volt.”⁸⁰ Az egyoldalúan mezőgazdasági orientáltságú magyar gazdaságban is komoly változások kezdődtek, a piaci viszonyok egyre meghatározóbbá váltak, ezért a gazdálkodás sikerességének mérése elsődlegesen pénzjövedelemben történt. A gazdasági átalakulások kihatottak a nagybirtok gazdálkodására, Kaposi Zoltán szerint a XVIII. században megerősödött a magyar uradalmi rendszer, ugyanakkor Nyugat-Európával ellentétben (ahol a nagybirtok már tisztán gazdasági egység volt) hazánkban megmaradt gazdasági-társadalmi szervezetnek.⁸¹ A konjunkturális hatásoknak is köszönhetően a XIX. század első felében következett be hazánkban az átmenet a adóztató típusú nagybirtokról („Grundherrschaft”) az árutermelő nagybirtokra („Gutherrschaft”). Az átmenet nem volt teljes körű, ugyanakkor a jövedelem-központú szemlélet térhódítása, a pénzbeli bevételek fokozása a költségigényesebb fejlesztéseket is elérhetővé tette. Szekfű Gyula szerint a XIX. század első felében a nagybirtoknak már „csupán” gazdasági üzem funkciója volt.⁸² Gunst Péter megállapította: a konjunkturális hatások országszerte arra ösztönözték a nagybirtokosokat, hogy modernizálják birtokaik termelését, amelyeken már a piacra történő árutermelés, a pénzjövedelem volt a meghatározó cél. Ennek elérése érdekében felértékelődött a gazdasági ismeretek szerepe, ami magával vonta a gazdasági szakirodalom, szakoktatás fejlődésének igényét is. A

⁷⁸ VÖRÖS, 1961. 402.

⁷⁹ FÜR, 1985. 441.

⁸⁰ CZETTLER (é. n.), 176.

⁸¹ KAPOSI, 2000. 18–19.

⁸² „Széchenyi korszakának nagybirtoka (...) már csak egyszerű gazdasági üzem, mely gabonát, állatot, bőrt, gyapjút, bort termel és ad el.” SZEKFÜ, 1928.

Festetics-birtokon a fent ismertetett folyamatok együtt jelentek meg, a tudós szakíró Nagyváthy tevékenységének köszönhetően.

A mezőgazdaság színvonalának emelésében az „Elöl-járóknak út-mutatása, és Jutalmakkal való ösztönzése (a' melly a' kénszerítésnél ezerszer fogatosabb) legtöbbet használhat. Azoknak kell mint mindenben, úgy a' Gazdaságban-is jó Példával elöl-menni. Eg'y ilyen értelmes és szorgalmatos Mezei-gazda szükségesebb a' Haza Bóldogságára, mint eg'y Miniszter”- tartotta Nagyváthy, aki szerencsére kapta Festetics gróf felkérését, mivel ezzel elméleti munkássága mellett jószágigazgatóként is kipróbálhatta magát, amiben szintén kiemelkedőt alkotott.

Az új gazdálkodási, vezetési, számviteli módszerek sikeres, hatékony alkalmazásának érdekében le kellett cserélni, illetve tovább kellett képezni a birtok gazdatisztjeit. A pálcás hajdúk, jobbágynyúzó botosispánok alkalmatlanok voltak a nagyszabású tervek megvalósítására. A magyar mezőgazdaság történetében egyedülálló újításokat hozott a Festetics-birtokokat öt esztendeig vezető Nagyváthy keszthelyi munkássága:

- a kettős könyvvezetés első hazai alkalmazását,
- a magyar racionalizált üzemszervezés alapjait megvető „Közönséges Instructio” megírását,
- Európa első agrár-felsőoktatási intézményének, a Georgikon megalapítását,
- pénzügyvédelem-orientált, árutermelő szemlélet meghonosítása a vezetésben és gazdálkodásban,
- termelési-technológiai újítások bevezetését a növénytermesztésben és az állattenyésztésben,
- a birtok jövedelmezőségének növelését.

Természetesen Nagyváthy kiváló ötletei és újításai mit sem értek volna, ha nem áll mögötte a magyar főnemesség egyik legnagyobb alakja, gróf Festetics György, aki teljhatalommal ruházta fel direktorát, ami – egyes feltételezések szerint – később Nagyváthy idő előtti nyugdíjazásához vezetett.

IRODALOMJEGYZÉK

Barta 1996.	Ifj. Barta János: Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711–1790. In.: Orosz István–Für Lajos–Romány Pál (szerk.): Magyarország agrártörténete. Budapest, 1996
Barta 2000.	Ifj. Barta János: A tizenharmadik század története. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 2000

Borotvás-Nagy 1942.

Borotvás-Nagy Sándor: Nagyváthy János. In.: Nagy Magyar Gazdák. Szeged, 1942. 33–71.

Ciepelewski–Kostrowicka–Landau–Tomaszewski 1974.

J. Ciepelewski–I. Kostrowicka–Z. Landau–J. Tomaszewski: A világ gazdaságtörténete a XIX. és XX. században. Budapest. 1974

Czettler é.n.

Czettler Jenő: Az emberi gazdálkodás története. [é.n.]

Csoma 1997.

Csoma Zsigmond: Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig). Budapest. 1997

Domanovszky 1938.

Domanovszky Sándor: A majorsági gazdálkodás magyarországi történetéhez (eredetileg németül). In. Domanovszky Sándor: Gazdaság és társadalom a középkorban. Válogatta: Glatz Ferenc. Gondolat, Budapest, 1979.

Fehér–Kurucz–Zsidi 1996.

Fehér György–Kurucz György–Zsidi Vilmos: Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Keszthely. 1996

Für 1985.

Für Lajos: Nagyváthy János; In.: Agrártörténeti életrajzok. Budapest, 1985. 437–442.

Galgóczy 1979.

Galgóczy Károly: Nagyváthy János. In: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve. Budapest, 1979. 59–63.

Gunst–Lőkös 1982.

Gunst Péter–Lőkös László (szerk.): A mezőgazdaság története. Budapest, 1982

Iványi 1958.

Iványi Béla: A Festetics uradalom régi geometriái, Térképtudományi tanulmányok. Budapest, 1958

- Kállay 1980. Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányszata 1711–1848. Budapest, 1980
- Kaposi 2000. Kaposi Zoltán: Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században. Budapest–Pécs, 2000
- Kaposi 2002. Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete (1700–2000). Budapest–Pécs, 2002
- Kosáry 1953. Kosáry Domokos: Nagyváthy János. In.: Élet és Tudomány, 12.sz. 1953. 359–361.
- Kurucz 2006. Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között. In: Századok. 2006. (140. évf.) 3. sz. 2006. 539–565.
- Kuthy 1943. Kuthy Ferenc: Nagyváthy János, a haladó kisgazda. Csurgó. 1943
- Lázár 1955. Lázár Vilmos: Nagyváthy János emlékezete. MTA Agrártud. Osztály Közleményei 3–4. 1955
- Nagyváthy 1791. Nagyváthy János: A' Szorgalmatos Mezei-Gazda. A Magyarországon gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül. Pest, I–II. kötet. 1791
- Nagyváthy 1795. Nagyváthy János: „Közönséges Instructio a Mltgos Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás Urodalmiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztül” (kézirat). 1795
- Nagyváthy é.n. Nagyváthy János: „Circulare a Birkák megnevesítésére” (kézirat). [é.n.]
- Nagyváthy 1820. Nagyváthy János: Magyar házi gazdasszony. Pest, 1820
- Nagyváthy 1821.a Nagyváthy János: A magyar gazdatiszt, Pest, 1821a
- Nagyváthy 1821. Nagyváthy János: Magyar Practicus Termesztő. Pest, 1821
- Nagyváthy 1822. Nagyváthy János: Magyar Practicus Tenyésztető. Pest, 1822

Nagyváthy János élete rövid leírása.

In.: Tudományos Gyűjtemény, 1824. XII. kötet 65–69.

Nagyváthy 1891. Nagyváthy Kálmán: Nagyváthy János élete. Pozsony, 1891

Süle 1967. Süle Sándor: A keszthelyi Georgikon. Budapest, 1967

Szekfű 1928. Szekfű Gyula: A magyar nagybirtok történelmi szerepéről. Magyar Szemle, 2. 1928. 305–314.

Tilkovszky 1993. Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István Zala megyei uradalmai. In.: Gazdaságtörténeti tanulmányok. In: Zalai Gyűjtemény, 34. sz., 1993. 113–165.

Vasárnapi Újság 1899.

Vasárnapi Újság (1899) 1899/38. szám

Nagyváthy János és Festetics György arcképe.

Vörös 1961. Vörös Károly: Fejezetek Nagyváthy János életéből. In: Agrártörténeti Szemle, 1961. 9–31., 1961. 371–408.

Wellmann 1979. Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Budapest, 1979

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

Magyar Országos Levéltár, Festetics Családi Levéltár

P 235/106. cs. A Keszthelyi Uradalom haszonvételi- és egyéb szerződései (1745–1839)

P 235/147. cs. Termény- és pénzjövedelem kimutatások

P 274/9–10. k. Instrukciók I–III. kötet

P 274/1. cs. Igazgatási ügyviteli segédkönyvek (1779-től)

P 274/15. cs. Vegyes instrukciók (1751–1809)

P 274/65. cs. A Keszthelyi Tisztartóság levelezőkönyve (1798–1803)

P 275/91-92. k. A Keszthelyi Uradalom munkaszerződései (1789–1802)

P 276/45–56. cs. A Keszthelyi Uradalom egészére vonatkozó iratok, számadások (1782–1813)

P 279/251–270.k. A Directoratus ülésjegyzőkönyvei (1792–1807)

P 286/1.cs. és P 246/1–5.cs.

Festetics György levelezése

Gábor Lukács:

“Nutzlose und neuere Unkosten sollen Sie nicht machen.”

Die Reform der Festetics-Domäne unter der Leitung von János Nagyváthy

Bei der Darstellung einer wirtschaftlichen Erneuerung, Veränderung bzw. bei der Erörterung ihrer Auswirkung bedeutet – neben der Erkennung der externen Einwirkungen – die Ausfilterung der als Folge der Veränderung der Kraftquellen entstandenen Veränderungen ein ziemliches Problem. Die Veränderungen in dem, über dem Großbesitztum stehenden Verwaltungssystem der Domäne, sowie in der zentralen Leitung und Führung, sowie die Untersuchung der Auswirkungen der, auf den einzelnen Gütern eingeführten Neuerungen stellen eine große Herausforderung. In dieser Studie wird anhand der Wirtschaft des Festetics-Gutes gezeigt, wie die einzelnen, auf der Ebene eines Großbesitzes durchgeführten Untersuchungen selbst widersprüchliche Resultate ergeben können, deshalb ist es richtiger anstatt der Untersuchung der Wirtschaftsniveau der einzelnen Güter die Darstellung aller Güter.

In meiner Studie werden die Charakteristika der Wirtschaft der Festetics-Domäne am Ende des 18. Jahrhunderts erörtert, sowie die Tätigkeit des Besitzers György Festetics und seines Gutsverwalters János Nagyváthy kurz besprochen. Es werden im weiteren die wichtigsten Kennzeichen der Güter, die betonten Punkten der Reformen und ihre Realisierung dargestellt.

Die Ergebnisse meiner Untersuchungen lassen mich darauf schließen, dass die, aus der über der Domänen stehenden Gutzentrale („Oeconomica Directio“) ausgeteilten Produktions- und Vermarktungsanweisungen und die Ausführung der Neuerungen nicht in jeder Domäne auf gleicher Weise abliefen. Die Analyse des gesamten, von mir untersuchten Gutes ergab im Einklang mit den Archivquellen eine den Entwicklungspräferenzen gemäßen Entwicklung.

„Do not make useless and new costs”

The Development of the Festetics Estate by János Nagyváthy

By Gábor Lukács

When presenting an economic innovation, improvement, analysing the impacts, besides identifying the external effects a problem also arises in defining the changes resulting from changes in resources. That is why it is a very difficult task to examine the changes taking place at the top of large estate, in the organization of the management and administrative centre and the impacts of innovations implemented on the whole of estates. In my study I present on the Festetics estate management that surveys concerning the whole of the estate can lead to different, contradicting results in some cases even within one manor. That is why perhaps it

is more appropriate to examine all manors belonging to one estate when evaluating quality of management of the whole estate.

The features characterizing the Festecsics estate farming at the end of the 18th century are included in this essay with a brief sketch of the work of György Festetics, the estate owner and János Nagyváthy, the landsteward. Major characteristics of the estates are also presented along with keypoints in estate modernization and their implementations.

The results of my essay point to the fact that the execution of production, sales instructions, innovations received from above, from the centre („Oeconomica Directio”) were not implemented in the same way in all manors, however, considering the whole of the estate in question development corresponding to the modernization preferences are proved by archive sources.

